DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1998, 22e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 1
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **2**

'Het speeltje' van Barbara Kletter **3**
Geer Steyn over een bijzondere penning en zijn maakster

De totstandkoming van het Vervolg op Van Loon **7**
G.P. Sanders vervolgt met de delen zes tot en met acht

Drie opmerkelijke muntjes uit de Folkingestraat **17**
J.C. van der Wis over Groningse bodemvondsten

De numismaat Westerhof **23**
G. Elzinga over een vijfentwintigjarig jubileum

Valse Zeeuwse dubbele stuivers **24**
L.M.J. Boegheim over een 'schenking'

Nogmaals kijken naar Bronner **26**
K.A. Soudijn plaatst enkele kanttekeningen

Muntmelange **28**

Penningnieuws **30**

Recent verschenen **35**

Boekbesprekingen **38**

Verenigingsnieuws **43**

Numismatische Kringen **45**

Tentoonstellingen **47**

keerzijde penning
voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de gouden Prijspenning van Teylers Godgeleerd Genootschap door J.G. Holtzhey. *Vz.* De Vrijheid, met als attribuut een Frygische muts op een speer, leidt de naakte Waarheid, met palmtak en schriftrol in de ene, en een stralende bol in de andere hand, naar de Godsdienst, bestraald door licht uit de hemel. Zij wijst uitnodigend op een opengeslagen bijbel. Op de grond liggen een gebroken juk en geslaakte boeien, symbolen van vooroordeel en gewetensdwang. Op de achtergrond gezicht op Haarlem. Omschrift: Waare godsdienst-kennis bloeyt door vryheid. In de afsnede het wapen en devies van Haarlem en de stichtingsdatum van het genootschap. *Kz.* De naam van het genootschap, met daaronder ruimte voor het graveren van de naam van de bekroonde, binnen een versierde lauwerkrans. Bovenaan het wapen van Teyler. In dit geval op naam van W.L. Brown te Utrecht, voor de prijsvraag 'Die bondigst en krachtigst betoogt, de dwaasheid van het Scepticismus of der Twyfelaarye, en de onbezonnenheyd van het meesteragtig beslissen omtrent Godsdienstige voorstellen', vastgesteld in 1784. *Lit.* VVL 522; JMP 1919, 85; Cat. Stempels nr 111; *De Geuzenpenning* 1965, 69-76; Inv. Teyler 21; Erlanger 134; Visser nr 43.1; Mijnhardt 295-369. Goud, 72 mm, 267,89 gram. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

In dit nummer een aantal artikelen, enkele korte berichten, mededelingen en aankondigingen, en verscheidene vaste rubrieken (over het komende Fidemcongres is geen nieuws te melden). Deze verschillende soorten bijdragen geven elk naar hun aard veel informatie en naar ik hoop ook leesplezier. Immers, de numismatiek is een ernstige zaak, die, indien goed beoefend, veel vermaak en genoegen geeft.

Nico Arkesteijn maakt per 1-1-1998 geen deel meer uit van de redactie. Wij zijn hem veel dank verschuldigd voor al het initiërende en corrigerende werk dat hij gedaan heeft sinds zijn aantreden als redacteur in 1982.

Met ingang van dit nummer zijn nieuw toegetreden als redacteur: G.P. Sanders (1961; studeerde 1980-1988 geschiedenis; wetenschappelijk medewerker bij Paleis Het Loo – Nationaal Museum, Apeldoorn) en P.A.M. Beliën (1967; studeerde 1987-1993 archeologie; conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum, Haarlem, en medewerker presentatie bij Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht).

Volgende maand is de jaarlijkse Coin Fair, waarover u hierna onder een apart kopje de relevante informatie vindt.

De Stichting Familie Blokhuis Fonds verzoekt naar aanleiding van de diefstal uit het familiearchief in Amersfoort van negen familiepenningen (acht van brons en één van zilver), degenen die deze penningen ergens mochten tegenkomen contact met haar op te nemen (020-6416563).

Holland Coin Fair

Voor de dertiende maal organiseert de Stichting Numismatiek onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren de Holland Coin Fair, de grote jaarlijkse numismatische gebeurtenis. Deelnemers zijn onder meer: alle belangrijke Nederlandse munthandelaren, buitenlandse handelaren, De Nederlandse Munt, Het Nederlands Muntmuseum, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. Openingstijden: vrijdag 13 februari van 16.00 tot 21.00 uur; zaterdag 14 februari van 10.00 tot 17.00 uur en zondag 15 februari van 11.00 tot 17.00 uur. Plaats: het Nederlands Congresgebouw (eigen parkeergarage), Churchillplein 10 (bij de Johan de Wittlaan), Den Haag (070-3066366). Per openbaar vervoer: vanaf het Centraal Station (CS) met tramlijn 7 (halte Johan de Wittlaan), vanaf station Hollands Spoor (HS) met tramlijn 8 (halte Eisenhowerlaan).

EEN KAST VOL VROUWEN

Tijdens de tentoonstelling van vrouwelijke beeldhouwers 'Vrouwen in Beeld' is een speciale penningvitrine ingericht: vrouwelijke medailleurs laten hierin zien hoe sterk in kwaliteit het zwakke geslacht is, terwijl mannelijke medailleurs op penningen laten zien hoe mooi vrouwen zijn. Tot en met 29 maart in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

'Het speeltje' van Barbara Kletter

De Verenigingspenning 1997 *Uitdijend heelal*

GEER STEYN

De beeldhouwkunst houdt zich bezig met de geheimen van de ruimte. Grote vragen doemen op: wat is ruimte en hoe definieer je de kwaliteit en de expressie van dit fenomeen.

Elk beeld, opgebouwd uit een volume van brons, hout of welk materiaal ook, ontleent zijn bestaan aan de relatie met zijn directe ruimtelijke omgeving.

Het volume met zijn onbeperkte zeggingskracht is niet het enige middel om een uitspraak over de ruimte te doen.

Vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw is op experimentele wijze gezocht naar de ruimtelijke werking van de beeldhouwkunst.

Het werk van Rodin (1840-1917) is gebonden aan de aarde en houdt zich vooral met de stand van het volume bezig.

Calder (1898-1976), na de tweede wereldoorlog, verbond plaatjes staal aan elkaar en hing zijn sculpturen die intrinsiek veranderlijk waren aan het plafond. De continue beweging van het metaal was een wezenlijke conditie van zijn sculpturen. Hij sprak van 'mobiles'.

Tinguely (1925-1991) assembleerde allerlei machientjes aan elkaar waarmee hij de oorspronkelijke functie wegnam. Het geheel krijgt een absurdistische betekenis. Alles kan bewegen en het beeld is pas dan aanwezig als de machinerie in werking wordt gesteld, waarbij ontploffingen en veel lawaai niet geschuwd worden.

In de beeldende kunst gaat het om de beeldende kwaliteit van het aanwezig zijn. Voor deze ernst behoeft men zo af en toe kinderlijke fantasten.

Calder maakte een miniatuur circus van ijzerdraad waar alle circusnummers konden bewegen en soms trad hij zelf hiermee op. Vooral de leeuw die kon brullen was Calder op het lijf geschreven.

Tinguely deed eens voor hoe hij opsprong nadat een aantal gloeiende druppels soldeerlood in zijn schoen terecht gekomen was. Plotseling zag je in hem een motorieke overeenkomst met zijn sculpturen ontstaan.

Ruimte – het grote geheim.

Richard Long (1945), exponent van Land art, trekt de onherbergzame natuur in waar hij magische cirkels trekt, kerft en stapelt om het fenomeen ruimte te definiëren.

Bruce Nauman (1941) is met videokunst bezig in dienst van de ruimte. Zijn films zijn geen tweedimensionale plaatjes maar vormen in een ruimtelijke opstelling een driedimensionaal, bewegend beeld.

De beeldhouwkunst is veelomvattend geworden. Allerlei materialen en vormen worden gehanteerd om het begrip ruimte gestalte te geven. Eén ding bindt alle experimenten en dat is de zeggingskracht van de ruimte. In de beeldende kunst gebeurt dit door de beeldende kwaliteit van het werk.

Tegen het einde van onze eeuw mogen we stellen dat de penning een autonome kunstvorm is. Deze stelt zijn eigen wetten. In Nederland is de penningkunst nadrukkelijk verbonden met de beeldhouwkunst.

Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst heeft Barbara Kletter gevraagd een experimentele penning te ontwerpen. Het onderwerp was vrij.

De penning van Barbara Kletter is zo'n typische beeldhouwpenning

VPK-penning 1997, 80 mm, in verschillende standen (foto's: Tom Haartsen)

geworden, misschien niet zoals we de meeste penningen kennen. Haar fascinatie omtrent de ruimte heeft haar ertoe gebracht om tot deze opvatting over het begrip penning te komen. Het is kenmerkend dat zij de penning de titel *Uitdijend heelal* heeft mee gegeven. Klein van materie, maar onbeperkt in zijn beweging.

De penning

Barbara Kletter (1960) beschrijft haar werk: 'Er ontstond een pen met gat – een kijkertje – waarop twee elementen "zuigend" heen en weer bewogen kunnen worden: een bol en een ellipsvormig lichaam met de tekst "uitdijend heelal". Als je deze twee elementen naar het dikke gedeelte van de pen schuift, vallen ze een beetje in elkaar. Afhankelijk van waar je de twee elementen op de pen plaatst, kan de penning rollen in een cirkelvormig vlak of in een rechte lijn. Op de dikke kant van de pen zitten twee bolletjes. De penning is in roestvast staal uitgevoerd.'

Het experiment heeft geleid tot een zorgvuldig afgewogen object dat sterk het karakter van een speeltje heeft.

Zoals in de traditie van de Nederlandse penningkunst het tactiele aspect een belangrijk onderdeel van het kijken is, zo worden we in de penning van Kletter gedwongen de vormelementen te verschuiven, waardoor een nieuw gezicht ontstaat met een nieuwe mogelijkheid tot dynamiek.

De penning is aangenaam zwaar.

Fraai is de gelaserde tekst *uitdijend heelal* die aan de ellips, het optisch zwaarste gedeelte van de penning, een ijle sfeer geeft. Je kunt er zo mooi doorheen kijken naar het licht.

Gewicht en materiaal gaan samen. Het staal heeft een matte glans en dit geeft het geheel een toon van 'het koele verstand en het warme hart'.

De penning is helder en het gevoel voor maat en verhouding is het eerste dat opvalt. De contrasten dun, dik, bol, ellips, massa en ruimte, zijn in een mooie verhouding ten opzichte van elkaar geordend. Wanneer alle vormelementen tegen elkaar aangedrukt liggen, ontstaat een fraaie maatverdeling, een éénheid waarin de omgeving enigszins weerspiegeld wordt. Via het geschuurde staal wordt het licht uitgestraald. Het licht dijt uit.

Opvallend zijn de twee bolletjes op het dikke gedeelte van de staaf, die zijn onbeweegbaar. Zij symboliseren ogen,

volgens Kletter. Behalve een metaforische waarde verlenen deze kleine details een zekere maat aan de gehele penning. Iets is groot als er iets kleins tegenover staat. Als puntjes op de i geven deze bolletjes beeldscherpte aan de penning.

In het werk van Kletter komt het thema kijk-instrument vaker voor. Ook deze penning is voor haar een kijker, een richter van het oog. Niet alleen kijken we objectiverend naar dit speeltje, maar via het gaatje door de staaf heen, richten we ons oog naar buiten, waarmee het oog onderdeel van de penning wordt. Kijken en bekeken worden.

De staaf wordt op het dikke deel afgesloten met de naam van de kunstenaar en op het dunne gedeelte met het PK-teken en het jaartal.

Barbara Kletter is een verzamelaar. Op koortsachtige wijze kan zij gefascineerd zijn door radertjes, houten bollen, vormen die door machines gemaakt zijn. Haar artistieke koorts heeft altijd een rationele inslag. Haar atelier kent opberghoeken waar allerlei spullen als in een encyclopedie geordend aanwezig zijn. Bewegend speelgoed, koperen tandwielen, zaagsel van verschillende houtsoorten in jampotjes verzameld.

Met deze rationele aanpak werd ik al vroeg geconfronteerd. Op de Koninklijke Academie in Den Haag, waar zij vanaf 1984 tot 1989 studeerde, maakte zij werk waaruit haar liefde voor combinaties van materialen bleek, die zij zeer zorgvuldig aan elkaar zette. Cerebraal was haar werk nooit. Prettig gestoorde elementen relativeerden de ernst van de perfectie.

Artistiek gesproken pakt Barbara Kletter een opdracht grondig aan. Een haast wetenschappelijk onderzoek gaat aan haar eerste ideeën vooraf. Voordat een penning ontstaat, worden alle *Beeldenaars* uitgeplozen, bezoekt zij het Penningkabinet te Leiden, leest zij boeken over sterrenkunde. Werkboeken met mooie tekeningen en commentaren, vragen en twijfels worden gemaakt, waarmee zij de weg bakent voor de eerste gematerialiseerde ideeën.

Bewegende principes van bijzondere horloges uit het klokkenmuseum in de Zwitserse Jura worden bestudeerd. Teylers Museum, haar favoriete museum (waar zij in 1994 haar Paddestoelen-project exposeerde: glazen objecten in houten kistjes die in het museum een installatie-achtig geheel vormden), en het Tinguelymuseum te Bazel krijgen een extra bezoek. Er breekt bij haar een koorts uit die nodig is om haar uitspraak, haar betrokkenheid bij het onderwerp in de wereld te zetten. Een breed onderzoek convergeerde naar een kleine penning met een wijde betekenis.

Halverwege de beeldhouwstudie krijgen studenten een eigen ruimte waar het eigen gezicht tot inzet van de dialoog met de docent wordt aangegaan.

In die fase ontstonden haar eerste beelden waar de beweging een belangrijk onderdeel van de expressie uitmaakte. Beelden die gingen over kijken en bekeken worden; prachtig uitgevoerd in diverse materialen. Buitengewoon zorgvuldig en voldoende vreemd van uitstraling.

Haar beeldende ontwikkeling tot nu toe vertoont een constante lijn waarmee zij op de academie al begon. Zij is een evolutionist.

Zij zoekt naar de beeldende kracht van de beweging. Zij creëert haar eigen machines waar irrationele toevoegingen de kracht van het zinloze op poëtische wijze visualiseren.

Haar werk is sterk aanwezig.

Behalve door er naar te kijken nodigt haar werk de toeschouwer uit fysiek onderdeel van de expressie te zijn.

Kijker, gegalvaniseerd staal en aluminium, hoogte 8,50 m x ø 5,30 m (360° draaibaar plateau), 1991-1993 (plaatsing); locatie: hoek Nobelweg/Hugo de Vrieslaan, Watergraafsmeer, Amsterdam

Haar kijkers krijgen betekenis door het besef dat je ergens doorheen kijkt en tevens dat je in de handeling van het kijken bekeken wordt. Een activiteit die tegelijk subjectiveert en objectiveert.

Haar kijker die in 1993 in de Watergraafsmeer te Amsterdam geplaatst werd, is enerzijds een sterrenkijker, anderzijds een microscoop: een metalen oog bovenaan kijkt in de kijker. Het plateau waarop het beeld staat kan steeds gedraaid worden.

Terug naar de penning

Hoe extreem deze penning in de ogen van sommigen ook moge lijken, wanneer we de vorm en het materiaal bekijken, is de kwalitatieve waarde het resultaat van een typische penninggedachte.

In haar toelichting schrijft zij: 'Hij past gemakkelijk in de palm van je hand. Hij mag relatief zwaar wegen. Er is een tekst, logo, jaartal en naam. Zonder dat ik klassieke opvattingen over de penning helemaal los kon of wilde laten, slopen er steeds meer van mijn geliefde bezigheden in die de belangrijkste uitgangspunten zouden worden bij het uiteindelijke ontwerp.'

Uitdijend heelal, een uitdagender titel om de grenzen van de penningkunst te verkennen kan ik me niet voorstellen.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

IV Deel zes tot en met acht, 1860-1863

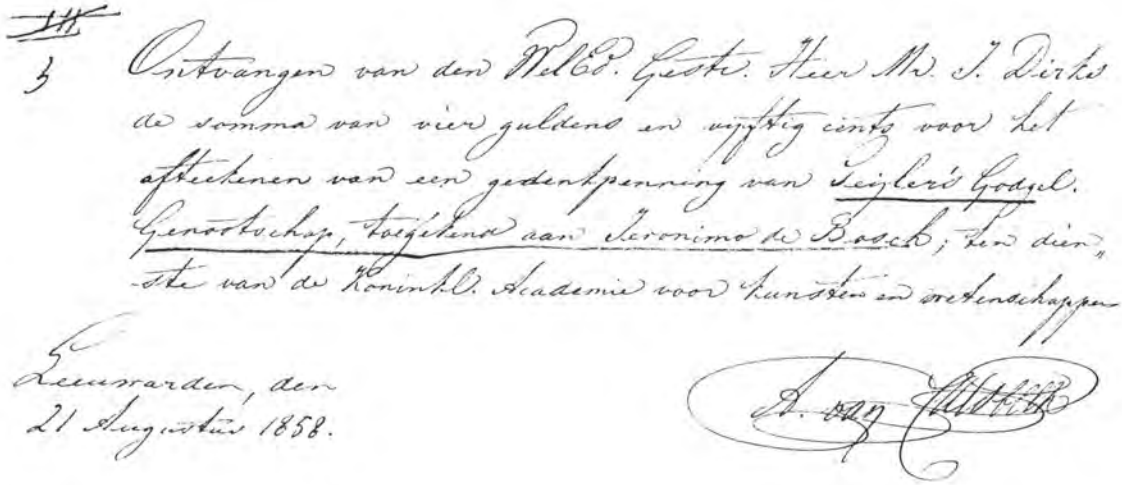
G.P. SANDERS

We zijn [...] *van alle kanten gereed*, schreef Frederik Muller begin mei 1860 aan Dirks, waarmee hij doelde op de werkzaamheden ter voorbereiding op de uitgave van het *Vervolg*. In de maanden daarvoor had de commissie in nauw overleg met Muller besloten om het werk bij Joh. Enschedé & Zn. te laten drukken en de platen te laten lithograferen door Elias Spanier. Voorts waren papiersoort, lettertype en -grootte vastgesteld. Tenslotte was ook de tekst van het werk door Dirks voltooid. Op 13 maart had Jacob van Lennep zijn goede diensten aangeboden als corrector van het manuscript. Als medelid van de commissie en als gerenommeerd literator voelde hij zich met name verantwoordelijk voor de stijl van het werk, dat hier en daar zinnen bevatte *die wel wat kanselarij-achtig zijn*. Zonder enige aarzeling aanvaardde Dirks het aanbod. Toen hij begin april van Leeuwarden, waar hij de paasdagen had doorgebracht, naar Den Haag reisde, deed hij Amsterdam aan om Van Lennep een eerste gedeelte te overhandigen van het manuscript 1767-1780, dat in voltooide staat ongeveer 275 bladzijden telde. In de daarop volgende jaren zou Jacob van Lennep het manuscript van het *Vervolg* niet alleen corrigeren, aanvullen en van commentaar voorzien, maar ook in zijn geheel in het net overschrijven. Daartoe onderhield hij met de Friese numismaat een zeer geregelde correspondentie, waarin naast de voortgang van het *Vervolg* ook de Haagse politiek en literaire en culturele aangelegenheden een centrale plaats innamen. Op 8 mei was Van Lennep al met het eerste deel van de kopij gereed. Hij had Muller een hele portefeuille laten zien, waarna de laatste van Dirks wilde weten of men met het drukken kon beginnen. Overvallen door de snelheid waarmee Van Lennep werkte, liet Dirks, rijkelijk laat, weten dat eerst de platen afgedrukt en gecorrigeerd dienden te worden. Ook Van Lennep zou afdrukken van de platen moeten ontvangen, zodat hij het manuscript tijdens het corrigeren kon vergelijken met de afbeeldingen. Pas dan kon *à fur et à mesure* de tekst volgen.[1]

Na zijn terugkeer uit Leeuwarden had Dirks de penningen gerangschikt, die op de drie eerste platen afgebeeld zouden worden. Dit deed hij samen met Meijer op het Koninklijk Kabinet, waar zich het grootste deel van de benodigde stukken bevond. De resterende penningen waren inmiddels afgetekend. Een twaalftal nota's uit de jaren 1858 en 1859 in het archief van de Akademie maakt duidelijk dat dit onder meer geschiedde door Andries van Calfsbeek (1828-1896) te Leeuwarden en door Willem Bernardus IJzerdraat (1835-1907) te Den Haag.[2]

Mr Jacob van Lennep (1802-1868). Voorzijde penning (brons, 56 mm) door Jan Elion (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

Ontvangen van den Wel Ed. Geste. Heer Mr. J. Dirks de somma van vier gulden en vijftig cents voor het afteekenen van een gedenkpenning van Teyler's Godgel. Genootschap, toegekend aan Jeronimo de Bosch; ten dienste van de Koninkl. Academie voor Kunsten en Wetenschappen

Leeuwarden, den 21 Augustus 1858.

A. van Calfsbeek

Rekening van A. van Calfsbeek voor het vervaardigen van een aftekening van de Erepenning van Teylers Godgeleerd Genootschap, uitgereikt aan Jeronimo de Bosch (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

Half mei had Spanier met het lithograferen een begin gemaakt. Begin augustus waren de platen reeds ver gevorderd: de eerste en de derde plaat ondergingen bij Meijer een laatste correctie, de tweede plaat was bijna klaar. Aan het eind van de maand zond Spanier Dirks de beide revisies, waarbij hij toezegde de tweede plaat met 12 à 14 dagen te zullen leveren. Muller noemde het resultaat goed, al voegde hij eraan toe dat hij de proeven beter vond. Volgens Spanier waren Meijer en Dirks erg tevreden. Op 3 september zond Muller de kopij, horende bij de op de eerste plaat afgebeelde stukken, naar de drukker. Daarmee was een begin gemaakt met de voortzetting van het door het Instituut aangevangen *Vervolg*.[3]

Problemen met Spanier, Van den Berg en Leemans

Vanaf het begin klaagde Spanier dat het lithograferen van de platen hem erg tegenviel en hem meer kostte dan dat hij eraan verdiende. Muller reageerde laconiek op Spaniers klacht: *is dat zoo*, schreef hij op 29 augustus 1860 aan Dirks, *dan spijt het mij*. Meer woorden maakte hij aan het voorval niet vuil. Maar als hij had gedacht dat daarmee de zaak was afgedaan dan vergiste hij zich danig, want ruim een maand later

Erepenning van Teylers Godgeleerd Genootschap, uitgereikt aan Jeronimo de Bosch. Penning (zilver, 73 mm) door J.G. Holtzhey (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

ontving Dirks bij monde van Van den Berg verontrustend nieuws: Spanier klaagde dat de penningen die hij op dat moment op steen bracht veel bewerkelijker waren dan de stukken waarvan hij proeven had gemaakt. Hij had zelfs een Duitse lithograaf in dienst moeten nemen. Het was hem niet langer mogelijk om het werk voor *f* 40 per plaat uit te voeren. In plaats daarvan rekende hij nu *f* 60 per plaat. Om zijn argumenten kracht bij te zetten, leverde Spanier half november een slechts ten dele afgewerkte vierde plaat af. Van den Berg, die de zaak met Leemans had besproken, en Dirks konden wel begrip opbrengen voor het standpunt van de lithograaf. Zij geloofden dat Spanier daadwerkelijk een vergissing had gemaakt bij het opstellen van zijn kostenberekening, maar Muller, die de kosten van de uitgave droeg, reageerde furieus. In een brief van 17 november noemde hij Spaniers handelwijze *allesbehalve honorabel*. Het liefst zou hij het werk aan een ander uitbesteden, maar hij wist niemand in Den Haag. Wel drukte hij de Friese numismaat met klem op het hart *hem fiks te laten veranderen wat niet in* allen *opzigte voldoet*. In latere brieven kwam Muller nog geregeld op de onverkwikkelijke affaire terug.[4]

Maar de brief van de Haagse adjunct-archivaris bevatte nog meer onaangename tijdingen. Van den Berg vond dat hij als commissielid in het geheel niet bij de uitgave van het werk was betrokken. *Ik ben van alles onkundig*, klaagde hij, *en leerde eerst gisteren kennen wat gedrukt wordt door de proef der platen die Spanier mij meedeelde, den tekst heb ik nog in het geheel niet gezien*. Hij voegde er aan toe dat Leemans zijn mening deelde. Dirks voelde zich diep beledigd: Van den Berg had immers noch de beide Lijsten, noch de Vragen gelezen. Bovendien was onderzoek dat hij als adjunct-archivaris had kunnen verrichten, door anderen gedaan.

Tegenover Van Lennep liet Dirks zich ontvallen dat hij hoopte dat beide heren zich spoedig uit de commissie terug zouden trekken. Zover kwam het niet, maar de veenbrand bleef smeulen. Twee maanden later kwam het opnieuw tot een confrontatie, toen Leemans van Dirks verlangde dat de commissie in vergadering bijeen zou komen. Het zou van de uitslag van die bijeenkomst afhangen of hij nog langer deel uit wenste te maken van de commissie. Drukke beslommeringen in de Tweede Kamer beletten Dirks om *ten plaisir van L naar A* [te] *trekken*. In plaats daarvan benaderde hij Van Lennep met het verzoek om met Leemans over diens bezwaren te praten. Hij adviseerde hem om *in vrede en vriendschap* een einde te maken aan de samenwerking. *Het is*, zo betoogde hij, *onmogelijk met vier te werken en dan nog twee tegen twee want L*[eemans] *stookt vdB*[erg] *telken reize op als hij hem op de verg. van KAvW ontmoet*. Onduidelijk is of Van Lennep de raad van Dirks opvolgde. In elk geval liet Leemans zich niet uit het veld slaan. In een brief van 24 januari 1861 maakte hij zijn grieven onomwonden kenbaar: onder geen enkel beding wilde hij genoemd worden als bewerker van het *Vervolg*. Bij wijze van ultimatum voegde hij eraan toe: *ik wensch op prospectus en titel Dirks genoemd als Schrijver, onder toezigt, raadpleging, medewerking of wat dan ook van eene commissie bestaande uit enz. De namen der Commissieleden behoeven niet eens op de titel, zij kunnen in de voorrede vermeld worden*.[5]

Eind januari stond de prospectus op het punt van verschijnen, terwijl ook het titelblad van het Zesde Stuk al bij Enschedé lag. Het was dus zaak om snel uit de impasse te geraken. Een eerste aanzet daartoe kwam van Van Lennep. Op 26 januari schreef hij aan Van den Berg dat de Akademie de uitgever van het *Vervolg* was en dat het noch het publiek, noch de Akademie

zelf aanging hoe de door haar ingestelde commissie van redactie het werk onderling verdeelde. Van den Berg sputterde wat tegen, maar vond de hele kwestie eigenlijk bijzaak en was bereid om zich te schikken. Uiteindelijk kwam het tot het volgende compromis: de prospectus noemde Van den Berg en Leemans als adviseurs en Van Lennep als mederedacteur. Op het titelblad van het werk zelf werd slechts de naam van de Akademie vermeld. Dit op voorstel van Dirks die daarbij verwees naar de reeds verschenen delen. De namen van de commissieleden werden zonder nadere aanduiding onder de voorrede geplaatst. Het compromis kon klaarblijkelijk de goedkeuring van Leemans wegdragen, want hij bleef aan als lid van de commissie. Maar de samenwerking met Dirks en Van Lennep was ernstig verstoord. Op voorstel van de Friese numismaat controleerden beide heren wel de kopij van het Zesde Stuk. Van den Berg op de juistheid van de heraldische gegevens, Leemans op de vertalingen van de Latijnse inscripties, maar na de zomer van 1861 horen we zo goed als niets meer van hen. Overigens had ook Muller al spoedig zijn bekomst van Leemans en diens onophoudelijke op- en aanmerkingen: *de Heer Leemans*, verzuchtte hij, *heeft zoovele vieren en vijven dat het is om razend te worden*.[6]

Het Zesde Stuk, 1860-1861

De problemen met Spanier, Van den Berg en Leemans en de veelvuldige aanvallen van jicht die Van Lennep soms wekenlang het werken onmogelijk maakten, leidden ertoe dat de uitgave van het *Vervolg* trager verliep dan gehoopt. Daarbij zal het feit dat de proeven van tekst en plaatwerk door vele handen gingen al evenmin hebben bijgedragen aan een snelle voortgang van het werk. Begin februari 1861 kon de zetter niet verder, omdat de drie eerste vellen van de tekst nog niet klaar waren. Muller klaagde dat er aan het corrigeren maar geen einde kwam en dat hij er eigenlijk voor moest bedanken om het werk uit te geven, wanneer men over de volgende 20 vellen net zo lang zou doen.

Daarna vorderde het werk sneller. Begin maart waren vier platen helemaal klaar, twee bijna gelithografeerd en twee nog in behandeling. In de loop van april zond Van Lennep het laatste deel van de door hem gereed gemaakte kopij van het Zesde Stuk aan Dirks terug, waarna ook dat naar de drukker kon. Het corrigeren van de proeven van de tekst liep echter vertraging op, omdat Van Lennep, enigszins hersteld, eind juni naar Dresden vertrok. Mullers assistent M.H. Schonekat zond de revisies van de vellen 10 en 11 en de eerste proef van vel 12 ter correctie nu maar rechtstreeks naar Dirks. In de maanden daarna werd hard doorgewerkt aan het zetten van de tekst en het drukken en corrigeren van de proeven. Op voorstel van Muller werd vel 20, dat slechts tien regels tekst bevatte, gebruikt voor een lijst van intekenaars op het werk. Inmiddels hadden 50 particulieren ingetekend. De Akademie nam 60 exemplaren en de Nederlandse regering had toegezegd 25 exemplaren van het werk af te zullen nemen. Muller hoopte dat ook de Belgische regering voor 20 exemplaren in zou tekenen. Om uit de kosten te komen, zo liet hij Dirks weten, diende hij ruim 200 exemplaren te verkopen, maar hij verwachtte in het buitenland nogal wat af te kunnen zetten. Op 14 september zond Schonekat Dirks een compleet, nog oningebonden exemplaar van het Zesde Stuk toe. Twee maanden later was Enschedé bezig met afdrukken van het laatste vel. Vervolgens werden de exemplaren gekartonneerd, waarna het Zesde Stuk in de laatste dagen van november verscheen.[7]

Het Zesde Stuk beschrijft 82 penningen uit het tijdvak 1767-1772. Het bestaat uit 88 pagina's en telt 8 platen. De prijs van het nieuwe deel op groot papier bedroeg *f* 7.30. Reeds in de prospectus van 1861 was het door de Akademie uit te geven werk aangekondigd als een *afzonderlijk of Tweede Deel van het Vervolg*, dat weliswaar in grote lijnen aansloot bij het Vijfde Stuk, maar op andere punten daarvan zou verschillen. Zo begon de nummering van de pagina's weer van voren af aan. De nummering van de platen en de stukken liep daarentegen wel gewoon door, al verving Dirks de Latijnse cijfers door Arabische. *Het maakt het naslaan veel gemakkelijker*, betoogde hij, *die* Latijnsche *moet men altijd bij elkander tellen*. Meer nog dan zijn voorgangers lardeerde hij de beschrijvingen met uitgebreide historische en numismatische op- en aanmerkingen. Een enkel maal refereerde hij in de tekst en de noten van dit deel reeds aan penningen die hij niet op de platen afbeeldde – een gewoonte die met het vorderen van het werk steeds sterker zou worden. Ook de kartonnen banden en de rugtitels waren gekozen om het werk *enigszins gelijkend en toch verschillend* te doen zijn van de reeds verschenen delen. Muller was over het resultaat zeer te spreken: hij vond het beter dan alle andere werken waarvoor hij honorarium betaalde. Hij bedankte Dirks dan ook uitvoerig voor de zorg die hij eraan had besteed.[8]

Op 6 december zond Muller een bijzonder exemplaar van het Zesde Stuk aan Dirks en Van Lennep. Al in maart 1860 had de Friese numismaat namelijk geïnformeerd of het mogelijk was om de beide gepolychromeerde porseleinen draagtekens VVL 409 en 410 in kleur te laten afbeelden. Hij stelde voor dit aan IJzerdraad op te dragen, omdat die ruime ervaring had met kleurendruk. Muller voelde daar weinig voor: zijns inziens kon Spanier het ook doen en zeker voor minder geld dan IJzerdraad. Inderdaad stonden de beide draagtekens op de proef van de eerste plaat in kleur afgebeeld. Het oordeel dat Van den Berg op 9 oktober velde, was vernietigend. Hij vergeleek de ingekleurde afbeeldingen met *heiligenprentjes die de pastoors aan zoete kinderen geven*. Toch hield Dirks voet bij stuk, ook al protesteerde Muller tegen de hoge extra-kosten. In november stelde de laatste voor: *laat men er een stuk of 4 voor de commissie uit de hand kleuren, dat zal zo'n zaak niet zijn. Maar allen ben ik zeer tegen!* Dirks legde zich hierbij tenslotte neer. Begin december verschenen er inderdaad vier

BESCHRIJVING

NEDERLANDSCHE

HISTORIE-PENNINGEN,

M^R. GERARD VAN LOON.

DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

ZESDE STUK.

FREDERIK MULLER.

Titelpagina van het Zesde Stuk op Van Loon

Plaat XXXVII van het Vervolg op Van Loon, met de ingekleurde medaillons VVL 409 en 410. Deze ingekleurde plaat bevindt zich in het exemplaar dat aan koning Willem III werd aangeboden (collectie Koninklijke Bibliotheek)

exemplaren op groot papier met de ingekleurde plaat. Naast Dirks en Van Lennep ontving ook koning Willem III een exemplaar met de ingekleurde plaat, door de Haagse boekbinder J.H. Bouscholte voorzien van een rood marokijnleren band.[9]

Het Zevende Stuk, 1861-1862

Ruim voor het verschijnen van het Zesde Stuk was de commissie begonnen met de bewerking van een volgend deel. Reeds op 4 mei 1861 kreeg Dirks een groot deel van de door Van Lennep gefatsoeneerde en overgeschreven kopij toegezonden. De bezending ging vergezeld van een kort briefje met de mededeling dat Van Lennep *wegens jigt in de hand buiten staat is er in persoon iets bij te voegen*. Het restant van de kopij zond Van Lennep op 26 juni. Hij hield alleen nog twee bladzijden achter met de beschrijving van een penning, waarover hij nog inlichtingen in wilde winnen. Deze beide pagina's zou hij pas in de loop van 1862 sturen. Ook met het plaatwerk werden goede vorderingen gemaakt. Begin mei had Dirks Van Lennep laten weten dat hij op het punt stond om Spanier de penningen uit het tijdvak 1775-1778 ter hand te stellen.[10] De resterende stukken van de Eerste Lijst verwachtte hij de lithograaf in de zomer te leveren. Half augustus was de eerste plaat van het Zevende Stuk dan ook voltooid, zelfs nog voordat alle platen van het Zesde Stuk gereed waren. Met het oog op de snelle voortgang van het werk kwamen Dirks en Muller overeen om pas in 1862 met het drukken van tekst en plaatwerk van het nieuwe deel te beginnen. Aldus geschiedde. Op 7 januari 1862 zond Van Lennep het eerste deel van de kopij aan Enschedé & Zn. Het tweede deel volgde op 17 mei. Eind januari zond Spanier gecorrigeerde proeven van de platen XLV, XLVI, XLVII en XLVIII aan Dirks, Muller en Van Lennep. Begin april bleek ook plaat XLIX al erg ver gevorderd te zijn. Te ver in elk geval om nog plaats in te kunnen ruimen voor het later binnengekomen draagteken van de voorzitter van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen. Bij hoge uitzondering werd de afbeelding van het stuk in de tekst opgenomen.[11]

In november 1862 was het Zevende Stuk gereed. Op de achtste van die maand zond Muller Dirks een exemplaar van het werk, waarbij hij hem bedankte voor zijn inspanningen. Het nieuwe deel zou met zijn 64 pagina's het minst omvangrijke blijken te zijn uit de tiendelige serie van het *Vervolg*. Het bevat de beschrijvingen van slechts 62 penningen, afgebeeld op zeven platen. De prijs bedroeg *f* 5.90. Voor het plaatwerk huurde Spanier vermoedelijk een tweetal lithografen in. De eerste die wordt genoemd is de verder onbekende Lamparter. De tweede was de aan het Topografisch Bureau te Den Haag verbonden graveur Carel Alphons Eckstein (1840-1925). Welke platen Eckstein precies vervaardigde, is niet bekend. Ook aan de volgende stukken van het *Vervolg* zou Eckstein steeds enkele platen bijdragen. Dirks, Meijer en de anderen waren zeer met zijn werk ingenomen. Op 16 augustus 1864 schreef Dirks aan Muller: *de heer* Eckstein [...] *heeft ambitie voor dit werk, dat hij meer uit liefhebberij dan voor belooning doet. Ik stel er hoogen prijs op om de platen zoo veel mogelijk van zijne hand bewerkt te zien, hij werkt uiterst correct en smaakvol.* Maar Eckstein had slechts weinig tijd ter beschikking: voor het Topografisch Bureau werkte hij aan de grote kaart van het Koninkrijk. Deze opdracht nam zoveel tijd in beslag dat hij na 1864 vrijwel geen particuliere opdrachten meer aannam. Desondanks zou Eckstein ook in 1867 nog enkele platen voor het *Vervolg* leveren. Hij had echter wel bedongen deze drie tot

vier maanden onder zich te mogen houden.[12]

Het Achtste Stuk, 1862-1863

Profiterend van het reces van de Tweede Kamer begon Dirks in januari 1862 te Leeuwarden met de bewerking van het *extra roerige tijdvak* 1780-1787. De patriottentijd was rijk aan historische gebeurtenissen en personen, die een nadere beschrijving vereisten. Wat de numismatiek betreft telde de periode verschillende interessante stukken, die voldoende stof op zouden leveren voor twee nieuwe delen van het *Vervolg*. Nog voor de zomer had Dirks het manuscript tot en met het jaar 1784 voltooid en aan Van Lennep toegezonden. Deze bewerkte de tekst met spoed, waarna de Friese numismaat het manuscript op 27 juli reeds terug ontving. In een begeleidend schrijven stak Van Lennep niet onder stoelen of banken dat hij weinig met het tijdvak op had. *'t Is*, zo betoogde hij, *een zonderling tijdvak, dat van 1780-1787 en 't zij men de penningen en hun inscripties beschouwt, 't zij men de boeken met hun ellenlange tijtels doorbladert of den bombast der rijmelaars leest of zelfs de staatstukken, 't geeft al den indruk al bevond men zich voortdurend in een dolhuis of voor 't minst op het deficit eener promotiepartij, onder half bezopen studenten. Wat een opgewondenheid! Wat een hoogdravende, gezwollen uitdrukkingen voor de eenvoudigste zaken!* [...] *wat een verwaand gebluf bij de bitterste onmacht! Waren die Nederlanders van de XVIII eeuw onzen grootouders niet, wij zouden er om lachen, nu moeten wij er om treuren, zoo als zij het fatsoen der Natie gekompromitteerd hebben. 't Spijt mij eigentlijk, te moeten medewerken om die penningen, die blijvende getuigen van hun opgezwollenheid, te ontrukken aan de vergetelheid, die zij eigenlijk verdienen.*[13]

Tegen de tijd dat het Zevende Stuk het licht zag, begon het volgende deel van het *Vervolg* duidelijk vorm te krijgen. Muller maakte zich ondertussen ernstige zorgen over de voortgang van het werk. Aanleiding daartoe vormden de voorstellen van Dirks om bij het Achtste Stuk niet meer dan zes platen te voegen. Op die wijze zouden in het Tiende Stuk de penningen tot het jaar 1787 worden beschreven. De uitgever maakte hiertegen ernstige bezwaren. Toen hij Dirks op 8 november een exemplaar van het Zevende Stuk toezond, vroeg hij hem een indeling te geven van de nog te verschijnen delen van het *Vervolg*. Daarbij drukte hij de Friese numismaat met klem op het hart: *laten wij in vredesnaam zorgen dat het* getal *stukken niet overschreden wordt, ze mogen dikker en duurder zijn dat is minder, maar we moeten binnen de perken van 5 stukken blijven* hoogstens *6, en daarop moet alles aangelegd worden*. In antwoord op Mullers verzoek zond Dirks op 16 november een wat gewijzigde berekening, die uitging van een Achtste Stuk met negen platen, lopend tot en met het jaar 1784. Was dit deel verschenen dan zouden 244 nummers van de *Eerste* en *Tweede Lijst* zijn beschreven. Voor het tijdvak 1785-1806 bleven er dan nog 218 over, wat neer kwam op drie delen met elk 70 beschrijvingen. Bij zijn berekening voegde Dirks ook een gedetailleerd overzicht van de indeling van de negen platen van het Achtste Stuk. Naar alle waarschijnlijkheid was Spanier op dat moment reeds met het afbeelden van de penningen begonnen. Immers op 5 december liet Dirks aan Van Lennep weten dat de penning van Holtzhey op het gouden huwelijk van Matthijs Herfst en Margaretha Plaat uit 1781 niet opgenomen kon worden, omdat de lithograaf de gearrangeerde platen reeds onder zich had. Het stuk werd wel in de tekst vermeld, om het verwijt dat men het over het hoofd had gezien, voor te zijn.[14] In februari 1863 ging de tekst, waaraan in de tussentijd nog

verschillende verbeteringen en aanvullingen waren toegevoegd, naar de drukker. Op 1 april ontvingen Dirks en Meijer de proef van de eerste plaat. Enkele weken later, op 27 april 1863, overleed plaatdrukker Elias Spanier. De weduwe Spanier en haar zoon zetten het bedrijf voort onder de naam Wed. E. Spanier & Zn. Het bedrijf bleef gewoon de platen voor het *Vervolg Van Loon* verzorgen. Op 28 mei deelde Dirks aan Jeronimo de Vries mee dat er inmiddels vier platen klaar en twee platen in bewerking waren. Ook de drukker kon voort: hij had tekst voor tien platen. Dirks verwachtte dan ook dat in 1863 *weder een dikker stuk als het laatste* zou verschijnen. Op 10 juli kreeg Dirks opnieuw twee proefplaten toegezonden. De lithograaf meldde dat zes stenen gereed waren, terwijl twee stenen aan het eind van de maand zouden zijn afgewerkt. Spanier zat nu zelfs om penningen verlegen en verzocht Dirks om enkele platen te rangschikken *daar de H.H. lithografen er gaarne achter elkander aan willen doorwerken*. Eind juli zond Spanier inderdaad de beloofde proeven van de zevende en achtste plaat (LVIII en LIX). Meijer was er erg tevreden over. Hij schreef aan Dirks: *er waren zeer weinig verbeteringen in nodig, vooral die welke Eckstein bewerkt had* (plaat LIX).[15]

Aan het eind van het jaar vond opnieuw een aanvaring plaats tussen Muller en de plaatdrukker. Ditmaal verweet Muller de laatste onvoldoende toezicht te hebben gehouden op het werk van zijn graveurs, zodat het maar de vraag was of het Achtste Stuk wel in 1863 kon verschijnen. Muller klaagde dat hij in dat geval drukker, steendrukker en papierkoper moest betalen, terwijl hij zelf pas in het volgende jaar zijn geld kreeg. Opnieuw wees hij op de reeds gemaakte verliezen als gevolg van de door Spanier sr eind 1860 eigenmachtig vastgestelde prijsverhoging.[16]

Het Achtste Stuk verscheen vermoedelijk toch nog net voor de jaarwisseling. Met zijn 113 pagina's (29 vel) was het inderdaad aanzienlijk dikker dan de beide voorgaande stukken.[17] De verkoopprijs van *f* 9 lag dan ook aanzienlijk hoger dan die van de beide eerder verschenen delen. Het nieuwe deel behandelt de jaren 1780-1784 en beschrijft de nummers VVL 553 tot en met VVL 619. Naast deze 67 genummerde penningen beschrijft het Negende Stuk nog een vijfentwintigtal afwijkend genummerde stukken: op plaat LIV staan papiergeld, draaglinten en -tekens afgebeeld; plaat LVIII bevat acht draagtekens van exercitiegenootschappen.

In drie opeenvolgende jaren waren even zovele stukken van het *Vervolg* verschenen. Een niet geringe prestatie, wanneer we bedenken dat Dirks een drukke functie als lid van de Tweede Kamer bekleedde, terwijl Van Lennep niet alleen tijd besteedde aan dit penningwerk, maar tevens aan een groot aantal andere uitgaven.

Met dank aan drs M.L.F. van der Beek, Nederlands Muntmuseum, dr P. Sigmond, Rijksmuseum Amsterdam en drs W.W.G. Steurbaut, Museum Paleis Het Loo.

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KNAW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijke Akademie van Wetenschappen; VAN LENNEP Gemeentearchief Amsterdam: Familiearchief Van Lennep; VVL *Beschrijving van de Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon*)

1 DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d. 8-5-1960; ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 13-3-1860; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 21-5-1860. M.F. VAN LENNEP *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* (2 dln, Amsterdam 1910[2]) I,178-179: *bij* [i.e. Jacob van Lennep] *was het die zich den moeitevollen en weinig dankbaren arbeid liet welgevallen der redactie van het vervolg op het penningwerk van Van Loon, waartoe zijn vriend de heer Dirks uit Leeuwarden, vele der bouwstoffen verzamelde.* Ook Muller, die zelf toch een harde

werker was, sprak zijn verbazing uit over de vlijt van Van Lennep.

2 Voor Van Calfsbeek, zie F.G. WALLER *Biographisch woordenboek van Noord Nederlandsche graveurs* (herdruk, Amsterdam 1974) 57; voor IJzerdraad, ibid. 373. KNAW invnr 337. De nota's dateren uit de periode 31-7-1858 tot en met 3-5-1859. Het betreft betalingen aan Van Calfsbeek voor aftekeningen van de nummers VVL 415, 481, 482, 506, 517, 522, 835, 854 tot en met 856 en een niet nader omschreven stuk, en van de nummers VVL 409, 410 en twee niet nader aangeduide penningen door IJzerdraad.

3 VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 1-8-1860; DIRKS invnr 42, Spanier aan Dirks d.d. 27-8-1860 en 28-8-1860; ibid., Muller aan Dirks d.d. 29-8-1860 en 3-9-1860.

4 DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d. 29-8-1860, 15-11-1860 en 17-11-1860; VAN LENNEP invnr 480, Van den Berg aan Dirks d.d. 9-10-1860; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 13-10-1860; ibid., Dirks aan Muller d.d. 18-11-1860. Over de slechts gedeeltelijk afgewerkte plaat schreef Dirks op 18 november aan Muller: *bij* [i.e. Spanier] *erkende volmondig terstond, dat het schaduwen en afwerken van deze plaat nog moest geschieden maar hij had het opzettelijk gedaan of liever nagelaten omdat hij voor f 40.- niet anders kon leveren wilde hij er niet* veel *bijleggen.*

5 VAN LENNEP invnr 480, Van den Berg aan Dirks d.d. 9-10-1860; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 13-10-1860 en 10-12-1860; ibid., Leemans aan Dirks d.d. 8-12-1860 en 24-1-1861.

6 VAN LENNEP invnr 480, Van Lennep aan Van den Berg d.d. 26-1-1861; ibid., Van den Berg aan Van Lennep d.d. 28-1-1861; Dirks aan Van Lennep d.d. 30-1-1861 en 8-3-1861; DIRKS invnr 43, Muller aan Dirks d.d. 9-2-1861; VVL VI (1861) vi.

7 DIRKS invnr 43, Muller aan Dirks d.d. 9-2-1861 en 9-8-1861; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 8-3-1861; ibid., Schonekat aan Dirks d.d. 9-7-1861 en 14-9-1861.

8 Voor de verkoopprijzen van de verschillende door Dirks bewerkte stukken van het *Vervolg*, zie *Register der Handschriften en Werken van Mr. Jacob van Lennep; bijeenverzameld, chronologisch gerangschikt en et met aanteekeningen voorzien door P. Knoll* (1876) 486, 1084. Dit handschrift bevindt zich in de bibliotheek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam; DIRKS invnr 43, Muller aan Dirks d.d. 6-12-1861.

9 Alleen in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag trof ik een exemplaar aan van het *Vervolg* met een ingekleurde plaat XXXVII. Het betreft hier een deel uit de reeks die aan de Koning werd aangeboden. Het werk heeft de signatuur: 510 A 23. Noch in de bibliotheek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, waar het boekenbezit van Jacob van Lennep is ondergebracht, noch in de bibliotheek van het Fries Museum, waar het legaat Dirks onderdak heeft gevonden, is een dergelijk ingekleurd exemplaar aanwezig. Mij is niet bekend wat er met het vierde exemplaar geschiedde.

10 Dirks sprak van de penningen 498-538, bestemd voor de platen 9 tot en met 12. Als gevolg van latere aanpassingen wijkt deze nummering af van de definitieve nummering in het Zevende Stuk.

11 DIRKS invnr 43, Van Lennep aan Dirks d.d. 4-5-1861; ibid., 26-6-1861; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 15-8-1861; ibid., Muller aan Dirks d.d. 23-11-1861; ibid., invnr 44, Spanier aan Dirks d.d. 27-1-1862; ibid., 8-4-1862; VVL VII (1862) 121.

12 Op 15 augustus 1861 leverde Spanier twee platen voor het *Vervolg*, waarvan een plaat *alhier* was gegraveerd en een door Lamparter. Een van beide platen was voor het Zesde Stuk (vermoedelijk LXIV), de ander was LXVI voor het Zevende Stuk, DIRKS invnr 43, Spanier aan Dirks d.d. 15-8-1861. Onmiddellijk na ontvangst van het Zevende Stuk schreef De Vries Jerz. *dat de laatste platen van Stuk VII fraai geteekend zijn, en den lithograaf* Eckstein *eere doen*; ibid., De Vries aan Dirks d.d. 19-5-1863. Voor Eckstein, zie WALLER op. cit. 89. Eckstein verzorgde ook de door hem gesigneerde platen LIX, LXI, LXII, LXIX, LXX en LXXXI. Ibid., invnr 46, Dirks aan Muller d.d. 16-8-1864.

13 DIRKS invnr 44, Van Lennep aan Dirks d.d. 27-7-1862.

14 Ibid., Muller aan Dirks d.d. 8-11-1862; ibid., Dirks aan Muller d.d. 16-11-1862. Zie VVL VIII (1863) 164.

15 Ibid. invnr 45, Enschedé aan Dirks d.d. 27-1-1863; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 1-4-1863 en 10-7-1863; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 28-5-1863; ibid., d.d. 27-7-1863; Meijer aan Dirks z.d.

16 Ibid., Muller aan Dirks d.d. 14-12-1863.

17 Sinds 2 januari had boekbinder J.H. Bouscholte het persoonlijke exemplaar van Dirks' Achtste Stuk ter inbinding onder zich. Zes dagen later schreef Dirks aan De Vries: *Stuk VIII zal u zeker al geworden zijn*; zie DIRKS invnr 46, Bouscholte aan Dirks d.d. 30-1-1864; ibid., De Vries aan Dirks d.d. 8-1-1864. De paginanummering van het Achtste Stuk is niet helemaal juist: het stuk heeft twee pagina's met het nummer 237 en twee pagina's met het nummer 238.

Drie opmerkelijke muntjes uit de Folkingestraat

J.C. VAN DER WIS

Eens was de Folkingestraat, gelegen tussen Vismarkt en Gedempte Zuiderdiep, het centrum van een hoofdzakelijk door joden bewoond deel van de Groninger binnenstad, met als meest karakteristiek bouwwerk de sjoel, de joodse synagoge tussen Nieuwstad en Gedempte Zuiderdiep. Na de schandelijke deportaties van de joden gedurende de Tweede Wereldoorlog raakte de Folkingestraat danig in verval. De sjoel huisvestte enige tijd een kledingatelier en een wasserij, maar werd in 1981 na een grondige restauratie opnieuw ingewijd en kreeg naast de functie van bedehuis tevens een culturele functie.

Met de komst van het nieuwe Groninger Museum (geopend oktober 1994) in het Verbindingskanaal, werd de Folkingestraat een belangrijke voetgangerspassage in de wandelroute station Groningen Centraal-Vismarkt en onderging de straat een ingrijpende 'face-lift'.

Begin 1995 werden in opdracht van woningstichting Patrimonium twee vervallen bedrijfspanden (huisnummers 37 en 39) gesloopt om plaats te maken voor twee winkels en een aantal appartementen.[1] Direct na de sloop van de opstallen werd door stadsarcheoloog G.L.G.A. Kortekaas in de periode 27 maart-5 april een opgraving geleid, waarbij onder andere een twintigtal munten, rekenpenningen en raadstekens uit de periode zestiende-achttiende eeuw werd gevonden. Tussen deze los gevonden numismatische objecten zaten drie opmerkelijke stukken, die de moeite waard zijn te publiceren.

Allereerst is daar een contemporaine vervalsing van een Nijmeegse kwart snaphaanschelling of peerdeken (= 1½ Gelderse stuiver), die is gemaakt van met messing geplateerd blik. Het peerdeken werd in 1530 ingevoerd door de Gelderse hertog Karel van Egmond (1492-1538). In het oosten van ons land werd het peerdeken weldra een populair muntje en werd het al gauw door meerdere steden en heren nagevolgd,[2] onder andere door Nijmegen[3]. Juist in het oosten des lands zou men contemporaine vervalsingen mogen verwachten.

Noch uit de literatuur, noch uit vondstgegevens[4] blijkt, dat het peerdeken in de noordelijke provincies ook maar enige rol van betekenis in de circulatie heeft gespeeld. De vondst van een contemporaine vervalsing buiten het eigenlijke circulatiegebied is daarom opmerkelijk. Een echt exemplaar zou daar in het betalingsverkeer vermoedelijk al niet geaccepteerd zijn, laat staan een vervalsing. Het valse peerdeken heeft een grote en een kleine doorboring. Mogelijk is het als vervalsing herkend en nog enige tijd voor een ander doel gebruikt om vervolgens in de Folkingestraat aan de grond te worden toevertrouwd.

Vondstbeschrijving

Folkingestraat 37/39, vondstnummer 1/1, vondstdatum 29 maart 1995, losse vondst.

Nijmegen, kwart snaphaanschelling of peerdeken (= 1½ stuiver) zonder jaartal (circa 1581), contemporaine vervalsing, messing geplateerd blik, 2,6 g, grote en kleine doorboring.

Contemporaine vervalsing Nijmeegs peerdeken, 3x vergroot

Vz.: geharnaste ridder in toernooikleed met geheven zwaard in de rechterhand, rijdend naar rechts. Opschrift: [MON]ETA*NOVA*NOVI - MA
Kz.: stadswapen op een lang herkruist en gevoet kruis. Opschrift: INITV - SAPIEN - TIMOR - DOMIN
Lit.: Pas 18 vlg.

Het tweede opmerkelijke muntje is een koperen Friese duit 1616. In het onlangs verschenen *Handboek van het Nederlandse kopergeld* staat dit jaartal onder het type PW 6005 niet vermeld.[5] Dit type duit is, volgens de auteurs, voor het eerst geslagen in 1612 en vervolgens in de jaren 1617-1620. Naast dit type werd in de jaren 1611-1613 en 1616-1617 nog een ander type (PW 6004) geslagen, dat qua beeldenaars licht van het type PW 6005 verschilt: de kroon boven het provinciewapen op de voorzijde is van een andere tekening en de bladerkrans op de keerzijde is ten opzichte van PW 6005 een kwart slag gedraaid. Gezien de min of meer geregelde aanmunting van duiten in de periode 1611-1620, lag het in de verwachting, dat vroeg of laat een jaartal dat we nog niet kennen van één van beide typen uit genoemde periode zou opduiken. De opgravingen in de Folkingestraat brachten die verwachting in vervulling.

Vondstbeschrijving
Folkingestraat 37/39, vondstnummer 22/1, vondstdatum 30 maart 1995, losse vondst.
Friesland, duit 1616, koper, 1,6 g.
Vz.: gekroond en versierd provinciewapen.
Opschrift: NISI : DNS : (mt leeuw) : NOBISCVM

Friese duit 1616, 3x vergroot

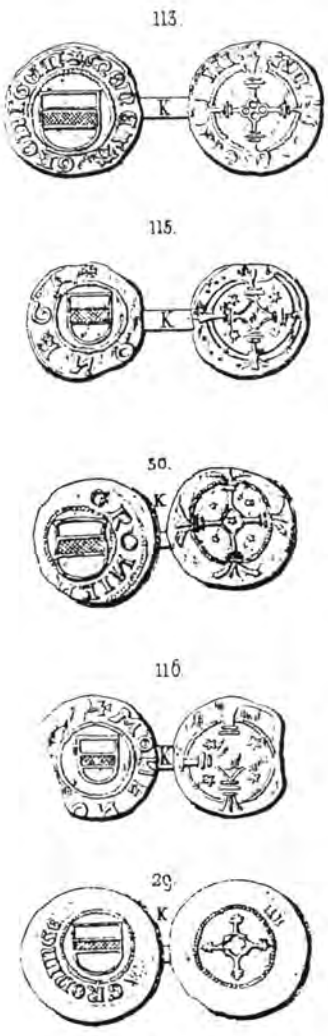
Kz.: binnen een krans van vier bladertakken, die boven en onder van elkaar zijn gescheiden door een vijfbladige bloem en links en rechts door twee bollen, in drie regels:
Opschrift: FRI /SIA / 1616
Lit.: PW 6005 (dit jaartal niet).

Het derde – en van de drie het meest opmerkelijke – muntje is wel het stad-Groninger muntstukje dat is overgeslagen over een Utrechtse duit (= $\frac{1}{8}$ stuiver Brabants) uit de periode 1509-1522, zoals duidelijk aan restanten van de oorspronkelijke beeldenaars is te zien.

Op de voorzijde van Utrechtse duiten uit genoemde periode staat Sint Maarten te paard, zijn mantel delend, en op de keerzijde een engel met uitgespreide vleugels die het Utrechtse stadswapen voor zich houdt. Deze duitjes, die nog een zeer gering percentage zilver bevatten, werden volgens een mededeling van 3 februari 1523 in het Buurspraakboek van de stad Utrecht afgezet tot op een 'braemtgen', hetgeen wil zeggen dat de waarde van vóór die datum geslagen duitjes werd gehalveerd. Zij golden voortaan dus $\frac{1}{16}$ stuiver Brabants. De devaluatie werd enkele dagen daarna nog eens bevestigd. In juli 1524 werd medegedeeld dat men niet langer verplicht was de gedevalueerde duiten aan te nemen; tezelfdertijd zouden voldoende duiten van een nieuw type (van 1523) zijn aangemunt, dat geheel uit koper bestond.[6] De Utrechtse bevolking is waarschijnlijk in de gelegenheid gesteld de braemtgens vanaf juli 1524 bij de stedelijke autoriteiten in te wisselen. De muntjes zijn ook in de stad Groningen in omloop geweest getuige een drietal losse vondsten.[7]

In de stad Groningen werden omstreeks 1525 door de Stadsmunt uitsluitend kleine muntjes – naar men tot nu toe aannam van koper – geslagen, waarvan we de waarde niet konden vaststellen. Ze zijn van zeer ruwe makelij, hebben op de voorzijde altijd het stedelijk dwarsbalkschild en op de keerzijde een kort of lang kruis. Van de bewaard gebleven stukken zijn de opschriften slechts bij hoge uitzondering volledig leesbaar. Van der Chijs had al moeite met het ontcijferen van de opschriften; de tekeningen in zijn werk laten dan ook veel aan de fantasie over.[8]

Puister heeft bij gebrek aan munten in natura enkele afbeeldingen uit Van der Chijs overgenomen.[9] Slechts op één

Groninger muntjes uit Van der Chijs, van boven naar beneden: XV.113 = P 1.403 bekend 1525 en 1527, XV.115 = P 1.404, XX.30 = P 1.405, XX.116 = P 1.406, XX.29 = P 1.407

type, P 1.403, heeft men de jaartallen 1525 en 1527 kunnen ontcijferen.

De vele bij archeologisch onderzoek in de stad Groningen gevonden exemplaren doen vermoeden, dat de aanmuntingen overvloedig zijn geweest; er zijn meerdere varianten, die voornamelijk in grootte en vorm van het stadswapen van elkaar verschillen. Van der Chijs suggereerde, dat de waarde mogelijk een oord of een halve oord zou bedragen,[10] oord in de betekenis van kwart plak (= $\frac{1}{24}$ Groninger stuiver). Deze veronderstelling is door latere auteurs overgenomen. De suggestie van Van der Chijs werd niet door bewijzen gestaafd en is vermoedelijk gevoelsmatig gedaan. Omdat het merendeel van deze muntjes niet is gedateerd en archivalia ontbreken, gissen we naast de waarde, met uitzondering van twee gevallen, ook naar de exacte jaren van aanmunting. Voorts meende Van der Chijs, dat de muntjes van rood koper zijn gemaakt. Puister ging hierin mee, maar heeft wel getracht de koperaanmuntingen in Groningen in het tijdsbeeld te plaatsen door te wijzen op enkele andere koperaanmuntingen in de Noordelijke Nederlanden, namelijk de eerdergenoemde Utrechtse duiten van de stad Utrecht van 1523 en de koperen muntjes uit 1525 van bisschop-elect Hendrik van Beieren. Daar de stad Groningen omstreeks 1525 op muntgebied toonaangevender was dan de Domstad, leek Puister een aanmaak van Gronings kopergeld in de periode 1523-1530 beslist niet uitgesloten.[11] Metallurgisch onderzoek werd niet verricht.

Het aantreffen van de overslag bracht mij op de idee de Groninger muntjes van hetzelfde type uit mijn eigen collectie nog eens aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Een drietal vertoonde, zij het veel minder duidelijk, net als het muntje uit de Folkingestraat tekenen van overslag. Zij werden tezamen met enkele andere typen door mij aan het eind van de jaren vijftig door ruil verworven en zijn zeker afkomstig uit een niet geregistreerde lokale muntvondst. Puister, aan wie ik nog altijd zeer prettige herinneringen bewaar, heeft ze destijds bij mij thuis gezien en in zijn eerdergenoemde artikel vermeld onder nummer 1.407. De afbeelding die erbij is geplaatst, is ontleend aan Van der Chijs.[12] Noch Puister, noch mij is destijds opgevallen, dat ze op andere munten waren overgeslagen.

Uit de overslagen mogen we concluderen, dat de Groninger muntmeester klaarblijkelijk een partij braemtgens heeft kunnen kopen en als halffabrikaat heeft gebruikt voor de fabricage van zijn muntjes. Het simpelweg overslaan van bestaande munten leverde hem een aanzienlijke kostenbesparing op. Het is helaas niet meer te achterhalen of de partij braemtgens bestond uit in Utrecht ingeleverd materiaal of uit door plaatselijke geldwisselaars geleverde stukken.

Omdat de Groninger stuiver van 6 plakken of duiten equivalent was aan driekwart Brabantse stuiver, leert een rekensom, dat een Utrechts braemtgen van $1/16$ stuiver Brabants equivalent was aan een halve plak van $1/12$ stuiver Gronings. Als Van der Chijs' suggestie van een kwart plak (de halve oord of $1/8$ plak laten we maar buiten beschouwing) waar zou zijn, zou de stadsmuntmeester de Utrechtse braemtgens voor minder dan $1/32$ Brabantse stuiver ofwel $1/24$ Groninger stuiver hebben moeten inkopen om er nog wat aan te kunnen verdienen, hetgeen hoogst onwaarschijnlijk is. De Utrechtse braemtgens bevatten immers, zoals gezegd, nog een fractie zilver en zijn waarschijnlijk voor $1/16$ Brabantse stuiver ingewisseld. Verkoop beneden $1/32$ stuiver Brabants zou wel zeer verliesgevend zijn geweest! De inkoopprijs zal ergens tussen de $1/16$ en $1/32$ stuiver Brabants (= respectievelijk $1/12$ en $1/24$ stuiver Gronings) per stuk hebben gelegen en de uitgiftekoers van de overslagen op een $1/12$ Groningse stuiver ofwel een halve plak of grootken. Met dit gegeven kan mogelijk ook de waarde van de andere Groningers muntjes uit de jaren rond 1525 (P 1.403-1.406) op een halve plak worden bepaald.

De productie van het besproken type halve plak of grootken heeft mogelijk in of kort na 1525 plaatsgevonden. Met de wetenschap, dat van type P 1.403 de jaartallen 1525 en 1527 bekend zijn, wordt het heel aannemelijk te veronderstellen, dat ook de productie van de types P 1.404-1.406 omstreeks 1525 heeft plaatsgevonden. Mogelijk heeft de productie van de onooglijke muntjes zich tot slechts enkele jaren beperkt: 1524-1527.

Groningen, stad, halve plak of grootken z.j. (1524 of later), zilver van zeer laag gehalte, 3x vergroot (coll. Van der Wis)

Uit de overslagen blijkt dat, ook zonder metallurgisch onderzoek, niet alle stad-Groninger muntjes uit bovengenoemde jaren uitsluitend uit (rood)koper bestaan, zoals tot nu toe werd aangenomen.

Vondstbeschrijving
Folkingestraat 37/39, vondstnummer 27/1, vondstdatum 31 maart 1995, losse vondst.
Groningen, stad, halve plak of grootken zonder jaartal (circa 1524),

Groningen, stad, halve plak of grootken z.j. (1524 of later), zilver van zeer laag gehalte, 3x vergroot

koper met een fractie zilver, 1,0 g; overgeslagen over een Utrechtse duit 1509-1522.
Vz.: dwarsbalkschild en delen van het paard van St Maarten.
Opschrift: MO.NOVA [....]
Kz.: kort herkruist kruis en een deel van de rechtervleugel van de engel.
Opschrift: GRONIN TRAIECT' (klavertje vier)
Lit.: P 1.407 vlg.; Piet 18.
Bijzonderheden: De beide letters N in GRONIN staan in spiegelschrift.
Doorboord.

De tot nu toe bij archeologisch onderzoek aangetroffen halve plakken verkeren als gevolg van de ruwe makelij, het hoge kopergehalte en de inwerking van agressieve stoffen in de grond zonder uitzondering in een slechte staat. Het aantal vondstexemplaren blijft echter gestadig toenemen. Mogelijk dat over enige jaren een gericht onderzoek ons een nog beter beeld kan geven van de Stad-Groninger muntslag rond 1525.

NOTEN

1 H.W.W. LOENEN (ed.) *Hervonden stad 1996, Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen.* (Groningen 1996) 13.

2 A. VAN DER WIEL Het peerdeken *JMP* (1957) 28-33.

3 T. PASSON *De stedelijke munt van Nijmegen* (Nijmegen 1980). Geciteerd: Pas.

4 In de registratie van het Koninklijk Penningkabinet komen geen vervalsingen van Nijmeegse peerdekens voor.

5 D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996). Geciteerd: PW.

6 F. PIETERSEN *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht 1978). Geciteerd: Piet.

7 De Hunze 1988/89, vondstnr 7; Pelsterstraat, 1992, vondstnr 15/5; Prinsenstraat, 1995/96, vondstnr 343/48.

8 P.O. VAN DER CHIJS *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de oudste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1855). Geciteerd: vdCh.

9 A.T. PUISTER Groningse stedelijke munten *JMP* (1986) 5-72. Geciteerd: P. Overgenomen zijn achtereenvolgens vdCh XV.113, XV.115, XX.30, XV.116, XX.29 (= P 1.403-1.407).

10 vdCh blz. 504/5.

11 Puister blz. 37.

12 vdCh XX.29.

J.B. Westerhof 25 jaar numismaat

G. ELZINGA

Het verschijnen van *Prijslijst nummer 11*, ditmaal zeer bijzonder en als een boek te lezen, doet ons even stilstaan bij het vijfentwintigjarig jubileum (in 1997) als beroepsnumismaat van J.B. Westerhof, 'Jille' bij de insiders, thans in het Friese Burgwerd woonachtig.

Toen deze Woudsender van geboorte in 1972 zijn eerste zaak in de Nauwe Noorderhorne te Sneek opende, had hij al een zekere faam verworven met zijn van jongsaf opgebouwde, niet onaanzienlijke collectie Friese munten en historiepenningen. Ook had hij als zoon van een garagehouder zich een goede handelsgeest eigen gemaakt.

Hij gaf zijn zaak een muntnaam: 'De Sneeker Vlieger', maar gaf die op toen hij in 1981 een veel groter pand aan het Hoogend (no 18) in Sneek betrok, omdat velen het woord vlieger verbonden met het speelgoed uit hun jeugd. Voortaan zou hij gewoon zijn eigen naam 'J.B. Westerhof' gebruiken, hetgeen hij thans nog doet. In 1995 vertrok Westerhof naar Burgwerd om daar zijn handels- en expertise-activiteiten wat rustiger voort te zetten met minder voorraad.

In de voorgaande jaren had hij echter in samenwerking met wijlen A.C. van der Dussen te Maastricht een tiental veilingen met gedegen catalogi georganiseerd. Zij werden te Utrecht gehouden en omvatten ook gerenommeerde collecties; de helft van de gouden munten schat van Randwijk (Gelderland) kwam op deze veilingen onder de hamer. De andere helft werd geveild door Jacques Schulman b.v.. Sedert 1996 mag Westerhof zich registerveilinghouder noemen.

Er verschenen tien uitvoerige prijslijsten, die onder meer opvielen door de daarin voorkomende numismatische varia.

Inmiddels bouwde hij een uitgebreide handelscollectie op, waarbij hij niet zelden op zeer bijzondere stukken de hand wist te leggen. Ook nam hij topografica, vooral oude kaarten, in zijn voorraad op, alsmede door natuurvolken gebruikte betaalmiddelen. Daarnaast bracht hij een aanzienlijke bibliotheek bijeen, die door Friese verzamelaars werd en wordt geraadpleegd.

Toch bleef zijn voorkeur uitgaan naar de Friese munten en penningen, en onderhield hij nauwe betrekkingen met het Fries Munt- en Penningkabinet van het Fries Museum. Dit culmineerde in twee bijzondere gebeurtenissen. Zo opende de toenmalige conservator van dit Kabinet in het bijzijn van vele belangstellenden uit beroeps- en amateurkringen in 1981 zijn zaak aan het Hoogend. Daarbij ontving het Kabinet een door de Friese Pier Pander gemodelleerde bronzen plaquette, die in 1898 door H.M. koningin Wilhelmina aan de Amsterdamse commissaris van politie was geschonken. En in 1981/1982 verwierf het Fries Museum een door Westerhof bijeengebrachte collectie van 750 Friese munten en penningen, waarin onder meer een unieke achtvoudige piedfort van een stuiver uit 1505 en enige tot de schat van Franeker (1868) behorende, maar in particulier bezit geweest zijnde sceatta's (*De Vrije Fries* 63, 1983, p. 198-204).

[*voor vervolg zie pagina 46*]

Valse Zeeuwse dubbele stuivers

L.M.J. BOEGHEIM

Enige tijd geleden kwam Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht door een schenking in het bezit van een zakje dat 28 stuks Zeeuwse dubbele wapenstuivers bleek te bevatten.

Op het eerste gezicht leken de muntjes werkelijk juweeltjes in FDC kwaliteit. Een nadere beschouwing leerde echter al gauw dat alle exemplaren hetzelfde perfecte aspect toonden, hetgeen bij zilverstukjes die ruim 250 jaar oud zijn uitgesloten mag worden geacht. Het uiterlijk riep dan ook een gevoel van wantrouwen op ten aanzien van de echtheid en dit gevoel werd nog versterkt toen bleek dat alle muntjes het jaartal 1729 droegen.

Voor- en keerzijde echte Zeeuwse dubbele wapenstuiver

Originele dubbele wapenstuivers wegen 1,62 gram en hebben een zilvergehalte van 0,583. Een exemplaar uit de schenking dat in het laboratorium van De Nederlandse Munt N.V. werd getoetst, bleek uit elektrolytisch verzilverd koper te bestaan en woog 1,69 gram. Het Museum was dus verblijd met een zakje valse muntjes.

Voor- en keerzijde valse Zeeuwse dubbele wapenstuiver, met vergrotingen van de letter L en het jaartal

De gewichten van de in totaal 28 stuks variëren van 1,65 gram tot 1,95 gram. Het gemiddelde gewicht bedraagt 1,8175 gram. De muntjes zijn met eenzelfde voor- en keerzijde stempel geslagen. De parelrand is slechts vanaf het muntteken *burcht* tot onder het jaartal 1729 zichtbaar. In de kromming van het cijfer '2' van de waardeaanduiding komen twee stipjes voor, terwijl in de lus van het cijfer '9' in het jaartal 1729 een dwarsstreepje valt te bespeuren. De 'L' in het woord ZEELANDIA toont ter rechterzijde van de opstaande poot een parallel streepje.

Helaas beschikt Het Nederlands Muntmuseum niet over gegevens omtrent de herkomst van deze stukken. Het vermoeden bestaat echter dat een aantal van deze valse dubbele stuivers in de munthandel in omloop is of is geweest. Bij aankoop is oppassen dus de boodschap.

Dat de 28 valse Zeeuwse dubbele stuivers te bestemder plekke zijn gearriveerd mag duidelijk zijn. Het Nederlands Muntmuseum is de beheerder van de nationale collectie vervalsingen. Een collectie die voortgekomen is uit de tijd dat aan College van Raden en Generaalmeesters der Munt, en later het Munt-College en 's Rijks Muntmeester, de bevoegdheid inzake al of niet vals was overgelaten. Een collectie die door dit soort aanvullingen nog steeds in (historische) waarde groeit.

Het onderzoek voor deze bijdrage is mede mogelijk gemaakt door de bijdrage van HBU Rotterdam, afdeling Numismatiek, aan de Stichting De Beeldenaar in 1993.

STICHTING BEVORDERING NUMISMATIEK

organiseert onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren:

HOLLAND COIN FAIR 1998

in het *NEDERLANDS CONGRESGEBOUW* DEN HAAG

het grootste numismatische evenement

Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse handelaren - Vereniging voor Penningkunst
Het Koninklijk Penningkabinet - De Nederlandse Munt - Het Nederlands Muntmuseum
Koninklijk Nederlands Genootschap Munt- en Penningkunde

vrijdag	13 februari	16.00-21.00 uur
zaterdag	14 februari	10.00-17.00 uur
zondag	15 februari	11.00-17.00 uur

Nogmaals kijken naar Bronner

KAREL SOUDIJN

In het vorige nummer van *De Beeldenaar* besprak Hans de Koning de penningen van Jan Bronner.[1] Vooral het ontwerp voor een universiteitspenning uit 1932 roept bij hem vragen op. Foto's maken duidelijk dat van dit ontwerp varianten hebben bestaan, maar hun verblijfplaats is onbekend. De Koning vraagt zich af, welke variant kan worden beschouwd als Bronners uiteindelijke voorkeur. En er is nog een raadsel: waarom prefereerde de Vereniging voor Penningkunst in 1932 een ontwerp van Bertus Sondaar boven dat van Bronner?

In deze bijdrage wil ik enkele kanttekeningen plaatsen bij de beschouwing van Hans de Koning. Daarbij beperk ik me tot de penning waarmee in 1932 de stichting van het *Athenaeum Illustre* werd herdacht, de voorloper van de tegenwoordige Universiteit van Amsterdam.

Hans de Koning zet twee voorzijdes van een ontwerp voor deze penning naast elkaar: een exemplaar in lood, waarop we een koggeschip naar rechts zien varen, en een exemplaar dat waarschijnlijk in klei is uitgevoerd. Op dit laatste exemplaar vaart het koggeschip naar links. Hoewel we niet weten welke variant als het definitieve ontwerp kan gelden, voelt De Koning wel iets voor de interpretatie dat het loden ontwerp de voorkeur kreeg omdat een naar rechts varend schip een westerse beschouwer, gewend van links naar rechts te lezen, meer bij de voorstelling betrekt.

Dit is een zinvolle redenering, maar De Koning ziet iets over het hoofd. Op het loden exemplaar is de naam van het Athenaeum Illustre door Bronner *foutief* gespeld, terwijl op het exemplaar in klei de naam wél correct staat weergegeven.

Onder het naar rechts varend schip, het ontwerp in lood, schrijft Bronner ATHENEUM in plaats van ATHENAEUM. De naam van de voorloper van de Amsterdamse universiteit wordt echter traditioneel geschreven met *ae* iets voorbij het midden; het ging hier niet om de middelbare school die wij tegenwoordig als atheneum (met alleen een e) kennen. In gedenkschriften van de Amsterdamse universiteit wordt bij mijn weten ook altijd verwezen naar het Athenaeum met ae.

Hoe mooi het loden ontwerp op zichzelf ook is, het moest worden afgekeurd omdat Bronner een schrijffout maakte. Daardoor wordt het echter iets aannemelijker, dat het (ruwere) ontwerp in klei met het naar links varende schip toch een *later* ontwerp is, want daarop staat de naam wél correct geschreven.

Tot 1948 gaf de Vereniging voor Penningkunst alleen maar geslagen penningen uit, en geen gietpenningen. Indien het door De Koning afgebeelde exemplaar in klei een 'moedermodel' zou zijn, moet er nog heel wat gebeuren voordat bruikbare stempels voor een slagpenning gereed zijn. Daarmee lijkt de vraag te beantwoorden, waarom de Vereniging in 1932 niet een penning van Bronner heeft uitgegeven, maar de penning van Bertus Sondaar. Ik denk dat Bronner te traag werkte; het duurde te lang voordat hij een in alle opzichten goed ontwerp kon leveren.

Er is echter nog een argument voor de Vereniging om het ontwerp van Sondaar te verkiezen boven dat van

Bronner. Bij de herdenking van de stichting van het Athenaeum Illustre gaf de Senaat van de universiteit reeds een penning uit waarop óók een koggeschip is te zien. Deze penning, ontworpen door Hildo Krop, staat in de catalogus van Erik van Scheepen onder nummer 5 beschreven.[2] Waarom zou de Vereniging nog een penning met een koggeschip uitbrengen als dit thema al op een soortgelijke penning is te zien?

Op de penning van Hildo Krop symboliseert het koggeschip duidelijk de stad Amsterdam. Aan boord van het schip houdt de Amsterdamse Maagd het gemeentewapen vast. De vermelding van de jubilerende onderwijsinstelling is los van het schip gezet. Bij Jan Bronner is de symboliek veel dubbelzinniger dan bij Hildo Krop, want Bronner zet de symbolen van geleerdheid *bovenop* het schip. In artistieke zin levert dat een prachtig beeld op, maar als *symboliek* is Bronners keuze uiterst bedenkelijk. Het koggeschip is tenslotte een symbool voor een stad die *handel* drijft. De suggestie wordt nu gewekt dat de jubilerende universiteit een handelshogeschool is die kennisverwerving volledig ondergeschikt maakt aan materieel gewin. Misschien is Bronners ontwerp niet uitgevoerd, omdat men zich in 1932 slecht kon vinden in het idee van een universiteit die zich op deze manier 'in de boot laat nemen'.

Er is echter één argument dat tegen deze interpretatie pleit. In 1632, bij de plechtige inwijding van het Athenaeum Illustre, hield Barlaeus een betoog over de *Mercator Sapiens*, de 'onderlegde handelsman'.[3] Maar dat is iets totaal anders dan de verzameling op winst beluste faculteiten die Bronner afbeeldde.

NOTEN

1 HANS DE KONING Bronners penningen nader bekeken *De Beeldenaar* 6 (1997) 544-549.

2 ERIK VAN SCHEEPEN *Universiteit op de penning: penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992* (Bussum 1992).

3 Deze informatie is jaren achtereen opgenomen in de *Gids* van de Universiteit van Amsterdam.

Koninklijke Bibliotheek Albert I
Le Cabinet des Médailles

In *La Vie Numismatique* (november 1997) wordt nog eens de aandacht gevestigd op het in Brussel tegenover het Centraal Station gelegen Cabinet des Médailles (onderdeel van de Koninklijke Bibliotheek Albert I), waar de nationale Belgische collectie van munten en penningen wordt bewaard. Men vindt er 200.000 numismatische voorwerpen (munten, penningen, jetons, decoraties, bankbiljetten, religieuze medailles etcetera), 5000 monografieeën, 17.500 tijdschriftbanden, en 15.000 veilingcatalogussen. Behalve voor het bezoeken van de verzameling en de bibliotheek, is men er, zonder voorafgaande afspraak, welkom voor het laten determineren van numismatische vondsten. De bibliotheek (Boulevard de l'Empereur 4, 1000 Brussel; tel. 02-519.56.03/08/06) is geopend van maandag tot en met vrijdag van 9.00-12.00 en 14.00-17.00 uur.

KEULSE VERZAMELAARS

Ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de Kölner Münzfreunde laat de Kreissparkasse Köln (Neumarkt 18-24) twaalf verzamelaars een deel van hun schatten tonen. Thema's zijn onder andere: munten en penningen waarop de herkomst van het metaal waaruit zij werden geslagen staat vermeld, monogrammen op munten, staatsbezoeken van en aan oosterse machthebbers. De tentoonstelling is tot en met 10 maart te bezoeken tijdens te openingstijden van de bank.

Muntmelange

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

Luik, een onbekende oord uit 1750

Het kopergeld van het prinsbisdom Luik biedt een uitgebreid en interessant verzamelgebied. Met name de oorden uit de zeventiende en achttiende eeuw worden regelmatig en voor lage prijzen aangeboden. Het aantal typen (en hun varianten) is zeer groot. Al snel nadat ik deze munten begon te verzamelen ontdekte ik een handvol stempelvarianten van verschillende jaartallen van de oorden van Johan Theodoor van Beieren (Johannes XI Theodorus van Beieren, verkozen tot bisschop van Luik op 23 januari 1744, gestorven in 1763). Via de werken van De Renesse (1831), De Chestret (1890) en de bewerking daarvan door Mignolet (1986), ontvouwde zich vervolgens voor mij de muntslag van Luik in al zijn luister. Het bestuderen van *Les monnaies de Jean-Théodore de Bavière, Prince-Évêque de Liège 1744-1763* van Pierre Magain (1964), ontnam mij echter alle moed en zin om verder te zoeken naar varianten van de oorden op naam van Johan Theodoor, dit gezien de schijnbaar uitputtende wijze waarop Magain de oorden en hun vele varianten beschrijft. Voor een 'ontdekkingsreiziger' in Luikse oorden lijkt hier schijnbaar weinig eer meer te behalen!

Op de beurs van Tienen (11 november 1996) kocht ik een aantal munten van het prinsbisdom Luik, waaronder een oord met het jaartal 1750 die mij opviel doordat boven het wapen aan de voorzijde het omschrift ononderbroken doorloopt. Bij nader onderzoek bleek dat ook de keerzijde afwijkt van het type waartoe deze oord zou moeten behoren, zoals beschreven bij De Chestret/Mignolet onder nummer 692. De munt toont de in een kruisvorm gerangschikte wapenschilden van Bouillon, Franchimont, Loon, Hoorne en Luik. Het Luikse wapen is ovaal en gekroond, geplaatst in het midden van het kruis. De omringenden wapens zijn niet in 'de forme allemande' zoals bij De Chestret/Mignolet vermeld, maar hebben de vorm van de wapens zoals beschreven bij de oorden uit de periode 1744-1746 (De Chestret/Mignolet nrs 685-686). Na een speurtocht in mijn verzameling blijkt dat er ook nog een type oord 1750 bestaat met een voorzijde waarop het omschrift niet doorlopend is maar waarvan de keerzijde overeenkomt met het hierboven beschreven exemplaar. De les die hieruit mijns inziens valt te trekken, is dat ook binnen de aandachtsgebieden waarvoor uitmuntende numismaten zich de inspanning hebben getroost om een zo volledig mogelijke beschrijving te publiceren, het voor de oplettende verzamelaar mogelijk blijft om ontdekkingen te doen!

LITERATUUR

J. DE CHESTRET DE HANEFFE *Numismatique de la Principauté de Liège et de ses dépendances* (Brussel 1890); in 1986 bewerkt door A. Mignolet

P. MAGAIN *Les monnaies de Jean-Théodore de Bavière Prince-Évêque de Liège 1744-1763* (Brussel 1964)

A. MIGNOLET *Les monnaies de la Principauté de Liège* (Maastricht 1986) (In bovenstaand artikel worden de werken van De Chestret en Mignolet afzonderlijk of als De Chestret/Mignolet vermeld; de catalogusnummering van de munten is bij beiden gelijk)

M. DE RENESSE-BREIDBACH *Histoire numismatique de l'Évêché et Principauté de Liège* (Brussel 1831)

H. VANHOUDT *Atlas der munten van België* (Herent 1996)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Luik, Johan Theodoor van Beieren (1744-1763), oord 1750 (afb. uit De Chestret/Mignolet, nr 692)

Luik, Johan Theodoor van Beieren (1744-1763), oord 1750 (De Chestret/Mignolet nr 692 var:-1); Vz.: I. THEODORUS. CAR. D.G. BAV. D., het omschrift loopt boven het wapen door; Kz.: EP. ET. PRIN. LEO. DVX. B. M. P. C. L. H., de wapenschilden van Loon, Franchimont, Hoorne en Bouillon zoals bij De Chestret/Mignolet nrs 685 en 686 (coll. Van den Nieuwenhof)

Luik, Johan Theodoor van Beieren (1744-1763), type oord 1744-1746 (afb. uit De Chestret/Mignolet nrs 685-686)

Luik, Johan Theodoor van Beieren (1744-1763), oord 1750, var:-2; Vz.: I. THEODORUS. D.G. BAV. D., als bij De Chestret/Mignolet nr 692; Kz.: EP. (...) N. LEO. DVX. B (...) H., de wapenschilden zoals beschreven bij de vorige foto (coll. Van den Nieuwenhof)

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

PIETER MOERENHOUT
(Vijf penningen van een 'nieuwe' medailleur, die al jaren bezig is!)

Cellist
'Staande' bronzen gietpenning (135 mm)
Vz.: De cellist spelend en van voren gezien.
Kz.: Dezelfde figuur maar dan van achteren gezien.
De penning is een weergave van de eenheid tussen musicus en instrument.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

Énigme éternelle (Het eeuwige raadsel)
Gegoten brons (120 mm)
Vz.: Ruimtelijke weergave van vrouwelijk naakt.
Kz.: Hetzelfde onderwerp, maar meer grafisch opgevat, namelijk door een samenspel van contouren in licht reliëf.

De vier Heemskinderen
Brons (82 x 82 mm)
Vz.: De agressie uit het begin van deze middeleeuwse sage, waarmee de vier Heemskinderen op hun miraculeuze Ros Beyaert gezeten, strijd leveren tegen Karel de Stoute.

Kz.: Het slot van het verhaal, waarin de vier Heemskinderen zich overgeven en Karel de Stoute op nogal onkoninklijke wijze wraak neemt door het Ros Beyaert te verdrinken in de Oise. De neergelegde schilden vormen een erekrans rondom het enige dat van Beyaert overblijft: zijn hoefafdruk in de zachte grond.

'Il y avait un jardin qu'on appelait la terre'
Gietpenning, brons (102 mm)
Penning gebaseerd op een chanson van Georges Moustaki, dat hij schreef 'voor kinderen die geboren zijn tussen asfalt en beton en die nooit hebben geweten dat de aarde een tuin was'.
Vz.: De eenheid van een mensenpaar en de ongerepte natuur. De insnede in de penningrand accentueert de vormen van de planten en de boomkruin. Tekst: 'Il y avait un jardin ...' (Er was eens een tuin ...).
Kz.: Binnen dezelfde contouren een beeld van een onleefbare wereldstad, waarin een atoombom tot ontploffing komt. De tekst vervolgt: 'Qu'on appelait la terre' (die men de aarde noemde). De verleden tijd van 'appelait' is doorgetrokken tot in een katastrofale consequentie.

'Hebban olla uogala ...'
Brons (95 mm)
Staande penning die jaarlijks wordt uitgereikt aan de zeven genomineerden voor de VSB-Poëzieprijs. De naam van de genomineerde en het jaartal worden jaarlijks weer opnieuw ingesneden in de uit epoxyhars vervaardigde gietmodellen.

Vz.: Nestelende vogels. De betekenis wordt duidelijk uit de tekst.
Kz.: De tekst van dit exemplaar: 'Hugo Claus Nominatie VSB-Poëzieprijs 1994' is aangebracht op de ruggen van staande en liggende boeken, die de verschenen bundels vertegenwoordigen. In een opengebarste korrelige structuur ligt, als in een archeologische vondst, die in 1932 bij toeval ontdekte vroegste regel in de Nederlandse taal. Deze werd kort voor het jaar 1100 op een klad-perkament geschreven in het Oudnederlands: 'Hebban olla uogala nestas bigunnan hinase hic anda thu' (Alle vogels zijn begonnen hun nesten te bouwen, behalve ik en jij). De oudst bekende Nederlandse volzin is dus het begin van een liefdeslied. Dit heb ik als grondgedachte gebruikt voor de Nederlandse poëzie in het algemeen. Aldus Pieter. De reeks van zeven persoonlijke penningen werd in 1997 voor de vierde maal uitgereikt.

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publicatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publicaties in de bibliotheekcollectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Over de keuze van de titels wordt in *De Beeldenaar* geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

JONATHAN WILLIAMS (ed.) met JOE CRIBB EN ELIZABETH ERRINGTON
Money: a history. Londen: British Museum Press, 1997. 256 blz., ISBN 0-7141-0886-3, *f* 85.
Dit boek is uitgegeven bij de opening van de HSBC Money Gallery van het British Museum op 30 januari 1997. Het centrale thema geld wordt vanuit het historisch perspectief behandeld. De geschiedenis van het geld roept vele vragen op over zijn veranderende karakter en de manier waarop het geld het leven van de mensen beïnvloedt. In het eerste deel van het boek wordt de groei en de ontwikkeling van de monetaire systemen van de oude beschavingen van Mesopotamië en Egypte behandeld en de vestiging van muntsystemen in de Griekse en Romeinse wereld. In de volgende hoofdstukken komen aan bod: de monetaire systemen van Europa en Amerika, het effect van Europese contacten met het lokale betaalsysteem van Afrika en Oceanië, en het boek eindigt met de toenemende invloed van het economisch denken op monetaire zaken. Het werk is geschreven door de conservatoren van het Department of Coins and Medals van het British Museum. Een fraai geïllustreerd boek dat uitnodigt om te lezen. Geschikt voor een breed publiek.

Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas. Wenen: Institut für Numismatik. Band II: Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation und Nachfolgestaaten der Bayerische Reichskreis, 1997. (Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik Wien; Band 4) 200 blz., *f* 210.
Deel II van de in totaal negentien geplande boeken in de serie Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas. De serie brengt de gezamenlijke Europese muntproductie van het einde van de Middeleeuwen tot 1900 op een uniforme systematische wijze in kaart. Over de volgende gebiedsdelen of landen zullen in de toekomst delen verschijnen: Het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie en Duitsland, Zwitserland, Frankrijk, Italië, Spanje, Gibraltar, Portugal, Scandinavië, de Benelux, de Britse eilanden, Noordoost-Europa en Zuidoost-Europa. Deel II gaat over de muntslag van het 'Bayerische Reichskreis' (met onder andere Bayern, Regensburg en Salzburg) van de zestiende eeuw tot 1806. Op een zeer overzichtelijke wijze wordt per regio de muntslag van verschillende hertogdommen, keurvorsten- en aartsbisdommen chronologisch in tabelvorm behandeld. Een groot aantal van de munten staan afgebeeld. Daarnaast wordt beknopte, relevante historische informatie gegeven en zijn uitvoerige literatuur-

verwijzingen opgenomen. Het repertorium is niet alleen een belangrijke informatiebron voor numismaten, muntverzamelaars en -handelaren, maar ook voor wetenschappers van verwante historische vakgebieden. Het werk is zo gedegen en overzichtelijk opgezet dat het een onmisbaar hulpmiddel is voor historisch onderzoek. Na het zien van dit deel valt het niet mee om te wachten op de overige delen van de Repertorium-serie.

LESLIE WEBSTER/MICHELLE BROWN (eds) *The Transformation of the Roman World AD 400- 900*. Londen: British Museum Press, 1997. 258 blz., ISBN 0-7141-0585-6, f 65 (te bestellen bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet).
De European Science Foundation heeft een internationaal onderzoeksproject gefinancierd waarbij wetenschappers uit heel Europa betrokken zijn. Het project is gestart in 1993 en eindigt dit jaar met een vijftal exposities in verschillende Europese steden. Het centrale thema is het leven van de Europeanen tijdens de overgang van de Romeinse tijd naar de vroege Middeleeuwen. In het boek *The Transformation of the Roman World* wordt het onderwerp belicht vanuit verschillende invalshoeken. Het bevat acht essays waarin de thema's variëren van het bezit en de rijkdom in bijvoorbeeld Gallië tot begrafenisrituelen en godsvereringen. Tevens bevat het boek vijf bijdragen die gebaseerd zijn op verwante exposities in Londen, Keulen, Thessaloniki, Stockholm en Leiden. Enkele thema's zijn: de veranderende beelden van macht en autoriteit in Brittannië tussen 400 en 900; de Byzantijnse begraafpraktijken; de schitterende gouden broches/muntsieraden van Scandinavië. De Nederlandse bijdrage is van Monica Alkemade, getiteld 'De elitaire levensstijl en de overgang van de Romeinse wereld in het vroeg-middeleeuwse Noordelijk Gallië. *The Tranformation of the Roman World* is een uitstekend leesbare studie over diverse onderwerpen van een centrale periode in de Europese geschiedenis. Het toont de verrijkende gevolgen op de kunst, de samenleving, de economie, de filosofie en de godsdienst. Dit rijk geïllustreerde boek (met 69 pagina's platen in kleur) is warm aanbevolen aan iedereen met een historische belangstelling.

Von der Baumwolle zum Geldschein: eine neue Banknotenserie entsteht. Frankfurt: Deutsche Bundesbank, 1995. 151 blz., ISBN 3-927951-82-X, *f* 110.
De Deutsche Bundesbank heeft een zeer fraai boek uitgegeven over het ontwikkelingsproces van een nieuwe serie bankbiljetten in Duitsland. In het eerste deel wordt ingegaan op de ontwerpfase: verschillende ontwerpen van nieuw papiergeld, het grafische proces, het watermerk en het drukken van bankbiljetten. Het tweede deel van het boek bevat de catalogus waarin de afgebeelde personen, gebouwen en stadsgezichten op de verschillende DM-biljetten nader worden verklaard. Zo is bijvoorbeeld van een persoon op een bankbiljet een groot portret afgebeeld en is er een biografie te lezen. In de bijlage is te lezen op basis van welke criteria de commissie de afgebeelde personen op de bankbiljetten heeft gekozen. Tevens worden de richtlijnen voor de vormgeving voor het ontwerpen van papiergeld opgesomd. Een vergelijking met het werk van Jaap Bolten *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving* (1987) ligt voor de hand. Daar waar Bolten de nadruk legt op de kunsthistorische en artistieke elementen bij het papiergeld, gaan in dit boek techniek (het ontwerpproces, de druktechnieken, de kwaliteit van het papier, het watermerk) en kunst (de vele prachtige afbeeldin-

gen) hand in hand. Fraai lees- en kijkboek.

JØRGEN STEEN JENSEN (ed.) *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling = Danish Coins from the 11th Century in the Royal Collection of Coins and Medals*. Kopenhagen: Nationalmuseet & Munksgaard, 1995. 171 blz., ISBN 87-16-12011-6, *f* 85. Duizend jaar geleden werd voor het eerst in de Deense geschiedenis een munt geslagen die de naam van de koning en het land droeg. Reden voor het Nationalmuseet in Kopenhagen een prachtig boek uit te brengen van Deens geld uit de elfde eeuw. Het thema is in een breed kader geplaatst door aandacht te besteden aan numismatiek, aan de Deense geschiedenis en de integratie in Europa en aan de sociale rol die het geld speelde. Wie het boek openslaat, ziet telkens op de rechterpagina een haarscherpe en uitvergrote foto van de munten en op de linkerpagina twee kolommen tekst (één kolom in het Deens en één in het Engels). Het boek, verdeeld in 57 hoofdstukken, laat zich prettig lezen. De samenstellers van het boek zijn er in geslaagd een gespecialiseerd onderwerp toegankelijk te maken voor een breed publiek.

J.G. Muntenhandel Holland

Winkel Voorstraat 194
3311 ES Dordrecht
Tel: 078-6132674
Fax: 0842-115337

Aanbieding:
Duit Stad Utrecht 1760 Unc. F.25,-
Plantagegeld: Rotterdam-Borneo-Maatschappij 1 + ½ Dollar. Zf+. F. 225,-
Scholten: 1119-1120. (Zie Ned.Munten-veiling 02-1994 Nr. 1254 F.380,- ex kosten.

Al 25 jaar een vertrouwd adres.
Dinsdag t/m vrijdag 13:00-17:00 uur. Zaterdag 10:00 - 17:00 uur.
Regelmatig gratis munten- en penningenprijslijsten op aanvraag.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97 - 7671 AT Vriezenveen - Tel. 0546 561 322 - Fax 0546 561 352

"VAN LOON"
een begrip in de numismatiek!

U zoekt een originele *Van Loon* ?
U zoekt een originele *Vervolg Van Loon* ?

Bij ons standaard op voorraad...

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN *Muntalmanak 1998*. De Vleermuis bv, Roermond 1997. ISBN 90-5757-002-5, 200 blz., *f* 17,95.
JOHAN MEVIUS *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*. Mevius Numisbooks Int. B.V., Vriezenveen 1997. ISBN 90-70067-13-7, 200 blz., *f* 15,95.
FRANS MORIN *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden* / PETER ECKMANS *Katalogus van Belgische bankbiljetten van 1900 tot heden*. Uitgave 1998. Peter Eckmans, Antwerpen 1997. 232 blz., Bfr 395.

De vijftiende editie (1998) van de *Muntalmanak* (officiële uitgave van de NVMH) brengt een catalogus van de munten van het Koninkrijk Holland (vanaf 1806), met naast Nederland ook Suriname (tot 25.11.1975), Curaçao, de Nederlandse Antillen, Aruba, en dit keer ook weer Nederlands Indië. In deze nieuwe editie zijn sommige slagaantallen gecorrigeerd en zijn een aantal prijzen aan de marktwaarde (naar boven) aangepast. Behalve de gebruikelijke bijdragen over de kwaliteit van de munten, muntmeesters en muntmeestertekens en stempelvarianten, telt deze uitgave twee kleine artikelen: 'Verzamelaars en verzamelingen' (Marjan Scharloo) en 'Het reinigen van munten' (M.Holleman-Tas).

De negenentwintigste uitgave (1998) van de catalogus van Mevius, *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*, geeft een overzicht vanaf 1795: Nederland, Nederlands Indië (1806-1949), Nederlands West-Indië, Suriname, de Republiek Suriname, Curaçao, de Nederlandse Antillen en Aruba. Ook hier laten de prijsaanpassingen ten opzichte van de vorige editie voornamelijk prijsstijgingen zien.

Voor de liefhebbers zijn beide catalogussen interessant, al was het alleen al om kennis te nemen van de verschillen in prijsaanduidingen bij de twee uitgaven en om daar de gedachten over te laten gaan.

De 1998-uitgave van de Belgische catalogus geeft naast een overzicht van de munten ook een catalogus (vanaf 1900) van de bankbiljetten. Voorin vindt men een korte verklarende woordenlijst en een kleine toelichting over de staat van bewaring, de kwaliteit, van de munten. Deze catalogus is zo ingericht dat de munten niet naar hun onderscheiden denominatie zijn gerangschikt (de bankbiljetten wel), maar naar de regeerperiode van het staatshoofd. Bij elke munt is na de looptijd het percentage vermeld van de niet ingeleverde exemplaren. Aparte afdelingen zijn gewijd aan: Officiële ecu-munten, Munten- en Proofsets, Officiële herdenkingsmedailles en Niet gecatalogiseerde stukken. Bij de afdeling bankbiljetten wordt men aangenaam verrast door de vermelding van details (ontwerp, gravure, verklaring afbeelding, watermerk). Van deze fraaie catalogus is ook een Franstalige uitgave beschikbaar.

WOLFGANG STEGUWEIT/MARTIN HEIDEMANN (eds) *Kunst und Technik der Medaille und Münze. Das Beispiel Berlin*. Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst/Staatliche Museen

zu Berlin Münzkabinett, Berlijn 1997. ISBN 3-7861-1999-6, 432 blz.

Niet alleen worden we de laatste jaren in Duitsland geconfronteerd met een grote bloei van de penning als kunstvorm, maar ook worden we verblijd met een stroom voortreffelijk gedocumenteerde, rijk geïllustreerde en plezierig geschreven boekuitgaven over penningkunde en penningkunst. Wat zijn we dan in Nederland op dit gebied slecht bedeeld. Ik ken uit de laatste vijftig jaar geen enkele algemene Nederlandse boekuitgave van enige omvang en diepgang over de penningkunde in het algemeen en meer in het bijzonder over de (moderne) penningkunst in ons land.

Kunst und Technik der Medaille. Das Beispiel Berlin is deel 7 in de reeks 'Die Kunstmedaille in Deutschland' en uitgegeven, wederom met overheidssubsidies, door de Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst in samenwerking met het Muntkabinet van de Staatliche Museen zu Berlin. Het is mede een hommage aan het XIIe Internationale Numismatische Congres. In het voorwoord wordt niet alleen aangegeven waarom dit boek aan de technische vervaardigers van slag- en gietpenningen is opgedragen ('So war seit Anbeginn der Medailleur nur nicht abhängig vom allgemeinen Kunstgeschmack in Zeit und Raum, sondern gebunden an die Bedingungen durch Form und Technik.'), maar wordt ook de opzet verklaard: '... aufzeigen, unter welchen Rahmenbedingungen und begünstigenden Faktoren die Medaille und in ihren bekannten Grenzen auch die Münzglyptik in Berlin im Laufe der letzten 250 Jahre einem Biotop gleich gedieh, die ehemals preussische, seit 1871 deutsche Hauptstadt, sich zu einem europäischen Zentrum der Medaillenkunst entfalten konnte und trotz Kriegen und jahrzehntelanger Teilung im 20. Jahrhundert heute wieder von sich reden macht.'

Na een inleiding (44 blz.) over Berlijn als kunstzinnig-technisch centrum van de penningvervaardiging van circa 1500 tot heden, zijn 250 pagina's gewijd aan de minutieuze maar boeiende beschrijving van een aantal 'werkplaatsen', zoals onder andere de Berlijnse Munt (ruim 120 blz, met vermelding van stempelsnijders, medailleurs en technici), Berliner Medaillen-Münze Loos, AWES-Münze, Berliner Medaillen-Münze Otto Oertel, J. Godet & Sohn, Königliche Eisengiesserei, Porzellan-Manufaktur KPM, Bronzegiessereien Gladenbeck, Bildgiesserei Hermann Noack, Bildgiesserei Seiler en Kunstgiesserei Flierl.

Het tweede deel (80 blz.) bestaat uit vijf bijdragen, respectievelijk over de penningverzameling van het Münzkabinet (Staatliche Museen zu Berlin), het stempelarchief van de voormalige Berlijnse Munt (ook aldaar), zelfportretten van Berlijnse penningmakers, Berlijnse persoonlijkheden afgebeeld op penningen (midden negentiende eeuw – Republiek van Weimar) en twee penningconcepten uit de periode tussen de Eerste Wereldoorlog en de Republiek van Weimar.

Deze uitgave, waarin naast de beide redactieleden ook Elke Bannicke, Helmut Caspar, Anne Forschler en Rainer Laabs schrijven, wordt afgesloten met biografische gegevens van 173 Berlijnse medailleurs (22 blz.), een bibliografie en een register.

Een rijke studie, waaraan men veel lees- en kijkplezier kan beleven (in de tekst zijn meer dan 600 afbeeldingen opgenomen).

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER DECEMBER 1997 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Postbus 728
6200 AS Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Helschouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum

Op 2 september 1997 is opgericht de Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum. De Stichting heeft tot doel de activiteiten van Het Nederlands Muntmuseum te steunen in de meest uitgebreide zin des woords.
De Stichting tracht haar doel te bereiken door:
- het creëren en vergroten van de belangstelling voor het museum,
- het verzorgen van publicaties;
- het organiseren van (studie) bijeenkomsten,
- het verwerven van objecten,
- het stimuleren van het onderzoek naar de nationale monetaire geschiedenis.

In het bestuur van de Stichting is zitting genomen door:
jhr. mr. J.P.E. Teding van Berkhout, oud vice-vz Raad van Bestuur Hudig Langeveldt Groep en oud lid van de algemene directie van AMEV Nederland NB, *voorzitter*
mevrouw J.W.J.A. Rutten-Nass, PR-adviseur, *vice-voorzitter*
mr. A.J. Eijkman, chef Kabinet en Protocol van de Gemeente Utrecht, *secretaris*
mr. B. Haverlag, algemeen regiodirecteur ABN AMRO Utrecht, *penningmeester*
B.J.H.S. Feilzer, lid van de Raad van Bestuur van Fortis Nederland en lid van de Bestuursraad van Mees Pierson, *lid*

De Stichting gaat binnenkort een Nieuwsbrief uitgeven, met actuele informatie over haar activiteiten en nieuwe aanwinsten. Ook zal over de besteding van de ontvangen gelden worden geïnformeerd.

Het is duidelijk dat voor het realiseren van de doelstelling gelden bijeengebracht moeten worden. Met gezamenlijke inspanning moet dit zeker lukken. De Stichting gaat daarom vanaf nu op zoek naar Vrienden. Het bestuur heeft gemeend Vrienden in twee categorieën te onderscheiden, te weten: particulieren en bedrijfsvrienden. De particulieren worden weer onderverdeeld in Vrienden en Beschermers.

Vrienden zijn personen die jaarlijks tenminste *f* 25,- overmaken op de rekening van de Stichting. Zij ontvangen gratis de Nieuwsbrief van de Stichting Vrienden, een uitnodiging voor een speciale bijeenkomst ter gelegenheid van grote tentoonstellingen van het museum en *f* 10,- korting op de aanschaf van een Museumjaarkaart.

Beschermers zijn personen die jaarlijks tenminste *f* 250,- overmaken op de rekening van de Stichting. Beschermers ontvangen naast de drie boven genoemde zaken jaarlijks één van de publicaties van Het Nederlands Muntmuseum, een uitnodinging voor een specifieke Beschermers-bijeenkomst en een exemplaar van de zilveren penning van Het Nederlands Muntmuseum.

Voor vertegenwoordigers van bedrijven die een overeenkomst sluiten met de Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum, zal de aloude Munt-College weer in leven geroepen worden. Informatie over toetreding tot het Munt-College wordt op verzoek toegezonden.

De Inspecteur van Belastingen heeft de Stichting Vrienden van het Nederlands Muntmuseum inmiddels aangemerkt als een instelling bedoeld in artikel 24 lid 4 van de Successiewet 1956.

De Stichting Vrienden rekent op uw steun!

Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum
p/a Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht
Tel.: 030-2910478 Fax: 030-2938344
Bankrekening: 495595209 ABN AMRO Utrecht

Een nieuwe geschiedenis van de Hollandse muntslag!

Geschreven door de conservator van de Numismatische Verzamelingen van De Nederlandsche Bank en uitgegeven door Stichting De Beeldenaar.

J.J. Grolle
De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434
Amsterdam [Stichting De Beeldenaar], 1997

Band 1.: munten en documenten (ongepag.; 406 blz)
Band 2.: bronnen en registers (ongepag.; 358 blz)

Band 1 bevat:
- een inleiding op de geschiedenis van het graafschap Holland, de Hollandse graven, hun muntrecht, de functie en het gebruik van munten, het muntbedrijf en het muntmisdrijf;
- een catalogus van de circa 250 Hollandse muntsoorten, die zijn uitgegeven tijdens de regeringsperiode van graaf Dirk IV t/m Jacoba van Beieren en Filips de Goede;
- de geannoteerde transcriptie van 97 muntwetten, -instructies en -tarieven; vele met afbeelding van het oorspronkelijke handschrift.

Band 2 bevat:
- een vondstenlijst met alfabetische ingang op vindplaatsen en een chronologische ingang op de muntvondsten;
- een bronnenlijst met vele chronologisch geordende relevante citaten uit ordonnanties, memorialen en overheidsrekeningen;
- uitgebreide registers op persoonsnamen, plaatsnamen, zaken en munten of muntypen.

Totaal 764 blz., formaat 21 × 29,7 cm (A 4), rijkelijk geïllustreerd

Prijs: *f* 75,- (bij afhalen op de Holland Coin Fair 13-15 februari 1997 of bij Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht)

Toezending geschiedt na overmaking van *f* 87,50 op rekening 5761252 van Stichting De Beeldenaar Amsterdam onder vermelding van: *boek Holland.*

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

M. KEMPER-KOEL

Ledenvergadering
De 73e Algemene Ledenvergadering zal gehouden worden op 9 mei 1997. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden worden toegezonden.

Jaarpenning 1998
De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix* van Tony van de Vorst is in bewerking.

Inschrijfpenning 1998
De inschrijfpenning 1998 *Casanova* van Roberto Ruggiu zal in het komende nummer 3 van *De Beeldenaar* gepubliceerd worden.

Contributiebetalingen
Deze maand zullen alle leden en donateurs van de Vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie 1998. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Adreswijzigingen
Adreswijzigingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

NAMENS BEIDE FIRMA'S WENSEN WIJ U
EEN GOED EN GEZOND 1998.
WELKOM OP DE HOLLAND COIN FAIR.
ONZE VOORJAARSVEILING 1998 WORDT
GEHOUDEN TE EINDHOVEN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.
TEL: 043 - 3215119
FAX: 043 - 3216014

Numismatische Kringen

NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN
Redactie-adres: zie Colofon

Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst:

AMSTERDAM Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020-6993118.
- oktober t/m mei op 2e maandag om 20.00 uur in 't Open Hof', Burg. Haspelslaan 129, Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK E.O. Graaf Janstraat 130, 2713 CR Zoetermeer, 079-3165825
- september t/m juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4, Lisse Poelpolder.

BRABANT Veldm. Montgomerylaan 571, 5612 BM Eindhoven, 040-2441003.
- oktober t/m mei op 2e woensdag om 19.30 uur, Parade 17, 's-Hertogenbosch.

FRIESLAND 'MR JACOB DIRKS' It Merkelan 13, 9244 CW Beetsterzwaag, 0512-383274.
- oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur in Hotel Ozinga, Lemmerweg 8, Sneek.

FRISIA Westerbuorren 33, 9212 PK Boornbergum, 0512-382901.
- september t/m april (m.u.v. december) op laatste dinsdag om 19.00 uur in Menorah-kerk, Dwarsdijk 350, Drachten.

GRONINGEN De Hilde 61, 9472 WP Zuidlaren, 050-4095975.
- september t/m mei op 3e vrijdag om 20.00 uur in CJMV-gebouw, Spilsluizen 9, Groningen.

DEN HAAG Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 010-5914709.
- september t/m mei op 3e dinsdag om 20.00 uur in koffiekamer Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31, 7901 AM Hoogeveen, 0528-267649.
- september t/m mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17, Hoogeveen.

'MONETA CAMPENSIS' Braspenning 27, 8253 BA Dronten, 0321-313353.
- september t/m mei op 1e maandag in Wijkgebouw 'De Flevocel', Lamoraal van Egmondstraat 2, 8265 ZM Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023-5255765.
- september t/m juni op 3e maandag om 19.30 uur in Buurtcentrum-Noord, Muiderslotweg 238, Haarlem.

'LAND VAN RAVENSTEIN' Eindhovenseweg 183, 5552 AC Valkenswaard, 040-2012350.
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Markthal 'Hart van Uden', Nieuwe Markt 1, Uden.

LIMBURG Witmakersstraat 14A, 6211 JB Maastricht, 043-3215119.
- september t/m juni op 3e dinsdag om 20.00 uur in 't Pruuske', Hoogbrugstraat 9, Maastricht.

NOORDOOSTPOLDER E.O. Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord, 0527-616650.
- september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 uur in Gereformeerd Centrum, Cornelis Dirkszplein 10, Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Klaroen 6, 6904 PB Zevenaar, 0316-340521.
- september t/m mei op 2e dinsdag om 19.30 uur (ruilen 19.15-20.00 uur) in zaalverhuurbedrijf 'De Klok', Lagestraat 2, Dieren.

ROTTERDAM Hoyledesingel 16, 3054 EK Rotterdam, 010-4227741.
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting, Boezemweg 117, Rotterdam.
TWENTE Getfertsingel 125, 7513 GC Enschede, 053-4342303.
- september t/m mei op 3e dinsdag vanaf 19.30 uur in Hotel 't Lansink, C.T. Storkstraat 18, Hengelo.
UTRECHT Hendrik Tollensstraat 26, 3521 XX Utrecht, 030-2943854.
- september t/m april (m.u.v. december) op 4e woensdag om 19.30 uur in Party- en vergadercentrum Majella, Vleutenseweg 494, Utrecht.
ZEELAND Breeweg 40, 4335 AR Middelburg, 0118-626294.
- september t/m juni op 2e dinsdag vanaf 18.30 uur in Ontmoetingscentrum 'Dauwendaele', Vrijlandstraat, Middelburg.
'DE DUIT'-ZWOLLE Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle, 038-4211443.
- september t/m mei op 3e maandag om 19.45 uur in Speeltuingebouwtje Assendorp, Geraniumstraat, Zwolle.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

[**vervolg van pagina 23**]
Voor deze aankoop had het Fries Museum een groot aantal sponsors weten te interesseren, waaronder De Nederlandsche Bank. De over deze aanwinst gehouden tentoonstelling geldt nog altijd als een der drukst bezochte van het Museum!

Westerhofs liefde voor de numismatiek resulteerde ook in het ontwerpen van enige penningen (waarvan een ontwerp voor een geboortepenning inderdaad tot uitvoering kwam) en in het mede-oprichten van de Numismatische Kring Friesland 'Mr. Jacob Dirks'. Daarvan is hij thans erevoorzitter.

Behalve de numismatiek heeft het Friese paard zijn grote belangstelling. In 1970 kocht hij zijn eerste 'hynder' (paard) en sindsdien legt hij zich toe op het mennen van de zwarte viervoeters voor allerlei typen koetsen. Een zeer grote belangstelling trekkende gebeurtenis was het rijden in vol ornaat van een ouderwetse lijkkoets met een historisch verantwoorde aanspanning voor een daartoe de wens geuit hebbende, alom bekende Sneekse hotelhoudster.

Het verbaast daarbij niet dat Westerhofs liefhebberij ook in zijn prijslijsten tot uiting komt. Daarin komen nogal eens stukken voor die op de hippische wereld betrekking hebben.

Wij eindigen met twee opmerkingen. De eerste is dat de in de aanhef genoemde bijzonder (jubileum) prijslijst nr 11 niet meer dan vijfentwintig zeldzame stukken vermeldt, die in een chronologisch doorlopende, uitgebreide tekst zijn beschreven. Deze prijslijst is op aanvraag gratis bij de jubilaris te verkrijgen. De tweede is de wens dat Westerhofs liefde voor de numismatiek en voor 'It Fryske Hynder' zich nog tot in lengte van jaren mag manifesteren.

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Het tweede deel van het project Een nieuwe vorst, een nieuwe munt is te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). De tentoonstelling geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van Koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998. De bij deze tentoonstelling behorende publicatie verschijnt in het tweede kwartaal van 1998.

GELD VAN DE KONING KOOPMAN. MUNTEN EN BANKBILJETTEN VAN KONING WILLEM I
Tentoonstelling over de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden ten tijde van koning Willem I (1814-1840), uitgebreid met een Brussels accent. Tot stand gekomen door een samenwerking tussen De Nederlandsche Bank NV, Museum Enschedé, de Koninklijke Munt van België, Société Générale de Belgique, Het Nederlands Muntmuseum en het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België. Tot en met 29 maart 1998 in het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België, Wildewoudstraat 9 te Brussel (02-2212206); geopend zondag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur. Bij de tentoonstelling verschijnt een publicatie met bijdragen op numismatisch en economisch-historisch terrein.

MONETA EXOTICA
Tentoonstelling over het 'oorspronkelijke geld', in alle soorten en maten, dat overal ter wereld gebruikt is voordat er munten en bankbiljetten waren; afkomstig uit verschillende collecties in binnen- en buitenland. Tot 30 augustus 1998 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Ter gelegenheid van de tentoonstelling verschijnt een boekje over de collectie oorspronkelijk geld van het Penningkabinet, van de hand van P.C.J.F. van Erve.

NAPOLEON
Expositie van munten, penningen, medailles en prenten die een beeld geven van de gebeurtenissen die heel Europa aan het begin van de negentiende eeuw in hun greep hielden. De tentoonstelling bestrijkt een periode van vijfentwintig jaar, van 1797 toen Napoleon nog generaal was tot en met zijn dood in 1821 op het eiland St. Helena. Tot en met 1 maart 1998 in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur; zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Zie ook pagina 2 en 27.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
G.P. Sanders (020-6901135)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

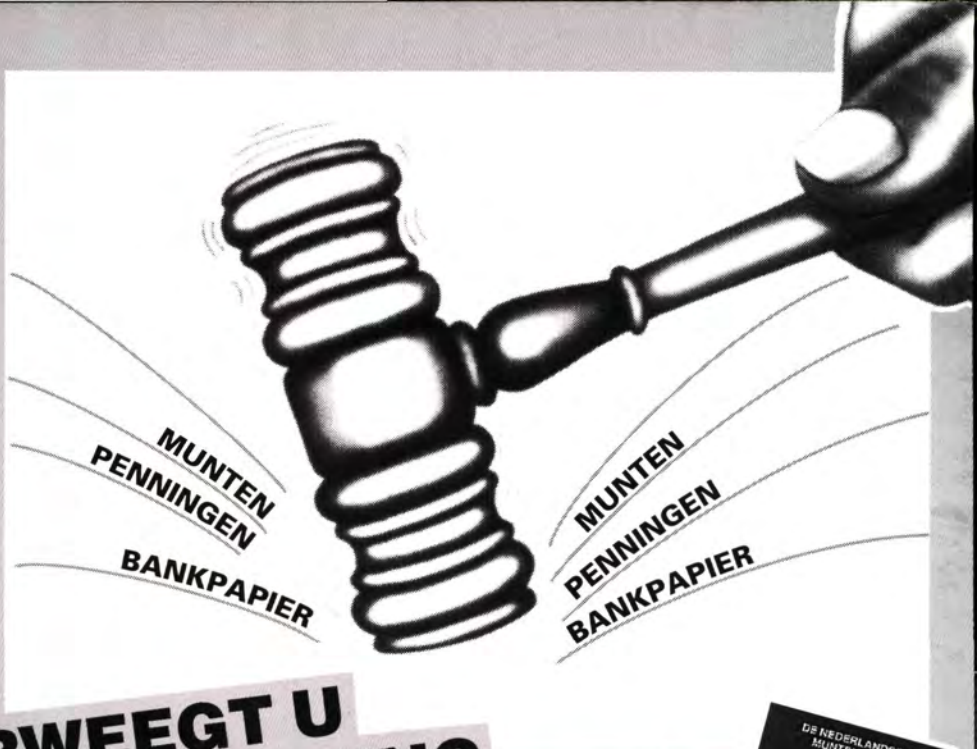
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Middelburg, Houtdraaiers, stoelenmakers 1709.
Vz. Een driekante leunstoel met gedraaide stijlen en poten, staande op een kist, waarop het gildenummer.
Kz. Een grote leunstoel met een borstel, geweer en een ladder.
WK. 33.1; Dirks 62.10. Messing, gegoten 54 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1998, 22e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 2
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **50**

Stichting De Beeldenaar **51**
Verslag over 1997

De SOG-dubbelpenning van Jos Reniers **53**
J.C. van Es over een penning voor de gezondheidszorg

De totstandkoming van het Vervolg op Van Loon **58**
G.P. Sanders over de delen negen en tien

Behandeling van muntvondsten **69**
H. Enno van Gelder pleit voor publicatie en volledige beschrijving

Waardebepaling van een ibsiboe **75**
L.M.J. Boegheim over een Japanse munt

De Verenigingspenning 1997 als studieobject **79**
Karel Soudijn is slechts gedeeltelijk tevreden

Penningkunst, Quo vadimus? **83**
Hans de Koning is helemaal niet tevreden

Stichting Internationale Penningkunst **85**

Numismatische Kring Utrecht 25 jaar **86**
Dick Purmer over twee heuglijke feiten

Penningnieuws **89**

Tentoonstelling Muntslag Willem II **91**
Karel Soudijn in Utrecht bij het Nederlands Muntmuseum

Tentoonstelling 'Moneta exotica' **92**
Karel Soudijn bij het KPK in Leiden

Verenigingsnieuws **94**

Tentoonstellingen **95**

jeton de vermeil (zie blz. 84)

Op de voorplaat: De SGO-dubbelpenning (draaiend), gegoten brons, 81 mm (foto Peter Cox); zie het artikel op pagina 53 en volgende.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Dit nummer begint met een bericht van onze uitgever, Stichting De Beeldenaar. Op muntgebied is er een bijdrage over de Japanse ibsiboe, en een wijze les van prof. Van Gelder die een duidelijke waarschuwing inhoudt. Deze twee artikelen over munten staan tegenover een groot aantal bijdragen die de penning tot onderwerp hebben. Ik hou van moderne penningen die al dan niet dwingend op je afkomen, van historiepenningen die je tot zelfvervullend nadenken stemmen, en van rekenpenningen, die mij obsederen. Maar ook voor munten kan ik mijn ogen niet sluiten. De open en de dichte kruisen, de beeldenaars, de zegewagens, de monogrammen, de tekens, de kloppen en de jaartallen, zij zijn mij alle zeer lief. Daarom betreur ik het bij het werk aan *De Beeldenaar*, zowel subjectief als objectief, dat het aanbod van bijdragen aan de 'muntenkant' kleiner is dan voor ons tijdschrift zou moeten.

Zoals al gezegd meer dan één bijdrage over penningen. In de eerste plaats aandacht voor de fraaaie, nieuwe penning van Jos Reniers, waarvan de afbeelding ook het omslag siert. Sanders houdt als een goed numismaat vol en brengt het vijfde en op een na laatste stuk over de ontstaansgeschiedenis van het *Vervolg op Van Loon*. Twee bekende medewerkers verwoorden hun beleving van de Verenigingspenning 1997, terwijl de rubriek Penningnieuws de aandacht op de hedendaagse penningkunst richt.

Verder treft u in dit nummer een bespreking aan van twee tentoonstellingen, een verslag van het vijfentwintigjarig bestaan van Numismatische Kring Utrecht en de gebruikelijke rubrieken Verenigingsnieuws en Tentoonstellingen.

Te noteren: Nationaal Museumweekend zaterdag 18 en zondag 19 april; Dag van de Munt zaterdag 13 juni.

'Haagse Jantje' van Eric Claus

Tot en met 31 oktober 1998 kunnen vijf verschillende 'Haagse Jantjes', alle met een waarde van vijf gulden, door de Haagse consument als betaalmiddel worden gebruikt. Deze 'Jantjes', koper-nikkel met een diameter van 30 mm, zijn ontworpen door Eric Claus ter gelegenheid van het feit dat Den Haag dit jaar 750 jaar bestaat. De keerzijde is bij alle uitvoeringen gelijk (jubileumlogo en ooievaar), de voorzijde is steeds anders. Voor de verzamelaar is een complete set in een speciale verpakking beschikbaar. Er worden ook zilveren exemplaren van deze gelegenheidsmunt geslagen.

Stichting De Beeldenaar
Verslag over 1997

1996 en 1997 waren voor de Stichting De Beeldenaar jaren van herbezinning. Eind 1996 gaf het Koninklijk Penningkabinet, een van de drie partners bij de oprichting in 1987, te kennen zich uit de Stichting te willen terugtrekken.[1] Om dit mogelijk te maken dienden de statuten te worden gewijzigd. Na zorgvuldig overleg binnen het bestuur en afstemming met de besturen van de Vereniging voor Penningkunst en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde zijn nieuwe statuten opgesteld.

De Stichting De Beeldenaar blijft als doel houden: het doen vervaardigen, uitgeven en verspreiden van publicaties op het gebied van de numismatiek en penningkunst.

Het terugtreden van het Penningkabinet als partner in de Stichting De Beeldenaar hield ook het vertrek van mevrouw Scharloo als voorzitter in. Dit vertrek is voor de voorzitters van de Vereniging voor Penningkunst en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde aanleiding geweest gezamenlijk drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, te verzoeken het voorzitterschap van de Stichting op zich te nemen.

Het voorzitterschap werd door Scheffers tijdens de 31e vergadering, gehouden te Utrecht op 14 april 1997, na instemming van het voltallige zittende bestuur aanvaard. Vanaf die vergadering zijn met de vertegenwoordigers namens het Genootschap, de heer P.F. Drenth (als secretaris) en drs B.A. van Dijk (als penningmeester) en de vertegenwoordigers namens de Vereniging, dr L. Tilanus en de heer Y. Tinga (beiden lid), de belangen van de stichting behartigd.

Het vernieuwde bestuur heeft zich ten doel gesteld heldere lijnen uit te zetten naar de beide verenigingen, naar de hoofdredacteur, de drukker èn naar de abonnees. Het nieuwe bestuur heeft de beide verenigingen inmiddels laten weten minder afhankelijk te willen zijn van de jaarlijkse financiële bijdrage als vergoeding voor de toezending van de zes nummers van het tijdschrift *De Beeldenaar* aan hun leden. De Stichting De Beeldenaar wil een financiële buffer laten ontstaan voor de gegarandeerde verschijning van steeds een heel jaar van het tijdschrift en voor het uitgeven van studies op het terrein van de numismatiek en de penningkunst.

Het bestuur wil deze financiële buffer creëren door onder andere het aantal abonnementen niet gekoppeld aan een lidmaatschap van een der beide verenigingen, uit te breiden. Zij zal de mogelijkheid tot een los abonnement op het tijdschrift tijdens numismatische evenementen gaan promoten in zowel Nederland als België.

Het bestuur zal verder samen met de hoofdredacteur een meer actieve advertentie-acquisitie gaan voeren. Het zoeken naar sponsors zal ook een punt van aandacht blijven.

Eind 1997 heeft het bestuur een overeenkomst kunnen sluiten met de conservator van de Numismatische verzamelingen van De Nederlandsche Bank nv over het laten verschijnen van zijn studie *De munten van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434*[2]. De overeenkomst is zodanig van aard dat de Stichting De Beeldenaar

met deze publicatie geen verlies kan leiden.

Verder wil het bestuur de lezers van *De Beeldenaar* maximale service bieden voor het opbergen van de verschenen tijdschriftnummers, door een speciale band te laten produceren waarin twee jaargangen kunnen worden opgeborgen. Het is de wens van het bestuur dat in overleg met de beide verenigingen een opbergband voor het tijdschrift *De Beeldenaar* wordt vervaardigd.

Voor een verhoging van de slagvaardigheid en een snellere afhandeling van de meest dringende zaken heeft het voltallige bestuur besloten tot de oprichting van een Dagelijks Bestuur, bestaande uit de voorzitter, secretaris en penningmeester.

Een resultaat van de wens directere banden te onderhouden en snellere afhandeling van zaken te veroorzaken is ook de verandering van het adres van het redactiesecretariaat en het stichtingssecretariaat. Het adres van het redactiesecretariaat is met ingang van oktober 1997 veranderd in: Kaai 89, 4351 AC Veere. Het adres van het secretariaat van de Stichting De Beeldenaar is, in overleg met het Koninklijk Penningkabinet, per 1 januari 1998 veranderd in: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Namens het bestuur,
drs A.A.J. Scheffers

NOTEN

1 Voor de eerste publieke aankondiging van deze uittreding zie *De Beeldenaar* 21 (1997) 429.

2 Zie de advertentie in *De Beeldenaar* 22 (1998) 42.

De SGO-dubbelpenning van Jos Reniers

J.C. VAN ES

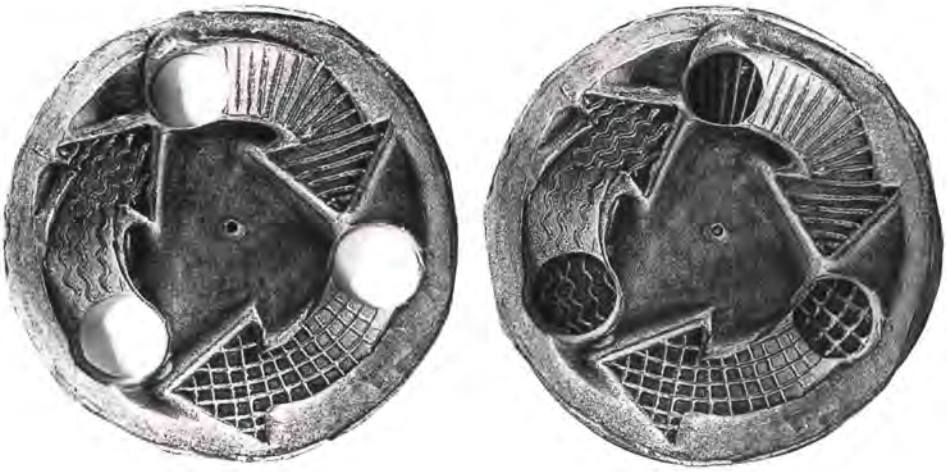
Op donderdag 13 november 1997 organiseerde de Adviesgroep voor het Stimuleringsprogramma Gezondheidsonderzoek (SGO) een symposium, waarmee genoemd programma na een periode van elf jaar werd beëindigd. De officiële afsluiting werd verricht door mevrouw E. Borst-Eilers, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Als voorzitter van het SGO was ik in de gelegenheid haar het eerste exemplaar van een penning aan te bieden, die door Jos Reniers was ontworpen. De SGO-penning werd ook uitgereikt aan de leden en ex-leden van de Adviesgroep.

Teneinde iets over het ontwerp van deze penning te kunnen vertellen moet eerst het een en ander over achtergrond en functie van het SGO-programma worden verduidelijkt. Medisch wetenschappelijk onderzoek dat hoofdzakelijk aan universiteiten werd verricht, omvatte begin jaren tachtig vooral het zogenoemde 'fundamentele' onderzoek: onderzoek dat voortkomt uit de ondersteunende vakken van de geneeskunde, zoals cel- en moleculaire biologie, genetica en biochemie die uiteindelijk belangrijke bijdragen tot de geneeskunde leveren. Er werden genen ontdekt, nieuwe ziekteverwekkers geïdentificeerd en waardevolle inzichten ontwikkeld op cel- en moleculair niveau. Deze verworven kennis bood, in combinatie met toenemende technische mogelijkheden nieuwe kansen en dus uitdagingen voor onderzoekers, die ieder op hun eigen terrein verder wilden komen. Zo'n proces van voortgaand onderzoek is 'science driven'. Uitgangspunt is niet zozeer het belang van het onderzoek voor de patiëntenzorg, maar de nieuwsgierigheid van de onderzoeker. Het adagium is dan ook dat alleen goed onderzoek relevante nieuwe onderzoeksvragen oproept.

Daarnaast wordt ook ander, klinisch wetenschappelijk onderzoek verricht. Dit is meer patiëntgericht en kan meer directe resultaten opleveren voor de behandeling van en de zorg voor patiënten. Dit type onderzoek voerde echter niet de boventoon. Sterker nog,

SGO-dubbelpenning, 81 mm; links: draaiend; rechts: stilstaand (foto's: Peter Cox)

SGO-dubbelpenning (voorstudie), links: bovenste penning met lacunes, 93 mm; rechts: beide penningen op elkaar, 93 mm

vergeleken met het snel in omvang en kwaliteit toenemende, eerstgenoemde fundamentele onderzoek, begon in het recente verleden het klinisch onderzoek steeds meer achterstand te vertonen.

Uit een analyse, die omstreeks 1979 door de Raad van Advies voor het Regeringsbeleid (RAWB) op verzoek van de overheid werd verricht, bleek dan ook, dat patiëntgericht onderzoek zich in veel mindere mate ontwikkelde dan het fundamentele onderzoek. Een later verrichte analyse gaf een gedeeltelijke verklaring voor deze achterstand: de zorg voor patiënten komt bij klinisch werkzame artsen altijd op de eerste plaats; het gevolg is dat het verrichten van wetenschappelijk onderzoek in veel gevallen onvoldoende kans krijgt. Het RAWB-onderzoek was door de overheid geëntameerd, omdat het besef begon door te dringen dat het verrichten van wetenschappelijk onderzoek weliswaar een kenmerk van cultuur is, maar dat het ook heel veel geld kost. Een gevolg was dat de universiteiten moesten gaan bezuinigen.

Bij die bezuinigingen moest het goede worden behouden en het minder goede worden afgestoten. De toenmalige minister van Onderwijs en Wetenschappen Deetman was zich bewust dat in een dergelijke situatie juist het patiëntgerichte onderzoek, dat meer rechtstreeks de geneeskundige hulp kon ondersteunen, het slachtoffer kon worden van de in het leven geroepen bezuinigingsoperatie. Daarom riep hij, samen met zijn ambtgenoot van Volksgezondheid een Stimuleringsprogramma Gezondheidsonderzoek (SGO) in het leven. Een uit zeven deskundigen bestaande Adviesgroep kreeg tot taak de overheid te adviseren over te ontwikkelen deelprogramma's op een aantal aangewezen medische terreinen, die op dat moment in wetenschappelijk opzicht een zekere achterstand vertoonden, maar die uit een oogpunt van gezondheidszorg zeer belangrijk waren. De Adviesgroep kreeg de volledige vrijheid naar eigen inzicht te werk te gaan, al was voor de uitvoering van ieder deelprogramma wel een formele goedkeuring van de beide betrokken ministeries (Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Volksgezondheid, Welzijn en Sport) vereist. Deze werd echter steeds zonder meer gegeven. Bedoeling was dat de te ontwikkelen wetenschappelijke programma's ten goede zouden komen aan de patiëntenzorg en aan de opleiding van toekomstige artsen. Deze *trias*, bestaande uit stimulering van wetenschappelijk onderzoek,

patiëntenzorg en opleiding vormde een wezenlijk kenmerk van het SGO.

Voor het stimuleringsprogramma SGO werd veertig miljoen gulden ter beschikking gesteld.

De Adviesgroep SGO beoogde een zo effectief mogelijke stimulering tot stand te brengen. Bij ziekten en problemen, die veel voorkwamen en/of veel ziektelast tot gevolg hadden, maar nog in onvoldoende mate wetenschappelijk waren onderbouwd, werd eerst nagegaan welke knelpunten op een bepaald gebied bestonden, om zich juist daarop te richten. Bij de twaalf gerealiseerde deelprogramma's werden dus

SGO-dubbelpenning (voorstudie), overgang naar meer plastisch geheel, 92 mm

SGO-dubbelpenning (voorstudie), pijlen zijn verdwenen, suggestie van beweging wordt uitgebeeld, 93 mm

verschillende aangrijpingspunten gekozen. Omdat op het gebied van de revalidatiegeneeskunde slechts weinig artsen-onderzoekers beschikbaar waren, werd de stimulering gezocht in het opleiden van een aantal revalidatieartsen tot wetenschappelijk onderzoeker. Op het gebied van de psychogeriatrie werden methoden ontwikkeld die tot een vroege herkenning van dementie en van de ziekte van Alzheimer konden leiden. Omdat het verslavingsonderzoek sterk versnipperd was, werd uiteindelijk een nationaal onderzoeksinstituut in het leven geroepen. Op het gebied van astma en aanverwante ziek-

SGO-dubbelpenning (voorstudie), het ontstaan van de drieboek (trias), 86 mm

SGO-penning, uiteindelijk gekozen terracotta model, 82 mm

ten werd grootschalig interventieonderzoek ontwikkeld.

Deze opzet van een 'top-down' stimulering was aanvankelijk tegen het zere been van de wetenschappelijke wereld. Omdat in hun ogen alleen uitmuntend wetenschappelijk onderzoek onderzoek van hoog niveau kan genereren, was stimuleren van onderzoek op wetenschappelijke 'achterstandsgebieden' uit den boze. Ondanks deze tegenstand zette de Adviesgroep haar, toenmaals als onorthodox beschouwde werkwijze onverstoorbaar voort. Zij werd niet zelden als een 'luis in de pels' van de wetenschap ervaren, en zij wilde dat ook zijn. De kritiek verstomde op den duur, omdat het besef toenam dat goede geneeskunde een wetenschappelijke onderbouwing verdient, maar ook omdat een aantal SGO-deelprogramma's hun waarde bewezen. Meer nog: ook binnen het Gebiedsbestuur Medische Wetenschappen van NWO werd *stimuleren* een aanvaardbare methode.

De aanvankelijk beoogde programmaduur van vijf jaar kon bij lange na niet worden gehaald. Alleen al de voorbereiding van een aantal deelprogramma's duurde enkele, en in één geval zelfs vier jaar. Het gevolg was dat het totale programma uiteindelijk elf jaar heeft geduurd. Toen het eind in zicht kwam besloot de Adviesgroep het programma met een symposium af te sluiten. Maar daarnaast wilde zij ook een blijvend 'monument' tot stand brengen.

In kleine kring werd besloten Jos Reniers uit te nodigen een penning te ontwerpen. Er waren al goede ervaringen met hem opgedaan, omdat hij zes jaar tevoren een zeer goed geslaagde penning had gemaakt voor de door het Nederlands Huisartsen Genootschap ingestelde 'Jan van Es-prijs'.

Jos werd uitvoerig ingelicht over de doelstellingen van het SGO-programma, over de gevolgde werkwijze, waarvoor hij ook een uitgebreide documentatie ontving.

Het is duidelijk dat het geen gemakkelijke opgave was die Jos Reniers op zich had genomen. Gevraagd werd immers de essentie van een complex SGO-programma in een penning visueel tot uitdrukking te brengen.

Aan de hand van de beschikbare literatuur leefde hij zich in in opzet en werkwijze van het SGO-programma. Hij beperkte zich niet hiertoe, maar zocht ook naar een ruimere inbedding van het SGO-programma in de medische context.

Op zijn verzoek verschafte zijn oudste dochter, die in Maastricht geneeskunde studeert, hem hiertoe enkele studieboeken. Daarin trof hij afbeeldingen van menselijke weefsel- en celstructuren, die, afgezien van hun betekenis voor de kennis van het menselijk lichaam, ook indrukwekkende vormen bieden.

Na een geruime tijd van bezinning had Jos uit de vele gegevens enkele kenmerken gedestilleerd, die hij in enkele voorstudies tot uitdrukking bracht. Een basis werd gevormd door bovengenoemde weefselstructuren. De bouwelementen van deze structuren waren de aanleiding voor de fondbewerking enerzijds en het vorm geven van de totale penning anderzijds. Binnen dat kader moest het bestaan van lacunes in de

bestaande kennis tot uitdrukking worden gebracht èn het feit dat deze lacunes opgevuld moesten worden. Verder herkende hij een trias, waarin de samenhang van wetenschappelijk onderzoek, die in het medisch onderwijs tot uitdrukking komt en via die weg de zorg voor patiënten ten goede komt. Een voor het SGO kenmerkende driehoek van wetenschap, onderwijs en zorg. Hij herkende ook dat stimuleren geen statisch maar een dynamisch proces is en dat in de loop van de tijd steeds nieuwe lacunes ontstaan.

Aanvankelijk experimenteerde Jos Reniers met twee losstaande vormen. Maar om de dynamiek van het stimuleringsproces tot uitdrukking te brengen ontwikkelde hij het idee een dubbelpenning te ontwerpen waarvan de delen ten opzichte van elkaar gedraaid kunnen worden. Door openingen, lacunes, in de bovenste penning aan te brengen zouden figuren of symbolen in de onderste penning zichtbaar gemaakt of verborgen gehouden kunnen worden. De letters S, G en O werden, als verwijzing naar genoemde trias, in de vorm van een driehoek aangebracht.

De eerste voorstudies vertoonden een gestileerd, maar nogal gestructureerd beeld. Pijlen kwamen uit ronde uitsparingen vanuit een dieptestructuur naar oppervlaktestructuren. Hij vond dit uiteindelijk toch te grafisch van aard en zocht daarom naar een meer plastisch en eenvoudiger beeld. Er volgde een proces van reductie. Pijlen in de draairichting aangebracht werden vereenvoudigd en verdwenen op den duur. Ook de symbolen op de onderste penning werden eenvoudiger en deze bepaalden uiteindelijk de vorm van de lacunes. De symbolen op de onderste penning werden de uitgespaarde vormen op de bovenpenning. De driehoek met de uitsparingen die hierdoor gevormd zijn, werd als het ware in de bovenpenning gedrukt. De drie zachte vormen aan de zijkanten sluiten aan bij de lichte bolle vorm van de onderkant van de penning, die mede veroorzaakt dat deze prettig in de hand ligt.

Op een inventieve manier heeft Jos een technische oplossing gevonden voor het soepel en duurzaam draaibaar maken van de penning. Een juwelier heeft een metalen pennetje met 'kliksysteem' aangebracht, waardoor de boven- en onderpenning niet meer te scheiden zijn, maar wel soepel ten opzichte van elkaar kunnen draaien.

Nu de penning gereed is kan men niet anders dan constateren, dat Jos Reniers, tot grote tevredenheid van de leden van de Adviesgroep SGO, op een zeer creatieve en geïnspireerde wijze een bijzonder fraaie en harmonische penning heeft ontworpen en uitgevoerd; een penning waarin de essentie van het SGO op een kunstzinnige wijze zeer goed tot uitdrukking is gebracht.

Met dank aan dr Margriet van Rees-Wortelboer voor haar kritisch commentaar.

SGO-penning in brons, zodanig gedraaid dat lacunes zijn gevuld, 81 mm (foto: Peter Cox)

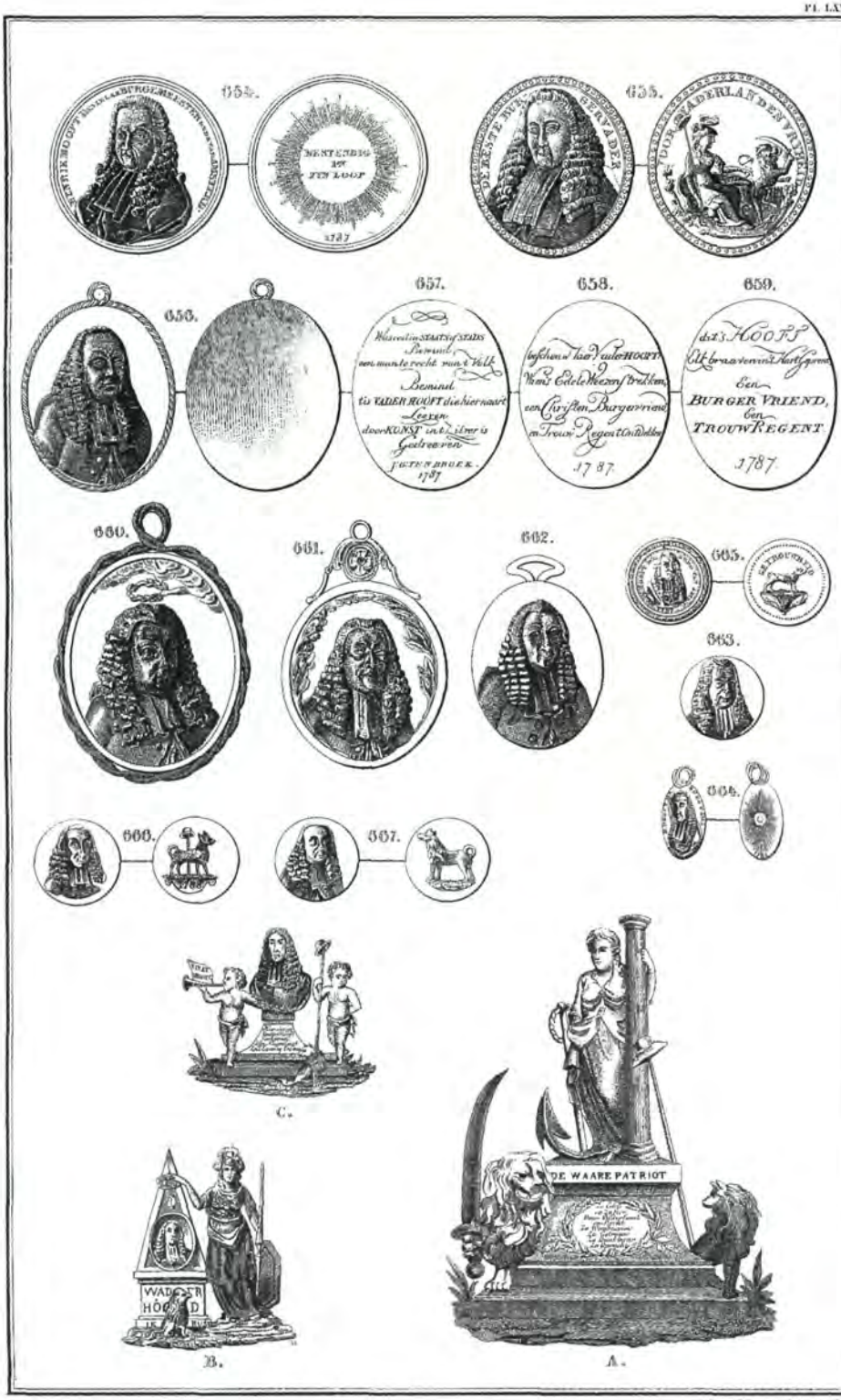
De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

V De delen negen en tien, 1864-1870

Het Negende Stuk, 1864-1865

Na het verschijnen van het Achtste Stuk werkten Dirks en Van Lennep hard door aan het volgende deel, dat de jaren 1784-1787 zou bestrijken. De tijd van de patriotse revolutie was een uiterst gecompliceerde periode. *Men moet veel* ab ovo *beginnen te zoeken*, schreef Dirks aan De Vries, *vooral voor dit tijdvak, dat nog zoo weinig bewerkt is.* En op numismatisch gebied hadden deze roerige jaren zo hun eigen problemen. Wat bijvoorbeeld te doen met de talloze, onderling vaak weinig van elkaar verschillende draagtekens op Hooft c.s. en die op de stadhouder en zijn familie? Strikt genomen waren dit geen historiepenningen. Dirks erkende dat de kwestie hem in verlegenheid bracht. Op 3 maart 1862 had hij als richtlijn geformuleerd: *al wat* gestempeld *is zal opgenomen worden en uit de andere zullen wij een keus doen van het merkwaardigst.* Maar ook het in plaat brengen van de penningen leverde ditmaal de nodige problemen op. Spanier had voor het werk opnieuw twee graveurs in dienst genomen: de reeds vermelde Eckstein en een tweede niet bij naam genoemde graveur, mogelijk Lamparter. De eerste platen van het Negende Stuk verschenen nog vrij vlot: begin 1864 waren er drie in bewerking, waarvan twee (LXI en LXIII) grotendeels voltooid. Vier maanden later waren alle vier de platen met materiaal uit de jaren 1785-1786 gereed. Bovendien had Dirks een zevental platen gerangschikt voor het jaar 1787. Het waren de hierop af te beelden patriotse en oranjistische draagtekens, die Spaniers graveurs zoveel hoofdbrekens zouden bezorgen. Al in maart was de anonieme graveur begonnen met de eerste plaat met *Hooftiana* (LXV). Eind juni verscheen hiervan een eerste proef. Meijer was er in het geheel niet over te spreken. Hij vond dat *de Vader's Hooft er al zeer ongelukkig uitzagen.* Ook Dirks was niet tevreden. Op 5 juli schreef hij aan Van Lennep: *de eene graveur heeft de plaat LXV* [...] *niet zoo goed behandeld als de andere (Eckstein) het zoude gedaan hebben.* Dirks gaf Spanier dan ook opdracht om de plaat te retoucheren en Hooft meer expressie te geven. Op 22 juli zond Spanier inderdaad een nieuwe proef, waarbij hij aantekende dat Meijer die al veel beter vond. Helemaal in orde was de plaat echter toch nog niet, want begin september stelde Spanier een nieuwe proef in het vooruitzicht van de platen LXIV en LXV. Uit zijn brief blijkt dat Eckstein inmiddels de bewerking van de anonieme graveur had overgenomen.[1]

Het manuscript vlotte sneller. In de paasvakantie had Dirks de tekst bij de eerste drie platen van 1785-1786 in twaalf dagen *afgepend*, niet wetende dat Van Lennep die het manuscript vervolgens diende na te zien, vanaf medio april vier weken afwezig zou zijn in verband met een reis naar Engeland en Frankrijk. Toch zond Dirks hem vlak voor zijn vertrek de 130 pagina's. Van Lennep kon er dan aan beginnen wanneer het hem gelegen kwam. Enschedé moest dan maar wat meer haast maken met het zetten van de tekst. Na terugkeer zette Van Lennep zich aan het werk, waarna het eerste deel van de kopij van het Negende Stuk in de tweede week van juni naar de drukker kon. In de zomer van 1864 werd het echter steeds duidelijker dat het

Vijfenzestigste plaat van het Negende Stuk van het Vervolg

Negende Stuk niet meer in dat jaar zou verschijnen. Op 16 augustus stelde Dirks de uitgever hiervan op de hoogte, waarbij hij opmerkte dat hij de voorkeur gaf aan een goed stuk in 1865 boven een *broddelboel* in 1864. Muller betreurde dit, maar legde zich er opvallend gemakkelijk bij neer. Het verbaasde hem in elk geval niet, want, zo schreef hij, *over de tijd van* Hooft *enz. is* veel *te doen*. Op het titelblad wijzigde Dirks vervolgens het jaar van uitgave van 1864 in 1865.[2]

Dirks realiseerde zich maar al te goed dat zich in particuliere collecties ongetwijfeld nog veel meer patriotse en orangistische draagtekens moesten bevinden dan degene die hij op zijn *Tweede Lijst* had aangetekend. Om te weten te komen wat er voor opname in aanmerking kwam, had hij het volgende bedacht: *mijn plan is om die platen* 65 *(69 ook) en* 70 *en* 71, *als zij af zijn, bij eenige verzamelaars te laten rondreizen om te ontdekken of zij nog stukken hebben, die merkwaardig genoeg zijn om opgenomen te worden. Zonder twijfel hebben zij die nog en wij zullen dus nog een Supplement plaat* 72 *behoeven*. De gekozen opzet bleek een goede. Dirks ontving zoveel nieuw materiaal dat hij Spanier op 18 augustus kon laten weten dat een extra plaat met patriotse draagtekens nodig was. Het materiaal hiervoor werd geleverd door Pieter Hendrik van Gelder (1822-1883), verzamelaar te Velp en door de Amsterdamse numismaat Willem Jacob de Voogt (1837-1875), die op verzoek van de Friese numismaat een aantal hoofdstedelijke collecties had nagezien. Over het rendement was Dirks zeker niet ontevreden en aan Van Lennep schreef hij op 12 september: *gij zult er uwe oogen aan verlustigen*. De extra plaat kreeg nummer LXVI en werd ingevoegd direct na de plaat met Hooftiana. De reeds vastgestelde nummering van de volgende platen werd aangepast.[3]

Op 12 september zond Dirks Van Lennep de tekst horende bij de vierde plaat van 1785-1786 (LXIV). Een maand later volgde de beschrijving van de stukken op plaat LXV en op de nieuwe plaat LXVI, waarvan Dirks eind september reeds een eerste proef had ontvangen. De levensbeschrijving van Hooft, die daarachter diende te volgen, zou Van Lennep pas in 1865 ontvangen. Vanaf eind oktober schoot het werk erg snel op. *De graveurs krijgen de handen vrij*, liet Dirks aan Van Lennep weten, *daar ik al weder een plaat heb ontvangen en een ander bijna gereed is*. In de maanden daarna horen we niet veel meer over de voortgang van het werk. Het was vermoedelijk in de eerste week van mei 1865 dat het laatste gedeelte van de kopij met betrekking tot de orangistische draagtekens naar de drukker kon. Het laatste vel van de tekst ging in juli 1865 ter perse. Daarna kon het afdrukken van de exemplaren beginnen. Op

Voor- en keerzijde zilveren beloningspenning van Willem V. Dit stuk staat afgebeeld op de laatste plaat van het Achtste Stuk; de beschrijving is te vinden in het Negende Stuk (Paleis Het Loo, Apeldoorn, bruikleen van de Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden)

Uit de talrijke draagteekens ter eere van Prins WILLEM V en Gemalin heeft men eene kenze moeten doen. Indien er in verzamelingen nog stukken van dien aard mogten schuilen, *niet op de platen voorkomende en waardig om nog opgenomen te worden*, zoo gelieve men die nog mede te deelen. Hetzelfde verzoek geschiedt met opzigt tot de leusteekens enz. der Patriotten. - Adres: Mr. J. DIRKS, Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te *Leeuwarden*.

20 augustus had Muller alle vellen binnen, met uitzondering van de platen. Uiteindelijk zouden de intekenaars in de tweede week van oktober hun exemplaren ontvangen.[4]

Het Negende Stuk, waarvan de prijs op groot papier *f* 11,25 bedroeg, was in meer dan één opzicht een ware tour de force. Na het Vierde Stuk was het met zijn 127 pagina's (32 vel) en 12 platen groter dan alle tot dan toe verschenen stukken. Op de platen staan 153 stukken afgebeeld, waaronder opnieuw een vijftiental afwijkend genummerde patriotse draagtekens. Overigens begint het Negende Stuk met de beschrijving van twee penningen (VVL 618 en VVL 619) die nog op de laatste plaat van het vorige deel voorkomen. Daarnaast was er tot dan toe over de patriottentijd nauwelijks iets verschenen, terwijl juist de gebeurtenissen in dat tijdvak aanleiding vormden voor de uitgave van een groot aantal penningen en draagtekens. Muller was over de beide delen die de patriottentijd beschreven, uitermate te spreken. Op 13 september liet hij Dirks weten: *Uw zoo hoogst belangrijk 8" en 9" Stuk hoop ik mij vooral ten nutte te maken bij de beschrijving mijner latere Historieprenten. Want er is een schat van belangrijke bijzonderheden in die men overal tevergeefsch zoekt.* Ook Van der Chijs vond Dirks' beschrijving van het tijdvak 1780-1787 van belang. Daarbij tekende hij wel aan dat de meeste mensen alleen de platen van het werk bekeken. Naar zijn mening zouden slechts weinigen de tekst van het werk helemaal doorlezen: *9/10 onzer geschied- en letterkundigen weet niet dat Ge iets over Capellen en v. Goudoever geschreven hebt.*[5]

Overigens was Dirks er maar ten dele in geslaagd zijn voornemen om de platen met patriotse en orangistische draagtekens op te sturen aan vooraanstaande verzamelaars, ten uitvoer te brengen. Alleen plaat LXV was op die wijze rondgegaan. Kennelijk ontbrak de tijd om hetzelfde te doen met de platen LXX, LXXI en LXXII met orangistische draagtekens. Ten einde de hulp van de verzamelaars in den lande in te roepen, werd tussen titelblad en eerste pagina van het Negende Stuk een roze vlaggetje opgenomen, waarin men werd verzocht om niet afgebeelde varianten en onbekende stukken op te geven.

'Vlaggetje' met oproep aan verzamelaars om prinsgezinde draagtekens op te sturen (foto: Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

Het Tiende Stuk, 1865-1868

Met de bewerking van het Tiende Stuk was reeds in 1865 een aanvang gemaakt. Aan het einde van dat jaar waren al een of meer platen gerangschikt, waaronder plaat LXXIV waarop Dirks een nog onuitgegeven landdagpenning van Willem V (VVL 772) had laten graveren. Inmiddels had de oproep op het vlaggetje voorin het Negende Stuk de nodige reacties opgeleverd. Zo had Dirks een zeer bijzonder draagteken (VVL 767) van de orangistische partijman Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812) ontvangen, dat naar zijn zeggen *alleen wel een plaat verdient*. Eind maart 1866 liet hij De Vries weten dat de inzending inmiddels gesloten was. Hij had zoveel stukken binnen gekregen dat hij er een keuze uit had moeten maken. Met het graveren van de supplementplaat, die als nummer LXXIII het Tiende Stuk inleidde, werd in de eerste week van april een begin gemaakt.[6]

In de laatste dagen van september vond een zeer onprettige gebeurtenis plaats: bij verkiezingen voor de Tweede Kamer werd Dirks niet herkozen. Van Lennep sprak er schande van: *daar is mijn vriend Dirks, die 25 jaren lid van de 2de Kamer geweest is en er altijd gewerkt heeft als een karrepaard en altijd tot lid werd benoemd in de kommissies waar 't op aankwam, bovendien geen partijman... maar ongelukkig is hij een door en door geleerd penningkundige en geeft met mij 't vervolg op van Loon uit – dus gooien zijn stad- en gewestgenooten hem uit de Kamer om er iemand in te brengen, dien zij niet kennen.* Dirks verkeerde nu niet meer dagelijks te Den Haag, zodat het niet langer mogelijk was om van nabij toezicht te houden op Spanier en diens werk. Na september 1866 nam Meijer deze taak over. Vanaf dat moment werd de briefwisseling tussen de opzichter van het Koninklijk Kabinet en de Friese numismaat frequenter. Hoezeer het van tijd tot tijd nodig was om Spanier eens danig de les te lezen over de kwaliteit van het door hem geleverde werk, bleek toen deze niet lang daarna een eerste proef zond van plaat LXXVII. Er schortte het nodige aan: de graveur had de afbeeldingen slordig en in enkele gevallen slechts gedeeltelijk afgewerkt. Ook had hij van VVL 809a en 809b tweemaal de identieke voorzijde en slechts één van beide, afwijkende keerzijden opgenomen. Tot slot had hij, in weerwil van de ontvangen instructies, naast VVL 805 niet de knoop van de Zeevaartschool afgebeeld. Dirks drukte Spanier daarom op het hart om, nu hij zelf niet meer zo vaak in Den Haag kwam, vooral te zorgen voor goede platen. Op 20 februari 1867 ontving Meijer een nieuwe proef van plaat LXXVII, ditmaal met de afbeelding van de knoop van de Zeevaartschool. Maar de door de corrector verwerkte wijzigingen waren volgens hem zo slecht gelukt dat: *den Zoutman* [i.e. VVL 810] *zoudt U niet meer kennen: hij heeft een geheel ander gelaat gekregen.*[7]

Op 29 januari 1867 benaderde Dirks Eckstein met het verzoek om nog een plaat voor het *Vervolg* te graveren. Op dat moment waren vijf platen gereed en twee in behandeling. Eckstein stemde in met het verzoek, maar bedong dat hij drie tot vier maanden aan de plaat mocht werken, waarna Dirks op 9 februari de penningen opstuurde, vergezeld van een schets waarop stond aangegeven in welke volgorde de stukken op de plaat dienden te komen. Daarmee werkten nu drie graveurs aan het Tiende Stuk. Inmiddels had Dirks ook het eerste deel van de kopij, lopend tot VVL 807, ter correctie aan Van Lennep toegezonden. Met tevredenheid constateerde de Friese numismaat in de eerste week van februari 1867 dan ook dat het werk goed vorderde. Op 31 maart zond Van Lennep de bewerkte kopij terug naar Leeuwarden, waarna Dirks alles doorstuurde aan de drukker.[8]

Dirks wachtte nu op een afdruk van plaat LXXVIII alvorens verder te kunnen gaan met het schrijven van de tekst. De verschijning daarvan had vertraging opgelopen doordat het cliché van Lantings medaillon op Pieter Nieuwland (VVL 826) zoek was geraakt. Gekscherend gaf Dirks de liberalen in de Tweede Kamer de schuld: zij hadden hem beroofd van de mogelijkheid om persoonlijk toezicht te houden op de lithograaf. Het lastige aan de zaak was dat het een uniek stuk betrof uit de collectie van het Koninklijk Penningkabinet te Berlijn, zodat enige weken verstreken eer Dirks begin april over een nieuw cliché kon beschikken. Maar ook daarna bleef Spanier worstelen met het onwillige medaillon. Op de proef die Dirks half mei ontving, prijkte Pieter Nieuwland in spiegelbeeld, terwijl het onderschrift juist was weergegeven. Daarbij vertoonde het in plaat gebrachte portret volgens Meijer geen

enkele gelijkenis met dat op het stuk. Naast plaat LXXVIII ontving Dirks ook proeven van LXXX en LXXXI, de door Eckstein gegraveerde plaat.[9]

Inmiddels waren zoveel proefplaten verschenen dat Dirks in de zomer van 1867 rustig een begin kon maken met de bijbehorende tekst. Maar eind augustus dreigde het drukken stil te vallen, omdat Enschedé vrijwel geen kopij meer had. Daarop zette Dirks zich in de laatste weken van die maand maar weer eens ijverig aan het werk, zodat hij Van Lennep in september het tweede gedeelte van de kopij kon toezenden. Die had op dat moment zijn handen meer dan vol aan zijn eigen Vondel-uitgave en aan het werk dat hij samen met de Amsterdamse historicus en literator Johannes ter Gouw (1814-1894) uitgaf.[10] Desondanks zette Van Lennep zich aan het werk en fatsoeneerde hij de ontvangen kopij met spoed, zodat Enschedé door kon gaan. Eind september 1867 was de tekst gezet tot VVL 804. De kopij was voltooid tot en met VVL 828, op een stuk van twee pagina's over de muntslag van 1794 na dat Dirks in twee gedeelten in oktober rechtstreeks aan Enschedé zond om het in te voegen na de beschrijving van VVL 825. De resterende platen van het Tiende Stuk waren gerangschikt. Daaronder ook een supplementplaat, nr LXXXVII. Langzaam maar zeker begon het einde van het werk in zicht te komen, al was het Frederik Muller wel duidelijk dat dat niet meer in het jaar 1867 zou worden bereikt.[11]

Overigens vormde de bewerking van het *Vervolg* voor Dirks de aanleiding tot het schrijven van een lijvig exposé over de geschiedenis van de patriotten die in 1787 naar Frankrijk waren uitgeweken. In eerste instantie was het stuk bedoeld ter opheldering van de daarop betrekking hebbende penning VVL 827, maar toen Dirks er in de tweede week van november mee klaar was, telde het manuscript niet minder dan 66 pagina's folio. Muller verklaarde zich weliswaar bereid om het in het *Vervolg* op te nemen, maar achtte het elders beter op zijn plaats. In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* zou het naar zijn mening meer lezers trekken. Een niet onbelangrijk, bijkomend voordeel was dat het Tiende Stuk, dat toch al omvangrijk genoeg zou worden, nu niet nog dikker zou uitvallen. Aldus geschiedde. Als uitvloeisel van het Tiende Stuk verscheen het exposé in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van februari 1868 onder de titel 'De Uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk 1787-1795. Eene Schets'.[12]

Onderwijl overwoog Dirks serieus om een tweede supplementplaat op te nemen. Aanleiding daartoe vormde de ontvangst van enkele fraaie stukken, die de Dierense verzamelaar J.H. van Geuns hem had toegezonden, waaronder een bijzondere penning op het Bijbelgenootschap (VVL 901). Begin november was het besluit definitief genomen, toen Dirks van zijn Amsterdamse vriend De Vries een aantal hoogst interessante afdrukken van penningen ontving, afkomstig van prof. Andreas Bonn (1738-1817). Daaronder bevonden zich een door Schepp vervaardigde penning op het Bataafsch Genootschap (VVL 524*) en een afgekeurde proef van Van Calkers erepenning van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap (VVL 480*).[13]

Medio november 1867 was Enschedé opnieuw door zijn voorraad kopij heen. Zelfs de in oktober door Dirks nagezonden toevoegingen over de muntslag van 1794 waren gezet en inmiddels door Mullers corrector nagezien. Dirks zette zich dan ook opnieuw aan het werk. Op 5 december liet hij Van Lennep weten dat hij hem, zonder tegenbericht, het derde deel van het manuscript over 14 dagen toe zou zenden. Op dat moment had hij de penningen van plaat LXXIX beschreven. Nog geen

twee weken later waren ook de teksten bij plaat LXXX en van VVL 835a en 835b op plaat LXXXIII af. En omdat ook supplementplaat LXXXVIII twee stukken uit 1795 bevatte (LXXXVIII.A en.B), gaf hij Spanier de opdracht om deze plaat met voorrang af te werken. Dirks kon dan de beschrijving van beide stukken inlassen in de kopij, nadat deze door Van Lennep was gefatsoeneerd.[14]

Medio februari 1868 verschenen proeven van de laatste platen van het Tiende Stuk. Enkele dagen later zond Dirks de laatste penningen die hij nog van De Vries in zijn bezit had, terug aan de eigenaar. De stukken van het Koninklijk Penningkabinet had hij reeds eerder aan Meijer teruggezonden. Afgezien van enige correcties aan het plaatwerk, restte nu nog slechts de tekst van 1796 tot 1806. Aan het einde van de maand maakte Dirks hiermee een begin. Op 7 maart was hij gevorderd tot de penning op het overlijden van prins Frederik in 1799 (VVL 846). Als gevolg van ziekte van zijn schoonvader bleef het werk vervolgens enige tijd liggen. Op 20 april ontving Dirks van Spanier een aantal gecorrigeerde platen. Twee dagen later zond hij ze met enige verbeteringen terug aan de plaatdrukker, vergezeld van de gevraagde toestemming om de platen LXXIII tot en met LXXX af te drukken.[15]

Op één oor na is het varken gevild, schreef Dirks toen hij Van Lennep op 26 april het vierde gedeelte van de kopij deed toekomen. Eigenlijk had hij het complete manuscript willen sturen, maar met het oog op de voortgang van het werk zond hij slechts 96 pagina's, lopend tot het jaar 1803. Van Lennep zat niet echt op het correctiewerk te wachten. Het boek dat hij samen met Ter Gouw schreef, eiste op dat moment veel van zijn aandacht op. Op 10 mei vertrouwde hij die laatste toe dat hij het handschrift van Dirks maar moeilijk kon ontcijferen en dat zijn ogen hem zeer deden *van 't turen op de afgebeelde penningen.* Daarbij konden de tekengenootschappen en de penningen op de vredes van Amiens en Lunéville hem maar matig boeien. Twee dagen later liet Van Lennep aan Ter Gouw weten dat hij door de kopij voor het *Vervolg* heen was. In een kort gedichtje stak hij zijn blijdschap daarover niet onder stoelen of banken: *'k Mag weer eindelijk adem scheppen, / En de vrije wieken kleppen. / Och! ik had fameus het land. / Maar door wakker mij te reppen, / Kreeg ik 't Penningwerk aan kant.*[16]

Het werk zat er nu echt bijna op: slechts de beschrijvingen van de penningen op plaat LXXXVI en enkele penningen op plaat LXXXVII restten nog. Dit laatste oor volgde in de eerste weken van mei. Begin mei was Dirks gevorderd tot VVL 896, al wachtte nog wel een uitgebreide levensbeschrijving van Schimmelpenninck. Op 13 mei 1868 was het laatste deel van de kopij van het Tiende Stuk af. De volgende dag zond Dirks de 57 pagina's aan Van Lennep. Opgelucht dat het werk nu eindelijk was gedaan, schreef hij in de begeleidende brief: *toen v.d. Palm zijn Bijbelvertaling af had, zeide hij: het is alsof ik mijnen huisvriend heb verloren of dat die voor altijd aan mij* adieu *heeft gezegd.* Anders dan Van der Palm had Dirks de laatste regels van het werk geschreven *met een gevoel van vreugde.* Aan het slot van zijn brief bedankte hij Van Lennep voor diens medewerking. De Amsterdamse literator bewerkte het manuscript met de van hem bekende voortvarendheid en zond het reeds op 22 mei aan Dirks terug. Ook hij was blij dat het werk eindelijk was voltooid. Hij had de arbeid niet altijd even prettig gevonden, al had hij er veel van geleerd. Veel minder diplomatiek uitte hij zich de volgende dag in een brief aan Ter Gouw: *ik zou er op 't laatst heelemaal stroopapier onder geworden zijn. Het is een van die werken geweest, waar ontzettend veel moeite, nasporingen, tijdverlies en geduld bij te pas zijn gekomen,*

zonder dat er u per slot iemand dank voor weet of u de doorgestane verveeling vergoedt. En met een kort, vierregelig gedichtje nam hij afscheid van het penningwerk, waaraan hij zolang had gewerkt: *Gewis! dat eeuwigdurend staren / Op penningen vermoeit het oog, / Terwijl 't beschrijven en 't verklaren / Een werk is, onuitstaanbaar droog.*[17]

De Bijbladen en de Registers, 1868-1870

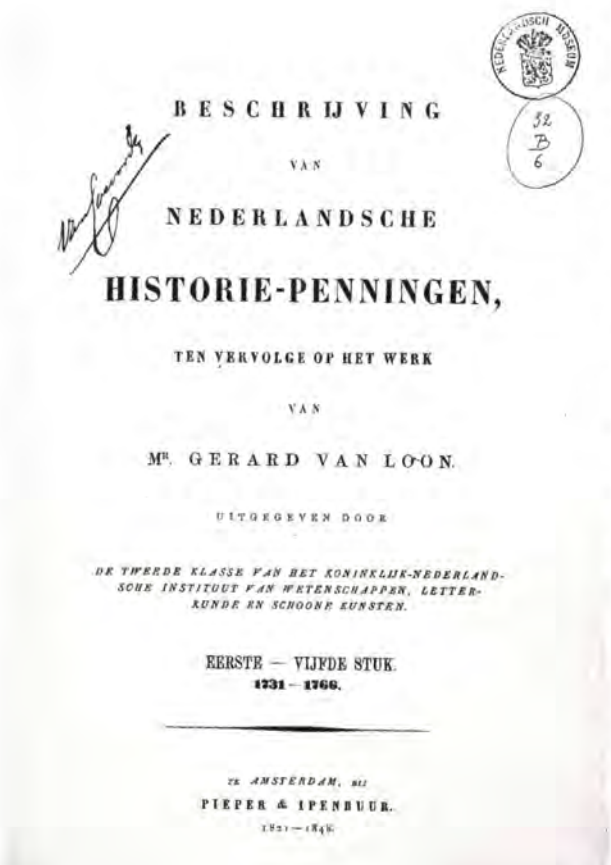
Er restten nog twee zaken vooraleer het Tiende Stuk daadwerkelijk het licht zou zien. Op de eerste plaats had Dirks tijdens de bewerking van het *Vervolg* van verschillende kanten op- en aanmerkingen, aanvullingen en verbeteringen ontvangen. Hij wilde deze aan het einde van het Tiende Stuk opnemen. Op 28 maart 1867 liet hij De Vries weten dat hij van zins was om alleen addenda en corrigenda op de stukken VI tot en met X te plaatsen. Voor het aanvullen van de vijf eerste delen ontbraken hem de bouwstoffen en de tijd om die op te vragen. Daarbij wees hij erop dat: *men en Muller het einde verlangen te zien*. Dirks begon aan het Bijblad na het voltooien van het stuk over de émigrés, vermoedelijk pas in de eerste maanden van 1868. Maar het werk vlotte zo snel, dat toen hij Frederik Muller op 26 maart 1868 60 pagina's aantekeningen op de delen VI tot en met X stuurde, de tekst van het Tiende Stuk zelf nog volop in bewerking was. Dirks gaf het Bijblad een afwijkende paginering met Romeinse cijfers, opdat Enschedé niet met zetten hoefde te wachten tot het hele Tiende Stuk was afgedrukt. Anders dan bij voorgaande gelegenheden zond hij het manuscript niet eerst ter correctie aan Van Lennep. Deze moest de tekst maar direct op de proef corrigeren: *het is maar een Bijwagen*, zo verklaarde hij, *die behoeft zoo mooi niet te zij en gij kunt uwen tijd beter besteden*. Eind april was het ter perse: twee vellen waren reeds in proef gedrukt, waarvan er één al door Mullers corrector was nagezien. Toch duurde het nog bijna een heel jaar eer de addenda geheel waren afgedrukt, zodat aanvullingen die Dirks tussentijds ontving nog in een Tweede Bijblad opgenomen konden worden. Ofschoon in een kleinere letter gezet beslaan de beide Bijbladen toch nog 19 pagina's.[18]

Frederik Muller, uitgever van de delen VI t/m X van het Vervolg (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

Naast addenda en corrigenda diende het Tiende Stuk ook een register op de delen VI tot en met X te bevatten. Frederik Muller was de mening toegedaan dat het samenstellen van een dergelijk register specialistenwerk was dat door een *numismaat van professie* diende te geschieden. Op 30 september 1867 stelde hij Dirks derhalve voor om De Voogt of Fredrik Hendrik Maschhaupt (1836-1878) hiervoor te vragen. Of beide Amsterdamse numismaten daad-

werkelijk werden benaderd, is onduidelijk. Feit is dat Frederik Muller het werk nog geen week later opdroeg aan zijn klerk Meijer Roest Mz. (1821-1889). Het register diende te bestaan uit twee afzonderlijke gedeelten: een register van op- en omschriften èn een naam- en zaakregister. In eerste instantie was niet duidelijk wie het register zou bekostigen: de uitgever of de Akademie. Daarom vroeg Dirks om een prijsopgave. Hierop stelde Roest een proef in het vooruitzicht van de tien op dat moment afgedrukte vellen van het Tiende Stuk. Op grond daarvan werden de kosten geraamd op *f* 150. Dirks bracht de Akademie hiervan op de hoogte, waarna de secretaris van de Tweede Afdeling, J.C.G. Boot, hem op 28 februari 1868 meedeelde dat men bereid was om daarover met Muller te praten. De uitkomst van het overleg was dat de Akademie een bedrag van *f* 1 betaalde voor ieder door Roest verwerkt vel van de tekst van het *Vervolg*. Half maart was Roest al bezig met het register van op- en omschriften. Maar het werk vorderde traag. Op 27 april liet hij Dirks weten dat de tien maanden durende ziekte van zijn die nacht overleden echtgenote hem had belet om er thuis aan te werken. Op dat moment had hij de Stukken VI en VII bewerkt. Pas in februari 1869 horen we opnieuw van het register, toen Algemeen Secretaris C.J. Matthes Roest op verzoek van Dirks aanspoorde om haast te maken met de registers. Op 1 april 1869 was Roest klaar met het opplakken van de strookjes voor het register van op- en omschriften. Naar eigen zeggen had hij er de beide voorgaande weken 6 à 7 uur per dag aan gewerkt. Vier dagen later ging het per post naar Leeuwarden. Volgens Roest telde het eerste register ruim 1300 entries. Hierna begon Roest met de bewerking van het naam- en zaakregister. Met Muller kwam hij overeen dat dit register anderhalve maand na het afdrukken van het *Vervolg* gereed zou zijn, waarna Dirks zelf de kopij zou nazien. Op 15 april kwam het laatste vel van het penningwerk van de pers, maar anderhalve maand later liet het register nog steeds op zich wachten. Uiteindelijk verzocht Mullers corrector Dirks op 31 augustus om haast te maken met het nazien van het register, opdat het Tiende Stuk nog in 1869 zou verschijnen. Maar Dirks liet weten dat hij de bewuste kopij nooit had ontvangen. Op 4 september schreef een hevig verontruste Muller zelf aan de Friese numismaat: Roest beweerde het register op 17 of 18 juli per Zuiderzee Stoombootmaatschappij aan Dirks te hebben toegezonden. Een reçu daarvan kon hij evenwel niet overleggen en navraag bij de Stoombootmaatschappij en bij boten van andere maatschappijen

BESCHRIJVING

VAN

NEDERLANDSCHE

HISTORIE-PENNINGEN,

TEN VERVOLGE OP HET WERK

VAN

Mr. GERARD VAN LOON.

UITGEGEVEN DOOR

DE TWEEDE KLASSE VAN HET KONINKLIJK-NEDERLANDSCHE INSTITUUT VAN WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN.

EERSTE — VIJFDE STUK.
1731 — 1766.

TE AMSTERDAM, bij
PIEPER & IPENBUUR.
1851—1854

Titelblad voor de delen I t/m V van het Vervolg, in 1869 in opdracht van Frederik Muller gedrukt (foto: Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

was zonder enig resultaat geweest. Muller, die al eerder een ernstige aanvaring met Roest had gehad, was furieus op zijn klerk. *Zijn getuigenissen over den tijd v. verzending zijn zoo onwaarschijnlijk* [...], zo schreef hij, *dat ik* niet geloof *dat hij het verzonden heeft schoon hij stout en sterk onder allerlei betuigingen volhoudt het afgemaakt en verzonden te hebben*. Roest bezat nog wel voorlopige kopij van het register en vroeg een maand de tijd om het alsnog te kunnen leveren, maar Muller hechtte weinig geloof meer aan de uitspraken van zijn klerk. Het liefst zou hij het werk aan een ander uitbesteden. *Gaarne zou ik de luijen werkman Roest die ik* in dezen *volstrekt niet vertrouw deze verdienste ontnemen, maar – weet U een ander? Het is een der onaangenaamste historien die ik ken, 4 maanden lang door hem opgehouden te zijn en nog niets te hebben*. Uiteindelijk had Muller echter weinig keus en werd het register toch gewoon door Roest afgemaakt. Op 27 november corrigeerde Dirks het laatste vel, waarna het Tiende Stuk in de tweede week van december 1869 uitkwam. De reeds in 1867 gedrukte titel werd herdrukt met het jaartal 1869. Tevens had Muller twee extra titelbladen laten drukken om de bezitter in staat te stellen de stukken I tot en met V als eerste deel, en de stukken VI tot en met X als tweede deel van het *Vervolg* in te laten binden.[19]

Met bijblad (20 pagina's) en registers (54 pagina's) was het Tiende Stuk uitgegroeid tot *een waar foliant*. Het telde 160 pagina's (40 vel) en niet minder dan dertien gewone en drie supplementplaten. Hierop staan 174 penningen afgebeeld, waaronder opnieuw een aantal met afwijkende nummering. Verschillende van de op de beide laatste platen afgebeelde stukken staan in het Bijblad beschreven. Al met al maakt het laatste deel van het *Vervolg* een rommelige indruk. Op de eerste plaats was dit het gevolg van het opnemen van papiergeld, plaquettes en zegels die met afwijkende nummers op de platen werden afgebeeld (LXXVIII – LXXX en LXXXVIII) en in sommige gevallen zelfs in de tekst (pagina's 451-453). Daarnaast lieten enkele aftekeningen erg lang op zich wachten, zodat de betreffende stukken niet op de juiste platen terecht kwamen (VVL 808, VVL 812, VVL 835a en VVL 835b). Tenslotte ontving Dirks tijdens de bewerking nog hem onbekende stukken en varianten, met name op de vrede van Lunéville en de vrede van Amiens.

In een tijdsbestek van minder dan tien jaar voltooide Jacob Dirks het door het Instituut begonnen penningwerk. Met beide inmiddels verschenen delen van het werk van Nahuys bestond er nu een doorlopende geschiedenis van Nederlandse penningen tot het einde van het Franse bewind in 1813. Voor Frederik Muller was de uitgave geen succes. Hij maakte er zelfs verlies op, al was het een klein verlies. Maar Muller was nu eenmaal geen uitgever van boeken die geld opleverden.[20] Dirks' trouwe medewerker en vriend Jacob van Lennep zou de uitgave van het laatste deel niet meer meemaken. Hij overleed op 25 augustus 1868, drie maanden nadat hij de laatste kopij van het Tiende Stuk had gecorrigeerd.

Met dank aan drs M.L.F. van der Beek, Nederlands Muntmuseum en drs W.W.G. Steurbaut, Museum Paleis Het Loo.

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KNAW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijke Akademie van Wetenschappen;.VAN LENNEP Gemeentearchief Amsterdam: Familiearchief Van Lennep; nnbw *Nieuw Nederlands Biographisch Woordenboek*, 10 dln Leiden; vvl *Beschrijving van Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon*)

1 DIRKS invnr 44, Dirks aan Van Gelder d.d. 3-3-1862; ibid., invnr 46, Dirks aan De Vries d.d. 8-

1-1864, 11-3-1864 en 2-5-1864; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 4-1-1864, 22-7-1864 en 2-9-1864; ibid., Muller aan Dirks d.d. 30-6-1864; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 5-7-1864; ibid., Meijer aan Dirks d.d. 5-7-1864.

2 Ibid., invnr 46, Dirks aan De Vries d.d. 2-5-1864; Dirks aan Muller d.d. 16-8-1864; ibid., Muller aan Dirks d.d. 29-8-1864; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 12-9-1864.

3 VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 29-5-1864; DIRKS invnr 46, Dirks aan Van Lennep d.d. 12-9-1864; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 11-3-1864; ibid., opmerking van Dirks in de marge van een brief van Spanier d.d. 22-7-1864.

4 VAN LENNEP invnr 238, Dirks aan Van Lennep d.d. 12-9-1864, 9-10-1864 en 21-10-1864; DIRKS invnr 47, Van Lennep aan Dirks d.d. 27-2-1865 en 1-5-1865; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 25-9-1865; ibid., Van Gelder aan Dirks d.d. 16-10-1865.

5 DIRKS invnr 48, Muller aan Dirks d.d. 13-9-1866; ibid., Van der Chijs aan Dirks d.d. 19-7-1866.

6 Ibid., invnr 47, Dirks aan De Vries d.d. 28-10-1865 en 25-12-1865; ibid., invnr 48, Dirks aan De Vries d.d. 21-3-1866; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 6-4-1866.

7 VAN LENNEP II op. cit. 274; DIRKS invnr 50, Dirks aan Spanier, ongedateerd (de brief dateert van vóór 20 februari 1867); ibid., invnr 49, Meijer aan Dirks d.d. 20-2-1867.

8 VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d 27-12-1866; DIRKS invnr 49, Eckstein aan Dirks, d.d. 2-2-1867; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 6-2-1867; ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 31-3-1867.

9 DIRKS invnr 49, Dirks aan De Vries d.d. 28-3-1867; VAN LENNEP invnr 238, Dirks aan Van Lennep d.d. 12-4-1867; DIRKS invnr 49, Meijer aan Dirks d.d. 18-5-1867; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 5-6-1867.

10 Van Lenneps *De werken van Vondel, in verband gebracht met zijn leven en van verklaring en aanteekeningen voorzien* (12dln, 1855-1869) vormde de vrucht van twee decennia studie en werk. Over Ter Gouw, zie NNBW IV 667-668. Van Lennep en Ter Gouw verzorgden gezamenlijk *De uithangteekens* (2 dln, Amsterdam 1867) en *Het boek der opschriften* (Amsterdam 1868).

11 Ibid., Dirks aan De Vries d.d. 5-6-1867, 21-8-1867 en 23-9-1867; ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 18-9-1867; ibid., Dirks aan Joh. Enschedé & Zn. d.d. 5-10-1867 en 22-10-1867; ibid., Muller aan Dirks d.d. 30-9-1867.

12 Ibid., Dirks aan De Vries d.d. 23-9-1867, 13-11-1867 en 5-12-1867; ibid., Muller aan Dirks d.d. 15-11-1867; VAN LENNEP invnr 271, Dirks aan Van Lennep d.d. 5-12-1867: [ik ben] *geheel* buiten oevers *geraakt en het stuk, ofschoon* eene schets *is zo uitgedijd dat ik het aan de* Vaderlandsche Letteroefeningen *heb gezonden.*

13 bid., Dirks aan De Vries d.d. 10-10-1867; ibid., De Vries aan Dirks d.d. 4-11-1867.

14 Ibid., Roest aan Dirks d.d. 15-11-1867; VAN LENNEP invnr 238, Dirks aan Van Lennep d.d. 5-12-1867; DIRKS invnr 49, Dirks aan De Vries d.d. 17-12-1867.

15 Ibid., invnr 50, Dirks aan De Vries d.d. 19-2-1868 en 7-3-1868; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 20-4-1868.

16 M.F. VAN LENNEP *Het leven van mr. Jacob van Lennep* (2 dln, Amsterdam 1910) II 287.

17 VAN LENNEP invnr 238, Dirks aan Van Lennep d.d. 26-4-1868 en 14-5-1868; VAN LENNEP II 289; DIRKS invnr 50, Dirks aan De Vries d.d. 8-5-1868; ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 22-5-1868.

18 DIRKS invnr 49, Dirks aan De Vries d.d. 28-3-1867; ibid., invnr 52, Dirks aan De Vries d.d. 19-3-1869; VAN LENNEP invnr 238, Dirks aan Van Lennep d.d. 26-3-1868; DIRKS invnr 50, Roest aan Dirks d.d. 27-4-1868.

19 Ibid., Muller aan Dirks d.d. 30-9-1867; ibid., invnr 52, Muller aan Dirks d.d. 4-9-1869; ibid., invnr 49, Roest aan Dirks d.d. 7-10-1867 en 15-11-1867; ibid., invnr 50, Roest aan Dirks d.d. 15-3-1868 en 27-4-1848; ibid., invnr 52, Roest aan Dirks d.d. 1-4-1869; ibid., Boot aan Dirks d.d. 28-2-1868; ibid., invnr 52, Matthes aan Dirks d.d. 15-2-1869; ibid., Mullers corrector aan Dirks d.d. 31-8-1869; ibid., Dirks aan De Vries d.d. 28-11-1869. Over Roest als klerk van Muller, zie A.K. OFFENBERG 'Bij het opschrijven van een rijke en keurige boekenverzameling' in *Frederik Muller (1817-1881). Leven & Werken.* M. Keijser et al. (eds) 111-118. Eind 1870 vertrok Meijer Roest bij Frederik Muller.

20 J. VAN WATERSCHOOT 'Frederik Muller; uitgever' in *Frederik Muller (1817-1881). Leven & Werken.* M.Keijser et al. (eds) 108: *Muller was geen uitgever van bestsellers of publieksboeken.*

GEER STEYN
Bij Galerie CriCri, Alexander Boerstraat 4 te Amsterdam zijn tot en met 28 maart beelden en penningen van Geer Steyn te zien. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag, 12.00-17.00 uur.

Behandeling van muntvondsten

H. ENNO VAN GELDER

Onlangs heeft Jos van der Vin onder de titel 'Een veranderende kijk op muntvondsten'[1] uiteengezet hoe de behandeling van muntvondsten door de beoefenaren van de antieke numismatiek zich in de laatste eeuw heeft ontwikkeld. Vroeger werden vondsten vrijwel uitsluitend van belang geacht als bron voor de aanvulling van collecties. Tegenwoordig realiseert men zich dat er veel meer uitgehaald kan worden: ze gelden nu als een zelfstandig soort bronnen waaruit conclusies getrokken kunnen worden, zowel om de munten zelf beter te classificeren, maar vooral om een beeld te vormen van de rol die het geld in de maatschappij heeft gespeeld en daardoor inzicht te krijgen in de economische geschiedenis van voorbije perioden. Vandaar omvangrijke publicaties waarin alle vondsten uit een gebied integraal worden beschreven.

In de numismatiek van de Middeleeuwen en de moderne tijd is een soortgelijke ontwikkeling niet uitgebleven. Dat is goed te demonstreren aan de wijze waarop door het Koninklijk Penningkabinet muntvondsten zijn behandeld. Onder de eerste directeur, jhr mr J.C. de Jonge (1816-1853), werden wel enkele vondsten in de verzameling opgenomen, maar van vastleggen van de samenstelling blijkt niets; een in 1832 verworven schat van vijftiende-eeuws zilvergeld uit Groningen werd pas in 1966 in druk bekend gemaakt. In de *Verslagen* van J.F.G. Meijer (directeur1853-1889) worden muntvondsten een enkele maal genoemd, maar alleen om te vertellen dat er zeldzame stukken uit verworven werden. Zo werden in 1861 uit een omvangrijke schat niet minder dan 31 zeldzame goudstukken verkregen, maar noch de samenstelling noch de vindplaats ervan kunnen achterhaald worden. Wel heeft hij de spectaculaire vondst Barneveld 1871 met 2023 gouden munten uit de vijftiende en zestiende eeuw gepubliceerd, en wel in de *Revue de la numismatique belge* van 1873 (het Genootschap en zijn Tijdschrift dateren pas uit 1892, respectievelijk 1893). Een aantal andere belangrijke muntschatten werd door diverse verzamelaars bekend gemaakt, deels in de Belgische *Revue*, deels in lokale tijdschriften als *De Maasgouw* en de *Overijsselsche Almanak*. Meer begrip voor de betekenis van schatvondsten als zodanig vertoonde Mr Jacob Dirks, die zich veel moeite gaf om de vondsten van vroegmiddeleeuwse munten uit de Friese terpen bijeen te houden in het Fries Museum en te publiceren, voornamelijk in de *Revue*.

Pas met het aantreden van dr H.J. de Dompierre de Chaufepié (directeur 1893-1911), die zich ten doel stelde het KPK te ontwikkelen van een wat verborgen levende verzameling tot een wetenschappelijk geleid en actief naar buiten optredend museum, kregen ook muntvondsten grotere aandacht. In al zijn *Verslagen* komt een overzicht voor van de hem bekend geworden vondsten; hij richtte een circulaire tot beheerders van archieven en musea om hem op de hoogte te houden; hij publiceerde, hoewel zijn interesse meer naar Griekse munten en moderne penningen uitging, er verscheidene zelf, onder andere 's-Hertogenbosch 1894 (gouden munten vijftiende eeuw) en Monnickendam 1894 (gouden munten zeventiende eeuw); hij stimuleerde

publicatie door anderen, vooral in het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*; hij spoedde er zich onmiddellijk heen toen in 1894 in Amersfoort drie grote potten met 3662 gouden en 2015 zilveren munten uit de 15e en 16e eeuw aan de dag waren gekomen en regelde de verdeling en veiling ervan. Een dertigtal min of meer volledige beschrijvingen van aangetroffen schatten zagen in deze periode het licht.

Zijn opvolger A.O. van Kerkwijk (1911-1935), die vooral verzamelaar van objecten en wetenswaardigheden daarover was, zette Dompierre's richting niet voort. Er komen geen lijsten van muntvondsten meer voor. Wel onderzocht hij conscientieus de schatten die hem voorgelegd werden, maar dat leidde niet dikwijls tot een publicatie: Olst 1916 met vrij uitvoerig commentaar, Delden 1924, Veenendaal 1929, Maashees 1932, Heerde 1934. In zijn periode 1911-1935 is van slechts twaalf schatten een beschrijving, van zijn hand of van anderen, verschenen. Soms werd zelfs niet eens een kopie van de vondstlijst voor het archief behouden. De vondst Hoensbroek 1924 van 313 zilveren munten uit de vijftiende eeuw werd wel aangekocht, maar de samenstelling ervan kon Cor de Graaf in 1991 slechts gedeeltelijk uit de inventarisboeken van het KPK reconstrueren. In de volgende jaren ging met de verhuizing naar het Gemeentemuseum en de evacuatie tijdens de oorlog de aandacht meer uit naar andere onderwerpen.

Toen ik zelf in 1949 de leiding van het Kabinet kreeg, werden de muntvondsten weer volop in de belangstelling gebracht. Reeds in 1951 wees ik in een van de eerste nummers van *De Geuzenpenning*[2] op het belang van integrale beschrijving van muntvondsten, zodat een vergelijkende en statistische behandeling van dit materiaal mogelijk wordt en wij via de muntvondsten inzicht kunnen krijgen in de geografische verbreiding en de chronologische periodisering van de omloop van de munten. Tegelijk werd een systematische registratie in een kaartsysteem (toen een redelijk moderne werkwijze!) opgezet. Van iedere vondst werden daarop de basisgegevens (plaats en jaar van de vondst, aantal stukken goud, zilver of koper, datum van de sluitmunt, eventueel verblijfplaats en publicatie) genoteerd; de kaarten werden in tweevoud gemaakt en respectievelijk alfabetisch naar vindplaats (niet gemeente) en naar jaar van de sluitmunt geordend. Bovendien werd van iedere vondst een zogenaamd *excerpt* gemaakt, een steeds in dezelfde volgorde opgemaakte lijst van de aangetroffen muntsoorten met jaartallen en aantal stuks, waardoor een snelle vergelijking van vondsten mogelijk wordt.

In deze registratie werden niet alleen de ieder jaar nieuw gemelde vondsten opgenomen, waarvan een overzicht weer in elk *Verslag* verscheen, maar geleidelijk ook alle oudere vondsten waarvan beschrijvingen in het archief van het KPK werden aangetroffen, of die vroeger in boeken en tijdschriften waren gepubliceerd dan wel nog in het bestand van het KPK of andere musea konden worden geïdentificeerd. In 1967 bevatte die registratie gegevens over circa 450 muntschatten uit de periode sinds 500 na Chr. Natuurlijk zijn de gegevens over oudere vondsten van bijzonder ongelijke waarde. Slechts een enkele maal is er een perfecte beschrijving door een deskundige bij, zoals een lijst van 862 gouden munten, lopend tot 1798, opgemaakt door de bekende numismaat Th.M. Roest, bewaard in het archief Binnenlandse Zaken, afdeling OKW, onder 1883.

Na mijn vertrek in 1980 werd het streven muntvondsten zoveel mogelijk vast te leggen voortgezet. Wel betekende de invoering van een computersysteem kort na de verhuizing

van Den Haag naar Leiden in 1987 een belangrijke wijziging van de manier waarop dit gebeurt. De basisgegevens uit het kaartsysteem zijn inmiddels overgenomen in een database, zodat de toegankelijkheid aanzienlijk verbeterd is; aan het overbrengen van de *excerpten*, de gespecificeerde lijsten van de afzonderlijke munten, moet nog gewerkt worden. Op den duur zal niet alleen op vindplaats en jaar van verberging gezocht kunnen worden, maar ook bijvoorbeeld op muntsoort, op verpakking, op bijgevoegde sieraden enzovoort. Het aantal geregistreerde vondsten uit Middeleeuwen en moderne tijd is nu opgelopen tot circa 900.

Een gevolg van de modernisering van de wijze van registratie is echter dat publicatie in gedrukte vorm minder dringend lijkt. Van de omstreeks 290 vondsten aan de dag gekomen tussen 1948 en 1980 zijn er 130 in *JMP* of elders beschreven, maar van de 225 uit de jaren 1980-1997 nog slechts 32. Natuurlijk zijn deels in de database, deels op papier bij het KPK aanwezige gegevens voor onderzoekers toegankelijk en is een summier overzicht van alle geregistreerde vondsten gemakkelijk uit te draaien. Toch lijkt publicatie in gedrukte vorm nog steeds zeer wenselijk. Daarvoor zijn twee mogelijkheden: voortzetting van de vroeger gebruikelijke beschrijvingen van vondsten in tijdschriftartikelen, dikwijls voorzien van commentaar, of een bundeling van alle oudere en recente vondsten in boekvorm. Dit laatste is in verschillende Europese landen al gebeurd: Tsjechië 1955-1958, Engeland 1956, België 1973 en 1996, Oekraïne 1975, Polen 1983, Denemarken 1992, Frankrijk 1985 en volgende jaren. Dit biedt natuurlijk grote voordelen, alleen al omdat het zoeken in vaak obscure lokale tijdschriften overbodig wordt, maar heeft wel het nadeel dat zo'n boek snel veroudert. Anders ligt het natuurlijk met de publicatie van Romeinse vondsten, waarvoor over de gehele wereld grote belangstelling is en opslag van de gegevens in één instituut weinig zinvol is; daaraan wordt ook in Leiden van harte meegewerkt.[3]

Wat levert de studie van al deze schatvondsten nu op? Uiteraard zijn uit de grond steeds weer onbekende munten te voorschijn gebracht en daarmee worden voortdurend openbare en particuliere verzamelingen verrijkt. Dat loopt van kostbare goudstukken als de grote portugaleser van de stad Zwolle die in 1830 bij het slechten van de stadswallen van Arnhem werd ontdekt, en de halve dubbel van Jan van Beieren, ruwaard van Holland, uit de vondst Baarle-Nassau 1976, tot onopvallende kleine zilverstukjes, zoals de anonieme twaalfde-eeuwse penningen die door Cees van Hengel aan graven van Holland werden toegeschreven.

Dit laatste onderzoek[4] berust echter niet op eigenlijke schatvondsten, maar op talrijke los gevonden exemplaren, veelal met de metaaldetector aangetroffen. Deze inmiddels populair geworden vorm van 'schatvinden' heeft de laatste jaren onze kennis van het laatmiddeleeuwse kleingeld sterk uitgebreid. Zulke los gevonden munten of groepen van munten op een bepaald terrein aangetroffen, worden tegenwoordig ook in de vondstregistratie opgenomen, maar moeten in de behandeling wel goed van muntschatten onderscheiden worden, omdat ze heel andere eisen aan de interpretatie stellen; zulke munten zijn niet opzettelijk weggelegd, maar bij toeval verloren en niet teruggevonden.

Belangrijk is ook de precisering die uit schatvondsten kan worden afgeleid voor de chronologie van de bijna altijd ongedateerde middeleeuwse munten. Uit de vondsten Hemrik en Leeuwarden 1984 kon Hans Jacobi de datering van de diverse emissies van Friese

twaalfde-eeuwse penninkjes reconstrueren. Uit de vondst Barneveld 1958 kon ik afleiden dat de stedelijke muntslag van Kampen een halve eeuw eerder begonnen is dan werd aangenomen.

Van meer algemene strekking zijn de conclusies betreffende de geografische verbreiding van diverse muntsoorten. De grote Karolingische vondsten van Roermond 1968 (bijeengezocht te Goes uit bij Roermond opgebaggerd grind voor wegenbouw) en, in mindere mate, Tzummarum 1991 geven een indrukwekkend beeld van de uniformiteit van de muntslag in het rijk van Karel de Grote en zijn opvolgers. Zij bevatten behalve in ons land te Duurstede en Maastricht geslagen zilveren penningen ook talrijke stukken van geheel overeenkomstig type afkomstig uit munthuizen die thans in België, Frankrijk, Italië en het westen van Duitsland liggen. In schrille tegenstelling daarmee bestaan vondsten uit de elfde en twaalfde eeuw meestal uit stukken uit een zeer beperkt gebied. Zo leverde de schat Arnhem 1950 alleen penningen en onderdelen op uit Midden-Nederland en het aangrenzende Rijnland; Avendorp 1892 bestond uit 1200 penninkjes van slechts één omschriftloos type.

Omstreeks 1300 begint het gebied waaruit munten in Nederlandse vondsten voorkomen, zich geleidelijk uit te breiden. De schat Haarlo 1980 bevatte overwegend Engelse pennies en imitaties daarvan, Wamel 1974 in hoofdzaak Franse deniers. Vanaf het midden van de veertiende eeuw wordt de samenstelling van de schatvondsten steeds bonter. Onder de gouden munten zijn in Nederland geslagen stukken zelfs meestal in de minderheid: ze circuleren tussen Engelse nobels, Franse kronen, Spaanse dubloenen, Portugese cruzaden, Italiaanse dukaten, Duitse en Hongaarse guldens. Zilvergeld circuleert wat minder internationaal, maar naast de Nederlandse munten worden geregeld Engelse groats, Franse guénars, Duitse hellers en groschen aangetroffen. Sinds de zestiende eeuw komen daar de grote zilverstukken, voornamelijk Duitse talers en Spaanse matten, bij. De reeds genoemde vondst Amersfoort 1894 is daar een sprekend voorbeeld van. Pas in de loop van de zeventiende eeuw wordt de omloop minder gecompliceerd. Serooskerke 1966, verborgen in 1622, is één van de laatste grote goudschatten van zo'n bonte samenstelling.

De toenemende macht van de staten om de omloop binnen hun grenzen te reguleren en het toenemend gebruik van wissels en dergelijke in plaats van verzending in specie en de opkomst van papiergeld zijn hiervan de hoofdoorzaak. De muntvondsten gaan steeds meer uitsluitend uit Nederlandse munten bestaan; wel komt nog lang een mengeling van oude en recente stukken naar voren. Nog in het begin van de negentiende eeuw waren volop florijnen, schellingen en dubbeltjes, geslagen in de zeventiende eeuw, in het verkeer; de grote muntzuivering van 1845-1847 was nodig om hieraan een einde te maken. Sindsdien wordt nog slechts Nederlands geld van de lopende emissie in vondsten aangetroffen; zulke schatten geven trouwens helemaal geen beeld van het circulerende geld meer, dat heden voor het overgrote deel uit bankpapier en girale tegoeden bestaat.

De studie van muntvondsten richt zich er dan ook vooral op om de soms sterk gevarieerde, soms bijzonder eenzijdige samenstelling te verklaren. De boekjes die ik zelf in 1967 en Arent Pol in 1984[5] schreven gaan vooral daarover. Bepalend zijn daarvoor de aard van het geld dat op het moment dat de schat gevormd werd, ter beschikking stond en de selectie die daaruit werd gemaakt. Zolang munten van edel metaal vervaardigd worden, bestaat er steeds een spanningsveld tussen de intrinsieke waarde van het

in de munt verwerkte goud of zilver, die niet aan grenzen gebonden is, en de nominale waarde die de overheid eraan toekent, wat natuurlijk alleen binnen het eigen gebied kan worden afgedwongen. Volgens de Wet van Gresham zal men voor betalingen liefst die munten gebruiken waarvan de wettelijke nominale waarde boven de intrinsieke ligt en de te laag getarifeerde munten achterhouden, wetend dat ze bij versmelten of uitvoeren meer op zullen brengen dan bij uitgeven volgens de geldende koers. Of degeen die geld in de grond stopt voor later, altijd die rationele keuze kan en wil maken, is uiteraard de vraag. We weten nooit of iemand al het geld dat hij bij zich had onverwacht verloor of in paniek wegstopte, dan wel de betere exemplaren zorgvuldig uitzocht en wegborg, de rest voor lopende uitgaven bij de hand hield. Het verschil is soms aan achttiende-eeuwse schatten goed te zien. Het lopende geld bestond toen enerzijds uit guldens en drieguldens die voortdurend geslagen werden, volgens de muntwet van 1694, anderzijds muntsoorten die relatief te hoog getarifeerd waren: Zeeuwse rijksdaalders van 52 in plaats van 50 stuivers, afgesleten florijnen en schellingen uit de zeventiende eeuw. De eigenaar van de vondst Barendrecht 1972 was blijkbaar in staat op zijn gemak te kiezen: hij stopte 4281 zilverstukken weg, vrijwel alleen drieguldens en guldens. Maar legio zijn de schatten uit dezelfde tijd die alleen uit Zeeuwse rijksdaalders en slechte schellingen bestaan.

Hoewel we in het algemeen aannemen dat muntschatten een getrouw beeld geven van de omloop op het moment dat het geld werd weggelegd, moeten we altijd rekening houden met de mogelijkheid dat om een of andere reden een eenzijdige selectie werd gemaakt uit wat beschikbaar was. Zo bestaan vondsten uit de periode 1560-1572 in de regel uit Philipsdaalders en onderdelen en een minderheid van oudere en buitenlandse stukken. Maar de vondst Landsmeer 1951 bestond bijna alleen uit vrijwel nieuwe Duitse rijksdaalders en bevatte geen enkele munt van Philips II. Wat de verberger tot deze keuze heeft bewogen, is niet meer te achterhalen. Enig vermoeden kunnen we formuleren betreffende de vondst Zuidlaren 1928, bestaande uit 3129 uitsluitend zeer kleine muntjes, met een gezamenlijke waarde van ruim zeven toenmalige guldens. Deze stammen deels uit de oostelijke Nederlanden, deels uit het Rijnland. Omdat, zoals uit talrijke vondsten blijkt, de omloop van kleingeld tot de omgeving van de plaats van aanmaak beperkt was, moeten wij veronderstellen dat deze partij geld zeer geleidelijk tijdens een reis tussen Groningen en Keulen bijeengebracht is, en niet representatief is voor de circulatie in de omgeving van Zuidlaren in 1572.

Iedere afzonderlijke vondst stelt zo zijn eigen problemen. Vandaar dat het van belang is zoveel mogelijk muntvondsten volledig te beschrijven. Alleen uit een reeks vondsten van dezelfde plaats en tijd (een zogenaamde vondsthorizon) kunnen verantwoorde gevolgtrekkingen gemaakt worden.

NOTEN

1 *De Beeldenaar* 4 (1997) 463.

2 *De Geuzenpenning* (1951) 41 en *Bulletin* KNOB 1952 k. 93-96.

3 J. VAN DER VIN *Fundmünzen der römische Zeit in den Niederlanden I* (Berlijn 1992) en *II* (Berlijn 1996).

4 C. VAN HENGEL Vondsten van 12e eeuwse (Hollandse?) munten *JMP* (1993) 93.

5 H. ENNO VAN GELDER en JOH.S. BOERSMA *Munten in muntvondsten* (Bussum 1967) en ARENT POL *Muntvondsten uit 19 eeuwen* (Den Haag 1984).

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Waardebepaling van een ibsiboe

L.M.J. BOEGHEIM

Het *Muntverslag* over het jaar 1869 maakt onder andere melding van een gehalte-onderzoek door het Munt-College verricht op een aantal boe's, die uit Japan waren ontvangen.[1] Boe of ibsiboe was de gebruikelijke aanduiding voor de Japanse munt met de officiële naam *ichibu* (uitgesproken als itsjiboe). De ichibu kin was oorspronkelijk een rechthoekige gouden munt uitgebracht in de zeventiende eeuw, die samen met de gouden kobang, speciaal bestemd was voor de handel met de Europeanen.[2] Deze handel verliep destijds uitsluitend via de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), waartoe op het eilandje Desjima, tegenover de Japanse haven Nagasaki, in 1641 een factorij was gesticht. Japan had zich sinds het einde van de godsdienstoorlog, die het land in het begin van de zeventiende eeuw teisterde, geheel van de buitenwereld afgesloten. Handel vond uitsluitend met de VOC en met China plaats. Betalingen aan de VOC werden verricht in goud of in ongemunt zilver en ook wel in koper.

Pas in 1837 werd in Japan een begin gemaakt met de aanmunting van de eveneens rechthoekige zilveren ichibu (2,2 x 1,4 cm), die ook in 1859 en 1868 werd geslagen. Er werden ook ½ en ¼ stukken aangemunt. De Nederlanden, die na de napoleontische tijd de handel met Japan hadden hervat en nog steeds hun bevoorrechte positie uit de tijd van de VOC hadden weten te behouden, spraken van ibsiboe of boontje. Het was vooral de Nederlandsche Handel-Maatschappij N.V., opgericht in 1824 door koning Willem I, die tegen het midden van de negentiende eeuw veelvuldig met de ibsiboe te maken kreeg.[3] Over de oorsprong van Japanse munten was weinig bekend.[4] Ongetwijfeld zullen de taalbarrière en de uiterst schaarse contacten tijdens de periode van de Japanse isolatie hiertoe het nodige hebben bijgedragen. Voor onze huidige begrippen had ook de handel van de VOC met Japan weinig om het lijf. Jaarlijks voeren niet meer dan vier à vijf schepen van Batavia naar Desjima.[5] De gouden kobans, die door de Japanners in betaling werden gegeven, bevatten dikwijls beduidend minder goud dan de er op aangegeven nominale waarde.[6] Waarschijnlijk daarom werden in Japan de edelmetaal-gehalten van munten steeds strikt geheim gehouden.[7] Het gouvernement in Batavia vaardigde dan ook op 8 juni 1690 een resolutie uit, waarin werd bepaald dat zowel de kobangs als de gouden ichibu's van een klop in de vorm van een naar links gekeerde Hollandse leeuw moesten worden voorzien, temeer daar er behalve het te lage goudgehalte aanmerkelijk veel vervalsingen werden geconstateerd.[8]

Gezien de slechte ervaringen aldus opgedaan in het einde van de zeventiende eeuw met de gouden ichibu, viel het niet te verwonderen dat de Nederlandse handelaren in Batavia de zilveren ichibu met wantrouwen tegemoet traden. Bovendien bleek de zilveren ibsiboe kort na de uitgifte in Japan door Chinezen in Hongkong al te worden nagebootst.

Het eerste onderzoek in Batavia

Gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw groeide in Rusland, Engeland maar vooral in de Verenigde Staten het interesse voor het Verre

Oosten. Na een eerste bezoek in 1853 van de Amerikaanse commandore Perry met zijn *zwarte schepen*, zoals de Japanners de Amerikaanse oorlogsbodems noemden, werd vooral van Amerikaanse zijde sterk op openstelling van de Japanse havens aangedrongen. Hiertoe werd in 1854 overgegaan, waardoor er een einde kwam aan het isolement van Japan. Het openstellen van de havens ging vanaf 1860 tevens gepaard met vele hervormingen.
In 1868 kwam de grote ommekeer en begon de Meiji-periode en daarmede de afbraak van het feodalisme. Dit was het begin van de opbouw van het moderne Japan, waardoor echter ook een einde kwam aan de bevoorrechte handelspositie van Nederland.

De geschetste omstandigheden vormden de aanleiding om tot een gehalte-onderzoek van de ibsiboe over te gaan. Nu was in het midden van de negentiende eeuw in Nederlandsch Oost-Indië alleen in Batavia een scheikundig laboratorium gevestigd, waar nauwkeurige analyses konden worden verricht. De bij dit laboratorium werkzame apotheker 1e klas en eerste laborant, P.J.C. Maijer, kreeg de gelegenheid om een aantal Japanse munten te onderzoeken, die beschikbaar waren gesteld door dr J.K. van den Broek, voormalig gouvernementsgeneesheer te Desjima. Bij deze munten bevond zich ook een aantal zilveren *boontjes*. Maijer stelde vast dat die tussen 8,65 gram en 8,685 gram wogen, langwerpig vierkant van vorm waren, lang 22 mm, breed 14 mm en dik 1½ mm. De corresponderende kanten waren niet nauwkeurig parallel. De muntjes bestonden uit zuiver zilver met 0,169% goud. Maijer onderzocht ook kwart boontjes, die tussen 1,839 gram en 1,865 gram bleken te wegen. Ze waren uiteraard kleiner dan de zilveren boontjes, maar ook *langwerpig en vierkant van gedaante*. Ook de kwart boontjes bestonden uit zuiver zilver, met een identiek goudgehalte.

De uitkomsten van zijn onderzoek werden door Maijer niet alleen ter kennis van het gouvernement gebracht, maar ook gepubliceerd.[9]

Het onderzoek in Utrecht

Het schijnt dat men in Den Haag niet zeker was van het onderzoek van Maijer, want in maart 1859 stuurde de minister van Koloniën een ibsiboe aan het Munt-College in Utrecht,[10] met verzoek tot analyse. De minister had de Japanse munt in een verzegeld pakje ontvangen van mr I.H. Donker, Nederlands commissaris in Japan. Gevraagd werd een essaai te verrichten, omtrent de uitslag te rapporteren en de munt terug te sturen, onder mededeling van de Nederlandse geldswaarde. Het Munt-College werd uiteraard de vrijheid gelaten een gedeelte van de munt voor onderzoek te gebruiken of deze zelfs helemaal te versmelten. De waarde was van belang voor het handelsverkeer omdat het publiek dan niet steeds lastige en moeilijke berekeningen en herleidingen behoefde te maken.

In het verslag dat de inspecteur-essayeur-generaal aan het Munt-College uitbracht, begon hij met de opmerking dat om met enige zekerheid de waarde te bepalen, het volstrekt noodzakelijk was om meer dan een stuk te onderzoeken, daar het gewicht en het gehalte van die specie nogal uiteen liepen.[11] Vervolgens haalde hij het rapport van Maijer aan, dat was vervat in een rapport van de directeur-genraal van Financiën.[12] Maijer moet dit onderzoek op z'n laatst in 1854 hebben verricht, gezien de datum van dit rapport. Hiertoe zou dan een ibsiboe uit 1837 moeten zijn gebruikt.

Voorts merkte de essayeur-generaal op, dat een begin 1859 onderzochte ibsiboe 8,660 gram woog. Niet vermeld was waar dit stuk vandaan kwam. Het van de minister van Koloniën ontvangen stuk woog iets meer dan 8,840 gram.

Maijer, de laborant in Batavia, had een zilvergehalte van 991,61 en een goudgehalte van 1,69 duizendste vastgesteld. Het essaai van het begin 1859 onderzochte stuk bedroeg aan zilver 993,000 en aan goud 2,250, terwijl dat van het eind maart 1859 ontvangen stuk respectievelijk 989,200 en 2,375 bedroeg.

Op grond van de beide laatste onderzoekingen stelde de essayeur-generaal een gemiddeld gewicht van 8,75 gram en een gemiddeld gehalte aan zilver van 991,100 en aan goud van 2,3125 vast.

Aan de berekening van de waarde werden de op het moment van onderzoek geldende goud- en zilverprijzen ten grondslag gelegd, die respectievelijk *f* 1594,07 en *f* 104,65 per kg bedroegen. Uitgaande van deze prijzen kwam de essayeur-generaal tot de volgende berekening, waarbij wat betreft het goud van de 2,31 duizendste voor scheiloon 0,81 was afgetrokken:

zilver 991,1 x 8,75 gram =
8,671 à *f* 104,65 = *f* 0,9075
goud 1,5 x 8,75 gram =
0,013 à *f*1594,07 = *f* 0,0207
f 0,9282

De essayeur-generaal concludeerde derhalve dat de waarde van de ibsiboe op *f* 0,92 kon worden gesteld.[13]

Verdere onderzoekingen

De in Batavia en in Utrecht ingestelde onderzoeken vonden in 1854 en voorjaar 1859 plaats, zodat mag worden aangenomen dat de onderzochte stukken afkomstig zijn uit de aanmunting van 1837. Er werden echter ook ibsiboe's in 1859 en 1868 geslagen.

Dat deze aanmuntingen in verband met onze handelsbelangen nauwlettend in het oog werden gehouden, blijkt uit een missive van de minister van Financiën d.d. 8 mei 1869, waarin is vermeld dat de Nederlandse resident in Japan opnieuw vier zilveren boe's geslagen onder de regering van Taikoen

Voor- en keerzijde ¼ ichibu, 9x14 mm, zilver, circa 1870

(Edo-periode 1603-1868) en vier geslagen onder de Mikado (Meiji-periode 1868-1912) voor onderzoek had opgestuurd.[14] In de missive was aangegeven dat de agent van de Nederlandsche Handel-Maatschappij te San Francisco aan zijn collega te Yokohama had bericht in zake een gehalte-onderzoek ingesteld door de San Francisco Refining-works, waaruit was gebleken dat voor de nieuwe boe's 11⅛% meer alliage zou zijn gebezigd dan waartoe de Japanse regering zich bij de conventie van 25 juni 1866 had verplicht. De resident verlangde in het belang der Nederlandse handelaren te worden ingelicht door het instellen van een gehalte-onderzoek.

Uit het in Utrecht verrichte onderzoek bleek, dat de vier nieuwe boe's een gehalte hadden dat gemiddeld 0,09162 hoger lag dan de opgave van 0,800 van de San Francisco Refining-works, terwijl dit bij de oude boe's slechts 0,00103 gemiddeld hoger lag dan de opgegeven 0,890. Het

Voor- en keerzijde 1 ichibu, 12x19 mm, zilver, 1868

onderlinge verschil in gehalte tussen de nieuwe en de oude boe's bedroeg dus geen 0,090 maar slechts 0,00059 (0,89162 - 0,89103). Gebleken was voorts dat zowel de oude als de nieuwe boe's waren samengesteld uit een weinig homogene zilveralliage. Bij het eerste viertal liepen de gehalten uiteen van 0,87927 tot 0,90306, een verschil van 0,023379, terwijl bij het tweede viertal gehalten werden gevonden van 0,86460 tot 0,90303, derhalve een verschil van 0,03843.

Ook had men in Utrecht de hoeveelheid zuiver zilver die in de onderzochte muntstukken voorhanden was, vergeleken met de hoeveelheid zuiver zilver in een Amerikaanse dollar. Hierbij werd berekend dat in 314,6 nieuwe boe's evenveel zuiver zilver voorhanden was als in honderd Amerikaanse dollars en in 317,5 gewone[15] boe's evenveel als in honderd dollars.

Het Munt-College merkte op, dat alle uit het onderzoek afgeleide gevolgtrekkingen alleen voor de onderzochte stukken waarde hadden. Hierdoor werd niets beslist omtrent het gemiddelde gewicht, noch omtrent het zilvergehalte der in omloop zijnde munten. Aan de regering werd in overweging gegeven om van de behandelde muntsoorten tenminste een duizendtal voor onderzoek te verstrekken.

Voorts was gebleken dat vertegenwoordigers van andere mogendheden zich in een gemeenschappelijke nota tot het Japanse gouvernement hadden gewend, waarbij was uitgegaan van de veronderstelling dat de boe's niet alleen op een verlaagd gehalte waren gemunt, maar dat ook de Japanse regering daarvan kennis droeg, en zelfs daartoe last zou hebben gegeven. Het Munt-College meende te moeten opmerken dat de gehaltebeproevingen van de San Francisco Refining-works geen vertrouwen verdienden. Men achtte het niet onmogelijk dat na onderzoek op een groter aantal stukken, het verplicht moest worden geacht terug te komen op de gemeenschappelijke vermaning, die overigens door de Japanse regering met veel matiging was beantwoord.

Er schijnen later in deze aangelegenheid geen onderzoekingen meer te zijn verricht of stappen te zijn ondernomen, zodat alles zonder verdere gevolgen is gebleven.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens en zijn kritisch commentaar op het eerste concept.

NOTEN

1 *Negentiende Algemeen Verslag van het Munt-College over 1869* (Utrecht 1870) 11.

2 E.J.A. VAN BEEK *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986--) I 3.

3 Nederlandsche Handel Maatschappij N.V. opgericht bij KB van 29.3.1824 en bij notariële acte van 7.2.1825.

4 N. JACOBS/C.C. VERMEULE *Japanese Coinage* (New York 1972) 9.

5 L. DE JONG *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11a, eerste helft ('s-Gravenhage 1984) 455.

6 Als in noot 2, maar: J 10.

7 Als in noot 4, maar: 29.

8 C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee* (Amsterdam 1951) 34.

9 P.J.C. MAIJER Scheikundig Onderzoek van enige Japanse muntsoorten *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* XXI (Batavia 1859) februari.

10 Archief 's Rijks Munt, oud archief, doss. 269, omslag Japanse Ibsiboe, brief d.d. 30.3.1859 letter A no 34 van de minsiter van Koloniën aan het Munt-College.

11 Archief 's Rijks Munt, ibidem, Verslag over de waardebepaling der Japanse zilveren ibsiboe d.d. 21.4.1859 nr N.583.1 van de inspecteur-essayeur-generaal aan het Munt-College.

12 Het rapport van de directeur-generaal van Financiën was naar blijkt uit het verslag van het Munt-College 16.4.1855 gedateerd. Ik heb dit rapport niet teruggevonden.

13 In het dossier van 's Rijks Munt is uitsluitend sprake van ibsiboe. Ter wille van de historische juistheid heb ik deze benaming aangehouden.

14 Als in noot 1, maar: 12 en volgende.

15 Kennelijk zijn hier de oude ibsiboe's van het jaar 1837 bedoeld.

De Verenigingspenning 1997 als studieobject

KAREL SOUDIJN

De leden van de Vereniging voor Penningkunst ontvingen afgelopen herfst de jaarpenning 1997, *Uitdijend heelal*, ontworpen door Barbara Kletter. Eind vorig jaar schreef de kunstenares in dit tijdschrift een artikel over het proces van ontwerpen en produceren.[1] In het nummer van januari/februari publiceerde Geer Steyn een beschouwing over de penning en over de kunstenares.[2] In deze bijdrage wil ik aangeven wat ik van de jaarpenning 1997 mooi en lelijk vind.

Bij eerste aanblik lijkt *Uitdijend heelal* meer op de staf van een tamboermajoor dan op een penning. Wie op wat ruimere schaal denkt, zal dit kunstwerk misschien associëren met bouwwerken zoals de Euromast. Indien we dit onderwerp tóch moeten indelen in de categorie van penningen, dan gaat het hier om een wel zeer opmerkelijke variant. De meeste penningen zijn rond van vorm. Rondingen kent *Uitdijend heelal* in overvloed, maar de voorzijde en de keerzijde ontbreken. Het lijkt alsof we hier een penning hebben die louter uit *zijkanten* bestaat. De belangrijkste overeenkomst met traditionele penningen is te vinden in het 'handzame' formaat: *Uitdijend heelal* kan inderdaad gemakkelijk met één hand worden vastgehouden.

Met het bovenstaande is de kritiek samen te vatten: veel uiterlijke kenmerken van het begrip 'penning' ontbreken. Het lijkt alsof de kunstenares vrij is gaan associëren met enkele aspecten van de traditionele penningkunst.

Op de bijsluiter konden de leden van de Vereniging het volgende lezen: 'De penning bestaat uit een holle pen – een kijkertje – waaraan een ellipsvormig lichaam en een grote bol 'zuigend' heen en weer kunnen bewegen. Aan de brede zijde van de pen zitten twee kleine bolletjes en aan de 'kopse' kanten van de pen staan het PK-teken, jaartal en de naam van de kunstenares. De vormen glijden beter wanneer de penning op lichaamstemperatuur is.'

Deze laatste zin bevat een uitnodiging om iets te gaan doen met *Uitdijend heelal*. Toen ik dit object uitpakte, voelde het koud aan en zat alles vast. Nadat ik het een tijdje in de hand had gehouden, bleken twee van de rondingen inderdaad langs de pen of staaf verschoven te kunnen worden. Als zinnebeeld voor een uitdijend heelal vond ik dat wel aardig, die twee bolletjes die ten opzichte van elkaar wegglijden. Toch zitten er duidelijke grenzen aan de ruimte, want aan weerskanten van de staaf bevinden zich obstakels die er voor zorgen dat de bolletjes niet losgepeuterd kunnen worden. Dergelijke obstakels zijn weliswaar praktisch (het heelal valt nu niet uit elkaar), maar zorgen ook voor een hilarisch effect: het lijkt alsof er hekjes om het heelal staan om het uitdijen binnen de perken te houden.

Is het verschuiven van de rondingen inderdaad een verzinnebeelding van het uitdijend heelal? Toen ik het object een paar dagen in huis had, kwam ik tot een iets andere veronderstelling. Dit kunstvoorwerp biedt namelijk de mogelijkheid om een bekend fysisch principe te demonstreren: warmte doet uitzetten en koude doet krimpen. Als ik mijn vuist om het koude object sluit, worden zowel de bollen als het staafje waar ze omheen zitten iets warmer. Door het

verschijnsel dat bij natuurkundigen bekend staat als dat van 'de bol en ring van 's-Gravesande' dijen de bollen echter wat sterker uit dan de staaf. Maar de veranderingen van de volumes zijn zo gering dat ik dit niet met het blote oog of op de tast kan waarnemen. Er is echter een simpele manier om het natuurkundig principe zichtbaar te maken: door de (warmere) bollen te verschuiven. Het feit dàt ze nu kunnen schuiven, maakt duidelijk dat stijging van temperatuur inderdaad iets te maken heeft met uitzetten van metaal.

Zo beschouwd is het object van Barbara Kletter voor mij heel verrassend: ik kan het fysische verschijnsel niet rechtstreeks waarnemen, maar ik kan het wel *afleiden* uit de mogelijkheid om (onder bepaalde omstandigheden) bewegingen te maken. Ook het uitdijen van het heelal is niet direct zichtbaar voor het menselijk oog: we kunnen het op z'n best afleiden uit andere verschijnselen.

Voor mij is de jaarpenning 1997 vooral interessant als een object om waarnemingsproblemen te illustreren. Neem bijvoorbeeld de pen of het staafje waarlangs de bolvormige lichamen kunnen glijden. Die staaf is hol: we kunnen er doorheen turen, alsof het hier een kijker betreft. Zien we dan iets? Lenzen ontbreken; het gat in deze kijker is zo smal, dat de buitenwereld zich bijna geheel aan ons oog onttrekt. Wie door het gaatje tuurt, ziet nauwelijks meer dan schaduw en een zweem van binnnenvallend licht. Deze kijker werkt averechts en maakt vooral zichzelf zichtbaar. We stuiten hier op een probleem dat ook bijvoorbeeld uit de waarnemingspsychologie bekend is. Neem een blanco stuk papier waarin u een heel klein gaatje knipt. Leg dit papier vervolgens op een krant en probeer nu de onderliggende tekst te lezen door het papier met het gaatje heen en weer te schuiven. U krijgt op deze manier weliswaar allerlei delen van letters te zien, maar het lukt u niet om daar een samenhangend bericht uit te halen. Ook als u het gaatje wat groter maakt, zal het moeilijk vallen om met behulp van het schuivende vel papier de krant te lezen. Het is overigens een aardig experiment om voor uzelf te bepalen hoe groot het gat moet worden voordat u weer echt kunt lezen. De meeste mensen 'zien' pas weer een tekst nadat ze een flink stuk hebben weggeknipt.

Visuele waarneming impliceert voor ons mensen nu eenmaal, dat we iets pas als zinvol kunnen herkennen als er grote 'brokken' tegelijk op ons netvlies komen. Indien informatie te 'verknipt' bij ons arriveert, zijn we ziende blind.

Uitdijend heelal kan overigens nog een waarnemingsprobleem illustreren. Als we de dikste bolling ongeveer naar het midden schuiven en de andere bol naar de buitenkant, kan het object van Barbara Kletter als een *draaitol* functioneren. Wie het object op een gladde ondergrond legt, kan met duim en wijsvinger een flinke zwieper geven aan de dikste bolling. Als het *Uitdijend heelal* nu maar snel genoeg om zijn as draait, zien we vanzelf een traditionele penningvorm in beeld verschijnen. Van bovenaf bekeken lijken de staaf en haar aanhangsels nu op enkele concentrische cirkels. Het is het bekende fenomeen van de propeller die bij snel rond-draaien de vorm van een grijs bord aanneemt.

Pas bij hard draaien krijgt de penning van Barbara Kletter een 'echte' voorkant, terwijl we weten dat dit slechts een waarnemingsillusie is. Bovendien is de tol al gauw weer uitgedraaid; de penning is dan weer gereduceerd tot een verzameling zijkanten.

Toen ik *Uitdijend heelal* uitpakte, was ik teleurgesteld omdat ik geen staven van tamboer-majoors wil verzamelen, of Madurodam-uitvoeringen van torens. Bij nader inzien bleek ik wel plezier aan het object van Barbara Klet-

ter te kunnen beleven door het te beschouwen als iets waarmee waarnemingsproblemen te illustreren zijn. Ben ik nu tevreden met het door de kunstenares geleverde studiemateriaal? Slechts gedeeltelijk: ik vind de jaarpenning 1997 teveel een verzameling losse ideeën. ■

NOTEN

1 BARBARA KLETTER VPK-penning 1997 Uitdijend heelal *De Beeldenaar* 21 (1997) 553-554.

2 GEER STEYN 'Het speeltje' van Barbara Kletter *De Beeldenaar* 22 (1998) 3-6.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid nvmh

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97 - 7671 AT Vriezenveen - Tel. 0546 561 322 - Fax 0546 561 352

"VAN LOON"
een begrip in de numismatiek!

U zoekt een originele *Van Loon* ?
U zoekt een originele *Vervolg Van Loon* ?

Bij ons standaard op voorraad...

De onthoofding van de raadspensionaris Johan van Oldebarneveld te 's-Gravenhage

13 mei 1619. Plaquette gemaakt door onbekende medailleur. Zijn borstbeeld driekwart en face in hoog reliëf gekleed in een met hermelijn afgezette mantel met kanten kraag. In het verschiet de Ridderzaal. Bovenin de tekst: *Violenta Morte Deleti 13 mai A° 1619 Aetatis Sue 71 f.* Onderin: *IOHAN VAN OLDENBARNEVELD.* Dirks Repertorium I.853. Vgl. Stricker 1.3460 (Kabinet. Völcker). (Gelet op de spelling van zijn naam met een D en de vervoeging 'deleti' in plaats van 'deletus' moet dit stuk aanmerkelijk later dan 1619 gedateerd worden.) Zilver, eenzijdig gedreven en gegraveerd, met oog, 134 × 109 mm.
Prachtig en van de grootste zeldzaamheid. *f* 8250.

J. B. Westerhof, numismaat, Trekpad 38-40, 8742 KP Burgwerd;
tel./fax 0515-573364, mobiel 06-52913883.

Penningkunst, Quo vadimus?

[Ingezonden stuk]

HANS DE KONING

Enige maanden geleden, in november vorig jaar, ontving ik het bekende bruine 'penningkunst-envelopje met inhoud'. Dat zou de Verenigingspenning 1997 kunnen zijn! Het artikel in *De Beeldenaar* door Barbara Kletter, die de opdracht voor een penning ontving, en wat 'globale inside information' hadden mij al nieuwsgierig gemaakt. Spannend, de inhoud van die envelop te ontdekken; een spanning die je wellicht met zo'n vijfhonderd andere leden deelt. De envelop bleek echter twee enigszins verkreukelde strookjes papier te bevatten en een vreemd voorwerp, maar helaas geen penning. Vreemd, het toegezondene deed mij denken aan voorwerpen die mij in de loop der jaren op dezelfde wijze werden toegestuurd: vervangende onderdelen voor diverse zaken (met een soortgelijk papiertje waarop de gebruiksaanwijzing): een roestvrijstalen verstelbaar scharnier voor de deur van een kast, een gepolijst metalen zuigerpin voor een oud type auto-carburateur, een naafje of asje voor de fietsversnelling, een knop (met uitsteeksel) voor de tijdklok van de wasmachine en een klein model verstelbaar moersleuteltje. Het zal de doe-het-zelvers aanspreken; allemaal fraaie stukjes precisiewerk, die op één of andere manier beweegbaar zijn en waarmee ook wat 'gefrummeld' kan worden.

Door het lezen van de gebruiksaanwijzing, de 'bijsluiter' (die per ongeluk bleek te zijn meegeniet bij het verpakken, vandaar die kreukels), begreep ik dat het toegezonden voorwerp de *penning 1997* moest zijn. ...O! Ik raakte wat in verwarring, plaatste denkbeeldig de genoemde voorwerpen bij het toegezonden object en kwam tot een conclusie: al die vervangingsonderdelen of voorwerpen kunnen we dan nu ook samenvatten onder het begrip penning. Zij voldoen immers aan dezelfde criteria als het toegezondene: qua formaat en hanteerbaarheid: makkelijk ter hand neembaar; qua vorm: de meeste zijn rond of hebben ronde delen; qua verdere uitvoering: op sommige staat tekst: (made in U.S.A., Germany of Taiwan) en ze bevatten voorstellingen, in de vorm van ribbels, groeven, lijntjes en dergelijke. Ze zijn mooi en knap (met zorg) gemaakt, doen denken aan toegepaste kunst, maar zijn net geen siervoorwerp. Is *Uitdijend heelal* dat wel? Valt dat onder penningkunst? Een dikke staafbatterij, een jampotdeksel en een tennisbal, om een paar vrij willekeurige voorwerpen te noemen, voldoen ook aan hiervoor genoemde criteria, maar dat kunnen we moeilijk penningen noemen. Dan Barbara Kletters artikel er nog maar eens op nagelezen; dat gaf wat verheldering, maar niet genoeg. Mijn hoop was gevestigd op de toegezegde toelichting door Geer Steyn in *De Beeldenaar* [verschenen in het vorige nummer – red.]. Die gaf een zeer duidelijke uitleg.

Als mij gevraagd zou worden wat vindt je de meest aansprekende verenigingspenningen van de afgelopen tien jaar, zou ik antwoorden: *Constantijn Huygens* (E. Varga, 1996), *Belle van Zuylen* (P. Reinhard, 1993), *Vrouw in raam* (F. Bemelmans, 1991), *Woord op afstand* (J. Hollanders, 1990), *Rembrandt* (P. Esser, 1988) en *Openlucht-museum* (J. Limperg, 1987). Dat zijn er welgeteld zes. Om tot het samenstellen van mijn 'top tien' te komen, zal ik verder

terug in de tijd moeten gaan; Kletters product geeft, na Ninabers *Copier*, weinig hoop voor de toekomst. Alweer twaalf jaar geleden schreef ik over een nieuwe vormgeving van penningen.[1] Toen beseffende dat we naar een vrijere vormgeving van penningen zouden gaan, maar niet bevroedende dat ik zo in verwarring zou raken bij de penningkunstzending 1997. Moet ik mijzelf (als 65+er) er nu op betrappen, toch wat conservatief te worden? *Uitdijend heelal* doet hier helaas niets aan af. In tegendeel: dat voorwerp kan mijns inziens worden gerangschikt onder 'UMO's, *Unidentified Medal Object(s)*, een soort mini-UFO (uit het heelal, zo u wilt). Die Engelstalige soortbenaming past wel in de komende Fidem-catalogus, die zal wel in die taal verschijnen.

Er bekroop mij een naar gevoel. Ik nam een pen ter hand, nee, geen stanleymes; voor ik wilde gaan schrijven speelde ik wat met die pen. Ik raakte nog meer in verwarring: ook een penning? Ronde vorm, hanteerbaar, met tekst. Ik legde de pen weer neer: ik blijf toch lid van de Vereniging en wacht nu maar tot er weer een *penning* wordt uitgegeven. Een wat cynische reactie? Zo is het niet bedoeld, noem het liever satirisch of ludiek; maar de vraag blijft: 'Penningkunst, Quo vadimus', waarheen gaan we? Ik ben benieuwd.

NOOT

1 A.J. DE KONING Naar een nieuwe vormgeving van penningen *De Beeldenaar* 9 (1985) 220.

Arent Pol ontvangt Franse onderscheiding

Op 8 november 1997 heeft drs Arent Pol, conservator Middeleeuwse munten van het Penningkabinet, in Parijs de gouden *jeton de vermeil* (ontworpen door Raymond Joly) van de Société Française de Numismatique in ontvangst genomen. Elk jaar verleent de Société deze penning aan een niet-Fransman wegens bijzondere verdiensten op het gebied van de numismatiek. Antieke en niet-antieke numismatiek wisselen elkaar daarbij af. In het bulletin van de Société werd de gebeurtenis als volgt verslagen: 'M. Dhénin remet solennellement le jeton à M. Pol, sous les applaudissements, non sans avoir rappelé étroits liens scientifiques et amicaux qui lient le conservateur du Koninklijk Penningkabinet du Rijksmuseum de Leyde à notre Société.' De afbeelding van de voorzijde van de jeton is afgeleid van een unieke Merovingische tremissis uit de Frans nationale collectie waarop een munter staat afgebeeld. De keerzijde is geïnspireerd op de vroege Griekse munten die aan die kant slecht een indeuking dragen.

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 4

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

Het zesentwintigste congres van de FIDEM wordt van 20 tot en met 24 oktober in Den Haag georganiseerd in samenwerking met Museum Beelden aan Zee en de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten. De voorbereidingen zijn daartoe in volle gang.

Achtendertig landen zijn uitgenodigd om penningen in te zenden die representatief zijn voor de ontwikkeling en de kwaliteit van hun land in de afgelopen vijftig jaar. Daartoe is door de organisatie aan de verschillende landen een quotum toegewezen. Er worden zo'n 1200 penningen verwacht!

Bij de tentoonstelling komt zoals gebruikelijk een catalogus uit. Omdat de tentoonstelling anders dan anders een retrospectief karakter heeft zal de catalogus mogelijk een standaardwerk worden waarin de ontwikkeling van de mondiale penningkunst in de afgelopen vijftig jaar wordt beschreven en geïllustreerd.

Maar de penningkunst leeft. Daarom is er in de tentoonstelling ook ruimte voor (experimenteel) werk van (jonge) kunstenaars, die ons iets zullen laten zien van de penningkunst in de toekomst.

Het congres valt uiteen in twee delen: de (wetenschappelijke) voordrachten en de workshops. In beide gevallen is het onderwerp van het congres, 'Beïnvloeding', het uitgangspunt.

Een aantal gerenommeerde numismaten en kunsthistorici is gevraagd en bereid gevonden een voordracht te houden, onder wie de Amerikaanse kunsthistoricus Stephen Scher, samensteller van de 'Currency of Fame'-tentoonstelling in 1994 en Luc van Smolderen, auteur van de in 1996 verschenen publicatie over Jacques Jonghelinck.

Parallel aan deze 'theoretische' sessies zullen kunstenaars voordrachten houden over wat 'beïnvloeding' voor hen betekent. Door wie of wat zijn ze beïnvloed en hoe uit zich dat in hun werk? De bekende Finse medailleur Raimo Jaatinen zal hierbij een van de sprekers zijn.

Daarnaast zijn er de workshops waarbij onder andere gelegenheid is tot het maken van een zogenaamde 'estafettepenning'. Aan verschillende invloedrijke medailleurs uit binnen- en buitenland wordt gevraagd de voorzijde van een penning te ontwerpen die op het congres een andere kunstenaar weer kan inspireren tot een eigen keerzijde. Onder de genodigden zijn onder anderen Bernd Göbel, Ewa Olszewska-Borys en Helder Batista. De eerste inschrijving is al binnen.

Het bijwonen van het congres staat open voor iedereen die belangstelling heeft voor penningkunst.

Voor meer informatie en inschrijfformulier: Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.); secretariaat: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA in Leiden (drs M. Scharloo en drs C. Voigtmann); tel. 071-5120748, fax 071-5128678; e-mail penningkabinet.nl.

Numismatische Kring Utrecht 25 jaar

DICK PURMER

Op 29 oktober 1997 vierde de Numismatische Kring Utrecht naast het vijfentwintigjarig jubileum tevens de tweehonderdste vergadering. Voor deze beide heuglijke feiten had het bestuur een feestelijke vergadering belegd.

In de opening releveerde de voorzitter, dat bij de oprichting op 15 november 1972 39 aspirant leden aanwezig waren. Hiervan zijn er nu nog acht lid van de kring, waaronder het oudste lid mevrouw Vinkenborg.

Bij een jubileum hoort een erelidmaatschap en de zeer bescheiden, doch uiterst actieve penningmeester Piet van Kogelenberg viel deze onderscheiding ten deel.

Hierna was het woord aan, zoals de convocatie aangaf, 'ons prominente niet lid' drs A.A.J. Scheffers. Albert hield de feestrede onder de titel 'Koninklijke bezoeken aan Utrecht en aan de Munt in de 19e eeuw'.

De feestrede ving aan met het bezoek van keizer Napoleon Bonaparte aan Utrecht. De stad was bruisend, de burgers wilden graag de keizer zien. Hij kwam twee gouden dat wil zeggen vergulde sleutels van de stad in ontvangst nemen, de klokken luidden, twintig kanonnen schoten en Napoleon reed met groot gevolg langs de Monnaie Impériale, maar herinneringspenningen werden niet geslagen.

In 1814 kwam tsaar Alexander van Rusland – een van onze bevrijders – langs en werden veertien gouden penningen geslagen van circa tien gram met een waarde van 15 gulden 12 stuiver. De stempels en twee zilveren penningen zijn nog aanwezig in het museum van de Munt.

Uitreiking erelidmaatschap door voorzitter Hendriks aan penningmeester Van Kogelenberg

Willem als souverein vorst bezocht op 17 oktober 1814 de Munt en in zijn bijzijn werd een penning geslagen ter waarde van 30 gulden. In totaal zijn er negentien gouden en zilveren penningen geslagen.

Prins Frederik komt op 14 juni 1836 op bezoek. Het is niet duidelijk wat de reden van zijn bezoek was. Enkele jaren later komt koning Willem II (18 mei 1841) op bezoek. De muntslag was in volle werking en het verslag van het bezoek vermeldt, dat de koning met belangstelling deze bedrijvigheid gadesloeg.

Een penning op formaat van een rijksdaalder wordt in zijn bijzijn geslagen en aangeboden. Willem II merkt op, dat de Munt nog in Utrecht mag blijven. Evenals in 1806 werd gedacht aan verplaatsing naar Amsterdam. Er was een grotere capaciteit nodig in verband met de voorgenomen hermunting van het provinciale geld. Op 10 augustus 1853 liet kroonprins Willem Nicolaas zich voorlichten over het productieproces en spoedig daarop (16 september 1853) bezocht koning Willem III de stad, waar hij werd vereerd met een penning. Bij het bezoek aan de Munt werd het gehele fabricageproces met aandacht door de koning gevolgd. De koning kreeg een penning in goud en alle autoriteiten een exemplaar in brons, daarnaast was er een aantal als strooigoed voor de burgerij. Het hele feest heeft ruim *f* 12.000 gekost, dat door de burgerij moest worden opgebracht. In 1869 heeft de koning weerom Utrecht bezocht, maar de reden van dit bezoek is tot op heden onbekend.

In september 1875 bezocht prins Hendrik Utrecht, maar de Munt werd niet aangedaan. Toch werd er een penning geslagen met als tekst op de keerzijde 'De belangstelling van den edelen vorst door dit metaal in duurzame herinnering gepast'.

Hunne majesteiten regentes Emma en prinses Wilhelmina bezochten in het kader van de eerste steenlegging van het nieuwe universiteitsgebouw op 10 juni 1892 Utrecht.

Albert besloot met de opmerking tot de kring, dat het met zoeken in collecties penningen, gecombineerd met archiefonderzoek hele aardige dingen over de lokale geschiedenis te verkrijgen zijn. Wanneer meer geïnteresseerden dit zouden doen, zijn de Kringen snel van hun sprekersprobleem af. Tot zover een korte impressie van de feestrede.

Het volgende onderdeel van het programma was de presentatie van de jubileumpenning van de kring. Door

Voor- en keerzijde Jubileumpenning, gegoten brons, 60 mm (alle foto's: A. Nieuwendam)

Frank Hendriks, de voorzitter, was de Amsterdamse beeldhouwster Carla Klein gevraagd een penning te ontwerpen met de stad Utrecht en munten als uitgangspunt. Carla heeft gedurende het wordingsproces overleg gevoerd met Frank Hendriks en Rens Overbeek van de kring en het uiteindelijk resultaat mag er wezen.

Op de voorzijde torent de Dom van Utrecht uit boven enkele huizen. Links is een muntenboom afgebeeld met op de takken elementen van Utrechtse muntstukken en haar signatuur. Het omschrift luidt: NUMISMATISCHE KRING UTRECHT. De U is in het voorste huis verwerkt.

Op de keerzijde ziet men het gekroonde wapenschild van Utrecht, gehouden door twee leeuwen, zoals dit op de duiten van Utrecht voorkomt in het laatste gedeelte van de achttiende eeuw, met als tekst: 15 NOVEMBER 1972-1997.

Het is een uitermate fraaie penning geworden. Het eerste exemplaar overhandigde Frank Hendriks aan Albert Scheffers, de feestredenaar. Een tweetal andere exemplaren werd overhandigd aan ondergetekende als voorzitter van het KNGMP en aan Loek Boezelijn als voorzitter Kringen.

Het programma werd vervolgd met een jubileumquiz door het lid Laurens Schulman. Laurens had een multiple choice-quiz van zestien vragen en om op de uitslag vooruit te lopen, niemand had alles goed. Er schort dus nog wel wat aan onze numismatische kennis. Om enige indruk te krijgen hieronder een tweetal vragen:

Wat betekent in Oudnederlands het 'kwetsen' van munten? (a) buiten omloop stellen, (b) snoeien, (c) van een klop voorzien. Aangezien niemand het begrip kende werd gegokt op b, helaas, het was c.

Hoeveel kilogram snoep wordt er tijdens een Schulman-veiling genuttigd? (a) 15 kg, (b) 6 kg, (c) 22,5 kg. U houdt het niet voor mogelijk maar het juiste antwoord moest 15 kg zijn. De quiz werd besloten met een limerick die afgemaakt moest worden:
Een lid van de Utrechtse Kring
die naar het lustrumfeest ging
moest voor zijn genoegen
op een quiz zitten zwoegen
.....

Alle aanwezigen hebben inderdaad met plezier zitten zwoegen op de leuke quiz.

Naast het kenniselement werd ook de inwendige mens niet vergeten. Na ontvangst met koffie en gebak werd afgesloten met een drankje en een hapje. Enkele leden verlieten pas om 24.00 uur het gebouw.

In 1992 heeft Hans Jacobi tijdens het eeuwfeest van het KNGMP een lezing gehouden over verzamelen en zijn slotconclusie was: Waarom zou je munten, penningen of papiergeld verzamelen? Voor je plezier! Als factor van buitenaf noemde hij in zijn voordracht de stimulansen uit de omgeving. Het zal duidelijk zijn, dat de kringen hierbij een zeer belangrijke stimulerende rol vervullen. Utrecht heeft dit reeds 25 jaar gedaan en ik hoop en ga ervan uit, dat ook de komende 25 jaar op dezelfde gezellige en enthousiaste wijze wordt doorgegaan.

ERIC CLAUS
Bij Galerie Imago, Nieuwe Zijdsvoorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046) zijn tot 18 maart van Eric Claus 21 nog niet eerder geëxposeerde portretpenningen van 20e-eeuwse filosofen te zien. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag 12.00-17.30 uur.

Penningnieuws

TOKY BAUTZ
Hermeneia
Gietpenning (61 mm)
Vz.: Portret van prof. dr Th.C.W. Oudemans, hoogleraar aan de faculteit Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Leiden. Prof. Oudemans is werkzaam in de vakgroep ESWAC op het gebied van de hedendaagse wijsbegeerte, in het bijzonder de wijsgerige hermeneutiek.
Kz.: Weergave van prof. Oudemans terwijl hij met zijn pink de relevante tekst aanwijst; zijn naam in het omschrift en het woord 'hermeneia'. Wolters geeft voor het woord 'hermeneia' de omschrijving: Interpretatie, uitdrukking, bemiddeling. Degene die de handeling van bemiddelen verricht is de 'hermeneus', de uitlegger, de tolk. In het woord 'hermeneia' is de naam van de bode der goden, Hermes, nog terug te vinden.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

JANNES LIMPERG

MARINA RADUIUS

Pax libertatis

Gegoten brons (68 mm)

Vz.: Een naar links zwevend engeltje.

Kz.: De tekst 'Pax libertatis' betekent: Vrede in vrijheid. De veer in het midden drukt lichtheid en vrijheid uit. Rechts daarvan is nog het monogram te zien: MR.

Ode aan het paard

Bronzen gietpenning (57 mm)

Vz.: Een naar links gewend paardenhoofd.

Kz.: Hoefijzer als symbool van geluk, met daarin het monogram. Omschrift: Equus . Vigor et Venustas . (Paard, Kracht en Schoonheid).

De penning maakt deel uit van een serie.

Tentoonstelling Muntslag Willem II

KAREL SOUDIJN

Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht organiseert een reeks tentoonstellingen over de muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden. De bedoeling is om parallel hieraan een serie boeken uit te geven. Vorig jaar vond de eerste tentoonstelling plaats en verscheen het eerste boek: *De muntslag ten tijde van Koning Willem I.*

Het volgende boek zal pas later in 1998 beschikbaar zijn, maar ondertussen kunnen we sinds 15 december 1997 al wel de tweede tentoonstelling bekijken uit de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. Uiteraard gaat deze expositie nu over de muntslag ten tijde van Koning Willem II, de vorst die van 1840 tot 1849 over ons land regeerde.

Aan het begin van deze expositie wordt een kort resumé gegeven over het muntwezen omstreeks 1840. Er zijn dan nog veel (sterk gesleten) geldstukken in omloop uit de zeventiende en de achttiende eeuw. De hoge zilverprijs maakte het tot voor kort lastig om guldens te slaan, want de metaalwaarde van een gulden is eind jaren dertig boven de nominale waarde komen te liggen. Met de Muntwet van 1839 ontstaan nieuwe mogelijkheden; de inhoud aan zilver van de guldens en rijksdaalders wordt nu verlaagd.

In 1841 keurt men het muntportret van de nieuwe koning goed. Later blijken overigens enkele aanpassingen nodig, onder andere omdat het oor van Willem II veel te laag op diens portret is aangebracht. De tentoonstelling maakt duidelijk, dat in de jaren 1840-1842 nog guldens en rijksdaalders op naam van Willem I zijn geslagen. De reden hiervoor is eenvoudigweg dat de stempels met het portret van Willem II nog niet klaar waren. Overigens werden in 1842 nog veel gouden tientjes op naam van Willem I uitgegeven.

De expositie accentueert de diverse Muntwetten in de regeringsperiode van Willem II. De Muntwet 1847 markeerde een overgang op de zilveren standaard. Goud, in de vorm van negotiepenningen, is dan alleen nog bedoeld voor de handel. Onder Willem II wordt pas in 1847 zilvergeld van een lagere denominatie dan een gulden geslagen. In de regeringsperiode van deze koning vinden maar enkele aanmuntingen van halve centen plaats.

Belangrijk in deze tijd is de sanering van de muntcirculatie; deze begint in 1845. De sanering wordt op de expositie geïllustreerd aan de hand van enkele documenten en van muntstukken uit vroegere periodes. De tentoonstelling benadrukt dat het oude geld gefaseerd, per muntsoort, buiten koers werd gesteld.

Kennelijk is het voor de Munt een drukke periode. In één der vitrines zien we een ontwerptekening liggen, uit 1842, voor de verbouwing van 's Rijks Munt. Daaraan toegevoegd zijn afbeeldingen van nieuwe muntapparatuur.

Exposities in het Nederlands Muntmuseum zijn alleen al bijzonder door de tentoongestelde muntstempels en proefslagen. Verder is het altijd aardig om handschriften (bijvoorbeeld in kasboeken) uit de desbetreffende tijd te kunnen bekijken.

Hoe belangrijk geld voor verschillende lagen uit de maatschappij was (en is), maken twee vitrines op het eind van de tentoonstelling duidelijk.

[*voor vervolg zie pagina 93*]

Tentoonstelling 'Moneta exotica'

KAREL SOUDIJN

In *De Beeldenaar* van november/december 1996 meldde Martine Stroo dat Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een grote schenking primitief geld had ontvangen.[1] In haar artikel merkte Stroo onder meer op, dat het tegenwoordig als politiek meer correct wordt beschouwd om deze betaalmiddelen aan te duiden als 'etnografisch' of 'traditioneel'.

Op 8 november 1997 vond in het KPK te Leiden de opening plaats van een tentoonstelling, getiteld 'Moneta exotica, oorspronkelijk geld uit de hele wereld'. De betaalmiddelen heten nu kennelijk 'uitheems' (exotisch) en 'oorspronkelijk'. Trouwe lezers van *De Beeldenaar* zijn in november/december 1997 reeds een beschouwing tegengekomen van P.C.J.F. van Erve, de gastconservator van deze expositie. Hij geeft heel nadrukkelijk de voorkeur aan de naamgeving 'oorspronkelijk geld' boven alle andere varianten.[2]

Bij de expositie in het KPK verscheen een klein maar smaakvol uitgevoerd boekje.[3] De tekst die Van Erve (nu aangeduid met de roepnaam Pierre) hierin heeft opgenomen, is een iets uitgebreide versie van zijn artikel in *De Beeldenaar*. Verder bevat dit boekje een kort voorwoord van de directeur van het KPK, vier etnografische zwart-wit foto's en 28 afbeeldingen in kleur van oorspronkelijk geld, waarbij telkens in enkele zinnen een toelichting staat afgedrukt.

Expositie en boekje lijken bedoeld om ons op twee niveaus tegelijk aan te spreken. In de eerste plaats is het een groot esthetisch genoegen om de voorwerpen te bekijken: ze worden op de tentoonstelling fraai uitgelicht; in het boekje zijn de meeste foto's een lust voor het oog. In de tweede plaats, echter, tracht Pierre van Erve ons de les te lezen over de betekenis van het geld. We zien hier de aanzet tot een debat.

Van Erve verzet zich tegen het idee dat een economie die gebaseerd is op ruilhandel 'zomaar ineens' is overgegaan op een geldeconomie. Voor hem bestaan er vloeiende overgangen tussen enerzijds ruil van gebruiksvoorwerpen en anderzijds handel met behulp van geld. Juist omdat de overgang zo vloeiend is, lijkt het ondoenlijk om een geheel sluitende definitie te geven van geld. Een dergelijke definitie wordt al snel te omvattend of veel te beperkt. Bij een te omvattende definitie wordt elk ruilmiddel onder het begrip geld geschoven. Bij een te beperkte definitie, echter, verdwijnen de voorwerpen uit beeld die al wel een beetje, maar nog niet in alle opzichten de functie van geld vervullen.

Voor het ruilen in natura ziet Van Erve zeven oorzaken: ruilhandel, geschenkenruil, huwelijk, godsdienst en magie, kapitaalvorming, pronkzucht, politiek. Al die vormen van ruil kunnen op een gegeven moment efficiënter afgewikkeld worden door gebruik te maken van bepaalde standaardeenheden.

Pierre van Erve is in het dagelijks leven als econoom verbonden aan De Nederlandsche Bank N.V. De economische invalshoek maakt het minder interessant om de tentoongestelde voorwerpen nauwkeurig te dateren of om slechts te kijken naar objecten uit één bepaalde landstreek. Als econoom is Van Erve veel meer geïnteresseerd in de vraag, hóe voorwerpen gebruikt

werden in transacties. Hij legt de nadruk op processen waarbij vertrouwen ontstond in kapitaalgoederen. Bovendien is hij nieuwsgierig naar de wijze waarop het *evenwicht* in een maatschappij ontwricht kon worden door een overvloed of een tekort aan betaalmiddelen. Bevolkingsgroepen leven hooguit tijdelijk geïsoleerd van elkaar. Transacties binnen een bepaalde cultuur kunnen gemakkelijk verstoord worden indien groepen van buiten opeens scheepsladingen vol betaalmiddelen aanvoeren.

Op de tentoonstelling en in het boekje zijn hier en daar voorbeelden te zien van dergelijke pogingen tot ontwrichting van de economie. In Nigeria, bijvoorbeeld, konden ooit slaven gekocht worden met *manilla's*: baren metaal. Op bladzijde 23 van het boekje zien we zo'n manilla afgebeeld. In de korte toelichting staat onder meer: 'Handelaren kochten slaven met in Engeland gemaakte manilla's. De Afrikanen namen deze aan, mits de klank goed was.' Achter deze twee zinnen gaat een heel verhaal schuil, want kennelijk trachtten buitenlanders op een goedkope wijze aan slaven te komen door de productie van betaalmiddelen zelf ter hand te nemen. En kennelijk hebben hun klanten getracht om de inflatie te beheersen door onduidelijk te blijven over de criteria waaraan betaalmiddelen moesten voldoen, want alleen de Afrikanen zélf konden horen of de klank van een manilla goed was. Bij een afbeelding van schelpsnoeren van de Solomoneilanden lezen we, dat het hier gaat om 'kostbare stukjes slijpwerk'. De waarde van dergelijke snoeren is kennelijk terug te brengen tot de hoeveelheid tijd die in de vervaardiging ervan is gaan zitten. Ook hier geldt echter, dat die snoeren snel hun waarde zullen verliezen zodra buitenstaanders via machinale productie dat slijpproces kunnen versnellen. Of die ramp zich inmiddels al heeft voltrokken, maakt het boekje niet duidelijk.

Door de tentoonstelling en het bijbehorende boekje werd ik nieuwsgierig naar volgende publicaties. Hierin zou diepgaander kunnen worden geanalyseerd hoe in verschillende culturen het oorspronkelijke geld uit de roulatie verdween door invloeden van buitenaf. Inmiddels zitten we dan bij de politieke geschiedenis van het geld, een onuitputtelijke bron voor de numismatiek. ■

NOTEN

1 MARTINE STROO Betalen met tongen en tanden: een grote schenking primitief geld voor het KPK *De Beeldenaar* 20 (1996) 273-276

2 P.C.J.E. VAN ERVE Moneta exotica *De Beeldenaar* 21 (1997) 560-564

3 PIERRE VAN ERVE *Moneta exotica. Oorspronkelijk geld uit de hele wereld* (Leiden 1997)

[vervolg van pagina 91]

In de ene wordt aandacht gegeven aan munten die speciaal bedoeld zijn voor verzamelaars: afslagen in goud. De andere vitrine toont ons vervalsingen van munten van Willem II.

Bij elkaar genomen geeft deze expositie een aardig beeld van een periode in de muntgeschiedenis waarin tamelijk veel gebeurde. Toch is het jammer dat het boek over de muntslag ten tijde van Willem II niet meteen beschikbaar was vanaf de opening van deze expositie. De vitrines riepen bij mij een groot verlangen op naar een tekst waarin de verhalen uitvoerig en gedetailleerd na te lezen zijn. Maar als het boek er straks komt, dan moet ik het meteen aanschaffen. Ook dàt maakte deze tentoonstelling mij duidelijk. ■

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarpenning 1997

De Jaarpenning 1997 *Uitdijend heelal* van Barbara Kletter is de leden die hun contributie over 1997 hebben betaald in december 1997 toegezonden.

Jaarvergadering 1998

De jaarvergadering 1998 zal plaatsvinden zaterdag 9 mei 1998 in het Nederlands Textielmuseum te Tilburg. Informatie omtrent het programma zal tijdig aan de leden toegezonden worden. Vermeld kan worden dat er weer een penningverkoop van verenigingspenningen zal plaatsvinden en eveneens een verkoop van penningen ontworpen door leden van de vereniging.

Jaarpenning 1998

De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix*, ontworpen door Tony van de Vorst, zal naar verwachting in het najaar van 1998 voor verzending gereed zijn.

Inschrijfpenning 1998

De inschrijfpenning *Casanova*, ontworpen door Roberto Ruggiu, zal gepubliceerd worden in *De Beeldenaar* nummer 3 van 1998, die begin mei zal verschijnen.

Contributiebetaling 1998

Begin dit jaar hebben alle leden en donateurs van de Vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie over 1998. Mede in verband met de kosten die gemaakt worden voor bovengenoemde penningen wordt de betaling van het contributiebedrag graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Workshop penningen maken

Eind december 1997 hebben alle leden een schrijven ontvangen om deel te nemen aan een workshop penningen maken. Begin januari 1998 zijn de eerste inschrijvingen binnen gekomen. De eerste workshop is 7 maart 1998 in Tilburg van start gegaan. Ook blijkt er belangstelling te zijn onder de leden voor een masterclass en een workshop voor leden die geen ervaring hebben op het gebied van penningen maken. De werkgroep houdt u op de hoogte.

FIDEM

In de brief van de PR-groep Stichting Internationale Penningkunst worden de leden namens het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst opgeroepen zich in te schrijven als deelnemer aan het 26e Fidemcongres van 20 tot en met 24 oktober 1998 in Den Haag.

EEN KAST VOL VROUWEN

Tijdens de tentoonstelling van vrouwelijke beeldhouwers 'Vrouwen in Beeld' is er een speciale penningvitrine ingericht: vrouwelijke medailleurs laten hierin zien hoe sterk in kwaliteit het zwakke geslacht is, terwijl mannelijke medailleurs op penningen laten zien hoe mooi vrouwen zijn. Tot en met 29 maart in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Het tweede deel van het project Een nieuwe vorst, een nieuwe munt is te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). De tentoonstelling geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van Koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998. De bij deze tentoonstelling behorende publicatie verschijnt in het tweede kwartaal van 1998. Zie voor een verslag pagina 91.

EURO EN MUNSTER
Eveneens te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) de tentoonstellingen 'De Nederlandse ontwerpen voor de EURO' (geheel 1998) en 'De Vrede van Munster' (tot en met 15 juni 1998)

MONETA EXOTICA
Tentoonstelling over het 'oorspronkelijke geld', in alle soorten en maten, dat overal ter wereld gebruikt is voordat er munten en bankbiljetten waren; afkomstig uit verschillende collecties in binnen- en buitenland. Tot 30 augustus 1998 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Ter gelegenheid van de tentoonstelling is een boekje verschenen over de collectie oorspronkelijk geld van het Penningkabinet, van de hand van P.C.J.F. van Erve: *Oorspronkelijk geld uit de hele wereld* (*f* 25, per post *f* 28,20). Zie voor een verslag pagina 82.

GELD VAN DE KONING KOOPMAN. MUNTEN EN BANKBILJETTEN VAN KONING WILLEM I
Tentoonstelling over de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden ten tijde van koning Willem I (1814-1840), uitgebreid met een Brussels accent. Tot stand gekomen door een samenwerking tussen De Nederlandsche Bank NV, Museum Enschedé, de Koninklijke Munt van België, Société Générale de Belgique, Het Nederlands Muntmuseum en het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België. Tot en met 29 maart 1998 in het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België, Wildewoudstraat 9 te Brussel (02-2212206); geopend zondag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur. Bij de tentoonstelling is een boeiend geïllustreerde publicatie verschenen (168 pag.) met bijdragen op numismatisch en economisch-historisch terrein: *Geld van de Koning-Koopman* (350 Belgische francs).

Zie ook pagina's 68, 88 en 95.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
G.P. Sanders (020-6901135)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor de Benelux *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

1733. VOORGENOMEN HUWELIJK VAN PRINS WILLEM IV MET ANNA VAN ENGELAND, door M. Holtzey.
Vz. Naar elkaar gewende borstbeelden van Willem IV en Anna.
Kz. Huwelijksgod met beider wapenschilden op sokkel met twee harten, jaartal in afsnede.
Vvl. 82; Med. Ill. II 506.53 Zilver ø 59 mm.

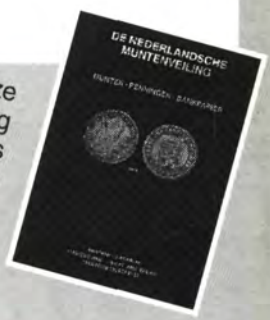
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1998, 22e JAARGANG NR. 3

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 3
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **98**

In memoriam dr H. Enno van Gelder **99**
Marjan Scharloo

In memoriam prof. dr H. Enno van Gelder **103**
Dick Purmer

Giacomo Casanova (1725-1798) **106**
Roberto Ruggiu presenteert de Inschrijfpenning 1998 van de VPK

Mevrouw Louise Metz, 80 jaar **107**
Frans van Puijenbroek over een gedreven beeldend kunstenaar

'Tegen de golven in' **115**
Piet Esser over Loekie Metz

Penningcatalogus Loeki Metz **126**
Hans de Koning documenteert bijna honderd penningen

Stichting Internationale Penningkunst **136**

Verenigingsnieuws **138**

Uitdijend heelal, twee commentaren **144**

Nog verkrijgbare penningen **145**

Tentoonstellingen **147**

Op de voorplaat: Voorzijde van de Inschrijfpenning 1998 van de Vereniging voor Penningkunst, zilver, 36 mm (foto: Carine van Vugt); zie bladzijde 106 en 143.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Prof. dr H. Enno van Gelder is begin maart overleden. Zijn betekenis voor de numismatiek, met name in Nederland, is groot. Niet alleen heeft hij belangrijk wetenschappelijk werk verricht, voor een groot deel vastgelegd in talrijke goed leesbare publicaties, maar ook heeft hij velen voorkomend vriendelijk en met bescheiden vasthoudenheid geholpen om het juiste spoor te vinden en dat te blijven volgen. Wij zijn hem dank verschuldigd en zullen hem niet vergeten. Ook *De Beeldenaar* heeft menigmaal voordeel gehad van zijn kennis en betrokkenheid. Met twee in memoriams wordt in dit nummer afscheid van hem genomen.

Hierna vindt men informatie over de Inschrijfpenning 1998 (waarvan een afbeelding het omslag siert) van de Vereniging voor Penningkunst.

Een aantal bijdragen is gewijd aan de 'grande dame' van de Nederlandse penningkunst, mevrouw Louise Metz, die 3 juni aanstaande tachtig jaar hoopt te worden. *De Beeldenaar* feliciteert mevrouw Metz met haar verjaardag en wenst haar nog vele jaren in goede gezondheid toe. Zij heeft ons veel moois gegeven. Haar penningen hebben een joyeuze bewogenheid en bruisende sensibiliteit, wat soms tot uiting komt in een uitbundig modelé. Maar er is ook steeds een verstrakking, een gewilde gebondenheid door nuchterheid en ernst. Dit samengaan van lyrische openheid, gesloten ingetogenheid en meeslepende onverzettelijkheid geven haar werk de verrassende kracht die eindeloos boeit.

Frans van Puijenbroek houdt 'de feestrede' en geeft een schets van haar persoon en werk. Hij doet dit schijnbaar moeiteloos, maar gedegen en charmant. Haar oud-collega professor V.P.S. Esser is bij uitstek de persoon die als mens tot mens en als kunstenaar tot kunstenaar over haar mag spreken. Hij doet dit ook, vol warme genegenheid, en spreekt daarbij zo over haar penningen dat men tegelijk begrijpt wat hij bedoelt en wat de maakster bedoelde. Hans de Koning tenslotte heeft een Catalogus van de penningen van Loeki Metz verzorgd. Hij heeft zich daarvoor gebaseerd op een enkele jaren geleden verschenen doctoraalscriptie. Hij heeft niet alleen voor een leesbare, overzichtelijke inkorting gezorgd, maar ook het nodige aangevuld en talloze punten op de i's gezet. De redactie dankt hen voor hun studies, ontboezemingen, formuleringen en naspeuringen.

Geïnteresseerden zij gewezen op het artikel 'H.M.A.S. "Bungaree", een varende schatkist' van A.R. Kelder in *De Blauwe Wimpel* 52 (1997) 12. Dit geeft een aanvulling op de in het *JMP 1993* verschenen publicatie over de geldvoorziening van de Nederlandse koloniën gedurende de Tweede Wereldoorlog.

PENNINGEN AAN ZEE

Tijdens de overzichtstentoonstelling van werk van Karel Appel, zijn ook penningen te zien van schilders en beeldhouwers. Tevens wordt aandacht geschonken aan het 750-jarig bestaan van Den Haag. Tot en met 23 augustus in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

In memoriam dr H. Enno van Gelder

MARJAN SCHARLOO

Op zaterdag 7 maart 1998 overleed Henk Enno van Gelder na een ziekbed van enkele maanden. Graag wil ik hem gedenken, mede namens alle medewerkers en oud-medewerkers van het Koninklijk Penningkabinet.

Nog dagelijks treffen wij sporen van zijn langdurige aanwezigheid bij het museum aan. Haastig volgekrabbelde muntkartons, notities in het muntvondstenarchief, de jaarverslagen en de honderden publicaties op het vakgebied getuigen daarvan. Zelfs de lokatie aan het Leidse Rapenburg, waar het museum nu gevestigd is, werd door hem uitgekozen.

Zesendertig jaar was hij verbonden aan het Penningkabinet, waarvan eenendertig als directeur. Onder zijn bestier doorliep het Penningkabinet de tijd van de wederopbouw van Nederland en de welvaartsjaren zestig en zeventig. Hij was verantwoordelijk voor twee verhuizingen van de collecties en voor drie verhuizingen van de kantoren. Hij begon met vier vaste medewerkers en eindigde met acht. De collectie groeide als kool. Het was de tijd van de democratisering van de kennis en van een groeiende mondigheid van het publiek. Hij had dit teken van de tijd goed begrepen en handelde ernaar.

Het is zijn onschatbare verdienste geweest om enerzijds de numismatiek in Nederland een stevige wetenschappelijk basis te geven en anderzijds onvermoeibaar iedereen ter wille te zijn, die een beroep om hem deed. Hoe hij zijn activiteiten decennia lang wist vol te houden is mij – en mij niet alleen – een groot raadsel. Karaktereigenschappen als plichtsbesef, hulpvaardigheid, bescheidenheid, een fotografisch geheugen en een messcherp verstand stonden hem ten dienste bij zijn werk.

Na een studie klassieke talen en oude geschiedenis kwam hij op achtentwintigjarige leeftijd via 'het Haagse circuit' aan een baan als wetenschappelijk assistent bij het Koninklijk Penningkabinet. Na zich op 1 april 1944 gemeld te hebben bij de directeur, dook hij onder tot het einde van de oorlog.

Het Penningkabinet stond er niet goed voor in de eerste jaren na de oorlog. De collecties lagen verspreid door het land in bunkers. Na de ontruiming van het Gemeentemuseum in 1943 had de bekende verzamelaar Frederiks twee kamertjes in zijn kantoor aan de Laan van Meerdervoort ter beschikking gesteld. Om de beurt gebruikten de twee wetenschappelijke assistenten de hen tot beschikking staande ruimte. Deze situatie bood volop gelegenheid tot het bestuderen van de numismatische literatuur en vormde daarmee het fundament van zijn verdere wetenschappelijke activiteiten, om te beginnen zijn promotie in 1949 over de munthervorming in de Republiek. De per 1 juni 1945 benoemde directeur, Van Kuyk, was van mening dat het Penningkabinet vooral een wetenschappelijk instituut behoorde te zijn en een bron van informatie voor verzamelaars. Om deze reden wilde hij niet terugkeren naar het Gemeentemuseum, waar een meer museale sfeer hing. Hij heeft geprobeerd elders huisvesting te vinden, bij voorkeur samen met een andere wetenschappelijke instelling. Dit is jammer genoeg niet gelukt.

In 1949 volgde Van Gelder Van Kuyk op. Hij was toen drieëndertig jaar. Het was zijn doel het Penningkabinet te transformeren van een instelling met een prachtige, maar in feite dode verzameling tot een actief centrum van de numismatiek, een informatiecentrum voor iedereen, en een knooppunt van internationale contacten. Hij vatte zijn missie aldus samen in een lezing bij een congres in 1953: 'Ik heb de sterke overtuiging, dat naast onze puur wetenschappelijke taak de popularisering van de numismatiek een kwestie van levensbelang is voor onze musea. Zoals alle musea hebben wij de dwingende taak om een particulier kabinet te evolueren naar een publieke instelling met een sociale functie [vrije vertaling uit het Frans].'

Samen met mevrouw Zadoks Josephus-Jitta, een medestuwende kracht achter deze idealen, ondernam hij tal van activiteiten om deze doelstelling te realiseren. Hij was zeer betrokken bij de oprichting van numismatische kringen overal in het land. Het redacteurschap van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* heeft hij enkele decennia volgehouden. Hij voerde lange tijd het secretariaat van de International Numismatic Commission en het secretariaat van het Genootschap. Hij was Nederlandse gedelegeerde van de FIDEM en geruime tijd bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst. Hij was ook lid van Teylers Tweede Genootschap en honorair conservator van Teylers Museum. Tenslotte mag zijn penningmeesterschap van de Nederlandse Museumvereniging niet onvermeld blijven. In het kader van het verspreiden van kennis over de numismatiek ontwikkelde het KPK begin jaren vijftig de eerste educatieve activiteiten voor schoolkinderen. In vele provinciale musea ordende Van Gelder de collecties en adviseerde hij bij het opzetten van permanente presentaties. Want, ondanks een verhuizing van de Laan van Meerdervoort naar het Lange Voorhout in 1949, was er nog altijd geen eigen tentoonstellingsruimte. De collectie lag in de jaren vijftig opgeslagen op de zolder van het nabijgelegen Mauritshuis.

In zijn wetenschappelijk werk concentreerde hij zich op de Nederlandse numismatiek, alhoewel uitstapjes naar andere terreinen niet vermeden werden. Dankzij de groeiende kaartsystemen en excerpten van muntvondsten bouwde hij een unieke bron van kennis op, die bovendien voor iedereen raadpleegbaar was (en is). De collectie Nederlandse munten maakte in dezelfde tijd een stormachtige groei door. Samen met de collectie plakkaten en manualen uit het legaat Van Kerkwijk vormde deze documentatie de basis voor veel van zijn baanbrekende artikelen. De essentie van zijn werk was het gebruiken van munten uit muntvondsten als primaire bron voor een werkelijk begrip van de muntcirculatie. Soms moest het beeld van de muntcirculatie, tot dan toe gebaseerd op wetsteksten en archivalia, behoorlijk worden bijgesteld. Naast het bestuderen van muntvondsten uit de bodem kregen vanaf de jaren zestig ook muntvondsten uit 17e- en 18e-eeuwse Nederlandse scheepswrakken zijn aandacht.

Al dit onderzoek resulteerde in honderden artikelen en een aantal boeken. Een uiterst belangrijke catalogus was *Les monnaies bourguignonnes*, geschreven samen met Marcel Hoc. De beroemde Aulapocket *De Nederlandse Munten* bood voor het grote publiek een systematisch overzicht van de Nederlandse muntslag.

Beide publicaties komen bij het Penningkabinet nog dagelijks uit de kast. In de bibliografie van zijn publicaties in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1980 is zijn fenomenale productie goed te volgen.

Zijn benoeming tot bijzonder hoogleraar numismatiek te Leiden in 1976 was een wetenschappelijke kroon op zijn werk. Het leek tevens de eerste stap op weg naar een nauwere aansluiting bij de universitaire gemeenschap. Sinds 1867, na de dood van Van der Chijs, was er geen hoogleraar numismatiek meer in Leiden geweest. Van Gelder gaf zijn werkcolleges in het museum, met het materiaal op tafel.

In 1958 verhuisde het Penningkabinet naar de Haagse Zeestraat. Hier waren wél mogelijkheden tot het organiseren van wisselende exposities in een bescheiden ruimte. Twee pogingen tot inbraak maakten in 1971 helaas een einde aan exposities van kostbare tentoonstellingen. Ondertussen waren de collecties nog steeds elders ondergebracht. Van het depot naar het museumgebouw moesten de medewerkers met de verzameling over straat.

In de jaren vijftig, zestig en zeventig werkte hij samen met een aantal collega's. Annie Zadoks Josephus-Jitta, Nic Zon, Olga Roovers, Joop Evers, Gay van der Meer, Marianne Maaskant, Jean Pierre Guépin, Jos van der Vin, Arent Pol en Hans Jacobi hebben allen op eigen wijze van zijn kennis en kunde geprofiteerd. Hij gaf zijn medewerkers alle wetenschappelijke vrijheid en stuurde hen alleen als er nadrukkelijk om verzocht werd. De heren Maasland en Pak, juffrouw De Groot en mevrouw Castelen zorgden in de loop der tijd voor de museale logistieke zaken. Gebouw en mensen vormden een op en top keurige en bescheiden Haagse instelling, waar op hoog niveau gewerkt werd.

Vanaf het begin was duidelijk, dat ook de behuizing aan de Zeestraat van 'tijdelijke' aard zou zijn. Maar tijdelijk is een rekbaar begrip bij de overheid. In 1974 werd uiteindelijk besloten, dat het Penningkabinet naar Leiden zou verhuizen. Het voormalig archeologisch instituut aan het Rapenburg naast het Museum van Oudheden leek een ideale lokatie. Meer aansluiting bij de universiteit en mogelijkheden tot samenwerking op het gebied van beveiliging waren een idealistisch en praktisch motief voor dit besluit. Helaas – of gelukkig – viel de verhuizing naar Leiden niet meer onder zijn directoraat.

In 1979 kwam de vut-regeling tot stand en dit bood hem de gelegenheid vervroegd uit te treden. Na eenendertig jaar directeurschap was dit een volkomen begrijpelijke stap. Hij kon zich daarna volop wijden aan de vele boeiende aspecten van de numismatiek, wat resulteerde in een stroom van artikelen. Jammer genoeg weten we niet welke potentiële artikelen of vraagstukken hij nog in zijn brein had opgeslagen. Hij was nog lang niet uitgedacht. In elk geval is het buitengewoon verheugend, dat de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* zo van zijn kennis heeft mogen profiteren.

Van Gelder was inhoudelijk zeer consciëntieus. Op uiterst resultaatgerichte wijze bedreef hij de numismatische wetenschap. Zijn enorme kennis en verstand stonden ten dienste van iedereen die van plan was te publiceren over de numismatiek. Hij wist altijd observaties te maken of informatie te geven, die de auteur dwong nog eens heel goed na te denken over hetgeen hij bedacht had. In de loop van zijn werkzaam bestaan kreeg hij een grondige hekel aan vergaderingen, met name die van het ambtelijk circuit. Met zijn efficiënte stijl van werken kon hij geen geleuter velen. Dan werd hij ongeduldig, korzelig zelfs. Ook officiële bijeenkomsten waren geen feest voor hem. Het siert hem des te meer dat hij zich er toch geregeld vertoonde.

Al zijn activiteiten op numismatisch terrein bleven niet onopgemerkt in binnen- en buitenland. Tal van onderscheidingen en eerbewijzen vielen hem ten deel. Het tekent hem, dat hij,

georganiseerd als hij was, geen lijst heeft gemaakt van deze eerbewijzen. Het is niet zeker of het volgende overzicht nu compleet is:
Officier in de Orde van Oranje Nassau
Ridder in de Orde van de Academische Palmen
Erelid Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
Erelid Koninklijk Belgisch Genootschap voor de Numismatiek
Erelid Société Française de Numismatique
Corresponderend lid American Numismatic Society
Erelid Commission Internationale de la Numismatique
Erelid der Verein der Münzenfreunde für Westfalen und Nachbargebiete
Onderscheiden door de Associaçon Numismatica Espanola
Onderscheiden door de Circulo Filatelico y Numismatico Barcelona
Onderscheiden door de Royal Numismatic Society
Onderscheiden door de American Numismatic Society
Onderscheiden door de Gesellschaft für Internationale Geldgeschichte

Met zijn heengaan is een tijdperk afgesloten. De Nederlandse numismatische wereld is een stuk armer geworden. We zullen hem zeer missen.

Terrine Amalia van Solms geconserveerd

In de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet bevindt zich een grote gouden terrine bezet met gemmen en cameeën, uit het bezit van Amalia van Solms. In het afgelopen jaar is dit kostbare object onder leiding van het Penningkabinet geconserveerd, in het kader van het Deltaplan voor Cultuurbehoud.

De terrine is uit de eerste helft van de zeventiende eeuw en gemaakt van puur goud, waarop een – deels transparante – laag email en tientallen gesneden stenen zijn aangebracht. Het geldt als een van de topstukken uit de verzameling van het Penningkabinet, dat naast munten en penningen ook een grote collectie gesneden stenen bezit. De toestand van de terrine was evenwel zeer zorgwekkend. Met name het email was voor een groot deel afgebladderd. Wegens de slechte toestand moest de terrine permanent in de klimaatkist in het depot blijven.

Geruime tijd heeft het Penningkabinet actief gezocht naar een juiste behandelingsmethode om verder verval tegen te gaan. Een uitgebreid advies is ingewonnen bij diverse specialisten in binnen- en buitenland, over de meest optimale condities waaronder de terrine bewaard diende te worden en welke conserveringsmaatregelen genomen moesten worden. Uit onderzoek bleek dat de terrine door de vele omzwervingen, in wisselende omstandigheden, ernstig heeft geleden onder te veel licht en grote temperatuurswisselingen.

Het Penningkabinet heeft nu passende maatregelen getroffen. De terrine is nu weer voor expositie geschikt en zal ook voor de komende generaties te bewonderen zijn.

In memoriam prof. dr H. Enno van Gelder

Rotterdam 1916 – Zeist 1998

DICK PURMER

Op 7 maart overleed prof. dr Hendrik Enno van Gelder. Begin van dit jaar openbaarde zich een ernstige ziekte maar tot zijn overlijden heeft Henk op numismatisch gebied nog een groot aantal activiteiten kunnen ontplooien. Tot het einde toe heeft hij gewerkt en dat is typerend voor hem.

Naast zijn directeurschap van het KPK, een managementfunctie, heeft hij nog tijd kunnen vinden voor wetenschappelijk onderzoek en vastlegging hiervan. Hij is van alle beroepsnumismaten in ons land degene die het meest heeft gepubliceerd en met name het moeilijke gebied van de Middeleeuwen heeft blootgelegd.

Zonder overdrijving kan Henk in Nederland de grootste en belangrijkste numismaat van deze eeuw genoemd worden. Hij wist gelukkig zijn professionele activiteiten goed te combineren met het vrijwilligerswerk. Meer dan vijftig jaar heeft hij zijn bijdrage geleverd en dat in alle bescheidenheid.

Voor het Genootschap waren de volgende functies van groot belang:

Secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde van 1946 tot 1965.

Secretaris Numismatische kring 's-Gravenhage van 1948 tot 1980. De laatste datum is die van zijn pensioen.

Lid van de redactiecommissie van het *Jaarboek* van 1949 tot 1992. Dit was een functie die hij zeer belangrijk vond en waar het Genootschap heeft kunnen profiteren van zijn grote kwaliteiten op dit terrein.

Hij trad niet graag op de voorgrond, vandaar dat hij koos voor de functie van secretaris met het vele werk aan deze functie verbonden.

Gezien zijn persoonlijkheid en zijn activiteiten werd Henk erelid van het KNGMP, maar ook in het buitenland werd hij geëerd, zoals onder andere met erelidmaatschappen van de Royal Numismatic Society te Londen, de Société Française, de Société Royale de Numismatique de Belgique en de American Numismatic Society.

Er bestaat een zeer wijde waardering voor zijn bijdragen en niet alleen in de kring van de numismaten. Voor zijn verdiensten vereerde de Nederlandse regering hem met het officierschap in de Orde van Oranje-Nassau en de Franse regering met de Palmes académiques.

Bij zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van zijn bijzonder hoogleraarschap in de numismatiek aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 28 mei 1976 kwam naar voren waar zijn prioriteiten lagen: de aandacht voor het uiterlijk van de objecten; de aandacht voor de munten in hun functie van betaalmiddel; de kennis die noodzakelijk is voor een goed begrip van de diverse documenten uit de tijd.

Kenmerkend is het interview ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, waarin hij stelde: 'het verzamelen heeft mij nooit geboeid, wel dat de objecten als bronnen voor de geschiedenis kunnen worden gebruikt en waarom staat er op die munt nu wat er op staat, hetgeen leidde tot bronnenonderzoek.'

Zijn proefschrift *Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694*, een zeer gedegen studie, is nog steeds belangrijke informatie voor de bestudering van de muntslag tijdens de Republiek. Hierin heeft hij ook de politieke en

economische betekenis van de muntslag aan de orde gesteld.

Hij was uitermate geïntrigeerd in de late periode van de Middeleeuwen. Voor hem was belangrijk, dat van deze periode archiefmateriaal beschikbaar was, hetgeen ook gold voor de vroegmoderne tijd.

Veel wetenschappelijke belangstelling was er ook voor de muntvondsten. Het ging hem hierbij vooral om een verklaring van de samenstelling van de vondst en vooral publicatie van de bevindingen was voor hem van het grootste belang. Door hem zijn over de muntvondsten veel public aties verschenen. Hij was uitermate ongelukkig, dat de muntvondsten na zijn afscheid als directeur van het KPK niet meer in het *Jaarboek* werden gepubliceerd. In het afgelopen nummer van *De Beeldenaar* heeft hij als laatste bijdrage een zeer gemotiveerd pleidooi voor de publicatie van deze vondsten geleverd. Het was mij een genoegen hem eind februari mee te kunnen delen, niet wetend van zijn artikel in *De Beeldenaar*, dat de beschrijving van de muntvondsten in het *Jaarboek* wordt hervat.

Henk heeft de literatuur verrijkt met enkele standaardwerken. Naast het reeds eerder genoemde proefschrift kunnen genoemd worden: *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* (1955), *Les Monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434- 1713* (samen met Marcel Hoc, 1960), *De Nederlandse munten* (1965, 7e bijgewerkte druk 1980). Vooral het laatste boek, uitgegeven door uitgeverij Het Spectrum in de Aula-reeks, heeft velen, ook niet-numismaten, veel kennis bijgebracht over de Nederlandse muntgeschiedenis en wordt nog steeds zeer gewaardeerd.

In de afgelopen jaren heb ik tijdens mijn voorzitterschap meermalen met Henk contact gehad. In de redactiecommissie van het *Jaarboek* werd ik getroffen door zijn uitermate grote parate kennis en daarnaast door zijn grondige voorbereiding van te bespreken onderwerpen. Ook ben ik bij hem thuis geweest om intermenselijke problemen te bespreken, hij fungeerde dan als klankbord en zijn integere, wijze, maar vooral menselijke benadering was van grote waarde. Bij vaktechnische onderwerpen wist hij op uiterst vriendelijke wijze zijn mening te ventileren, waarbij ik overigens wel eens met een onprettig gevoel naar huis ging. Ongeacht de voorbereiding wist Henk toch altijd nog enkele opmerkingen te maken over zaken of verbanden, die ik volledig over het hoofd gezien had.

Het Genootschap heeft Henk de literatuurpenning in goud – slechts zeer spaarzaam verleend – toegekend voor zijn bijdragen in het *Jaarboek*. Eigenlijk is dit een bescheiden afspiegeling voor zijn activiteiten op het gebied van *De Beeldenaar* en het *Jaarboek*. Vele auteurs, zowel de gevorderden als de beginnelingen, hebben hun ideeën en artikelen voorgelegd aan Henk, die de artikelen op de van hem bekende grondige wijze van commentaar voorzag en het commentaar op een uiterst vriendelijke wijze mededeelde. Naast inhoudelijke principiële zaken nam hij de tekst ook zeer nauwkeurig door. Zo kreeg ik eens het commentaar, naar aanleiding van een transcriptie van een document uit de vijftiende eeuw, dat de naam van een muntmeester bij Van der Wiel anders luidde dan bij mij, met de vraag: Wie heeft hier verkeerd gelezen? Dit kleine punt geeft aan hoeveel werk hij aan het ondersteunen van auteurs besteedde. Soms kreeg je de indruk, dat het gehele *Jaarboek* het werk van Van Gelder was, hetzij als auteur hetzij als ondersteuner en corrector. Als men de index van het *Jaarboek 1992* en de bibliografie opgenomen in het *Jaarboek 1980* doorneemt, staat men versteld van de productie van Henk, veel artikelen over de Middeleeuwen, de periode van

de Republiek, maar ook over penningen en economische onderwerpen. Helder staat mij voor de geest een artikel over een dominee uit de achttiende eeuw, die gemotiveerd aangaf waarom zijn inkomen te laag was. In een klein artikel werd je aan het denken gezet over de economische verhoudingen en bestedingen van het geld in een voorbijgegane periode.

Ook de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, waarin Henk in de raad van advies zitting had genomen, heeft dankbaar geprofiteerd van de immense kennis en werklust van Henk. Elk trefwoord werd door hem gezien en het kwam zelden voor dat er geen commentaar bij stond.

Wij zullen Henk heel erg missen. Vanwege zijn grote bijdrage door zijn grote kennis en werklust en zijn op bescheiden wijze becommentariëren van het werk van auteurs. En ik zal zijn adviezen, ook op ander gebied dan de munten, sterk missen. Henk was in ons Genootschap een instituut. Wij die hem gekend hebben, zullen hem ons altijd blijven herinneren en gelukkig zal zijn naam dankzij zijn vele waardevolle boeken en artikelen nog lang bij iedereen blijven voortleven.

Henk heeft tot de laatste dag gewerkt, heeft zijn zaken goed afgemaakt, en laat een grote leegte achter. Wij wensen zijn echtgenote en de familie in de komende tijd heel veel sterkte toe.

Oproep onderzoek muntstempels tot 1806

Sinds enige tijd wordt een uitgebreid inventariserend onderzoek uitgevoerd naar de in Nederland bewaard gebleven muntstempels. Het onderzoek wordt uitgevoerd onder leiding van een klein team van redacteuren, bestaande uit D. Purmer RA, drs M.L.F. van der Beek en drs A.A.J. Scheffers, en staat onder verantwoordelijkheid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Het doel van het onderzoek is te komen tot een catalogus van muntstempels, die zal worden gepubliceerd in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 84* [1997]. Nadat eerst is gekeken naar muntstempels in het bezit van Nederlandse musea, is het nu tijd te gaan kijken naar muntstempels in particulier bezit. Voor collectiegegevens over de Nederlandse musea is gebruik gemaakt van het *Collectieoverzicht* uitgegeven in 1992 ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Voor gegevens omtrent muntstempels in particulier bezit is natuurlijk geen gepubliceerd overzicht beschikbaar. Graag roepen de leden van het redactieteam alle bezitters van muntstempels uit de periode tot 1806 op gegevens over de in hun bezit zijnde muntstempels te sturen naar: Onderzoeksteam muntstempels in Nederland, p/a Het Nederlands Muntmuseum, t.a.v. drs A.A.J. Scheffers, Postbus 2407, 3500 GK Utrecht. De zo verkregen gegevens zullen te allen tijde vertrouwelijk worden behandeld.

Giacomo Casanova (1725-1798)
Inschrijfpenning 1998 Vereniging voor Penningkunst

ROBERTO RUGGIU

Toen mij gevraagd werd een penning te maken ter gelegenheid van de 200e sterfdag van Giacomo Casanova, waarschijnlijk de meest beroemde en geniale avonturier van zijn eeuw, moest ik meteen denken aan de beelden van hem die Federico Fellini ons zo levendig gegeven heeft. In zijn film komt vooral een Casanova naar voren die alle vrouwen wist te betoveren, doordat hij in ieder van hen het individuele en bijzondere wist op te merken en te waarderen. Behalve een groot liefhebber van vrouwen en goud, was hij ook een zwaardvechter en een zwendelaar, verlicht denker, economisch hervormer, diplomaat, bemiddelaar en alchemist, die tot ridder van 'Seingalt' is geslagen en romances en balletten ter plekke bedacht.

Op de ene zijde van de penning staat tussen zijn sterfjaar en het jaar van uitgifte een hanenkop. De haan is behalve symbool van een vrouwenversierder ook het symbool van het alchemistisch ontwaken.

Ik heb er bovendien voor gekozen deze penning in zilver te laten gieten, omdat in de alchemie het element zilver verbonden is aan de maan en het vrouwelijke in de kosmos, in tegenstelling tot het element goud, dat bij de zon en het mannelijke hoort.

Zoals Fellini in zijn film de erotiek als rode draad door Casanova's leven geweven heeft, heb ik de andere zijde van de penning gebruikt om zijn fascinatie voor alle vrouwen te verbeelden. Deze zijde laat een vrouwennavel zien zoals die is, sensueel en intiem, met een tastbare huid, de essentiële elementen die ik in deze penning wil benadrukken. (Zie Verenigingsnieuws op bladzijde 143.)

36 mm, gegoten, zilver

Mevrouw Louise Metz, 80 jaar

FRANS VAN PUIJENBROEK

De beeldhouwster-medailliste Loeki Metz mag op 3 juni 1998 de leeftijd der sterken onder ogen zien. Een krachtige vrouw zoals Mozes in de psalm zegt, maar reken wel op vele jaren van onheil en jammer, bromt hij na.

Als dochter van het Oude Volk heeft de jarige dat ondervonden: De jaren van oorlog en bezetting, van vervolging en vernietiging. Haar beklemt nog steeds de vraag waarom haar ouders zich lieten wegvoeren: Auschwitz hun eindbestemming. Ze had haar ouders bezworen te vluchten naar Engeland, toen dat nog mogelijk was. Daar zagen ze tegenop. Het zou hier allemaal zo'n vaart niet lopen. Ze waren zo volgzaam, zegt de dochter met gelatenheid in haar ogen. Het lot van haar ouders komt ter sprake, wanneer ik naar de haar kenmerkende strijdbaarheid informeer. Die heeft ze niet van haar ouders. 'Nee, bepaald niet. Maar misschien juist daarom ben ik zo kwaad,' voegt ze er verontschuldigend lachend aan toe.

Enige kind van Tobias Philip Metz en Sarah Zeckendorf, groeide zij, Louise Estella Julia, op in het vertrouwde Amsterdam. Na drie jaar HBS stapte ze op aanraden van de tekenleraar over naar de afdeling beeldhouwen van de Kunstnijverheidsschool. 'Ik dacht beeldhouwen, dat is nog wel wat.' Toch was ze daar gauw uitgekeken. Nog te jong voor toelating tot de Rijksacademie, ging ze naar de Rijksnormaalschool, waar ze een tekenacte haalde.

Blijkens de gegevens werd ze in 1937 tot de Rijksacademie toegelaten. Haar jaargenoten waren Nico Onkenhout en Carrie Ghijsels. Het tweede leerjaar overgeslagen, kwam ze in 1939 in de derde klas om in 1941 haar vierjarige opleiding bij Bronner te beëindigen. Het uitgevallen jaar vormde een onderbreking, waarin ze, naar ze verklaart, de kunstacademies in Brussel, Antwerpen en Den Haag bezocht en een studiereis naar Italië ondernam. Een en ander had ermee te maken dat ze afstand moest nemen van een amoureuze verhouding met een collega, waar vader Metz in letterlijke zin weinig brood in zag.

Toen Loeki Metz van de Academie kwam, kreeg ze nauwelijks gelegenheid zich met haar vak bezig te houden. Ze moest het vege lijf zien te redden en onderduiken met de klemmende onzekerheid over het lot van haar ouders. Het zijn ervaringen, die sporen achterlaten. 'Maar je ziet, ik ben er doorgekomen.'

Jan van Luijn, die ze nog kende van de academie, gaf haar onderdak in zijn atelier op een zolder boven een cliché-fabriek aan de Oude Gracht in Utrecht. De bevrijding kwam en in 1946 zijn Van Luijn en zijn refugée getrouwd. Beiden namen in hetzelfde jaar deel aan de tentoonstelling 'Prijsvraag Renesse' van de Nederlandse Kring van Beeldhouwers in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Samen met Van Luijn, Joop Hekman en Pieter d'Hont werkte ze aan een tijdelijk monument voor feestelijk vertoon in Utrecht. Het 1900-jarig bestaan van de stad levert haar de opdracht op voor het maken van een penning: *Trajectum ad Rhenum XLVII-MCMXLVII*. De eerste in een lange reeks.

Met haar tweede penning *50-jarig Regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhelmina* doet ze mee aan een beslo-

Louise Metz als jong meisje

50-jarig regeringsjubileum H.M. Koningin Wilhelmina, 1948, 58 mm

ten prijsvraag voor vrouwelijke medailleurs van de Vereniging voor Penningkunst. Het ontwerp in negatief gesneden is een wijze van werken, die ze later heeft prijsgegeven. Voor de Vereniging was het de uitgave van een eerste gietpenning: 'Een eigenzinnige manifestatie van hiëratische plechtigheid, ingetogen en feestelijk. Een verademing', zoals ik eerder al constateerde.

In het leven van Metz vervulde deze bekroonde penning een sleutelfunctie. Ze nam 'm in 1948 mee naar Parijs en stapte er de Monnaies et Médailles, in de wandeling de Monnaie, aan de Quai Conti mee binnen. De faam van de penning was haar door een vermelding in een Fidempublicatie voorafgegaan. Ze kwam, zag en overwon, zou men kunnen zeggen, ze kreeg een freelance penningopdracht. Het werd *Sarah Bernhardt*, een penning waarmee Metz nog steeds graag naar voren treedt.

Esser, haar trouwe collega, zegt van dit werkstuk, dat Metz er een serie portretpenningen mee begon, waar hij alle bewondering voor heeft.

Het uitstapje naar Parijs wordt een verblijf. *Comme un oiseau qui s'enfuit* wilde ze weg uit de beklemming van het leven in Nederland, waar naar haar gevoel te weinig werk op haar wachtte en te weinig te beleven viel. Maar haar jaren aan de Seine werden evenmin een doorlopende juichkreet. 'Die Monnaie was dan de enige, die je nog een beetje aan het werk hielp.' Werken voor deze Franse staatsinstelling is voldoen aan omschreven regels: Plakken afleveren voor een slagpenning in een behoorlijk formaat, om met de reduceerbank tot een gewenste grootte te worden verkleind. Een werkproces dat aan artistieke vrijheid en uitingsdrang eigen grenzen stelt.

Tussendoor nam ze met haar werk deel aan de jaarlijkse presentaties van 'Jeune Sculpture' in de Tuilleriën. Aanvankelijk huisde Loeki Metz in een hotel aan de rue du Bac op wat ze noemt 'een meidenkamertje': een bed, een wasbakje en een tafeltje, c'était tout. Het tafeltje vormde haar werkplek voor het bewerken van de 'grote plakken'. Daarna kreeg ze een klein atelier in het Collège Néerlandais in de Cité Universitaire.

Toen gedeponeerde effecten van haar ouders alsnog boven water kwamen en verzilverd konden worden, kocht ze in Gentilly voor de Porte d'Italie een, wat ze noemt, ateliertje.

Intussen waren haar levensomstandigheden drastisch gewijzigd. Een romance met een student uit Guade-

Jan van Luijn, Vrouw tredend uit vijf jaar gruwzaamheid, gedenkteken Schiedam, 1955 (foto: J. van Luijn)

loupe liep uit op een menselijk beeldhouwwerkje, *un petit prince*, 1952. Ze zegt ervan: 'Ja, ja in Parijs, [lachend] bonjour, daar is van alles... maar ik had een klein jongetje thuis en dat moest gevoed worden en dat kwam dan uit de bewaarschool, de maternelle. Dan moest je er om vijf uur staan om dat kind op te halen, ik kon me de luxe niet permitteren om gezellig in een café te gaan zitten.'

De banden met de in Utrecht achtergebleven echtgenoot werden met een scheiding afgerond. Dat deed zeer. Jan van Luijn had er nooit voor gevoeld haar in haar avontuur te volgen. Hij bleef in Utrecht aan zijn opdrachten werken. Een bronzen bevrijdingsmonument voor de gemeente Schiedam laat duidelijk zien wie zijn muze is geweest.

Een correspondent van een Nederlands dagblad in Parijs bracht Metz in contact met de directeur van de Rotterdamse Kunststichting. Deze was met een delegatie uit de Maasstad op bezoek bij bronsgieter Susse, waar *La Ville Détruite*, het beeld van Ossip Zadkine in uitvoering was. 'Ze dachten dat ze een Française zagen, want ik zag er heel mooi uit hoor. En omdat ik Nederlands sprak, waren ze helemaal in hun nopjes en of ik langs kwam en zo ben ik aan werk gekomen in Nederland.'

Het is niet duidelijk wanneer Metz metterwoon naar Nederland terugkeerde. Tegen de een zegt ze 1957, tegen de ander 1962, maar in 1974 liet ze in *Het Vrije Volk* nog weten haar vaste stek in Gentilly, aan de rue Robert Marchant te hebben. Haar adres in IJsselmonde had maar een tijdelijk karakter. Waarschijnlijk is deze uitspraak terug te voeren naar een geschil met de fiscus, die haar een aanslag had gestuurd. Ze verklaarde hier geen inkomsten te hebben en haar belasting in Frankrijk te betalen. Feit is, dat ze reden had zowel hier als in Parijs aan wal te blijven. Was het eerst de Monnaie, die haar penningopdrachten verschafte, zoals onder meer *Vincent van Gogh* (1950), *Amadeo Modigliani* (1951), *La Grande Rachel* (1958), later wordt het Le Club Français de la Médaille: *Hommage à Vermeer* (1968), *Pays Bas* (1968), *Pieter Paul Rubens* (1970/71).

Intussen drong, gedragen door de fleur van haar Parijse verblijf, haar artistiek vakvrouwschap in Nederland door. Rotterdam gaat voorop met een opdracht voor een *Erasmus plaquette*

Erasmus, 1969, 65 mm

(1951), gevolgd door een aantal penningen, zoals in 1969 weer *Erasmus*. Toen burgemeester Thomassen deze aanbood aan keizer Hirohito van Japan bij diens bezoek aan de geboortestad van de grote Europeaan, veroorzaakte zijn geste enig lokaal tumult. De burgemeester beriep er zich op dat de penning het mooiste geschenk in kleine vorm was, dat zijn stad op dat moment had weg te geven. Wat meer is, Metz had de Rotterdamse humanist met een naar rechts gewend profielportret zeer sprekend uitgebeeld; de keerzijde verwees naar *Lof der Zotheid*, een universele, niet afslijtende boodschap voor heersers van Oost en West.

Het is onmogelijk om in dit bestek al haar, tot nu toe 85 beschreven penningen te noemen. Ze ontwierp ze voor steden, verenigingen, musea, banken en andere nuttige instellingen in West-Europa en aanpalingen.

Natuurlijk maken we een uitzondering voor haar geslagen *Sweelinck* (1961) en haar gegoten *Anti Kernbom* van 1983 voor de Vereniging voor Penningkunst.

Het mag merkwaardig en voor de opdrachtgeefster een hoogst pijnlijke ervaring heten, dat de opdracht voor deze penning tot een, tot voor de rechtbank in Alkmaar uitgevochten geschil moest leiden. Naar ik heb begrepen, waren de afspraken met de medailliste, zoals tot dan toe gebruikelijk in goed vertrouwen gemaakt, zonder dat een en ander onbetwistbaar zwart op wit was vastgelegd. Het is nooit meer goed gekomen. Toen Metz bleef weigeren haar jaarcontributie te voldoen, is ze naar de regels van het spel de vereniging uitgezet. Ach, Louise.

In het voeren van gerechtelijke procedures had Metz onmiskenbaar een bedrevenheid ontwikkeld tijdens de moeilijke, veertien jaar durende, en door haar verbeten gevoerde strijd met de gemeente over het monument voor de tienduizend weggevoerde Rotterdamse joden. Als iemand zonder vast inkomen kon ze bij haar procedures een beroep doen op kosteloze rechtsbijstand. Een en ander begon in 1967 na de onthulling van drie plastieken aan de Synagoge op het A.B.N. Davidsplein. Binnen een dag moesten ze weer worden verwijderd, omdat er binnen het fijne deel van de Joodse Gemeente verzet was gerezen tegen het aanbrengen van *gesneden beelden* op die plaats. De plastieken werden opgeslagen. Dat nam ze niet en ze spande een procedure aan met een eis tot schadevergoeding van een ton.

Reliëf Abraham zegent Isaac, deel van het gedenkteken voor weggevoerde joden, Rotterdam 1979/81 (foto: Lex de Herder)

Kranten volgden de strijd. In *Vrij Nederland* (1973) stelde Joop van Tijn de retorische vraag: 'Wil Rotterdam wel een monument voor zijn weggevoerde joden?' Door tussenkomst van burgemeester André van der Louw kwam er eindelijk schot in de zaak. In 1979 gaf de gemeenteraad groen licht voor plaatsing aan de zuilengalerij in de stadhuistuin. Een nieuwe situatie vraagt om een nieuw artistiek concept, stelde Metz van haar kant en na enige discussie sleepte ze er een nieuwe opdracht uit. 'Loeki Metz wint strijd om monument' kopt een Rotterdamse krant. Het gedenkteken omvat twee grote bronzen beelden en vier reliëfblokken. Het geheel is geïnspireerd op de woorden van de profeet Jesaja 56:5 'Ik geef hun in mijn huis en binnen mijn muren een gedenkteken en een naam, die niet uitgeroeid zal worden.'

Koningin Beatrix kwam het gedenkteken op 27 oktober 1981 onthullen. Eerder had Metz van de regerend vorstin opdracht ontvangen voor het maken van haar *Grootzegel*. Rond deze tijd werkte ze eveneens aan een portretbuste van de majesteit voor de Statenzaal van het Provinciehuis van Zuid-Holland. Van de gelegenheid maakte ze gebruik voor zichzelf een penning van *Beatrix Regina* te maken.

Op mijn vraag naar een relatie tussen haar beeldhouwwerk en haar penningen, antwoordt ze gedecideerd dat het een niks met het andere te maken heeft. 'Alles heeft zo zijn eigen regels en mogelijkheden.' Een penning is heel mooi om te maken, maar voor het creëren van een beeld is ze ook altijd wel in geweest, voegt ze er aan toe.

Voor Rotterdam creëerde ze beelden als *Meisje met hoepels* (1961), *Twee provinciale vrouwtjes*, *De schildpadden*, die in de stad zijn terug te vinden. In Parijs werkte ze aan enkele beelden en ook voor Amersfoort voerde ze opdrachten uit. Naast een stadspenning (1960) *Pro merite Civitatis Amersfortiensis* maakte ze *De jongen*, een beeld voor het Neptunusplein, waarvoor Serge, haar zoon, opgaand in zijn spel, model zal hebben gestaan. Voorts *De Meeuw*, een vogelplastiek aan een der uitvalswegen van de stad. Mogelijk heeft ze nog meer beeldhouwwerk op haar naam staan – het is niet geïnventariseerd – hoewel iemand als Esser van oordeel is dat ze daarvoor wellicht te weinig kansen heeft gekregen. Des te meer vond ze

Jongensfiguur, bronsplastiek, Amersfoort, circa 1964

Louise Metz in haar veranda-atelier, Wassenaar 1987 (foto: Rick Messemaker)

haar werk in de penningen, die zij in de beslotenheid van een kleine ruimte en met weinig materiaal vorm kon geven. Ze kon er mee excelleren op een groot aantal internationale tentoonstellingen van de FIDEM, van Helsinki tot Lissabon, van Den Haag tot Rome, en op exposities in Nederland.

Loeki Metz heeft in de penningkunst een indrukwekkend oeuvre op haar naam gebracht. Daarbij is het dan niet uit te sluiten dat een enkele keer een penning van haar hand zich lijkt te spiegelen aan die van een ander. In de loop van de jaren is haar signatuur vrijmoediger geworden, speelser, ten koste wellicht van haar toch wel goede gevoel voor ordening. Minder gericht op vernieuwing dan op behoud van het goede, waarin ze overigens verrassend voor de dag kan komen. Van Wessem (1988) noemt haar gevoel voor compositie zeer sterk. 'Uiteenlopende gevoelstoestanden weet zij raak te treffen. In haar portretten van historische figuren steunt ze op overgeleverde traditionele weergaven, die zij door haar persoonlijke benadering een nieuw leven weet te schenken.'

Metz zelf vindt het maken van een penning niet zo eenvoudig. 'Steeds als zo'n staat van een penning gemaakt is, dan zeg je dat kan weer beter en dat is dan een langdurig proces. Je houdt je bezig met wat er uit te drukken valt, of dat nu een portret is of iets anders, om dat in de cirkel te brengen.' Ze wil in haar werk haar eigen handschrift te voorschijn laten komen.

Haar curriculum samenvattend, mogen we stellen dat Loeki Metz op gedreven wijze haar leven als beeldend kunstenaar heel specifiek vorm heeft gegeven. In een streven naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid haar weg zoekend, toegerust met een aangescherpt rechtsgevoel en strijdvaardigheid heeft ze zich in leven en werk

gewroken voor het leed haar en haar familie door machthebbers aangedaan.

Na nog een financieel appeltje met Rijkswaterstaat over haar te ontruimen atelier in IJsselmonde tot bij de Raad van State te hebben afgeschild, is mevrouw Metz naar Wassenaar verhuisd. Ze heeft er een atelier, met de sporen van recent werk. In de kamer staat een vleugel, een vertrouwd instrument, dat ze in Utrecht en Rotterdam al bespeelde. 'Neem Beethoven of Bach, dat is meer dan een stukje muziek maken.' Penningen liggen rondom, een borstbeeld van Serge domineert een kamerhoek en een recent geboetseerd portretje van kleinzoon Gideon kijkt vanuit een vensterbank de kamer in. Hij zal haar familienaam dragen. Ze is er heel gelukkig mee.

VERANTWOORDING. Als voorbereiding op mijn bijdrage 'Mevrouw Louise Metz, 80 jaar' heb ik op 11 november 1997 een gesprek met mevrouw Metz gevoerd. Data en namen van personen en zaken zijn verder bijeengebracht en geverifieerd aan de hand van archiefonderzoek te Rotterdam, krantenverslagen (Utrecht, Rotterdam, Amsterdam) en informatie uit tijdschriften (Parijs, Amsterdam, Haarlem), *De Geuzenpenning*, *De Beeldenaar* en andere ter zake doende publicaties. Voort heb ik inzage gehad in de doctoraalscriptie van Anouk D. van Spaendonck: *Loeki Metz, het Oeuvre van een Penningkunstenares* (Leiden 1996).

'Tegen de golven in'

PIET ESSER

'Wij hebben praktisch alles van haar' zei Marjan Scharloo mij die morgen in september van het vorig jaar. – En: 'het was wel even sjouwen' zei mij een van de aardige jongedames waar ons Penningkabinet bovendien nog rijk aan is. Deze sloot mij op in een klein, stil kamertje waar op een paar aaneengeschoven tafels dus 'praktisch' het hele penningoeuvre van Loekie Metz uitgestald lag. En dat was niet niks, en voor mij eigenlijk een nogal verwarrende ervaring. Grote modellen voor de reductiebank, proefgietsels, afslagen van verkleinde penningversies, alles door elkaar, in zacht papier en kartonnen doosjes verpakt. Waar te beginnen? Zelf kende ik haar topstukken heel goed, maar de hoeveelheid brons op die tafels overdonderde mij, en ik was blij toen ik *Sarah Bernardt* te pakken kreeg. Ja – daar was ze, Loekie Metz, als een zelfportret, fier en onafhankelijk, zijzelf ten voeten uit – nou ja tot aan haar middel dan – en ja hoor op de achterkant 'stormde' het. Zo kende ik haar. Uit 1949 las ik met verbazing op het kartonnetje. Wat wij – haar tijdgenoot-collega's – toen maakten stelde nog niet veel voor. Ja dit kende en bewonderde ik. Vanaf dat ogenblik, in dat kleine stille bovenkamertje, rolde en wentelde een heel leven van penningmaken door mijn handen, en gleden mijn verrukte ogen over de heuvels en dalen – en rotspunten – van haar bronzen.

Hoewel zij mooi kan tekenen, heeft zij zelden vanuit een vooropgezet plan gewerkt, of volgens enige methode. Bij haar geen langzaam en voorzichtig de verschillende vormdelen begrenzen – en in een overzichtelijk en vast compositair verband zetten. Bij haar heb je altijd het gevoel dat zij ongecompliceerd, direct tot de aanval overgaat. Haar werk krijgt daardoor vaak iets overrompelends – en een heftigheid die je verbaast. Natuurlijk loopt het haar dan ook wel eens uit de hand, vooral op de achterkanten. Zij heeft zo veel te vertellen dat haar penningen wel eens te vol gepropt zijn en daardoor chaotisch werken. Maar vervelend zijn ze eigenlijk nooit. In haar beste penningen vloeien de verschillende vormdelen in een rijk spel van licht en donker in elkaar over. Ook al omdat ze van het begin af aan in brons denkt. Haar werk heeft dan ook vaak iets 'bloeiends'.

Zij missen weliswaar de sensitieve soberheid van de penningen van bijvoorbeeld Nynke Schepers of Christl Höfner. Ze missen ook wel een beetje de touchante natuurlijkheid – die zo aantrekkelijk is bij Ruth Brouwer of de poëtische soms bijna grafische charme van Marianne Letterie. En zo kan je verder gaan. – Het zo sterk decoratieve van Christien Nijland – Het helder overzichtelijke van de vlakverdeling van Geer Steyn of Frank Letterie. – Evenmin de humor van Van de Vathorst of de grote inventiviteit van Claus. Holland is rijk aan goeie medailleurs. Maar *haar* penningen zitten boordevol met – Loekie Metz – en dat is heel wat! Je kan van haar penningen houden of niet – zelden zijn ze vervelend. Daarvoor zijn ze teveel geladen met spontaneïteit.

Zij was een aardig – klein en heel levendig – meisjesachtig dametje, met tintelende ogen en een grote uitstaande bos blond haar. In haar reactie op

anderen, kon zij zich wel eens verbergen achter een uitdagend soort van bruuskheid, waarmee zij haar kwetsbaarheid van gevoelsmens meende te moeten beschermen.

En nu wordt zij tachtig en is nog lang niet uitgewoed – vermoed ik – al is dat wilde haar nu wit geworden. Zij is nog even levendig gebleven als in de jaren vijftig toen ze vaak in de Zomerdijkstraat bij ons logeerde.

Het was behalve een echte kunstenaarsstraat ook wel een beetje een medailleursstraat aan het worden. Henk Dannenberg maakte er zijn penningen en Paul Grégoire. Fred Carasso ontwierp er grote series van abstracte penningen en zelf blies ik er ook mijn partij mee. En vandaag de dag nog maakt Geer Steyn zijn penningen daar en Jet Schepp de hare. En van Hund, die praktisch alles goed kan heb ik een expressieve heel menselijke *Michelangelopenning*, die onze Vereniging maar eens moest uitgeven voor de verandering! 't Was altijd feest als Loekie bij ons kwam. De kinderen waren dol op haar, want ze kon best–mooi–gek–doen. Als we – na de veldslag van het eten – onze diverse kinderen veilig hadden opgeborgen in hun bed, gingen we met onze penningplankjes om de tafel zitten werken. Dora nam een schetsboek en ging ons tekenen.

Louise, zoals we haar toen noemden, had voor mij het aureool van 'la Monnaie de Paris' om zich hangen. Corbin – Galtié – Chauvenet en zo veel andere klinkende namen van Franse en Italiaanse medailleurs die toen de toon aangaven.

Het was een prachtig gezicht zoals zij zat te werken – een en al vuur en bewegelijkheid. Zelfs meende ik wel eens een stuk materie door de lucht te hebben zien vliegen. Dora riep steeds 'Hou je handen nou eens even stil – zo kan ik jullie niet tekenen.'

Zelf had Dora twee erg aardige penningen gemaakt, maar ze was vergeten dat je daarbij wel je handen moet kunnen bewegen. En *dan* moest je net Louise hebben. Ook als ze niet werkte waren haar handen steeds bezig. Dan liep ze rond door het atelier – speelde een stukje Bach op haar eigen vleugel – die ze al jaren lang bij ons geparkeerd had – of ze haalde een mooi boek uit de kast om dat door te bladeren. Dan weer zette zij een grammofoonplaat op – ja Bach – en danste met de kleine Serge op de arm door de grote ruimte.

Nee handen stil houden was er bij haar niet bij. Als ze werkte – dan was dat intensief en 'verslonden'. Wel hield ze af en toe haar plankje vèr voor zich uit, kneep haar ogen tot spleetjes, tuitte haar lippen naar voren en mompelde: 'Kijk zo moet je dat nou doen – zo en zo —' en drukte met een vies potlood een paar deuken in de klei – om daarna op onnavolgbare wijze te grinniken. En dat deed ze niet uit zelfoverschatting – daar was ze veel te intelligent voor. Het was eerder uit aangeboren zekerheid van: zo moet het – zo moet je een penning maken. Ze neuriede een paar maten Bach en: 'weet je' vervolgde ze dan 'jij maakt van die grove dingen – zonder finesse.'

Zelf had ik allang gloeiende oren gekregen van kwaadheid en volgens Dora moet ik haar zelfs eens een overrijpe peer naar het hoofd gegooid hebben. Ik leed al genoeg onder het feit dat die vrouwen om mij heen alleen al van nature alles beter deden dan ik – maar zij hoefden niet mij daar aldoor aan te herinneren.

Dora riep dan ook steeds: 'Hou nou eens op met jullie gekibbel – jullie lijken wel kleine kinderen.' Natuurlijk had Louise wel gelijk – ik zat lelijk te knoeien – ik kon er niets van. Maar zelf had ik wel het gevoel met iets bezig te zijn. Ik wilde namelijk het 'fond' in – en beide kanten tot één plastisch geheel maken. Je zou dan meer massa tot je beschikking krijgen om zo tot mooie zware schaduwen te komen, zonder de

penning dikker, dus zwaarder te maken. Ja we hebben in die jaren heel wat afgeharreward samen – Louise en ik. Over één ding waren we het echter gloeiend eens: op een penning hoorde een kop te staan – voor al de vorm- en expressiemogelijkheden van de mooiste abstractie hadden we die nog niet willen ruilen.

Het hoofd is het meest bekende 'brok levende vorm' dat we maar kennen. Het steekt uit een brok kleren omhoog en je loopt er, bij wijze van spreken, iedere dag tegen aan – filosofeerde ik. 'Toch kan je van die kleren best iets aardigs maken' roept Louise dan – maar ik ga, al duwend en wrijvend en kervend, zonder opkijken verder. 'Als je dat tot vervelens toe bekende brok vorm niet kan omtoveren tot iets bijzonders, kan je er beter helemaal niet aan beginnen.' 'Maar 't is wel leuk om te doen' roept Louise weer – 'Je bent als portretmedailleur dan ook zo kwetsbaar als...' 'Als een fietser in het spitsuur' vult Dora aan.

Aan de ene kant dreigt het saaie naturalisme, en aan de andere kant de bedachte – enge – stylering, die de dood in de pot is.

'Ach' zegt Louise 'de vorm is voor mij nooit een probleem geweest – die komt wel, als je maar lekker werkt.' Nu na zoveel jaren begrijp ik alles wel beter. Voor Louise ontstond de vorm vanzelf – onder het rap beweeg van haar vingers. Wat haar ogen zochten was niet anders dan – gewoon – een kop. Voor haar had het niets te maken met een hachelijk avontuur waarbij je moest oppassen om niet in een nare expressie te blijven steken. Maar hoeveel penningen zijn er niet gemaakt waar de burgerlijkheid van afdruipt – of de ijdelheid – het te barse – te flinke – te edele – te hooghartige of, die ingeslapen saai zijn. Al dreigen die gevaren van miskleun met de expressie nog zo – voor mij blijft de penning met twee achterkanten, altijd een teleurstelling.

'Ja maar een paard op de voorkant gaat best – jij bent zo star' zegt Louise dan. 'Ik zou best eens een abstracte penning willen maken' doet Dora nu als duit in 't zakje 'en doe je hand even terug – het was net zo mooi.' Nou ja, zo zaten we dan te keuvelen en we hadden 't nog over het zuivere profiel 'dat zo afstandelijk' is. – 'Wat is dat nou weer?' 'Met het oog kan je alle kanten uit in het profielportret – voor mij is 't bijna de sleutel van de expressie – als je het bijvoorbeeld even meer naar achter zet dan eigenlijk zou moeten, dan ontspant het gezicht en heel dat vervelende 'imperator-effect' verdwijnt.' 'Oh' zegt Louise alleen maar, 'ik weet niet wat jullie gaan doen maar ik ga maffen.'

Ik was juist zo ver gekomen met mijn overpeinzingen – toen de aardige jongedame mij een bekertje thee bracht. 'Oh – het is pas drie uur' beantwoordde ze mijn vraag. Ik zat met een lekker aanvoelend stukje brons in mijn hand. Er stond de kop op van een indiaanse vrouw en ik legde het nog warm van de hand in zijn kartonnetje terug – *Boat against the waves* las ik en raakte een beetje in paniek. Nog maar een paar uur om wegwijs te worden in deze hoeveelheid penningen. Eerst maar de portretten bij elkaar zoeken. Nou – *Erasmus* – die zie je niet zo gauw over 't hoofd, die is wel 15 cm – alsjeblieft uit 1951. Natuurlijk moest ze wel even naar Holbein kijken al was het maar om te zien hoe hij er eigenlijk uitzag – Erasmus – Het is wel een mooi *eigen* ding geworden. Evenwichtige opbouw – heel statisch. De kop heel intens en vol stilte. En wat een paar geestig expressieve handjes heeft hij meegekregen – voor een penning wel heel kolossaal en de achterkant niet erg fraai. Daar zal je wel niet meer van wakker liggen Louise – na al die jaren. Al degenen die nu de toon aangeven werden toen net geboren. Wat was je ons, je tijdgenoten, toen een stuk vooruit.

Scaliger, 1956, 108 mm

Nog helemaal in de Bronner-sfeer is je *Wilhelmina* op dat parmantige paardje in die nadrukkelijke rechtlijnigheid – we waren maar wat blij toen de post dat bij ons naar binnen gooide.

Bronner was een man vol dodelijke ernst – dat zie je als je voor zijn monumentale en zo statische beelden staat. Natuurlijk komt ook bij hem de humor af en toe de kop om de hoek steken en hoeveel poëzie is er in zijn overheersende rechtlijnigheid. Voor hem was de rechte lijn een vanzelfsprekendheid, geboren als hij was in het Westfriese polderland van rechte sloten en – alom – de strakke horizon. Maar Louise werd geboren met de curve in haar lijf, anders kan ik het niet noemen.

In 1947 stapte ik voor het eerst bij Henri Laurens het atelier binnen en kwam ik opeens voor zijn *Grande musicienne* te staan. Met een schok van verbazing ervoer ik de grote expressiviteit van zijn gebogen vormen. – Waar wij bij Bronner eigenlijk nog nooit bewust mee in aanraking waren gekomen.

De *Scaliger* van Louise Metz is voor mij altijd als een feest van de curve geweest. Eens gaf zij mij de penning en ik ken veel van zijn geheimen, maar misschien nooit alle. Zij moet er wel echt geïnspireerd mee bezig zijn geweest, want het is een zeldzaam goeie portretpenning geworden, haar *Scaliger*. Zijn wonderlijke hoofd – gevangen in een bijkans eindeloze lus – steekt als het ware schuin omhoog uit de zware mantel, waar zijn lijf zo lekker inpast. Voorhoofd, slaapbeen, oogkas (waar zag ik ooit ruimer oogkas), omslag van de mantelkraag, de ganzenveer waar hij mee schrijft – overal zie je die glimlach van het 'spel met de curve' – zonder enige opzettelijkheid. Heel vaag is er even iets te merken van horizontaal en verticaal – maar verborgen.

Pas op het laatst toen alle belangrijke massa's hun plaats gevonden hadden, heeft ze haar cirkel getrokken en kreeg alles zijn stevigheid. Daarna is zij heel geraffineerd haar accenten gaan uitstrooien over 't penningvlak. Voorhoofdsknobbel, oog, baardknobbels en helemaal omlaag, de penning die hij zelf om de hals heeft hangen. Wat zal ze daar een plezier om hebben gehad – toen ze hem op die heel cruciale plaats zette, met rechts tegen de onderrand haar bescheiden eigen merkteken en links opzij die ferm klemmende vingers om de pen. Je ziet haar gewoon aan 't werk en je hoort haar grinniken – ook al om die strikjes op de mouw – die je oog zo dwingend omhoog leiden, over de magistrale bogen van de mantel naar de bebaarde kaak van de geleerde man. Dan pas zie je zijn oor, vanwaar je blik als vanzelf weer afglijdt naar zijn gebogen 'pen'. Alles doet mee in dat samengaan van diagonalen die de 'verzadigde' stand van de kop bepalen. Het oog – de pupil is zelfs aangegeven – zakt prachtig loom opzij – weg van het zuivere profiel. Mooi is ook de plaats van het jukbeen: juist boven de gespannen boog van de kraag. Ze bepalen het midden van de penning. Al de lettertjes rondom storen niks en niemand. Nergens is de vorm vaag – overal is deze gerealiseerd – in brons gedacht – en alsof zij er met beide handen aan werkte. Peuteren was er al helemaal niet bij. Alleen al dat zo expressieve accent van het tweede duimkootje kan mij in vervoering brengen. Het ontstond allemaal al werkende zonder enige weifeling, zonder enige vooropgezette methode. Haar ogen wezen de vingers de juiste plaats aan. Bij haar is alles intuïtie. 'Wat ben je geconcentreerd bezig geweest met je bronzen geleerde, Louise!' Alles aan hem is gein en leven, met ook een beetje voornaamheid natuurlijk. Maar 't is of hij een schelmenroman schrijft in plaats van een boek over tijdrekenkunde. Het is net of ik nu iemand hoor zeggen 'maar hij is zeker wel veel te dik?' Mijzelf kan hij niet dik genoeg zijn, maar ik bekijk hem toch maar even van opzij – ja het is wel net de helft van een doormidden gekliefd beeldje – 'en renaissancistisch' hoor ik er nog fluisterend achteraan. Voor de drommel niet! De rest laat ik maar van mij afglijden. In alle tijden hebben ze mooie en lelijke dingen gemaakt, waren er goeie en slechte kunstenaars. Een groot deel van de Renaissancepenningen zijn heel wat minder mooi dan *Scaliger*. Het enige dat je zou kunnen zeggen is, dat bij deze penning de 'herinnering aan het platte vlak' wel erg ver weg is. Aan de andere kant: bij veel medailleurs die maar weinig massa nodig hebben om te bereiken wat ze nastreven, mis ik ook wel eens 'de herinnering aan brons'. En daar reken ik mezelf ook af en toe bij. En nu lees ik op een doosje: *Erasmus*, 1969. Ja hoor dat is hem, en ik til hem in het licht. Wat een weelde aan hoge glanzen en fluwelen schaduwen. Alles bloeit aan deze penning als je hem langzaam wentelen laat. Deze is ook weer helemaal vorm geworden zonder enige vaagheid en heeft een fijnzinnige expressie vol levende intelligentie – de achterkant doet goed mee – en wat een plezierig gevoel om in de hand te houden.

Erasmus, 1969, 65 mm

Ubbo Emmius, 1964, 70 mm

Eigenlijk zouden *Scaliger* en deze *Erasmus* in geen enkele penningcollectie mogen ontbreken. Iemand zou eens gezegd hebben dat deze penning iets te maken heeft met mijn *Shakespeare* uit 1964 – Nonsens! Zou je wel willen Piet! En dan: ieder mooi ding is altijd enig – uniek en opnieuw – *nieuw*. Er bestaat nota bene nog een verkleining ook, juist de maat van een gulden. Ik krijg weer roje oren van kwaadheid als ik er aan denk hoeveel goeie medailleurs wij in huis hebben – en hoe onze gulden er uit ziet. Enfin, iedereen vecht natuurlijk voor zijn eigen straatje – en dus pak ik maar gauw een andere penning: *Bruno Walter* van zes jaar eerder. Vlak en eenvoudig, wel minder muzikaal dan eigenlijk zou moeten, maar vol fijne beweging. Het hoofd stoot naar voren, naar een onzichtbaar orkest – het masker een en al concentratie – expressief hooggeplaatst luisteroor – tegenbeweging van het schouderstuk en de geestige weerbarstige haartjes op zijn achterhoofd. Mooie 'vrij uit de hand lettertjes', ruim rondom. Een voor Louise wat vreemde penning, maar vol raffinement.

Hommage aan Vermeer, 1968, 63 mm

Dat touchante ouwe mannetje *Ubbo 1614* – kreeg ik ook van haar, en ik bestudeer vaak zijn fijne koppie – dit is nou echt 'in brons denken' – op 't eerste gezicht doet hij misschien wat drabbig aan, maar de hele expressie is weer uniek. Schichtig en kwetsbaar. Hoe interessant is dit masker – een grote diagonaal van oplichtende dotjes brons. Het is net of ik haar weer hoor in zichzelf praten: 'Dat doe je zo – zo moet je het doen' – en dan zit ze niet zo maar wat impressionistisch te krabbelen, alle dotjes zitten op hun plaats, heel expressief eindigend in zijn vlasbaardje dat tegen de rand stoot. Het is sprekend voor haar karakter dat als het ware uit de band wil springen – maar in dit geval jammer voor de penning. Het onbepaalde en vage van de penningomtrek is storend. Het is of ze alles alleen maar in de expressie van dit boeiende portretje wilde stoppen, maar de massa puilt letterlijk van zijn vlak af. – Nee, dan staat *Sweelinck* wel heel wat vaster in zijn ruimte. *Ubbo* is mij echter wel zo lief.

Als ik aan Vermeer denk, zie ik licht voor mij – en luisteren – stilte – maar gek genoeg is haar briefleester eerder een Jan Steen-vrouwtje, pittig en bewegelijk; maar mooi en gaaf is deze voor haar doen kleine penning wel.

Je *Rubens* is mij te gewoon Louise, hoewel hij een feestelijke achterkant

Albrecht Dürer, 1981/2, 72 mm

heeft. Zijn kop kan toch veel onstuimiger en interessanter zijn! Maar je Dürer-portretjes zijn weer voortreffelijk, vooral de tweede die wat ruimer mag ademhalen. Hans Schwarz heeft Dürer goed gekend en zelfs een portret in hout van hem gesneden – een profiel dat hij later in brons afgoot met toegevoegde beletttering, zoals ze dat wel vaker in het 16e-eeuwse Duitsland deden. Maar ik vind jouw Dürers eigenlijk wel zo mooi. Om te beginnen zijn ze veel menselijker en uit de tanige, doorleefde trekken spreekt geen enkele ijdelheid meer, wat in zijn eigen geschilderde portretten 'en face', met de gouden krullen, zo storend is. Ik besef dat dit allemaal erg eigenwijs klinkt. Zelf erger ik mij altijd als een of andere journalist een tentoonstelling verslaat – dan denk ik altijd: 'Waar heb je 't eigenlijk over – je kan zelf nog geen lijn op papier zetten.' Maar ik probeer Louise te vertellen wat ik in haar werk bewonder en: – ik kan *wel* een lijn op papier zetten.

Met haar achterkanten heeft zij 't zich nooit gemakkelijk gemaakt. Zelf heb ik mij er nooit zo mee op mijn gemak gevoeld. Ik was al blij als er eens een paar lettertjes lukten. Louise Metz draait er haar hand niet voor om lijkt het wel. Niet dat ze allemaal geslaagd zijn – dat niet. Het liefst zijn mij die ventjes die zitten te schrijven, schilderen of wat ook doen, gebogen in hun rondje. Nu heb ik haar drie ruiterpenningen naast elkaar liggen en ik kijk naar ze met verheugde verbazing – ik had ze mij altijd kleiner voorgesteld, maar wat zijn ze geestig en karakteristiek – echte Metz-dingen. Aan alle kanten wordt de penningrand bruusk geattaqueerd. Ook zij heeft natuurlijk lang voor de planken met afdrukken van Middeleeuwse zegels gestaan, zoals die bij ons in de gang naar de beeldhouwafdeling hingen. Maar *haar* paarden

Breda crescit, 1958, 106 mm

Zwartjan, 1954, 100 mm

trappen heel wat driftiger van zich af, en dat is logisch, want die ouwe stempelsnijders werkten vanuit een traditie veel decoratiever – je voelt nooit een persoonlijke benadering van het ding. Maar het werk van Louise blijft bij alle stijlontleningen altijd persoonlijk – en hier in 't bijzonder, – de 'verkettering' van de paardenlijven bij haar is kostelijk. *Zwartjan* heeft er ook nog een mooi achterkantje bij – een mannetje dat verwoed in een boek zit te schrijven. Alle drie zijn ze nog maar heel ver verwant aan de ouwe gravenzegels.

Vijfde eeuwfeest Beleg van Neuss door Karel de Stoute, 1975, 100 mm

Nu krijg ik ineens nog al meer paarden en ruiters in handen – die helemaal nieuw voor mij zijn. Zij schrikt voor niks terug! *Karel de Stoute* lees ik en 1975. Ze zien er heel anders uit. Dit zijn woeste worstelingen van mens en dier, schilderachtig en andere weer bijna abstract. Het paard steigerend zakkend door het ijs – Karel ligt er naast bloot – al uit de kleren gedaan door de boeren – zijn mooie met juwelen versierde muts ligt nog naast hem, die zagen ze over het hoofd. Hier zijn er nog een paar waarop Karel van zijn paard geslingerd wordt, met op de achterkant een hele stad met torens en al, en een oprukkend leger. Ga er maar voor staan. Zij deinst inderdaad voor niks terug. Tragiek – romantiek – epiek – intens is zij er mee bezig geweest, en nergens is het kleurloos of vervelend.

En bang was ze nooit voor enige opdracht. Je zal me daar een penning moeten maken voor: directeuren en commissarissen – en geen abstract er om heen gedraai – met symbolen en zo – niks hoor. Een directeur die aanwijst hoe goed het met de zaken gaat, een commissaris die het even narekent en een secretaris die popelt om dat alles op te schrijven. Op de achterkant vertelt zij nog veel meer. En 't is nog een aardige penning geworden ook.

Met opgetogen verbazing zie ik nu haar *Salomé* een acrobatische sprong maken over het tragische, afgehouwen hoofd van Johannes de Doper – en ze kijkt er nog vergenoegd bij ook. Wat ben je toch een verrukkelijk gekke dame – Louise.

Tot het barokke wapenarsenaal waarmee zij haar opdrachten te lijf ging, behoort een grote mate van ongewilde humor, en een grote dosis argeloosheid.

Saaie grauwheid is er bij haar niet bij. Natuurlijk slaat zij wel vaker de plank mis. Haar *Degas* is een beetje een Canadese woudloper geworden, en bij haar penning: *La Beauté* denk je waar heb ik dat toch meer gezien. – Ja hoor, het is de achterkant van de *Courbetpenning* van Pierre Bouret, die dat brok vrouw weer op zijn beurt ontleende aan Courbet zelf. Op zijn grote atelierschilderij in het Louvre – zit de meester breed uit voor zijn ezel en een model, doek voor de borst, staat naast hem en kijkt toe.

Louise zit zo boordevol ideeën die ze op haar achterkanten kwijt wil, dat het daar soms wel eens te veel wordt. Vaak genoeg wil 't echter wel weer lukken, zoals bij de aardige achterkant van *De Gaulle*. Die parmantige generaal voor zijn leger uit stappend – zelfs zijn er vliegtuigen in de lucht – alles omzoomd met een prachtig glanzende letterpuzzel – geestig en decoratief.

Haar oeuvre aan penningen is groot, zoals ik dit voor mij zie liggen. Het is zeer afwisselend en steekt vol fantasie. Natuurlijk boeien haar portretpenningen mij het meest. Ieder mens leeft in de beperking van zijn eigen persoonlijkheid. Het maakt hem vaak blind voor het bijzondere van de andere. Haar portretten zitten goed in elkaar en hebben bijna altijd die illusie van leven – zonder welke portretpenningen onverteerbaar zijn. Je hoeft de Fidemcatalogi maar door te bladeren om te zien hoe knap vervelend en kil, detail-overladen naturalistisch en zonder enige poëzie de meeste portretjes zijn – om van de overige surrealistische, symbolische, vaak smakeloze bedenksels op de aan elkaar geplakte achterkanten maar te zwijgen. (Dat hier een kwaadaardig zeer beperkt mens aan het woord is moge duidelijk zijn.) Het zou de moeite waard zijn eens een tentoonstelling van honderd echt mooie portretpenningen te maken, internationaal natuurlijk, – ieder land heeft er wel een paar, misschien, en aan mij de keuze overlaten. 'Ja, we zijn daar gek' hoor ik al roepen. Van Louise zou ik er direct al twee uitzoeken.

Salomé, 1975, 132 mm

'Meneer Esser, we gaan sluiten' hoor ik nu echt roepen – en ik raak weer danig in paniek. – Ik had nog zo graag een heleboel van je penningen beter willen bekijken, Loekie, maar deze middag was te kort en ik moet terug naar

President De Gaulle, 1972, 78 mm

Nederlandse Overzeebank, 1964, 34 mm

Frankrijk. Ik had je allereerste penning nog willen zoeken, dat portretje van *Jan van Luijn* met zijn beeldhouwerskeppeltje op 't hoofd en zijn zo markante altijd wat roje neus in de lucht.

Je *Spinoza* had ik nog beter willen zien en de grote *Ruth – Emmy Eerdmans*, nou die mag best blij met haar penning zijn. Die kleine zo rijk decoratieve *Overzeebank* muntjes – zou ik bijna zeggen, en dan de *Juliana* op een steigerend paard – hoe verzin je het – en 't is nog mooi ook. Dat zilveren ding dat je voor Groningen maakte – er is zoveel dat ik maar even aan kon raken en nu moet ik er uit.

25-jarig regeringsjubileum Koningin Juliana, 1973, 30 mm (zilver)

In 1937 kwam je op de Academie en je zag eruit als een Kretensische priesteres met je ingesnoerde middel en je wijd uitstaande bos blond haar – en we werden grote vrienden. Heel die prachtige zomer van 1938 – toen er nog

Portret Loekie Metz door Piet Esser, 1938

geen oorlog was en ik aan mijn Prixbeeld werkte, tekenden wij bijna iedere dag in de stad of in de polders rond Amsterdam. Ik zie je weer zitten op een dijkje in de zon – en er woei een briesje door je haar – heel in de verte achter je de toren van Ransdorp en je keek mij met je groen en bruin gespikkelde ogen onderzoekend aan terwijl ik erg mijn best deed een portret van je te tekenen. – De tekeningen die ik toen maakte heb ik altijd zuinig bewaard omdat ze mijn herinnering zijn aan een heel gelukkige tijd. Nu is dat al weer 60 jaar geleden en het leven is daarna met grote heftigheid over je heen geslagen. Maar je hebt het aangekund, want je was een soort, ja wat zal ik zeggen, een soort 'mannetjesputter' met een stel heel begaafde handen. En nu zit ik hier in een museum met al die mooie dingen van je voor mij – en zeker is, dat ik veel van je geleerd heb. In mijn hand heb ik weer die bronzen indiaanse vrouw en het blijkt een zelfportret te

Boat against the waves, 1972, 64 mm (zilver)

zijn – dat is duidelijk – en als ik de penning omdraai zie ik:... en dat ook!

Overal om mij heen gaan er deuren open en dicht en ik haast mij met een hele stapel beschreven vellen papier naar buiten – naar de trein. Vaag denk ik nog even aan dat meisje dat al die kilo's brons van Louise nu weer terug moet sjouwen, twee trappen af, naar de krochten van het Kabinet.

Ik had haar moeten helpen natuurlijk – want die penningen zijn nu niet bepaald wrijfjes die je in je broekzak bij je draagt.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 0546 561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Penningcatalogus Loeki Metz

HANS DE KONING

Deze penningcatalogus is een aangepaste versie van de door Anouk D. van Spaendonck samengestelde oeuvrecatalogus (onderdeel van haar doctoraalscriptie bij de studie kunstgeschiedenis en archeologie aan de Rijksuniversiteit Leiden, 1995-1996; nr 21E 106 I-II-III, bibliotheek van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, KPK), met een verkorte toelichting, bijgewerkt met gegevens tot april 1998. Met dank aan Anouk van Spaendonck voor haar toestemming tot overname, en aan Herman Gerritsen en Koert H. Heins voor diverse aanvullingen. Ondanks het streven naar volledigheid, zullen ook bij deze penningcatalogus nog kanttekeningen kunnen worden gemaakt: commentaar en/of aanvullingen worden gaarne tegemoet gezien.

De penningen zijn in brons gegoten, tenzij anders vermeld (S = slagpenning). De opgegeven afmetingen kunnen soms iets afwijken (tot 3 mm). Bijna alle penningen zijn gesigneerd *LM*.
Tussen ( ) staat de uitgever/opdrachtgever, volgens opgave van de ontwerpster:
(BEG): Koninklijke Begeer
(BEG + nr): nummer in Koninklijke Begeer *Penningen* deel *V* en *VI*
(CFM): Club Français de la Médaille
(LM): Loeki Metz
(MP): Monnaie de Paris
(RKST): Rotterdamse Kunststichting
(PART): particuliere opdracht
(VPK): Vereniging voor Penningkunst
[SP /]: afwijkende opgave catalogus Van Spaendonck, jaar/∅

1 1900 JAAR UTRECHT 1948, 60 mm, S ('s Rijks Munt) [SP 1/1947].
vz. Drie figuren in Romeinse kleding; omschrift: Trajectum ad Rhenum XLVII-MCMXLVII / kz. Gestileerde plattegrond van Utrecht met verdedigingsmuren; tekst: Anno 1948.
2 50-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN WILHELMINA 1948, 58 mm, zilver en brons (VPK) (BEG 1770).
vz. Vrouwelijke ruiterfiguur met scepter; omschrift: 50-jarig regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhelmina / kz. Gestileerde oranjeboom met gekroonde W; aan weerszijden de wapens van Oranje en Nederland; tekst, gescheiden door de jaartallen 1898-1948: In vrede en strijd met vaste hand geleid.
3 PRIJSPENNING PAARDENSPORT 1948, 40 mm, S (BEG). Voorstelling onbekend.
4 PRIJSPENNING ATLETIEK 1948, 40 mm, S (BEG).
vz. Gespierde atleet met lauwerkrans en prijs; tekst: Mens Sana In Corpore Sano / kz. Bewerkte rand, daarbinnen ruimte voor inscriptie.
5 PRIJSPENNING ZANGKUNST 1948, 50 mm, S (BEG). Voorstelling onbekend.
6 SARAH BERNHARDT 1949, 120 mm (MP en LM).
vz. Klassiek naar links gewend portret in hoog reliëf; omschrift: Sarah Bernhardt 1844-1923 / kz. Vrouwenfiguur voor klassieke tempel met aan weerszijden tekst: Voilà mon coeur c'est là que ta main doit frapper; eronder: Phèdre.
7 VINCENT VAN GOGH 1950, 63 mm, S (MP).
vz. Trois-quart portret van Van Gogh, links daarvan de tekst: Vincent van Gogh, rechts geboorte- en sterfjaar: 1853-1890 / kz. Brede rand waarop vier kleine afbeeldingen van Van Goghs

Sarah Bernhardt, 1949, 120 mm

werk; daartussen passages uit de brieven aan Theo. Binnen de rand naakte vrouw uit de litho 'Sorrow'.
8 ERASMUS 1951, 144 mm (RKST) (BEG 3211).
vz. Borstbeeld naar links van Erasmus, die zijn naam schrijft; tekst ernaast: Regnat qui libere vivit ex animi sui sententia / kz. De god Hermes temidden van twee hijskranen; tekst langs de bovenrand: Collegium arbitus tuendis Roterodamense; langs de onderrand: Vulnere fortior.
9 AMADEO MODIGLIANI 1951, 69 mm, S (MP) [SP 11/1954] (originele editie gesigneerd, latere edities niet).
vz. Portret naar rechts; omschrift: Amadeo Modigliani Livorno 1884-1920 Paris / kz. Gestileerde, dansende figuren; omschrift: Psyche, Venus.
10 MAARSCHALK STALIN 1953, 88 mm (LM).
vz. Naar links gewend portret; randtekst: Maréchal Staline 1879-1953 / kz. Figuren, 'sikkel en hamer'-embleem en tekst: Paix Liberté; randschrift: L'Homme est le Capital le Plus Précieux.
11 ZWARTJAN 1954, 100 mm (RKST).
vz. Zwartjan te paard, in hoog reliëf; omschrift: Zwartjan, Rotterdamse Kunststichting / kz. Schrijvende Zwartjan, gehuld in gladde cape; omschrift: Die in geladen woorden schreef over Rotterdam.
12 RAM 1955, 50 mm, S (MP) [SP 14/1956].
vz. Afbeelding van een ram in komvormig vlak / kz. Langs de rand als lauwerkrans acht gestileerde rammen met ertussen een bloemmotief.
13 AVICULTURE 1955, 50 mm, S (MP) [SP 15/1956].
vz. Haan in hoog reliëf; omschrift: Ab uno disce omnes / kz. Kippen in hoogreliëf binnen parelrand.
14 JOSEF JUSTUS SCALIGER 1956, 108 mm (PART) (BEG 2883).
vz. Portret naar links, in hoogreliëf; linksboven het familiewapen en rechts de jaartallen: MDXL en MDCIX; omschrift: Josephus Justus Scaliger Burden Iul-Caesaris F / kz. Geometrische compositie van een kalender; omschrift: Verum Haec Nobis In Maiores Certamina Ex Honesto Maneant / Walter Emile van Wijk Amsterdam / Ad X kal. Feb. Natali MCMLVI suo LXX.
15 PRIJSPENNING ROEISPORT 'Vier met stuurman', 1956, 50 mm; 12 en 23 mm met oog en ring, S (MP) [SP 16/157].
vz. Boten met roeiers en stuurman / kz.

40 jaar Rotterdams Philharmonisch Orkest, 1958, 75 mm

Idem vz., andere voorstelling; met eronder ruimte voor inscriptie.
16 PRIJSPENNING ROEISPORT 'Skiff', 1956, 50 mm; 12 en 23 mm met oog en ring, S (MP) [SP 17/1957].
vz. Skiffeur in boot / kz. Voorstelling met roeiers en boten; met eronder ruimte voor inscriptie (kz. als nr 15).
17 PRIJSPENNING VOETBALSPORT 1957, 50 mm, S (MP) [SP 18/1957/50,5 mm].
vz. Voetballers en toeschouwers / kz. Voetballers, Olympisch symbool en vlaggen; met eronder ruimte voor inscriptie.
18 LA GRANDE RACHEL 1958, 170 mm (MP).
De voor- en keerzijde zijn afzonderlijke plaquettes. vz. Voorstelling Rachel in hoogreliëf, in uitgediept vlak; tekst: Rachel 1820-1888 / kz. Voorstelling in uitgediept vlak; tekst: Camille Horace; omschrift: Là où commence la grande et énergique pantomime mon talent d'exécutions s'arrête. Un geste sobre en mesuré je peux le rendre.
19 COLONEL LOUIS DELGRES 1958, 105 mm (vz.) en 117 mm (kz.) (LM).
De voor- en keerzijde zijn afzonderlijke gietsels. vz. Trois-quart, naar rechts gewend halfportret; omschrift: Colonel Louis Delgres / kz. Impressionistische verbeelding van drie figuren; tekst: Vivre, Libre ou Mourir, 28 Mai 1802.
20 BREDA CRESCIT 1958, 106 mm (Gemeente Breda).
vz. Hendrik III te paard / kz. Soldaten op daken van huizen, die de stad verdedigen.
21 40 JAAR ROTTERDAMS PHILHARMONISCH ORKEST 1958, 75 mm (LM) (BEG 2413).
vz. Dirigent voor zijn lessenaar in zeer hoog reliëf, daarachter musici; tekst langs de bovenrand: R.P. – H.O.; langs de onderrand: 1918-1958 / kz. Randtekst: Aangeboden door de Rotterdamse Kunststichting; daarbinnen in ornamentele letters: R P H O; eronder in boogvorm: MCMXVIII MCMLVIII.
22 PRIJSPENNING WIELERSPORT 1959, 50 mm; 18 en 23 mm met oog en ring, S (MP) [SP 19/1957].
vz. Wielrenners rondom winnaar / kz. Huldiging winnaar.
23 HUWELIJKSPENNING 1959, 60 mm, S (MP) [SP 6/1948].
vz. Man en vrouw in prieel onder een druivenrank / kz. Getrouwd paar dat cadeaux in ontvangst neemt; daaronder ruimte voor inscriptie.
24 LAURENSPENNING 1959, 110 mm (RKST).
vz. Voorstelling uit het bijbelboek Daniël van de drie jongelieden in de vurige oven / kz. Laurens die de marteldood sterft.
25 FLORIADE ROTTERDAM 1960, 95 mm (RKST).

vz. Floriade-embleem met er omheen de tekst: Floriade; erbinnen: 1960 / kz. Voorstelling van liggende vrouw met bloem.

26 STAD AMERSFOORT 1960, 80 mm, S (Amersfoorts kunstenaarsgenootschap).
vz. Sint Joris en de draak; omschrift: Pro merite Civitatis Amersfortiensis / kz. Gekroond stadswapen met aan weerszijden een gestileerde leeuw.

27 JAN P. SWEELINCK 1961, 65 mm, brons en zilver (?), S (VPK) (BEG 2738).
vz. Naar links gewend portret met links de tekst Jan en rechts P; omschrift: Sweelinck / kz. Organist achter een orgel; links het jaartal MDLXII (met + erboven) en rechts MDCXXI (met – eronder); omschrift: Deo Gloria.

27a JAN P. SWEELINCK 1961, 150 mm (volgegoten ontwerp voor nr 27).

28 RUTH BROUWER 1962, 121 mm (LM) [SP 30/1964].
Eenzijdig. Portret naar rechts; omschrift: Ruth Brouwer.

29 NEDERLAND 150 JAAR ONAFHANKELIJK 1963, 18, 25 en 70 mm, S (BEG) (BEG 2849/51).
vz. Koningin in statiegewaad, de koningskroon ondersteunend; ter weerszijden: 1813 en 1963 / kz. Tekst in concentrische cirkels: hulp aan de lijdende mensheid, erkenning van de medemens, persoonlijk geluk.

30 BRUNO WALTER 1963, 110 mm (LM).
vz. Portret naar rechts; tekst: Bruno Walter / kz. Dirigent; verticaal de jaartallen: MCCMLXXVI en MCMLXII.

30a BRUNO WALTER 130/135 mm (LM) (eerder ontwerp).
Eenzijdig. Portret naar rechts, zonder tekst of toevoegingen.

31 EMMY JOOSTEN-EERTMANS 1964, 120 mm (LM).
vz. Portret naar links; tekst verticaal: Emmy / kz. Emmy een naaktmodel schilderend.

32 NEDERLANDSE VERENIGING VOOR CARDIOLOGIE 1964, 69 x 72 mm (NVC) (BEG 2927) [SP geeft de voorzijde als keerzijde en de keerzijde als voorzijde].
vz. Portret naar rechts van prof. W. Einthoven, met naamomschrift / kz. Portret naar links van prof. K.F. Wenckebach, met naamomschrift; randschrift: Ned. Ver. voor Cardiologie 28 juli 1934.

33 NEDERLANDSE OVERZEEBANK 1964, 34 mm (NOB) (BEG 2948).
vz. Gestileerd oud zeilschip; randtekst: N.V. N.O.B. / kz. Vrouwe Justitia; opschrift: Justitia Distributia.

34 UBBO EMMIUS 1964, 70 mm, zilver en brons (LM) (BEG 2972) [SP noemt ten onrechte: Rijksuniversiteit Groningen].
vz. Portret naar links; omschrift: Academia Groningana 1614 / kz. Tekst: Artes Serviunt Vitae Sapientia Imperat. (Vertaling: De kunsten dienen het leven; de wijsheid heerst.)

35 NEDERLANDSE VERENIGING VAN KUNSTHISTORICI 1964, 100 mm (NVK) (BEG 3015) [SP: CAREL VAN MANDER-PRIJS].
vz. Portret naar links; omschrift: Carel van Mander / kz. Gevleugeld oog; tekst: Een is nodich.

36 STERKER DOOR STRIJD 1965, 65 mm (RKST) (BEG 3131).
vz. Sluipende panter; op drie bolle reliëfvlakken de tekst: Sterker door strijd / kz. Wapen van Rotterdam; omschrift: Koningin Wilhelmina eert Rotterdam met een wapenspreuk. Sterker door strijd 19-1-1948.

37 INTOCHT CANADESE BEVRIJDERS 1965, 65 mm (RKST) (BEG 3130).
vz. Juichende mensen die een Canadese tank verwelkomen; omschrift: X mei 1945 / kz. Tekst: Zij wekten vreugde in alle harten, zij lenigden de smarten in tranen; omschrift: Bezielende intocht van de Canadese bevrijders.

38 MUSEUM LAND- EN VOLKENKUNDE 1965/6, 104 mm (Museum).
vz. Totempaal met dansende figuren; tekst: Amerika, Nieuw Guinea, Azië, Afrika, Indonesië / kz. Compositie van drie figuren onder een brandende tempel; omschrift: Ardens Ipsa Fides Alios Incendit In Ignem.

Jan P. Sweelinck, 1961, 65 mm

39 EROS À L'HORLOGE 1965, 32 mm, achthoekige jeton, S (MP) [SP 39/1966/30].
vz. Eros met rechts daarvan een klok die twaalf uur aanwijst / kz. Tekst: Voeux les plus vifs.
40 PARIS CHANGE 1966, 23 x 40 mm, langwerpig, naar onderen taps toelopend, met oog (MP).
vz. Huizen en daken van Parijs (met Sacré Coeur, Montmartre); eronder de tekst van Baudelaire: Paris change mais / kz. Een paar op een bankje en vogels; eronder het vervolg van de tekst: rien dans ma mélancholie.
41 150 JAAR KONINKLIJK PENNINGKABINET 1966, 70 mm (LM) (ontwerp voor nr 41a).
vz. Vooroverbuigende man die een penning in een vitrine bekijkt; boven zijn naar achteren gestrekte linkerarm het jaartal: 1816, rechts van zijn linkerbeen het jaartal: 1966 / kz. Binnen een brede, vlakke rand in forse letters de tekst: Kon. Penning Kabinet.
41a-b 150 JAAR KONINKLIJK PENNINGKABINET 1966, 60 en 65 mm (LM) [SP 40; noemt ten onrechte VPK] (ontwerpen voor opdracht KPK; vergelijk nr 41).
vz. Vooroverbuigende man die een penning in een vitrine bekijkt, in de hand van zijn naar achteren gestrekte linkerarm houdt hij een muntweegschaaltje vast; jaartallen als op nr 41 / kz. Als nr 41. (De ontwerpen werden afgekeurd.)
42 GRONINGER MUSEUM 1967, 68 mm, zilver (Museum).
vz. Museumvoorwerpen met links daarvan de tekst: Groninger Museum / kz. Tekst: Groninger Museum; omschrift: Wegens bijzondere verdiensten jegens het museum aangeboden.
43 HOMMAGE AAN VERMEER 1968, 60 mm (CFM; 100 genummerde exemplaren).
vz. Portret naar rechts van het meisje van Vermeers schilderij 'Brieflezende vrouw' / kz. In uitgehold midden de tekst: Vermeer 1632-1675.
44 HOMMAGE AAN VERMEER 1968, 70 mm, zilver (LM) (zie ook nr 63). Eenzijdig. Portret naar rechts van het meisje van Vermeers schilderij 'De kantwerkster'.
45 OPENING NIEUWE GEBOUW VAN DE NEDERLANDSCHE BANK 1968, 75 mm (DNB).
vz. Voorstelling van het nieuwe bankgebouw, met rechtsonder de tekst: De Nederlandsche Bank; linksonder jaartal: 1968 / kz. Zittende man met kluissleutel; tekst: Novae Abdes Prisca Fides.
46 PAYS BAS 1968, 110 en 117 mm (CFM; op de rand genummerd).
vz. Vrouw die koe melkt / kz. Rondom een voorstelling de randtekst: Rien

ne survient, tout se développe avec lenteur.
47 PIETER BREUGHEL DE OUDE 1969, 70 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Een kreupele man: weergave van een detail van Breughels schilderij 'De strijd tussen carnaval en vasten'; omschrift: Breughel.
48 PIETER BREUGHEL DE OUDE 1969, 60 en 70 mm (LM) (variant van nr 47).
vz. Portret naar links / kz. Zittende man in eigentijds kostuum; tekst: Breughel en de jaartallen 1569-1969.
49 ERASMUS 1969, 25 en 65 mm, zilver en brons (LM en RKST).
vz. In komvorm portret naar rechts / kz. Nar die de wereldbol omsluit met rondom op brede rand de tekst: Erasmus.
50 PETER PAUL RUBENS 1969, 60 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Zittende naakte vrouw die een jongetje rechts naast haar (Amor met pijlenbundel?) zoent; uitgevoerd in bolle vormen; tekst links: Rubens; onder *LM* 69.
51 PETER PAUL RUBENS 1970, 68 mm, koper, verzilverd (CFM; 100 genummerde exemplaren) [volgens, SP 49/1970-71/25 en 61 mm (CFM); in catalogus CFM worden deze afmetingen echter niet genoemd]. Met randstempeling: merkteken 'Monnaie de Paris', CU, 1971 en –/100.
vz. Portret naar links / kz. Naakte vrouw die in het atelier van Rubens kijkt; omschrift: P.P. Rubens 1577-1640.
51a PETER PAUL RUBENS 1970/71, 68 mm (MP; ongenummerd, ongelimiteerde oplage) (variant van nr 51).
vz. en kz. Als nr 51.
51b PETER PAUL RUBENS 1972, 60 mm (variant van nr 51) (LM).
vz. en kz. Als nr 51.
52 PETER PAUL RUBENS 160 mm (LM). Hol exemplaar, uit twee gegoten plaquettes samengesteld.
vz. en kz. Als nr 51.
53 JEFFERSON 1971, 82 mm (LM).
vz. Portret naar links; tekst links verticaal: Jefferson / kz. Adelaar, met erboven en eronder de tekst: That all men are created equal; in het vlak: 1976, XS, 1776.
53a JEFFERSON 1971, 82 mm, verzilverd (LM) (variant van nr 53).
vz. Portret naar links (anders dan nr 53); tekst links verticaal: Jefferson Hewes / kz. Als nr 53.
54 OLYMPISCHE SPELEN MÜNCHEN 1972, 90 mm (LM).
vz. In hoogreliëf: gehurkte atleet wachtend op startsein; links daarvan schietende militairen, rechts slachtoffers die van een trap vallen / kz. Vlakvullend het Olympisch symbool: ringen; met daarin schietende mannen, het jaartal: 1972 en de tekst: München.
55 PRESIDENT DE GAULLE 1972, 98 en 107 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Binnen de vorm van Frankrijk loopt De Gaulle voor zijn troepen uit met de Franse vlag, met rondom de tekst: Je me suis toujours fait une certaine idée de la France; ertussen in zwaardere letters: De Gaulle.
56 UNCTADCONFERENTIE 1972, 85 mm, zilver en brons (LM).
vz. Voorstelling welvaart symboliserend; tekst: U.N.C.T.A.D. / kz. Voorstelling armoede symboliserend; tekst: Bis Dat Qui Cito Dat. (Vertaling: Hij die snel geeft, geeft dubbel.)
57 BOAT AGAINST THE WAVES 1972, 64 mm, zilver, S (Franklin Mint).
vz. Zelfportret van Loeki Metz naar links (als oriëntaalse vrouw); tekst links: Nederland / kz. Man in roeibootje opvarend tegen een enorme, woeste golf; op de achtergrond de Haringvlietbrug.
57a BOAT AGAINST THE WAVES 1972, 250 mm, modellen (vz. in zilver, kz. in brons).
58 BARUCH SPINOZA 1972, 73 mm (LM).
vz. Portret naar rechts / kz. Spinoza

binnen een gelijkbenige driehoek, er omheen begrippen uit zijn *Ethica*; tekst: Baruch Spinoza 1632-1677 Deo Amor Inicit Civitatis Cinica Sustanda Acribul.
58a BARUCH SPINOZA 1977 (?), 105 mm (LM) (variant van nr 58).
vz. en kz. Als nr 58.
59 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (I) 1973, 60 mm (LM) [SP 57, noemt ten onrechte VPK].
vz. Koningin Juliana op een steigerend paard; tekst: Menselijke macht is onmacht / kz. Staande, wuivende koningin; tekst: Juliana Regina, 1948-1973.
59a 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (I) 1973, 30 mm, zilver, S (LM).
vz. en kz. Als nr 59.
59b 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (I) 1973, 155 mm (LM).
Eenzijdig, als kz. nr 59.
60 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (II) 1973, 60 mm (LM).
vz. Portret naar links met diadeem, oorhangers en parelsnoer / kz. Staande, wuivende koningin; tekst: Juliana Regina, 1948-1973.
60a 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (II) 1973, 30 mm, zilver, S (LM).
vz. en kz. Als nr 60.
60b 25-JARIG REGERINGSJUBILEUM KONINGIN JULIANA (II) 1973, 147 mm (LM).
Eenzijdig, portret naar links als vz. nr 60.
61 25-JARIG BESTAAN VAN DE STAAT ISRAEL 1973, 98 mm (LM) [SP noemt ten onrechte KPK en geeft voorzijde als keerzijde en keerzijde als voorzijde].
vz. Drie figuren in gebedsmantel bij de klaagmuur in Jeruzalem; horizontaal en verticaal is de Hebreeuwse tekst geplaatst van psalm 137: 5 / kz. Horizontale band met weergave van water, watertoren en dadelpalm. Daartussen een zevenarmige kandelaar met als de vlammende kaarsen de tekst: 25 Israël; verticaal in Hebreeuwse tekst de woorden: visioen, wil, voortbrengsel.
62 WERELDKAMPIOENSCHAP VOETBAL 1974, 76 mm (LM).
vz. Voorstelling voetballen; tekst: WK 1974 / kz. De voetballer Cruyff die de beker boven zijn hoofd houdt; tekst: Weltmeister.
63 JOHANNES VERMEER (II) 1975, 70 mm (LM) [SP 61/1974, 73 mm] (zie ook nrs 43 en 44).
vz. Trois-quart portret naar rechts van de jongeman die voorkomt op Vermeers schilderij 'De koppelaarster' / kz. Schilder achter zijn ezel, naar Vermeers 'Schildersatelier'; tekst op brede rand: Vermeer 1632-1675.
63a JOHANNES VERMEER (II) 1975, 66 mm, gepolijst (LM) (variant van nr 63).
vz. Vrijwel identiek aan nr 63 / kz. Als nr 63, tekst en jaartallen ontbreken.
63b JOHANNES VERMEER (II) 1975, 120 mm, brons en zilver (LM).
Eenzijdig. Brede gladde rand, beeldvlak circa 90 mm, als keerzijde nr 63, tekst en jaartallen ontbreken.
64 THOMAS MANN 'Der Tod in Venedig', 1975, 92 en 147 mm (LM) [SP 62/1974].
vz. Portret naar links; tekst links: Thomas Mann; rechts: 1875-1955 / kz. Motieven uit *Der Tod in Venedig*, met Tadzio, een Venetiaanse jongeman, staand in een gondel.
65 THOMAS MANN 'Der Tod in Venedig', 1975, 75 mm (LM) [SP 62/1974] (variant van nr 64).
Eenzijdig. Voorstelling als kz. nr 64.
66 THOMAS MANN 'Der Tod in Venedig', 1975, 154 mm (LM).
Eenzijdig. Voorstelling anders dan keerzijde nr 65, gondel ontbreekt, personen heel anders uitgewerkt; andere details toegevoegd (zoals man in bootje).
67 VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 70 mm (LM).
vz. Karel de Stoute, van zijn paard vallend / kz. Contouren van de stad Neuss

met strijders op de voorgrond; tekst: Neus [!]; bovenaan 1.9.-.7-5, onderaan 1475.

67a VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 100 mm (Stadt Neuss) [SP 63a] (variant van nr 67).
vz. Karel de Stoute, van zijn paard vallend; tekst: Karl der Kuhne, 1475 Neuss 1975 / kz. Contouren van de stad Neuss met strijders op de voorgrond.

67b VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 110 mm (Stadt Neuss) [SP 63b] (andere variant van nr 67).
vz. Karel de Stoute, van zijn paard vallend (andere voorstelling dan op nr 67; voorstelling vult het hele vlak, meer gestileerd lichaam); tekst: Karl der Kuhne, 1475 Neuss 1975 / kz. Als nr 67a.

68 VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 44 mm, zilver (LM) [SP 64].
vz. Karel de Stoute onder een steigerend paard; omschrift: Neuss / kz. Dubbele gekroonde adelaar (als in het wapen van de stad Neuss).

69 VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 75 mm (LM) [SP 65a].
vz Karel de Stoute, die van zijn paard is gevallen, daaronder de tekst: Karl der Kuhne vor Neuss, langs onderrand: Wandte sich sein Schicksal / kz. Als nr 67; jaartallen langs bovenrand: 1475 (torenspits) 1975.

69a VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 80 mm (LM) [SP 65b] (variant van nr 69).
vz. Karel de Stoute, die van zijn paard is gevallen (andere voorstelling dan nr 67), daaronder de tekst als op nr 69 / kz. Als nr 69.

69b VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 90 mm (LM) (variant van nr 69).
vz. Karel de Stoute, naast zijn paard, met hertogenhoed daartussen, staand vaandel links (andere voorstelling dan op nr 67), daaronder de tekst als op nr 69 / kz. Als nr 69, andere voorstelling.

69c VIJFDE EEUWFEEST BELEG VAN NEUSS DOOR KAREL DE STOUTE 1975, 105 mm (LM) (variant van nr 69).
vz. Karel de Stoute, liggend naast zijn steigerend paard, arm rustend op hertogenhoed (andere voorstelling dan op nr 67), daaronder de tekst als op nr 69 / kz. Als nr 69, andere voorstelling; met de jaartallen 1475 en 1975 links en rechts.

70 EREPENNING NEDERLANDS CENTRUM VAN DIRECTEUREN 1975, 110 mm (LM/NCD).
vz. Vergaderende directeuren; op de achtergrond een stijgende prognose-statistiek in verhoogd vlak met de jaar-

25-jarig bestaan van de staat Israël, 1973, 98 mm

tallen 1953 en daarboven 2000; onderaan: N.C.D. / kz. Symbolische voorstellingen.
71 SALOMÉ 1976, 112 mm (LM) [SP 67, noemt ten onrechte: KPK].
vz. Salomé met het hoofd van Johannes de Doper / kz. Weergave van drie elementen van het Salomé-verhaal.
72 DANSENDE SALOMÉ 1975, 132 mm (LM) [SP 68] (plaquette, variant van nr 71).
Eenzijdig. Dansende Salomé en hoofd van Johannes de Doper.
73 JOHN ADAMS 1976, 80 mm (LM) [SP: 600 genummerde exemplaren].
vz. Portret in trois-quart / kz. Adelaar boven een brandende fakkel; in de vlam 1775; omschrift erboven: In God we trust.
74 VAN DER HOOGTPRIJS 1976, 107 mm (Mij der Nederlandse Letterkunde).
vz. Gehurkte figuur wijzend in een boek dat hij vasthoudt; tekst: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde / kz. Staande pauw in hoogreliëf; tekst in de ogen van de pauwenveren: Van der Hoogtprijs.
75 VAN DER HOOGTPRIJS 1976, 107 mm (Mij der Nederlandse Letterkunde) (variant van nr 74).
vz. Als nr 74; / kz. Staande pauw in hoogreliëf met bewerkte pronkende staart; tekst in de ogen van de pauwenveren: Van der Hoogtprijs.
75a VAN DER HOOGTPRIJS 1976, 107 mm, terracotta (variant van nr 75).
vz. en kz. Als nr 75.
76 LEDA EN DE ZWAAN 1977, 95 mm (LM).
vz. Leda met de zwaan / kz. Leda met de zwaan, in andere voorstelling.
77 DR F.J. KROP 1978, 120 mm (LM).
vz. Portret naar links; tekst links: 1916 ERIC 1977, tekst rechts: Dr F.J. Krop / kz. Voorstelling van een groep mensen in een gevangenenkamp met bewaker; tekst: Als het Joodse volk zou zijn uitgeroeid zou ik Jood zijn geworden om het Joodse volk voort te zetten.
78 DR H.D. GUYOT 1979, 102 mm (Guyot Instituut Groningen).
vz. Portret naar links; omschrift: Dr H.D. Guyot 1753-1828 / kz. Drie zittende figuren in Griekse stijl weergegeven; tekst: Universitas Groningana.
79 ZONNE-ENERGIE / ATOOM-ENERGIE 1979, 95 mm (LM). Voorloper van *Anti Kernbompenning* (nr 86).
80 LA VILLE DE PARIS 1980, plaquette 240 mm (LM) [SP 230 mm].
Eenzijdig. Dansende vrouw, op de achtergrond delen van Parijs.
81 KONINGIN BEATRIX 1981, 66,5 en 110 mm (LM).
vz. Portret van een jong ogende vorstin naar links in komvorm, met onversierd haar en zonder oorhangers / kz. Oranjeboom, waarin de tekst: Beatrix Koningin der Nederlanden; omschrift: Geen koningin werd behouden door een machtig leger.
82 KONINGIN BEATRIX 1981, 66,5 en 110 mm (LM).
vz. Formeel portret naar links in komvorm, met een kleine diadeem en oorhangers / kz. Opkomende golf waarin de tekst: Beatrix Koningin der Nederlanden.
82a-b KONINGIN BEATRIX 1981, 75 en 80 mm (LM) (varianten van nr 82).
vz. Oudere vorstin met verschillen in de uitwerking van het gezicht, het haar en de kraag van de kleding / kz. Beide varianten hebben onderling kleine verschillen.
82c-h KONINGIN BEATRIX 1981 (zes varianten van nr 82).
Hoewel op het grootzegel (nr 83) geen portret voorkomt, zijn deze varianten volgens de ontwerpster 'vingeroefeningen' in de aanloop tot het grootzegel; in dat kader zijn ze volgens haar gemaakt.
83 GROOTZEGEL VAN H.M. KONINGIN BEATRIX 1980/82, 110 mm (opdracht koningin Beatrix) [SP 76/1980].
vz. De koningin staande op 'het schip van staat'; tekst: Beatrix, Koningin der Nederlanden / kz. Het wapen van Nederland.
83a GROOTZEGEL VAN H.M. KONINGIN BEATRIX 1980/82, 67 mm.

Anti kernbompenning, 1983, 77 mm

vz. en kz. Als nr 83.
83b GROOTZEGEL VAN H.M. KONINGIN BEATRIX (1981). Ontwerpen van voor- en keerzijde van nrs 83 en 83a; uitgevoerd in (waarschijnlijk) papier-maché.
84 ALBRECHT DÜRER 1981/2, 72 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Dürer in zijn atelier op een stoel, die de vorm heeft van het monogram een 'A' met een 'D'; terwijl hij een model schildert; tekst: AD (monogram)-Haus-Stiftung e.V. 1982 en de jaartallen 1471-1528.
85 ALBRECHT DÜRER 1981/2, 72 mm (LM) (variant van nr 84).
vz. Portret naar links / kz. Fragment uit Dürers houtsnede 'De vier Apocalyptische ruiters' uit 1498; omschrift: Dürer.
86 ANTI KERNBOMPENNING 1983, 77 mm (VPK) (variant van nr 79).
Vz. Steigerend en stervend paard; tekst: Sapere Aude (durf te leven) / kz. Zon, eronder slak, paddestoelen en grasspriet; tekst: Sapient Sat (de wijze voldoende). Zie ook nr 79.
87 EDGAR DEGAS 1984, 70 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Danseresje; tekst links verticaal: Degas.
88 LA BEAUTÉ 1984, 120 mm (LM).
vz. Torso van een vrouw in trois-quart houding, met doek; tekst: Mon sein, où chacun s'est meurtri tour à tour / kz. Vrouwenlichaam naar links en profiel; tekst: Tes hanches sont amoureuses de ton dos et de tes seins.
89 EDUARD DOUWES DEKKER 1987, 110 mm (LM).
vz. Portret naar links / kz. Kruis met voorstellingen op de horizontale baan; in de verticale baan de tekst: de roeping van de mens is mens te zijn. 1820-1887; tekst in de hoeken van het kruis: Multatuli.
90 ECHTPAAR SCHOLTEN 'Museum Beelden aan Zee', 1994, 65 en 130 mm (PART).
vz. Portretten naar rechts; omschrift: Theo Scholten Lida Miltenburg / kz. Voorstelling met personen, plattegrond van het museum en duinen; tekst langs de rand: Beelden aan Zee 9-9-1994.

Dag van de Munt 1988
Zaterdag 13 juni wordt van 10.00-17.00 uur voor de zesde keer te Utrecht in het pand van De Nederlandse Munt en het Nederlands Muntmuseum (Leidseweg 90) de Dag van de Munt georganiseerd. De bezoekers kunnen die dag kennismaken met de werkzaamheden van diverse afdelingen van De Nederlandse Munt, en men kan vrij de bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum en de verschillende tentoonstellingen bezoeken. Op de binnenplaats van het Muntgebouw geven diverse munthandelaren, verenigd in de NVMA, acte de présence.

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 5

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

HANS DE KONING

De voorbereidingen voor het Fidemcongres zijn in volle gang! Geer Steyn – naast actief bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst ook vice-gedelegeerde voor de Fidem – zegt in een kort gesprek onder andere: 'De tweejaarlijkse internationale Fidemcongressen bieden de mogelijkheid de stand van zaken betreffende de penningkunst door middel van workshops, lezingen en tentoonstellingen te peilen. Die korte retrospectieve blik op het jongste verleden werkt altijd stimulerend voor de toekomst van de penningkunst. Geen vernieuwing zonder een blik op het verleden. Je kunt dit een katapultbeweging noemen: Eerst een stukje naar achteren om vervolgens versneld naar voren te schieten. Een stap terug, een sprong vooruit: Het katapult-effect! Met name het 26e Fidemcongres – dat in oktober in Den Haag wordt georganiseerd – zal dit principe kennen; niet alleen binnen de grote internationale penningtentoonstelling zelf maar ook in relatie tot de workshops en de lezingen. Het retrospectieve karakter van de tentoonstelling is als springplank nodig voor de levendige activiteiten binnen de workshops en de lezingen waar de moderne verkenningen rondom het thema *Beïnvloeding* plaats zullen vinden. We hopen op een actieve inbreng van kunstenaars, wetenschappers en andere belangstellenden, zodat we elkaar kunnen beïnvloeden in de verwachting dat ieder zijn eigen katapult zal definiëren.'

Voor de tentoonstelling bij het Fidemcongres 1998 (in samenwerking met de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten en het Museum Beelden aan Zee te Scheveningen) zijn inmiddels achtendertig landen uitgenodigd om penningen in te zenden. Anders dan gebruikelijk worden er deze keer zo'n 1200 penningen verwacht die in de diverse landen zijn ontworpen in de afgelopen vijftig jaar en die representatief zijn voor de ontwikkeling en de kwaliteit van de penningkunst in die landen in die periode. Het merendeel der uitgenodigde landen heeft momenteel (maart 1998) al een opgave ingezonden. Deze opgave is nodig voor het maken van de rijk geïllustreerde catalogus en voor het inrichten van de expositie. De penningen zelf worden op korte termijn in Leiden verwacht en zullen alle worden gefotografeerd ten behoeve van de catalogus. De fotografie – een enorm karwei – zal worden uitgevoerd in het Koninklijk Penningkabinet.

De tentoonstelling in Scheveningen zal enkele dagen voor de opening (op 21 oktober) worden ingericht. Eventuele vrijwilligers die daarbij willen assisteren kunnen zich aanmelden bij de ST.I.P.

De lokatie van het congres is verplaatst. Het gebouw van de Koninklijke Academie is in verband met een ingrijpende verbouwing vanaf de komende zomer gesloten en de academie heeft tijdelijk in een daartoe geschikt gebouw aan de Wegastraat in Den Haag onderdak gevonden. Het congres is genoodzaakt mee te verhuizen naar deze lokatie. De inhoud van het congres – met (wetenschappelijke) voordrachten en workshops – zal daar niet wezenlijk door veranderen, wel is er hier meer gelegenheid tot het bijwonen van workshops op het gebied van beeldhouw- en schilderkunst. Daarnaast zijn er de speciale workshops 'penningen'; daarbij is er onder andere gelegenheid

tot het maken van een zogenaamde 'estafettepenning'. Aan verschillende invloedrijke medailleurs uit binnen- en buitenland is gevraagd de voorzijde van een penning te ontwerpen die op het congres een andere kunstenaar weer kan inspireren tot het ontwerpen van een eigen keerzijde (een initiatief van de edelsmid Lijsbeth Teding van Berkhout en de beeldhouwers Guus Hellegers en Geer Steyn). Ook Nederlandse medailleurs zullen aan deze workshop meewerken. Belangstellende penningmakers kunnen nog reageren.

Het bijwonen van het congres staat open voor iedereen die belangstelling heeft voor penningkunst. Er zijn op dit moment al 150 aanmeldingen binnen, maar er wordt gerekend op nog veel meer deelnemers uit binnen- en buitenland! U kunt nog inschrijven, gaarne omgaand!

Voor de Postcongres-tour heeft Pieter van Nieuwenhuizen een interessant programma uitgewerkt. Deze tour zal plaatsvinden van 25 tot 28 oktober. Op het voorlopige programma staat bezoek aan de Zaanse schans, Haarlem (Teylers Museum, speciale penningexpositie), Amsterdam (diverse musea waaronder het Rijksmuseum met een deel van de Van Gogh-collectie), voorts Schoonhoven (Goud- Zilver- en Klokkenmuseum, speciale penningexpositie), Museum Paleis 't Loo en de Deltawerken.

In Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden zal in het najaar een tentoonstelling zijn ingericht van Renaissancepenningen uit het bezit van het Haags Gemeentemuseum en uit eigen bezit.

Het Fidemcongres 1998 belooft een uniek evenement te worden. Voor inschrijving en informatie: Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.); secretariaat: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA Leiden (drs M. Scharloo en drs C. Voigtmann); tel. 071-5120748, fax 071-5128678; e-mail penningkabinet.nl.

Mutaties Numismatische Kringen

BLOEMBOLLENSTREEK E.O. nieuw adres secretariaat: Venusstraat 4, 2172 CA Sassenheim, tel. 0252-214219.

GRONINGEN nieuw adres secretariaat: Zetstee 81, 9472 VH Zuidlaren.

OOST-NEDERLAND nieuwe plaats van samenkomst: Odd-Fellow Huis, Marspoortstraat 10A, Zutphen.

ROTTERDAM nieuwe plaats van samenkomst: Amman-stichting, Boezemweg 171, ingang Queridostraat, Rotterdam.

TWENTE nieuwe plaats van samenkomst: Het Wapen van Hengeolo, Berfloweg 1, Hengelo.

Mededeling
Inzendingstermijn prijsvraag Florijnfonds verlengd

Tijdens de op 21 maart j.l. te Amersfoort gehouden vergadering van voorzitters der Numismatische Kringen en het Genootschap is besloten om de oorsponkelijke inzendingstermijn van 30 juni zes maanden te verlengen tot 31 december 1998. Tevens is aan de orde geweest dat de richtlijnen met betrekking tot het onderwerp wat ruimer geïnterpreteerd mogen worden. Zo vallen bijvoorbeeld meermalen in Nederland gevonden munten als groep onder het begrip Nederlandse munten, zoals Romeinse of Keltische stukken. Een en ander blijft wel ter beoordeling van de jury, dus mocht u het een en ander niet geheel duidelijk zijn, wendt u zich dan tot ir J. Koning te Delden (074-376107). Mocht u een goed verhaal te vertellen hebben, schroom dan niet dit op papier te zetten; geen nood als u zich geen 'stylist' voelt: u krijgt alle medewerking om het verhaal persklaar te krijgen. Succes! (Zie *De Beeldenaar*, nummer 5 van 1997.)

Verenigingsnieuws

P.F. DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsvergadering samen met der Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete te Groningen en Bourtange

Op 13 september werd de najaarsvergadering van het Genootschap gehouden in de Oosterpoort te Groningen, waarbij een aantal collega's uit Duitsland aanwezig was, onder wie de voorzitter, de heer C.E. von Kleist.

In het Groninger Museum vond de tentoonstelling plaats van de 'Gouden eeuw in Groningen'. Deze tentoonstelling bood onder andere een uniek overzicht van historiepenningen en (gegraveerde) munten naar aanleiding van het beleg van 1672. Deze munten en penningen waren onder andere afkomstig uit de collecties van het Groninger Museum, het Rijksmuseum, het Koninklijk Penningkabinet, Teylers Genootschap, het Fries Museum en uit particulier bezit. Gemelde tentoonstelling was de aanleiding om de najaarsvergadering in Groningen te houden.

De eerste lezing werd gehouden door dr Peter Ilisch. Het onderwerp van zijn voordracht was: 'Hoch Mittelälterlichen Münzen aus Groningen'. De periode die behandeld werd lag tussen 1040 en 1076. De muntgeschiedenis van Groningen begon circa 1040 met een privilegium van koning Hendrik III, waarin hij een praedium in 'Gruoninga' inclusief de rechten op munt en tol schonk aan de bisschop Bernold van Utrecht. De spreker sloot niet uit dat er reeds eerder munten te Groningen geslagen zijn, maar ze zijn in ieder geval niet als zodanig te identificeren.

Dit in tegenstelling tot de Friese munten van voor 1040, die geen heersers en geen plaatsnaam vermelden. In Groningen werd een kleine muntvondst gedaan van enkele Friese penningen van de Billungse graaf Wichman III (circa 1016). Van deze vondst zijn vijf exemplaren in het bezit van het Groninger Museum, die vervolgens op de tentoonstelling te zien waren.

Het waarschijnlijk eerste type toonde een kruis met de legenda 'GRONNIGE A' en 'Omega' (teken van einde en begin). Alpha en Omega komen vaker voor op de Nederlandse munten uit deze periode en dienen als religieuze symbolen te worden beschouwd. Op de keerzijde was een kromstaf met de Latijnse verklaring BACVLVS te zien en werd bisschop Bernolf genoemd. Verbasterde legenda zijn niet zeldzaam.

Dit is tevens van toepassing op het tweede type. Dit laat het borstbeeld van de heilige Bonifatius zien met op de keerzijde de naam 'Gruoninge'. Dit type komt overeen met penningen uit Utrecht van bisschop Bernolf, die ook in Groningen en omgeving zijn gevonden. Na de dood van Bernolf sloeg bis-

Oosterse nabootsing van een Groningse penning van bisschop Bernolf (1027-1054), type Dannenberg 558, afkomstig uit de vondst Aru (na 1090) 1x vergroot (Archeologisch Instituut, Talinn, Estland)

schop Willem de Ponte (1054-1076) geheel andere penningen.

Enkele elfde-eeuwse Groningse penningen zijn in Nederland gevonden, daarentegen zijn er veel meer rond de Oostzee gevonden. De Vikingers, bij wie door handel een grote hoeveelheid zilveren penningen uit het Duitse Rijk en Engeland terecht kwam, hebben hun voorraad zilver tijdens hun leven in de grond gestopt met het doel de munten na hun dood terug te halen. Daardoor is een relatief grote hoeveelheid overgebleven.

Talrijker als in Zweden zijn Groningse penningen in Rusland, waar ook 'Friesche' munten van de graven Bruno en Ekbert het grootste deel van de schatvondsten uit de elfde en twaalfde eeuw uitmaken. Ze werden daar zo vaak aangetroffen dat men aanneemt dat 'Friesche' handelaars in concurrentie met de Vikingers een direct contact over de Oostzee met het noorden van Rusland gevonden hebben.

Na de dood van Willem zijn geen Groningse munten bekend. Onder bisschop Konrad (1076-1099) kwamen de vroegere grafelijke muntplaatsen in Friesland onder bisschoppelijke controle, waardoor Groningen voor de Utrechtse bisschoppen minder belangrijk was. Verder zijn de Friese munten uit het einde van de elfde eeuw kleiner en lichter en zijn zij voorzien van voor een groot deel onleesbare omschriften. De boeiende lezing werd vergezeld door dia's.

Vervolgens werd het woord gegeven aan dr Egge Knol. Hij hield een inleiding op de tentoonstelling 'Gouden Eeuw in Groningen'. In 1650 werd Hermannus Collenius in Kollum geboren. Zijn grootvader was dominee in Kollum en het was gebruikelijk om de naam weer te geven in het Latijn! Collenius volgde in Amsterdam zijn opleiding. Rond 1680 ging hij naar de borg Nienoord. Deze heeft hij verfraaid, onder andere heeft hij de wanden van de danszaal beschilderd. Collenius bood de stad Groningen een schilderij aan. Het schilderij werd opgehangen in het stadhuis, waardoor Collenius bekend werd en opdrachten kreeg om diverse borgen te beschilderen.

Het Groninger museum richtte zich op Collenius en zijn tijd. Er werd een plafondschildering tezamen met vier wandpanelen van Collenius getoond. Deze tentoongestelde stukken zijn uit Amerika overgekomen. Het Groninger Museum probeert deze stukken aan te schaffen. Naast grote schilderwerken, waaronder een kamerbetimmering, toonde het museum schilderijen van andere meesters. Ook waren er meubelen, textiel en een pronkkamer met schitterende zilveren bekers en schalen te zien. Bovendien was er aandacht voor de trotse wijze waarop 'Gronings ontzet' gedurende de Gouden Eeuw werd gevierd.

Na aperitief en lunch werd een voordracht gehouden door Jan C. van der Wis met als titel: 'Thoen sloeg men vierkant gelt tot een gedagtenis'. Genoemd werden de ruitvormige zilverstukken met het Groninger provinciewapen. Zij zijn voorzien van het jaartal 1672. De volgende waardeaanduidingen werden genoemd: 50, 25, $12\frac{1}{2}$ en $6\frac{1}{4}$ stuiver.

De spreker stelde zichzelf twee vragen. Ten eerste vanwaar de twijfel bij numismaten, handelaren en verzamelaars over de status van de ruitvormige zilverstukken. En ten tweede, wat is dan de status: is het een noodmunt, is het een herdenkingsmunt of is het een historiepenning?

Voor de goede beeldvorming gaf Van der Wis het volgende uitgangspunt. *Noodmunten* werden *tijdens* een lang beleg geslagen van omgesmolten stadszilver of van het van burgerij, kerken en gilden gevorderde zilver of goud. *Noodmunten* werden ook geslagen *na* een beleg om de oorlogsschatting te betalen, die door de overwinnende

belegeraar aan de veroverde stad werd opgelegd. *Herdenkingsmunten* zijn betaalmiddelen die een historisch feit gedenken en *historiepenningen* zijn kunstvoorwerpen die een bepaald feit gedenken zonder dat zij de hoedanigheid van betaalmiddel hebben.

Vervolgens werd op een zeer nauwkeurige en systematische wijze ingegaan op de mogelijke antwoorden op de twee gestelde vragen. Voor de beantwoording van de eerste vraag werden diverse werken aangehaald, onder andere Verkade, Prosper Maillet, Delmonte, Hanno Weiler en Anton Puister. Voor de beantwoording van de tweede vraag werden diverse argumenten afgewogen.

De spreker kwam tot de volgende conclusie. Hij is van mening dat we te maken hebben met voor de circulatie geëigende herdenkingsmunten, die door de Provinciale Munt zijn vervaardigd, dus na de opening daarvan in juni 1673. De status is dus: herdenkingsmunt! De zeer boeiende lezing ging vergezeld van dia's.

Na de voordracht vond een wandeling plaats naar het Groninger Museum. Daar werd tevens de theepauze gehouden.

Groningen, bisschop Willem de Ponte (1054-1076), type Dannenberg 546a, 1x vergroot (Koninklijk Muntkabinet, Stockholm)

Groningen, bisschop Willem de Ponte (1054-1076, variant van type Dannenberg 547, 1x vergroot (Koninklijk Muntkabinet, Stockholm)

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en een diner.

Op 14 september werd de bijeenkomst voortgezet in Bourtange. Na een diaklankbeeld-presentatie werd vervolgens in diverse groepen met gidsen de vestingstad Bourtange bezocht.

Bourtange, gebouwd op een kleine zandheuvel, beheerste eens de smalle pas die door de onbegaanbare moerassen naar de stad Groningen leidde. Bourtange werd tussen 1580 en 1593 gesticht. In 1605 werd de vesting door prins Maurits versterkt. Met het verdwijnen van het strategisch belang verloor de stad zijn bestaansrecht en kwijnde weg in de vergetelheid. Sinds 1967 valt Bourtange onder de Monumentenwet. Bij een groot restauratieproject werd de vesting in haar oude, versterkte staat hersteld. Bourtange is, net als Coevorden, een polygone radiaalstad. Vanuit het centrum lopen de straten als de spaken van een wiel naar de bastions, zodat troepen en materieel snel en overzichtelijk konden worden verplaatst.

De molen op het molenbastion is een van de gebouwen in de vesting Bourtange die zijn overgebleven of gereconstrueerd. Het kapiteinslogement en het majoorslogement aan het marktplein bijvoorbeeld werden beide in de jaren vijftig ingrijpend gerestaureerd. Verder zijn het pastoorslogement, de kruitmagazijnen, barakken en kazernes te vinden. Bij het plaatsje Ter Haar is de oude, houten standerdmolen aan te treffen, die in 1831 door Bourtange werd verkocht.

In het gezellige 's-Lands Huys werd een aperitief genuttigd, gevolgd door een luxe Westerwoldse koffietafel. Na voldoende op krachten te zijn gekomen werd het museum De Baracquen bezocht. Daar werden vooral voorwerpen getoond die bij de opgravingen zijn gevonden. Tevens werden diverse munten getoond.

Na afloop van het bezoek aan het museum namen wij afscheid en kwam er een einde aan een gezellig weekend.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

M. KEMPER-KOEL

JAARVERSLAG

Bestuur

Op 1 januari 1997 was het bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Dr L. Tilanus, voorzitter
Mw M. Kemper-Koel, vereniginssecretaris
Mw C.N.F. de Meza, bestuurssecretaris
Y. Tinga, penningmeester
G.T.M. Hellegers, medailleur
Mw L. Teding van Berkhout, edelsmid
G.H. Steyn, medailleur
Drs M. Scharloo, adviseur
Het bestuur is in het verslagjaar acht maal bijeen geweest.

Leden/Donateurs

Het jaar werd begonnen met 553 leden, waaronder 8 donateurs en 3 ereleden. In de loop van het jaar werden 46 leden uitgeschreven, waarvan 10 door overlijden, terwijl 45 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 552 leden. Voor royement kwamen 2 leden in aanmerking.

De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Geer Steyn ontworpen *Welkomstpenning*. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten ontvingen de *Verenigingsgevoelpenning* van Geer Steyn.

Algemene ledenvergadering

De 72e algemene ledenvergadering werd gehouden op 24 mei 1997 in het Kröller-Müller Museum te Otterlo. Ongeveer 120 personen (leden inclusief introducé(e)s) woonden de vergadering en het verdere dagprogramma bij. De jaarstukken over 1996 werden goedgekeurd en vastgesteld. Mw M. Kemper-Koel en de heer Y. Tinga werden herkozen voor een periode van drie jaar.

Na de vergadering gaf de heer Ilka Voionmaa uit Finland een boeiende lezing over 'Some aspects of Finnish medal art today'. Hierna gaf de voorzitter L. Tilanus het woord aan de burgemeester van Utrecht, mr J.W. Opstelten, die speciaal gekomen was om oudbestuurslid van onze vereniging de heer Th.A.M. van de Vathorst koninklijk te onderscheiden voor zijn gehele oeuvre, in het bijzonder voor zijn verdiensten voor de penningkunst. De heer Van de

Met Geer Steyn na de jaarvergadering in de Beeldentuin.

Vathorst werd benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Daarna volgde voor de leden de penningverkoop van verenigingspenningen. De gezamenlijke lunch werd genoten in restaurant De Koperen Kop, waarna een rondleiding door de Beeldentuin werd verzorgd door Louk Tilanus en Geer Steyn.

Penningen

Aan het eind van het verslagjaar verscheen de jaarpenning 1997 *Uitdijend heelal* ontworpen door Barbara Kletter. De penning werd in december 1997 aan de leden, die hun contributie over 1997 hadden voldaan, toegezonden.

De inschrijfpenning *Brieven uit een andere wereld* ontworpen door Lina Hodoroaba werd door 98 leden besteld. (Oplage 100, 2 archief.)

Guus Hellegers had voor de vereniging een nieuwe *Geboortepenning* ontworpen, publicatie vond plaats in *De Beeldenaar* nummer 2 van 1997.

Voor de jaarpenning 1998 met als onderwerp 'Koningin Beatrix' werd opdracht gegeven aan Tony van de Vorst. De inschrijfpenning 1998 zal een door Roberto Ruggiu ontworpen 'Casanova'penning worden, waarvan publicatie en bestelwijze in *De Beeldenaar* nummer 3 van 1998 volgen.

Door de leden werden in het verslagjaar 275 verenigingspenningen nabesteld.

De Beeldenaar

De vereniging is in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door twee bestuursleden: de heren dr L. Tilanus en Y. Tinga. De nieuwe voorzitter van de stichting is de heer A.A.J. Scheffers. *De Beeldenaar* is in dit verslagjaar zes maal verschenen.

STIP en de FIDEM

In 1993 werd de Stichting Internationale Penningkunst (STIP) opgericht, die het in 1998 te houden 26e congres voor de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) voorbereidt. De Stichting is gevestigd in het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. Voor de congrespenning werd een prijsvraag uitgeschreven; het bekroonde ontwerp zal uitgevoerd worden door Mirjam Mieras. Het congres en de workshops vinden plaats in de Koninklijke Academie in Den Haag, de tentoonstelling in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. De voorbereiding is in volle gang en H.M. de Koningin heeft zich bereid verklaard als Beschermvrouwe op te treden.

Overige activiteiten

In het verslagjaar werd met name door het secretariaat intensief contact onderhouden met leden en aspirant-leden; dit varieerde van gedachtenwisseling omtrent door de vereniging uitgebrachte penningen tot informatieverstrekking omtrent onze activiteiten, doelstellingen etcetera.

Begin van het jaar was de vereniging met een stand op de Coin Fair in het Congresgebouw in Den Haag aanwezig. In oktober is een werkgroep onder leiding van Greet Kemper gestart met de organisatie van een workshop. Leden van de vereniging ontvingen aan het einde van het jaar een uitnodiging van de werkgroep om deel te nemen aan de 'Workshop penningen maken', die begin 1998 van start zal gaan onder leiding van Christien Nijland en Barbara de Clercq. Met name werd door het bestuur aandacht besteed aan onderwerpen als het FIDEM-congres in 1998 en het jubileum van onze vereniging in 2000.

Op het afgelopen jaar kan door de vereniging met genoegen worden teruggekeken.

Jaarpenning 1998
De jaarpenning 1998, *Koningin Beatrix*, ontworpen door Tony van de Vorst, zal naar verwachting in het najaar 1998 voor verzending gereed zijn.

Inschrijfpenning 1998
Tot 1 augustus 1998 kunnen leden van de Vereniging op de door Roberto Ruggiu ontworpen inschrijfpenning 1998, *Casanova*, inschrijven. De penning is op het omslag van dit nummer afgebeeld, terwijl men op bladzijde 106 informatie vindt. De penning heeft een doorsnede van 36 mm en is gegoten in zilver. De penning is te bestellen door overmaking van *f* 145 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nummer 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 1998'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 1 augustus wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Contributiebetaling 1998
Leden die hun contributie 1998 nog niet voldaan hebben worden verzocht dit zo spoedig mogelijk te doen, dit in verband met de kosten die gemaakt moeten worden voor bovengenoemde penningen en andere uitgaven.

Workshop penningen maken
13 leden van de Vereniging hebben zich ingeschreven voor de workshop penningen maken bij Christien Nijland en Barbara de Clercq in Tilburg. Inmiddels is de workshop afgelopen en de resultaten kunt u op de jaarvergadering in Tilburg, 9 mei 1998, bewonderen. De belangstelling is groot en de werkgroep oriënteert zich op een vervolg. De werkgroep houdt u op de hoogte.

FIDEM
Bij de jaarstukken voor de vergadering in Tilburg hebben alle leden een oproep ontvangen om mee te helpen met de voorbereidingen van het Fidem-congres van 20 tot en met 24 oktober in Den Haag. Uw aanmelding hiervoor wordt tegemoet gezien bij het verenigingssecretariaat: mevrouw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 1183-307356.

MILJOENEN, MILJARDEN, BILJARDEN ...
In de Kreissparkasse Köln (Neumark 18-24) is de 155e tentoonstelling over de geschiedenis van het geld gewijd aan de grote inflatie in Duitsland, 75 jaar geleden. Deze dolgedraaide dodendans van het geld wordt getoond met vele documenten en 'Geldscheinen'. Zoals gebruikelijk is er een (gratis) informatiebrochure van 16 pagina's met veel kleurenafbeeldingen, waarin achtergronden en gevolgen worden geschetst. De tentoonstelling is tot en met september te bezoeken tijdens de kantooruren van de bank.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton
Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392
Inkoop - Verkoop - Taxatie
van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.
Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !
Lid nvmh

Uitdijend heelal, twee commentaren

Na de beschrijving door Barbara Kletter als autor van het werkstuk en de homologie door Geer Steyn hebben Karel Soudijn en Hans de Koning als onversneden penningliefhebbers behartigenswaardige opmerkingen gemaakt over Barbara's *Uitdijend heelal*. De een over de fysische mogelijkheden ervan en de ander over zijn teleurstelling ten aanzien van het werkstuk als aangeboden penning.

Alleen al het feit dat er over geschreven wordt, toont aan dat Kletter erin geslaagd is iets bijzonders te maken: Een *sofisticated* vormgegeven knap stukje *high tech*.

In hoeverre haar product nog reminiscenties oproept aan het *renaissancistisch* penningbegrip is een andere zaak. Ik denk dat althans daarvan de grens royaal overschreden is.

Is dat verkeerd? De wereld staat niet stil. Het moet mogelijk zijn dat een penning als *objet d'art* zich minder numismatisch manifesteert dan we gewend zijn. In dat opzicht heeft het bestuur van de VPK met *zijn* uitdijend heelal lef getoond. Maar lef alleen is niet genoeg.

Enerzijds is er de vraag of zo'n houding beantwoordt aan het verwachtingspatroon van de *Leden* van de Vereniging voor Penningkunst. Anderzijds is er de vanzelfsprekendheid dat een bestuur vóór loopt, vóór gaat, de leden bij het nastreven van de doelstelling richting aangeeft. Daarbij is het goed te beseffen dat niet alle wegen naar Rome leiden, vooropgesteld dat je naar Rome wilt blijven gaan.

Hoe is het marktperspectief? Is er – bij de heersende kunstopvattingen en het daarop inspelende kunstonderwijs – onder degenen, die het aangaat (op termijn) nog drang en inspiratie te verwachten voor het maken van zoiets als een penning, voor de penning als creatieve uitdaging?

Zou het bestuur van de vereniging kunnen overwegen van 'penninguitgifte' een agendapunt voor de komende jaarvergadering te maken om zo met de leden tot een ruime gedachtewisseling te komen. Rugdekking of bakzeil, voor de vitaliteit van de vereniging is het goed te weten wat bij de contribuanten leeft en in hoeverre zij met de inzichten en mogelijkheden van het bestuur mee kunnen komen. Wie weet, welke interessante suggesties over en weer los kunnen komen.

Overigens: Het *Uitdijend heelal* liggend tussen de andere penningen wekte bevreemding. Om dit probleem voor mijzelf op te lossen, heb ik door de penholte een kleurloze nylondraad gehaald en er een 'pendant' een hangpenning van gemaakt. Deze verticaliteit doet aan de aard van het object geen afbreuk, integendeel zou ik zeggen, het heelal heeft nu de ruimte en een andere dimensie. – FRANS VAN PUIJENBROEK

'[...] wil ik u hierbij berichten wat ik gedaan heb met 'de penning' om hem zodoende enigszins te laten aansluiten bij de rest van mijn penningen. In een transparant perspex blokje van 3 bij 3 bij 3 heb ik een gaatje van ongeveer 1 cm diepte geboord met een diameter van 8 mm. Daar kan de 'penning' verticaal in gezet worden. Met deze wijze van opstelling valt het voorwerp niet al te zeer uit de toon, en krijgt een wat speelser allure [...].' – J.W.C.M. VAN DER SIJP

Nog verkrijgbare penningen

Mededeling Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (maart 1998)

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1972-2	Herder met schapen	C. Seth-Höfner	63	125,—
1974-1	Le Couple	Fons Bemelmans	75	125,—
1975	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29	35,—
1975	Idem, met boekje			55,—
1976-1	Alice in Wonderland	Marianne Letterie	105	130,—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75	25,—
1978-1	Linnaeus	Christien Nijland	65	45,—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60	57,50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Weinberg	58	57,50
1980-2	A bird in the hand	Theo van de Vathorst	60	125,—
1981-1	Geboortepenning	Jet Schepp	52	85,—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50	57,50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64	60,—
1983 ex.	Anti-kernbom	Loeki Metz	77	137,50
1984-2	De bot	Frank Letterie	80	95,—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	90	125,—
1986-1	Duifje van Noach	Ruth Brouwer	42	99,—
1987-1	Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65	97,50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75,—
1988-2A	Rembrandt (variant 1957)	V.P.S. Esser	70	137,50
1988-2B	Rembrandt (variant 1984)	V.P.S. Esser	55	137,50
1988 ex.	Huwelijkspenning	Pépé Grégoire	70	125,—
1989-1	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75,—
1990 gel.	Coornhert	Auke Hettema	75	140,—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollander	65	130,—
1991-1	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80	150,—
1992-1	Reispenning	Willem Noyons	50	135,—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75	125,—
1994	Andries Copier	B. Ninaber van Eyben	87×87	97,50
1995	Bevrijdingspenning	H. Mols-van Gool	95×100×13	125,—
1996	Constantijn Huygens	Elisabeth Varga	80	125,—
1997	Geboortepenning	Guus Hellegers	59	95,—
1997	Uitdijend heelal	Barbara Kletter	58×25	195,—

De prijzen zijn exclusief portokosten en verzendmateriaal. De penningen die niet meer in voorraad zijn kunnen tegen dagprijs besteld worden. Penningen voor 1973 kunnen niet meer nabesteld worden. Bestellingen en informatie: mw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Straturnsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 6 DONDERDAG 25 JUNI 1998

EINDHOVEN

Donderdag 25 juni a.s. is onze volgende veiling. Veiling 6 inmiddels alweer, een enorme diversiteit van munten, penningen en bankbiljetten. Wij veilen deze keer o.a. Antieken – Grieken, Romeinen en Kelten –, Primitief geld, Provinciaal, Koninkrijk, Bankbiljetten, Buitenlandse munten, o.a. een collectie Vatikaan, Penningen, jetons en rekenpenningen, historiepenningen, reclamepenningen en tokens. Tot besluit natuurlijk Numismatische boeken en tijdschriften alsmede een grote hoeveelheid Varia, de zgn. Lots en Partijen. Bestelwijze Catalogus: door overmaking van *f* 20 op onze giro 3983914 o.v.v. Veiling 6. U krijgt onze fraai geïllustreerde catalogus dan omstreeks begin juni thuis gestuurd.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 034 - 3216014

Tentoonstellingen

MONETA EXOTICA
Tentoonstelling over het 'oorspronkelijke geld', in alle soorten en maten, dat overal ter wereld gebruikt is voordat er munten en bankbiljetten waren; afkomstig uit verschillende collecties in binnen- en buitenland. Tot 30 augustus 1998 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Ter gelegenheid van de tentoonstelling is een boekje verschenen over de collectie oorspronkelijk geld van het Penningkabinet, van de hand van P.C.J.F. van Erve: *Oorspronkelijk geld uit de hele wereld* (*f* 25, per post *f* 28,20).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Het tweede deel van het project 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt' is te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). De tentoonstelling geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998. De bij deze tentoonstelling behorende publicatie verschijnt in het tweede kwartaal van 1998.

EURO EN MUNSTER
Eveneens te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) de tentoonstellingen 'De Nederlandse ontwerpen voor de EURO' (geheel 1998) en 'De Vrede van Munster' (tot en met 15 juni 1998). In deze laatste tentoonstelling wordt uit eigen collectie en bruiklenen getoond welke munten werden gebruikt in de periode 1568-1648. Hieronder vallen ook noodgeld, historie- en gebruikspenningen. Tevens wordt aandacht geschonken aan het 50 guldenstuk 1998.

AQUARELLEN ANTIEKE MUNTEN
Van 8 tot en met 30 mei exposeert de schilder Arnaldo (Arnold Nieuwendam) aquarellen van antieke munten, in Galerie De Opsteker, Noorderstraat 61 (bij de Vijzelstraat) te Amsterdam (020-6386904); geopend donderdag t/m zaterdag en op afspraak.

LINA HODOROABA
Beelden en penningen van Lina Hodoroaba zijn van 2 mei tot en met 10 juni te zien in Galerie Couzis, Beemstraat 112 in Gameren (0418-562431); geopend vrijdag, zaterdag en zondag 12.00-17.00 uur; en na telefonische afspraak.

KAREL V (1500-1558)
Het Numismatisch Kabinet brengt een kleine expositie van de munten die tijdens het bewind van Karel V in de Nederlanden zijn geslagen. Tevens wordt aan de hand van penningen en een aantal prenten een beeld geschetst van het leven van deze keizer. T/m 6 juli in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Zie ook pagina 98 en 143.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
G.P. Sanders (020-6901135)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor de Benelux *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

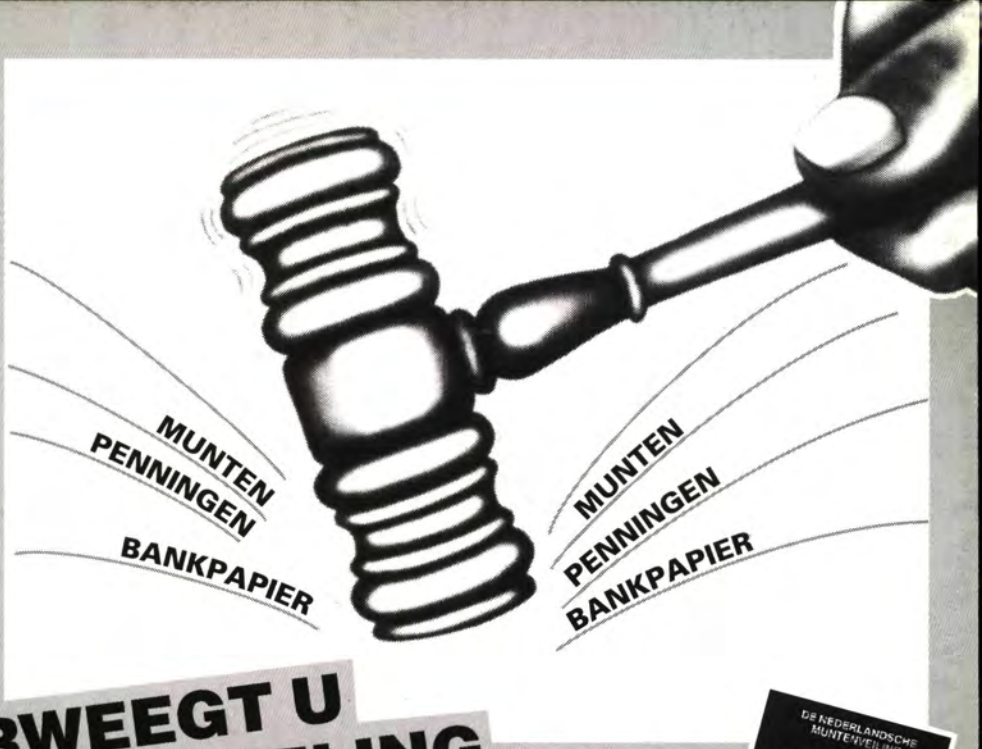

1662 MIDDELBURG. SCHOENMAKERS, HUIDENVETTERS EN LEERVERKOPERS.

Vz. een gekroonde kaplaars en het jaartal 1662.
Kz. een gekroonde els tussen een schoen een maatlat en een rondmes.
Op de kant nummer XXXIII.
WK. 28.1, Messing gegoten,ø 49 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1998, 22e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 4
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Stichting Internationale Penningkunst **150**

De totstandkoming van het Vervolg op Van Loon **151**
G.P. Sanders sluit af met de collectie P.H. van Gelder

Afscheidspenning van prof. De Hoop **163**
E.P.H. van Beckum en H. Gerritsen en een penning van Lucie Leene

Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten **166**
Dick Purmer vraagt aandacht voor verder onderzoek

Cornelis Aldendag essayeur-particulier van de Westfriese Munt **173**
Albert A.J. Scheffers over een moeizame aanstelling

Belevenissen met een oude Griekse munt **180**
Hans van der Valk met een dierbare herinnering

Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met Zeeuwse klop **183**
L.M.J. Boegheim over een ontdekking

Mysteries en misvattingen rond Zeeuwse guldens, II **187**
J.C. van der Wis ziet een theorie bevestigd

Recent verschenen **188**

Boekbesprekingen **189**

Verenigingsnieuws **194**

Tentoonstellingen **195**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de penning geslagen op de Westfriese Munt te Hoorn, naar aanleiding van de strijd tussen enerzijds de admiraliteiten van Hoorn en Amsterdam, en remonstranten en contraremonstranten anderzijds.
Vz. Twee ossen de gezamenlijk een ploeg voorttrekken, in de afsnede het wapen van West-Friesland, ter weerszijde het jaartal 1617. Omschrift: + TR-AHITE + AEQVO + IVGO + C ✠ W (voortploegend onder hetzelfde juk) met de initialen CW en muntmeesterteken lelie van Caspar Wijntgens (1589-1625). Kz. Twee kruiken in zee met in de verte gezicht op Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, met op de voorgrond een dolfijn. Omschrift: FRANGIMVR + SI + COLLIDIMVR ✿ (wij zullen bij botsing breken). Stempelsnijder Jacob Uyttenwael (1611-1648). vL. II-99; Roovers 65; JMP 1959, blz. 90. Zilver, 53 mm, 38,9 g. *Aangeboden door Munthandel Verschoor.*

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 6

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

HANS DE KONING

Wanneer u deze nieuwsbrief onder ogen krijgt zijn er nog drie maanden te gaan voordat de opening van het internationale Fidemcongres 1998 (op 21 oktober) plaatsvindt. Op het moment dat deze brief naar de redactie gaat (mei 1998) is het aantal inschrijvingen circa tweehonderd, maar dat zal inmiddels wel hoger zijn. De organisatoren rekenen op nog meer (Nederlandse) deelnemers. De ST.I.P. doet hierbij gaarne (nogmaals) een oproep tot inschrijving. Voor iedereen die belangstelling heeft voor penningkunst is opgave tot deelname nog mogelijk.

Lies Ros (tentoonstellingsontwerpster), Geer Steyn, en de heer Scholten en een medewerker (Museum Beelden aan Zee) rondom de plattegrond van een voorlopige opstelling

Het Fidemcongres 1998 biedt de mogelijkheid kunstenaars en penningliefhebbers van ver over onze landsgrenzen te ontmoeten. Het programma bevat onder meer (wetenschappelijke) voordrachten en workshops, waarbij het onderwerp van het congres 'Beïnvloeding' het uitgangspunt is. Een excursie naar het Rijksmuseum Kröller-Müller, met een speciale ontvangst, maakt ook deel uit van het vierdaagse congres, dat wordt afgesloten met een feestelijk diner. Dat is bij elkaar al heel wat, maar er is meer: de congresdeelnemers ontvangen naast een uitgebreide geïllustreerde Fidemcatalogus een unieke congrespenning. Deze penning – *Maan en muis*, ontworpen door Mirjam Mieras – is het winnende ontwerp van een daartoe uitgeschreven wedstrijd en is uitsluitend voor de congresdeelnemers bestemd.

Rondom Leiden (KPK) en Den Haag gonst het van de voorbereidingsactiviteiten. Ook voor de expositie – die in het fraaie Museum Beelden aan Zee te Scheveningen wordt gehouden – zijn de besprekingen in volle gang. De organisatoren gaan niet over een nacht ijs en de zaken worden letterlijk van alle kanten bekeken, zoals u hierbij op de door Joop de Vries gemaakte foto kunt zien. De tentoonstellingsontwerpster Lies Ros is gevraagd de inrichting van de expositie te verzorgen. De vitrines komen uit Neuchâtel. Die werden daar tijdens de Fidem 1996 gebruikt en worden aangepast: de ruimte en het licht vragen hier om een geheel andere opstelling en benadering.

[voor vervolg zie pagina 182]

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

VI De collectie P.H. van Gelder

G.P. SANDERS

De belangrijkste collectie waaruit de bewerkers van het *Vervolg* bij de samenstelling van het penningwerk konden putten, was die van het Koninklijk Kabinet te Den Haag. Al in de Inleiding op het Eerste Stuk heette het dat *de Afbeeldsels van onderscheidene Penningen, in 's Rijks Kabinet voorhanden, in deze eerste Aflevering te vinden* zijn.[1] Kort na het uitkomen van het Derde Stuk trad de opzichter van het kabinet jhr J.C. de Jong zelfs toe tot de commissie die verantwoordelijk was voor de uitgave van het werk. In die hoedanigheid controleerde hij samen met Jeronimo de Vries sr de voortgang van de arbeid. Bij de uitgave van de tweede serie in de jaren zestig was het al niet anders: voor de *Eerste* en *Tweede Lijst van Nederlandsche penningen* raadpleegde mr Jacob Dirks de Haagse verzameling uitvoerig. Beide lijsten vermelden uitdrukkelijk welke stukken in het Koninklijk Kabinet aanwezig waren. Net als zijn voorganger speelde ook opzichter J.F.G. Meijer een belangrijke rol bij de verschijning van het werk: Meijer en zijn assistenten Mulder en Johannes van Kempen controleerden de proeven van de platen, die bovendien op het Kabinet werden gearrangeerd. Na Dirks' uitzetting uit de Tweede Kamer in september 1866 trad Meijer zelfs op als een soort zaakwaarnemer, die uit naam van de Friese numismaat de contacten met en het toezicht op de plaatdrukker onderhield.

Toch moet de rol die particuliere verzamelaars en numismaten speelden bij de totstandkoming van het *Vervolg*, niet worden uitgevlakt. Een aantal van de fraaiste stukken die in het werk zijn beschreven, stamt uit privé-collecties. Vanaf het begin was het streven van de commissie voor het penningwerk erop gericht om haar initiatief onder de aandacht te brengen van particuliere verzamelaars en geïnteresseerden. Een aantal bekende verzamelaars werd eind 1819 in een persoonlijk schrijven opgeroepen om mee te werken aan het voortzetten van het werk van Van Loon. Oproepen in *Staatscourant* en dagbladen dienden om ook diegenen te bereiken die men niet persoonlijk had kunnen benaderen. Dat de medewerking aan het *Vervolg* van de kant van particuliere verzamelaars groot was, moge blijken uit de lijsten van personen die in de inleidingen op de verschillende delen voor hun bijdragen werden bedankt. De enige die een door Dirks opgevraagde penning niet ter aftekening wenste af te staan was J.A. Völcker van Soelen, *omdat hij het vroeger met andere stukken ook aan anderen geweigerd heeft*. Volgens Van Lennep hoefde op de medewerking van zijn *onhandelbaren stadgenoot* Völcker niet te worden gerekend: *dien heb ik reeds als student, en altijd als vlegel gekend*. Uiteindelijk lukte het door tussenkomst van Jeronimo de Vries Jerz. alsnog om foto's van het bewuste stuk (VVL 812) te verkrijgen. Naar aanleiding van deze zaak schreef De Vries op 2 mei 1867 aan Dirks dat *de eigenaar zóó huiverig is met stukken uit zijn kabinet dat* [G. Theod.] *Bom zelf de Medaille den photograaph moet brengen, er dan op moet wachten en terstond het stuk terugbrengen, dat nimmer bij een ander* overnachten *mag*. Maar Völcker was in dat opzicht zeer zeker een uitzondering.[2]

Pieter Hendrik van Gelder (1822-1883) door J. Ephraïm, 1887 (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

Pieter Hendrik van Gelder en zijn voorouders

Een van de particulieren die van harte meewerkte aan de totstandkoming van de tweede reeks van het werk, was de te Velp woonachtige verzamelaar Pieter Hendrik van Gelder.[3] Van Gelder werd op 1 juni 1822 te Wormerveer geboren als tweede kind uit het huwelijk van Hendrik van Gelder (1788-1860) en Aagje Mats (1789-1866). Hij stamde uit een familie van doopsgezinde papierfabrikanten en verwoede numismaten. Zijn grootvader was Pieter Smidt van Gelder (1762-1842), die op 30 november 1783 in het huwelijk trad met de enige dochter van de eigenaar van een papiermolen. Na het overlijden van zijn schoonouders bouwde Smidt van Gelder het bedrijf verder uit en nam zijn vier zoons erin op. Gefortuneerd trok hij zich op 67-jarige leeftijd uit het bedrijf terug om zich op zijn buiten Zaanlust te kunnen wijden aan zijn favoriete bezigheid: het verzamelen van munten en penningen. In de inleiding op het Tweede Stuk bedankten de samenstellers van het *Vervolg* Smidt van Gelder voor zijn medewerking aan de uitgave. Het omvangrijke numismatische kabinet dat hij bijeen bracht, werd vijf jaar na zijn dood in het Huis met de Hoofden te Amsterdam geveild.

Hendrik van Gelder (1788-1860) door Samuel Baruch Benavente (particuliere collectie, foto M.H.A. Kohlen)

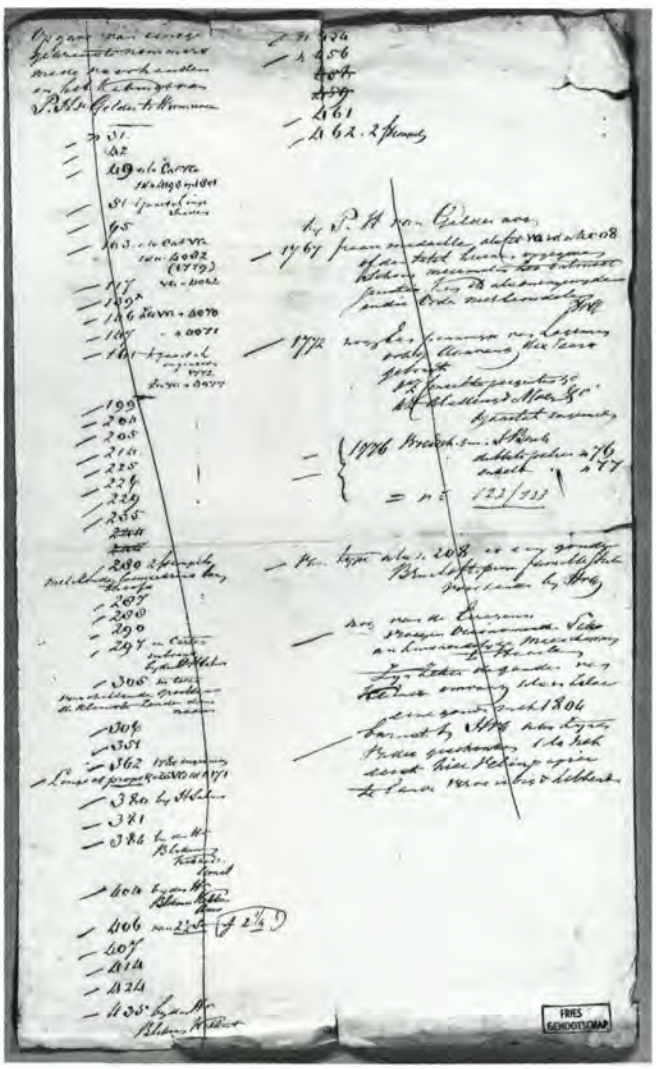
Het was Smidt van Gelders tweede zoon Hendrik, die de liefde voor het numismatische vak van zijn vader erfde. Anders dan deze legde Hendrik geen omvangrijke verzameling aan. In plaats daarvan was hij actief in de handel in munten en penningen. Behalve aan de door hem ontwikkelde muntmeter Van Gelder, een instrument waarmee op eenvoudige wijze de grootte van munten en penningen kon worden afgelezen, is zijn naam verbonden aan de veiling van enkele belangrijke kabinetten, waarvoor hij de verkoopcatalogi samenstelde: de reeds genoemde veiling van het kabinet van zijn vader in december 1847, van Pieter Verkade in februari 1849 en van Klaas Kaan in december 1852. Ter gelegenheid van laatstgenoemd feit werd een zilveren penning vervaardigd (DNP 735). Hendrik overleed op 22 maart 1860.

Net als zijn vader en zijn grootvader was Pieter Hendrik van Gelder actief in de papierhandel: met twee neven richtte hij in 1845 de vennootschap Van Gelder Zonen op, die zich toelegde op de fabricage van machinaal vervaardigd papier. Na enige aanloopproblemen groeide de firma van de drie neven in de jaren vijftig uit tot een uiterst succesvolle onderneming die in

1855 het oude, nog bestaande familiebedrijf overnam. Pieter Hendrik was een rijk man toen hij zich in 1859 terugtrok op het buiten dat hij te Velp had gekocht. Al voor zijn verhuizing naar Velp was hij begonnen met het verzamelen van Nederlandse penningen. In de daarop volgende vijfentwintig jaar legde hij een omvangrijke verzameling aan. Van Gelder overleed op 5 oktober 1883 te Velp. Met ruim 9000 stuks vormde zijn kabinet op dat moment de grootste particuliere penningcollectie in Nederland. Op verzoek van de verzamelaar schonken zijn nabestaanden de verzameling en bloc aan het op dat moment in aanbouw zijnde Rijksmuseum. Hier werd de collectie samengevoegd met de in 1885 aangekochte verzameling van Fredrik Hendrik Maschhaupt. De verzameling van het Rijksmuseum, die meer dan 10.000 stukken telt, behoort nog steeds tot de grootste openbare penningcollecties in Nederland.

De eerste bezendingen via Hendrik van Gelder en Joan Henrik van Geuns

Het was vader Hendrik die het eerste contact tot stand bracht met de bewerker van de tweede serie van het *Vervolg*, mr Jacob Dirks. De oudste brief in het familiearchief Dirks te Leeuwarden dateert van september 1855 en handelt, net als het merendeel van de daarna gewisselde brieven, over aankopen die Van Gelder verrichtte voor het Friesch Genootschap en voor Dirks persoonlijk. Het *Vervolg op Van Loon* kwam voor het eerst ter sprake in een brief van 30 juni 1858, waarin Dirks melding maakte van de *Eerste* en de *Tweede Lijst*, die op het punt van uitkomen stonden. Hendrik van Gelder had beide lijsten nog niet in zijn bezit, maar hij meende *nog wel eenige inlichtingen of vermeerderingen te kunnen geven*. Daarbij wees hij op de verzameling van zijn zoon, die aan het einde van 1857 en bloc het belangrijke kabinet van C.J.S. Tetterode, een vriend van zijn vader, had overgenomen. Exacte gegevens omtrent de transactie ontbreken, maar volgens zijn vader was aan het bijeenbrengen van die collectie ruim 25 jaar gewerkt en had de verzamelaar zich met name toegelegd op het tijdvak na Van Loon. Dat maakte de collectie van Pieter Hendrik van Gelder bij uitstek interessant voor Jacob Dirks. Terstond na de ontvangst van het schrijven van de Friese numismaat wendde Van Gelder zich tot Frederik Muller, die hem de *Eerste Lijst* toezond. De *Tweede Lijst* was nog in bewerking, maar zou spoedig

Opgave van penningen, voorbanden in het kabinet van Pieter Hendrik van Gelder, door Hendrik van Gelder, 29 juli 1858 (Rijks Archief in Friesland). De door Van Gelder opgegeven nummers verwijzen naar Dirks' Eerste en Tweede Lijst van Nederlandsche penningen, 1767-1806

volgen. In zijn antwoord aan Dirks beperkte Hendrik van Gelder zich tot enkele korte kanttekeningen, daar zijn zoon op het moment van schrijven afwezig was. Zodra deze was teruggekeerd, zou Hendrik van Gelder aan de hand van beide lijsten diens kabinet nazien.[4]

Op 29 juli zond Van Gelder Dirks drie lijsten: een eerste lijst met 191 nummers waarvan reeds een verblijfplaats bekend was, een tweede lijst van 38 door de commissie opgevraagde stukken en een door zijn zoon opgestelde lijst met negentien uitgebreide beschrijvingen van stukken die op Dirks' *Tweede Lijst van Nederlandsche penningen 1781-1806* ontbraken. Uit de drie lijsten blijkt dat Pieter Hendrik medio 1858 reeds een uiterst fraaie verzameling Nederlandse historiepenningen uit de tweede helft van de 18e eeuw in zijn bezit had. Van de 461 op de *Eerste* en *Tweede Lijst* voorkomende penningen was bijna de helft (229 stuks) in zijn kabinet aanwezig. Van de negentien door Pieter Hendrik beschreven stukken die niet op de *Tweede Lijst* voorkwamen, zouden er uiteindelijk zeker dertien een plaats vinden in het *Vervolg op Van Loon*. De talrijke orangistische en patriotse draagtekens waren door Van Gelder sr buiten beschouwing gelaten daar het *slegts Orfevrerien* betrof en geen penningen.[5]

Pas aan het einde van september 1859 meldde Dirks zich opnieuw bij Van Gelder. Hij verzocht een vijftal stukken ter aftekening te mogen ontvangen. Hendrik stuurde het verzoek door aan zijn zoon, die zich inmiddels metterwoon te Velp had gevestigd. Zijn kabinet had hij daarheen laten overbrengen *om bij stille dagen, of slegt weder zich daarmede tot tijdverdrijf te kunnen verlustigen*. Pas op 4 oktober werden de opgevraagde stukken aan Dirks toegestuurd. Deze liet ze vervolgens door de Haagse graveur Willem Bernardus IJzerdraad (1835-1907) aftekenen. IJzerdraad werkte snel want al in november konden de penningen terug naar Wormerveer. Van deze eerste bezending uit het kabinet Van Gelder is de zilveren prijspenning van de Maatschappij van Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, in 1779 uitgereikt aan B. Tiboel, veruit het belangrijkste. De penning is onder nummer 451 in het Zesde Stuk van het Vervolg opgenomen. De afbeelding op

Prijspenning van het Bataafs Genootschap van Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, uitgereikt aan Boudewijn Tiboel, 1779. Penning (zilver, 5,5 cm) door Gerrit sr of Gijsbert van Moelingen (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

plaat XLI geeft zelfs de wijdingsinscriptie weer, die op de keerzijde van het stuk is gegraveerd: *B. Tiboel den 9 Augustus 1779.*[6]

Met het overlijden van Hendrik van Gelder op 22 maart 1860 kwam er voorlopig een einde aan het indirecte contact tussen Jacob Dirks en Pieter Hendrik van Gelder. Maar in Velp en omstreken waren er voldoende numismaten met wie Van Gelder goede contacten onderhield: zo bracht Jeronimo de Vries Jerz. er geregeld zijn vakanties door, terwijl de architect-verzamelaar Lucas Hermanus Eberson (1822-1889) te Arnhem woonde en de verzamelaar Joan Hendrik van Geuns (1835-1879) te Dieren. Het was deze laatste die Jacob Dirks vanaf eind 1860 enkele malen attendeerde op het kabinet Van Gelder en op een aantal daarin voorkomende, bijzondere stukken. Zo ontving Dirks via Van Geuns een even fraaie als raadselachtige, gegraveerde penning uit 1777. De penning, die uiteindelijk betrekking bleek te hebben op de gevangenneming en de in vrijheid stelling van scheepsbouwmeester Jacob Cardinaal, werd afgetekend en onder nummer 515 in het *Vervolg* opgenomen.[7]

De latere bezendingen

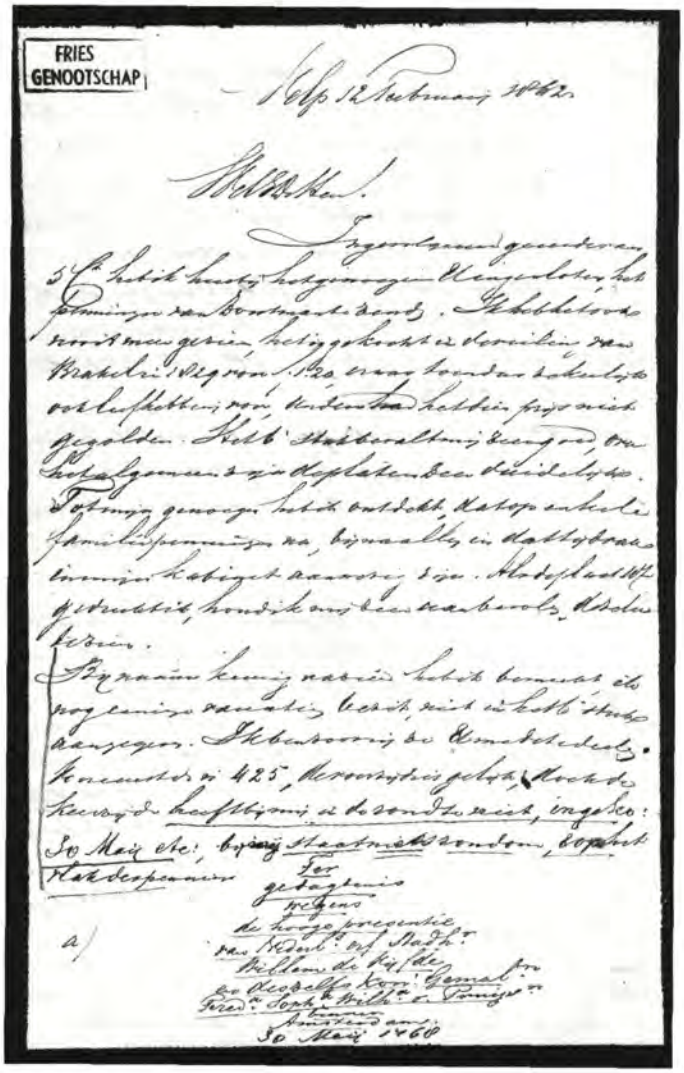
Begin februari 1862 nam Dirks persoonlijk contact op met de verzamelaar uit Velp om het penninkje op Zoutman (VVL 568) op te vragen. Van Gelder zond het gevraagde stuk een week later op 12 februari. Op dat moment had hij het in november 1861 verschenen Zesde Stuk ontvangen. Hij was er zeer over te spreken, niet in de laatste plaats daar op een aantal familiepenningen na, het merendeel van de beschreven stukken in zijn kabinet aanwezig was. Bij nauwkeurige beschouwing van de platen van het Zesde Stuk was hem echter gebleken dat hij afwijkende varianten bezat van de nummers VVL 425, VVL 455 en VVL 461.Tot slot liet hij Dirks weten dat hij zijn collectie had nagezien tot 1786. Daarbij was hij een vijftal stukken tegengekomen die mogelijk geschikt waren om in het *Vervolg* te worden opgenomen. Van Gelder eindigde zijn brief met een summiere beschrijving van de bewuste stukken, waarbij hij zich bereid verklaarde om ze desgewenst aan de Friese numismaat tijdelijk af te staan.[8]

Dirks' belangstelling was onmiddellijk gewekt: twee dagen later verzocht hij de varianten op VVL 425, VVL 455

Gevangen nemen en in vrijheid stellen van Jacob Cardinaal, 1777, zilver, 4,9 cm (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

Brief van P.H. van Gelder aan J. Dirks, 12 februari 1862 (Rijks Archief in Friesland). Van Gelder meldt hierin o.m. een variant te bezitten van de penning op het bezoek van Willem V en Wilhelmina van Pruisen aan Amsterdam, VVL 425

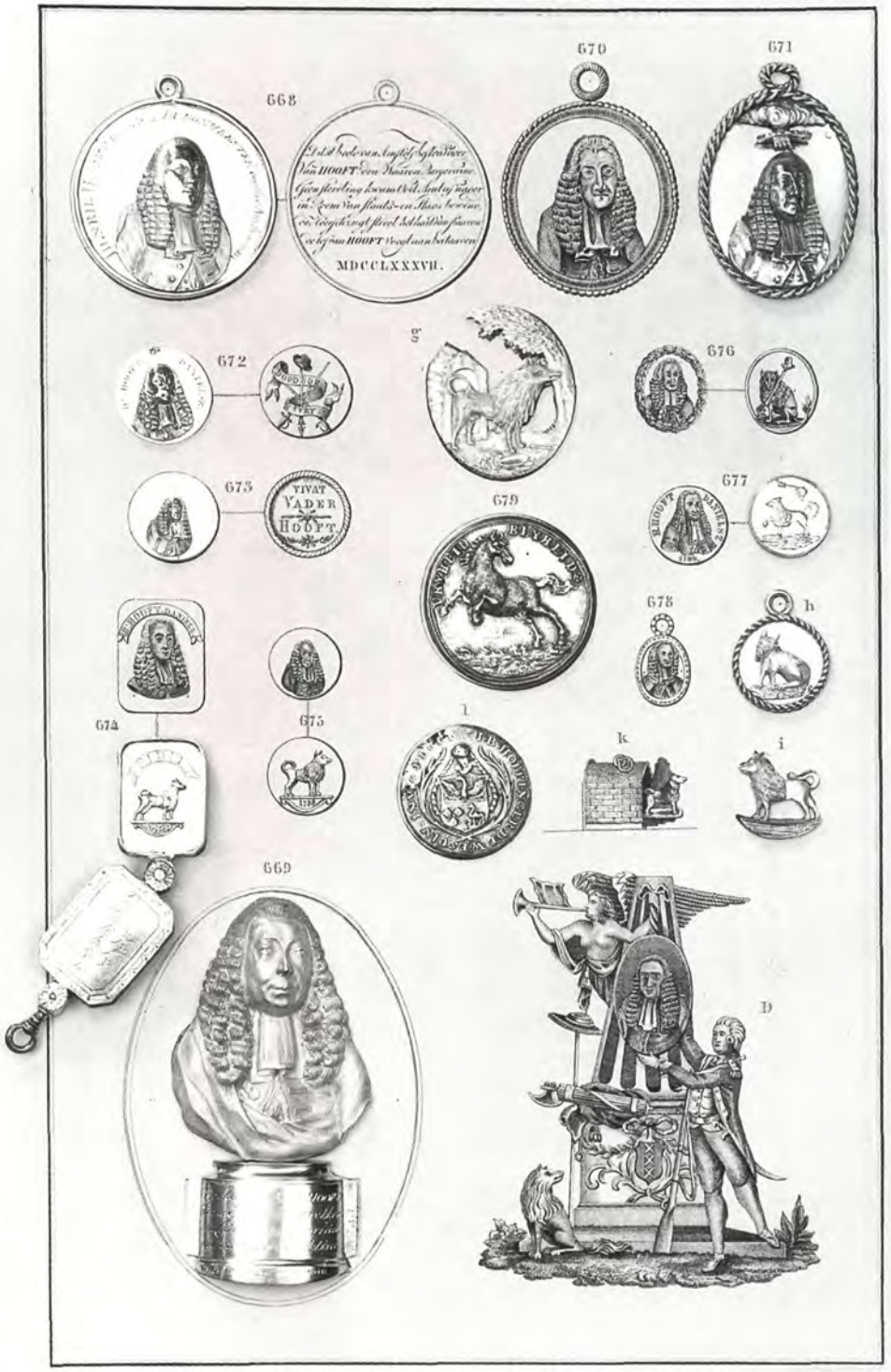
en VVL 461 ter bestudering te mogen ontvangen. Van de vijf stukken die Van Gelder aan het slot van zijn brief had genoemd, interesseerden hem er twee: de eenzijdige, onuitgegeven penning op Van der Capelle in lood (VVL 581) en de penning op diens overlijden (VVL 611). Van Gelder zond de verlangde stukken op 28 februari. Hij voegde er nog drie stukken aan toe die door Dirks niet waren gevraagd: de fraaie, op de veiling Becker gekochte medaillons op de patriotse voorlieden Van Goudoever (VVL 690) en De Wilde (VVL 692) en het door de voorzitter van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen gedragen waardigheidsteken. Daarmee kwam het totaal van deze vierde bezending uit het kabinet Van Gelder op acht. Op 3 maart liet Dirks weten dat de drie varianten in het supplement opgenomen zouden worden.[9] De overige stukken zouden een plaats krijgen in de delen VII-IX van het *Vervolg*. Van het draagteken van de voorzitter van de Oeconomische Tak had de Friese numismaat nog nooit gehoord. Chronologisch gezien hoorde het thuis in het Zevende Stuk, maar Spanier liet begin april 1862 weten dat plaat XLIX, waarop het afgebeeld zou moeten wor-

den, reeds te ver gevorderd om het nog op te kunnen nemen. Dirks achtte het stuk echter van een dusdanig belang, dat hij het bij wijze van zeer hoge uitzondering in de tekst van het werk op pagina 121 af liet beelden.[10]

Inmiddels had Van Gelder aan de hand van de *Tweede Lijst* zijn verzameling nagezien tot het jaar 1806. In de brief die op 28 februari de vierde bezending begeleidde, liet hij Dirks weten dat hij negentien van de door de commissie opgevraagde nummers bezat. Van de nummers 265, 296 en 385 waren zelfs twee verschillende varianten in zijn kabinet aanwezig. Tenslotte gaf hij een wat uitgebreider beschrijving van vijf stukken die op Dirks' *Tweede Lijst* ontbraken. Op 3 maart vroeg Dirks acht van de opgegeven nummers op, waaronder ook de nummers 265 en 296 met de beide varianten. De overige door Van Gelder genoemde penningen waren inmiddels òf afgetekend òf op het Koninklijk Kabinet aanwezig. Van Gelder wachtte enige tijd alvorens de penningen per diligence van Van Gend & Loos op te sturen, daar Dirks hem had laten weten dat de *uitmuntende afteekenaar* Andries van Calfsbeek (1828-1896) zijn handen voorlopig vol had aan de vorige zending. De exacte datum waarop de stukken werden gezonden is niet bekend: Van Gelder had namelijk geen tijd gehad om er een begeleidend schrijven bij te voegen. Toen hij Dirks tenslotte op 8 april schreef, had hij de acht stukken die hij op 28 februari had gestuurd, inmiddels in goede orde terug ontvangen. Net als de vorige keer voegde Van Gelder ook ditmaal aan het gevraagde verschillende stukken toe om ze Dirks *eens te laten zien*. Het betrof hoofdzakelijk materiaal uit het tijdvak van de patriotse woelingen, waaronder het uit een duit vervaardigde draagtekentje van Middelburg (VVL 739) en de bustes op Hooft (VVL 669) en Van der Capelle (VVL VIII, p. 182). Het totaal van deze vijfde bezending kwam daarmee op 22. Dirks liet aftekenen wat hem van pas kwam en stuurde alles op 4 juni 1862 terug naar Velp.[11]

De beide supplementplaten LXVI en LXXIII

Op 5 augustus 1862 declareerde Dirks bij secretaris Vrolik de door hem gemaakte kosten van aftekeningen voor het penningwerk ten bedrage van *f* 55,68½. Hij verwachtte dat dit, enkele uitzonderingen daargelaten, de laatste uitgaven zouden zijn, daar het aftekeningen betrof van stukken uit het tijdvak 1786-1806.[12] Maar daarmee ging Dirks voorbij aan de draagtekens uit 1787. Hiervan bestonden zoveel verschillende varianten dat hij nog tijdens de bewerking van het Negende Stuk besloot om afdrukken van de beide platen met patriotse draagtekens (nrs LXIV en LXV) rond te sturen aan een aantal belangrijke verzamelaars in Nederland. Op die wijze hoopte hij ontbrekende stukken te kunnen achterhalen. Dirks benaderde uiteraard ook Pieter Hendrik van Gelder, die hem eind februari 1862 al had laten weten van Hooft medaillons in overvloed te hebben.[13] Op 11 augustus 1864 stuurde de verzamelaar uit Velp datgene van Hooft dat nog niet was afgetekend. Uit de gewisselde brieven valt echter slechts ten dele op te maken welke stukken Van Gelder de Friese numismaat toestuurde. Genoemd worden alleen een penningplaatje met een galopperend paard en omschrift *Vrijheid Blijheid* (VVL 679) en medaillons op Van Goudoever en De Wilde (VVL 690-692). Toch lijkt het mogelijk om te reconstrueren welke stukken deel uitmaakten van deze zesde bezending. Het materiaal dat Dirks in de zomermaanden van 1864 ontving van Van Gelder en De Voogt kwam hoofdzakelijk terecht op de ingelaste supplementplaat LXVI. Uit Van Gelders eigen notities blijkt dat de collectie van de

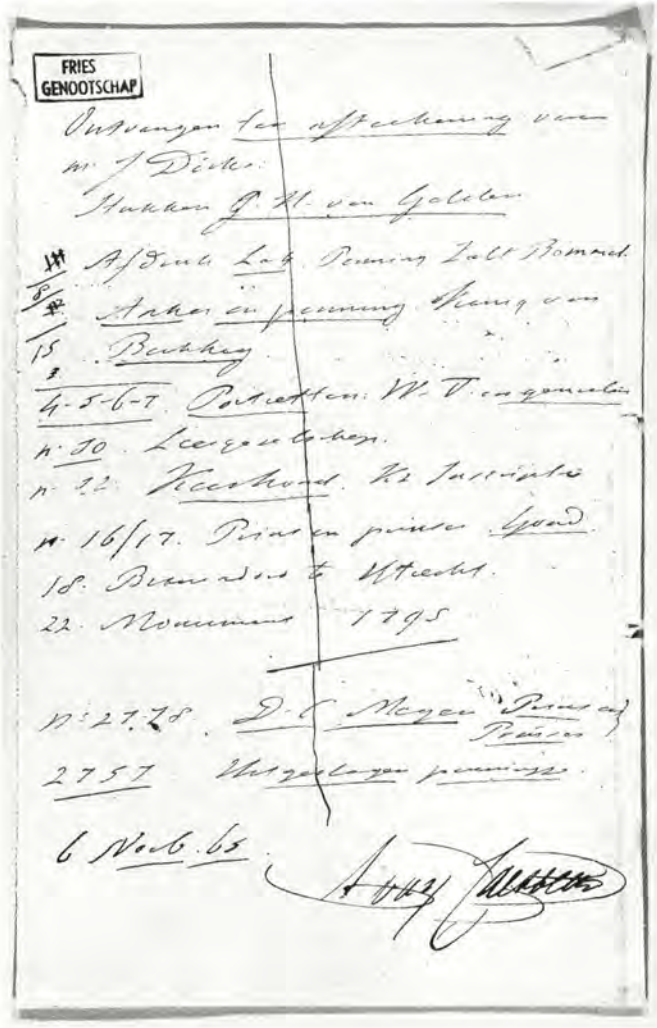
Plaat LXVI van het Vervolg op Van Loon met daarop aangegeven de stukken afkomstig uit het kabinet van P.H. van Gelder (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

1e zending (4-10-1859)				
1	436	I.2714	Z	aanvang van het jaar 1770
2	446	******	Z	vroedschapspenning Den Bosch
3	451	I.3155	Z	prijspenning van de Maatschappij van Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam
4	520	?	B	prijspenning van de Maatschappij Felix Meritis
5	523	.	L	erepenning van Teylers Tweede Genootschap
2e zending (14-11-1860)				
6	515	I.2786	Z	gevangenneming en in vrijheid stelling van scheepsbouwmeester Jacob Cardinaal
3e zending (12-2-1862)				
7	568	?	K	penning op Zoutman
4e zending (28-2-1862)				
8	425*	I.2704	Z	intocht van Willem V en Wilhelmina te Amsterdam
9	455*	I.2729	Z	eeuwfeest van het Walen-weeshuis te Amsterdam
10	461*	I.2724	Z	bouw van het Luthersche bestedelingenhuis te Amsterdam
11	581	I.2890-a	L	penningplaat op Johan Derk van der Cappelle tot den Poll
12	611	I.2890	Z	Johan Derk van der Cappelle tot den Poll
13	690	XII.12	Z	draagteken op Van Goudoever
14	691	XII.11	Z	draagteken op Van Goudoever
15	692	XII.14	Z	draagteken op De Wilde
16	p. 121	I.2797-a	Z	draagteken van de voorzitter van de Oeconomische Tak
5e bezending (8-4-1862)				
17	639a	I.2914	Z	beëdiging van de Utrechtse burgerschutterij op het Neude
18	639b	I.2915	Z	beëdiging van de Utrechtse burgerschutterij op het Neude
19	596a	I.2867	Z	burgervendels te Utrecht
20	596b	I.2868	Z	burgervendels te Utrecht

verzamelaar maar liefst vijftien van de achttien op plaat LXVI opgenomen stukken telde. Slechts de nummers VVL 670, 676 en 678 ontbraken in zijn kabinet.[14]

Ofschoon niet met zekerheid valt uit te sluiten dat Van Gelder na het verschijnen van het Negende Stuk nog enkele draagtekens wist te verwerven die voorkomen op supplementplaat LXVI, lijkt het waarschijnlijker dat hij het merendeel ervan, zo niet vrijwel alles, op dat moment reeds in zijn bezit had. Hierop wijst ook de eerder vermelde uitspraak dat hij van Hooft *medailles in massa* bezat. Overigens ontving Dirks met de zesde bezending vermoedelijk ook enkele stukken die vervaardigd waren naar aanleiding van het overlijden van de Amsterdamse burgemeester in 1794: VVL 818 en de beide op dezelfde plaat afgebeelde plaquettes LXXVIII.A en .B zijn mogelijk ook uit het kabinet van de verzamelaar uit Velp afkomstig. Daarmee zal Van Gelders zesde bezending uit zo'n twintig draagtekens hebben bestaan.

In eerste instantie lag het in de bedoeling van Jacob Dirks om ook afdrukken van de platen LXX, LXXI en LXXII met orangistische draagtekens rond te laten gaan, maar tijdgebrek maakte dat het zover nooit kwam. Kennelijk wilde men de uitgave van het eigenlijk voor 1864 bedoelde Negende Stuk niet nog langer ophouden. Gekozen werd daarom voor een andere oplossing: de oproep op het roze vlaggetje voorin het Negende Stuk. Maar Dirks had Van Gelder, die inmiddels was uitgegroeid tot een van zijn belangrijkste leveranciers, al enkele maanden voor het uitkomen van het Negende Stuk benaderd. Op 23 mei 1865 vroeg de Friese numismaat in een niet bewaard gebleven brief om toezending van een aantal stukken. Uit het antwoord dat Van Gelder als gevolg

Ontvangstbewijs voor tweeëntwintig penningen uit het kabinet van P.H. van Gelder, door J. Dirks ter hand gesteld aan Andries van Calfsbeek om aftekeningen te maken ten behoeve van het Vervolg op Van Loon (Rijks Archief in Friesland)

van langdurige afwezigheid pas op 19 augustus verstuurde, blijkt dat Dirks onder meer de beide penningen op het toedienen van het Heilig Vormsel door aartsbisschop Brancadoro (VVL 803 en 804), op het overlijden van de Haagse predikant Wigbold Muilman (VVL 808), de penning op het Amsterdamse leesgezelschap (VVL 828) en de lakafdruk van Zaltbommel (VVL 758) vroeg. Voorts bracht hij het Negende Stuk en de orangistische draagtekens ter sprake. Van Gelder was op dat moment nog niet in het bezit van het nieuwe deel van het *Vervolg*, maar hij zegde toe alles te zullen sturen dat afweek van het op de platen afgebeelde. Na een nieuwe afwezigheid van een maand zond Van Gelder, die het Negende Stuk drie dagen in huis had, op 16 oktober 22 stukken. *Het is ongelukkig niet veel wat ik U kan toezenden*, verontschuldigde hij zich, *doch er zal toch nog wel iets bruikbaars bij zijn.* Dirks' reactie was minder terughoudend: op 21 oktober schreef hij de verzamelaar uit Velp dat hij een aantal van de gezonden stukken nog nooit had gezien. Uiteindelijk selecteerde hij uit Van Gelders zevende bezending twaalf stukken, die hij samen met twee draagtekens van de Amsterdamse verzamelaar D.C. Meijer jr. op 6 november overhandigde aan zijn aftekenaar in Leeuwarden Van Calfsbeek. Naast een achttal patriotse en prinsgezinde draagtekens, die een plaats zouden krijgen op supplementplaat LXXIII van het Tiende Stuk, ontving Van Calfsbeek de reeds eerder toegezegde lakafdruk van Zaltbommel en de penningen op Brancadoro te Utrecht en het Amsterdamse leesgezelschap. De fraaie plaquette op de intocht der Fransen in 1795 (VVL LXXIX.A) completeerde het geheel. Van Calfsbeek maakte aftekeningen van het ontvangen materiaal, waarna Dirks nog voor de jaarwisseling op 26 december 1865 alle te leen ontvangen stukken naar Velp terugstuurde.

De zending van oktober 1865 vormde de laatste bijdrage van Pieter Hendrik van Gelder aan de totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*. In een tijdsbestek van zes jaar had hij Dirks talrijke stukken toegestuurd, waarvan vele een plaats in het werk zouden vinden. In eerste instantie werd het contact onderhouden door tussenpersonen, maar vanaf 1860 ontwikkelde zich een zelfstandige correspondentie tussen de bewerker van het *Vervolg* en de verzamelaar uit Velp. Eind 1865 had Dirks echter al het materiaal voor het tiende en laatste stuk bijeen vergaard.

Het is vooral aan de inzet van Dirks te wijten dat het *Vervolg* uitgroeide tot het handboek voor Nederlandse historiepenningen uit het tijdvak 1716-1806, dat verzamelaars tot richtsnoer zou dienen bij de opbouw van hun collectie. Hoezeer dit laatste het geval was, blijkt uit het voorbeeld van Pieter Hendrik van Gelder. Na het verschijnen van het laatste stuk van het *Vervolg* wist de verzamelaar een aantal unieke en ongetwijfeld ook zeer kostbare penningen te verwerven die in het werk staan afgebeeld. Het is aan zijn inspanningen te danken dat belangrijke penningen zoals de zilveren beloningspenning van Teylers Tweede Genootschap, uitgereikt aan Jeronimo de Bosch (VVL 522), de prijspenning van de Latijnse school te Gouda, uitgereikt aan Jan Couperus (VVL 473), de penning op het vijfentwingjarig bestaan van het legaat van Johannes Monninkhof op naam van F. Buchner (VVL 689), de gouden beloningspenning van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen gegeven aan Jacobus Dijkwel (VVL 533), de gouden erepenning van de lijfrente-sociëteit te Amsterdam ten name van G. de Waal, de beloningspenning geschonken aan Antonius van Peer, lid van het Comité Revolutionair te Groningen (VVL 834) en de gedreven penningplaat van raadspensionaris Schimmelpenninck (VVL 899), thans in de verzameling van het Rijksmuseum berusten. ■

Omwenteling te Amsterdam, 1795; zilver, 7,3 x 6 cm (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KNAW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijke Akademie van Wetenschappen; VAN LENNEP Gemeentearchief Amsterdam: Familiearchief Van Lennep; VVL *Beschrijving van Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr Gerard van Loon*)

1 VVL I (1822) 9. In alle volgende stukken wordt de rol van het Koninklijk Kabinet en haar

Erepenning van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, uitgereikt aan Jacobus Dijkwel, 1785. Penning (goud, 3,3 cm) door Johann Heinrich Schepp (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

Plaquette ter ere van Rutger Jan Schimmelpenninck, zilver, 10,2 x 7,4 cm, door Kleis Lanting (Rijksmuseum-Stichting Amsterdam)

opzichter vermeld. Zie ibid. V (1848) IV: 'ten slotte meent de Klasse hier nog te moeten bijvoegen, dat het Koninklijk Kabinet van Penningen op nieuw een rijke bron voor de zamenstelling van dit Stuk heeft opgeleverd.'

2 DIRKS invnr 49, Dirks aan De Vries d.d. 28-3-1867; ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 8-4-1867; ibid., De Vries aan Dirks d.d. 19-4-1867 en 2/3-5-1867.

3 Voor Pieter Hendrik van Gelder en zijn voorvaderen, zie G.P. SANDERS Portret van een niet langer onbekende man: Pieter Hendrik van Gelder, het gezicht van de penningverzameling in het Rijksmuseum *Bulletin van het Rijksmuseum* 43 (1995) 280-307. Het navolgende is grotendeels hieraan ontleend.

4 DIRKS invnr 40, H. van Gelder aan Dirks d.d. 17-7-1858.

5 DIRKS invnr 40, H. van Gelder aan Dirks d.d. 29-7-1858. Een van de zes resterende stukken werd in de tekst genoemd, de beschrijving van een tweede stuk is te vaag om identificatie mogelijk te maken.

6 DIRKS invnr 40, H. van Gelder aan Dirks d.d. 4-10-1858.

7 DIRKS invnr 41, Van Geuns aan Dirks d.d. 4-11-1860 en 14-11-1860. Naspeuringen van Van den Berg in het Algemeen Rijksarchief leverden niets op. In *De Navorscher* van ... werd navraag gedaan naar de achtergronden van het betreffende stuk. Het antwoord op Dirks' vraag werd in *Navorscher* XI, 206-207 door J. Honig Jzn uit Zaandam gegeven.

8 DIRKS invnr 44, P.H. van Gelder aan Dirks d.d. 12-2-1862.

9 De penningen zouden een plaats vinden in het Eerste Bijblad. Uitsluitend de afwijkende zijden van de drie stukken staan afgebeeld op de eerste supplementplaat van het *Vervolg*, plaat LXXXVII.

10 DIRKS invnr 44, P.H. van Gelder aan Dirks d.d. 28-2-1862; ibid., Dirks aan P.H. van Gelder d.d. 3-3-1862; ibid., Spanier aan Dirks d.d. 8-4-1862.

11 Ibid.; Van Gelder spreekt in zijn brief van 8 april 1862 abusievelijk van 21 stukken.

12 KNAW invnr 337, Dirks aan Vrolik d.d 5-8-1862: 'hiermede zullen de verschotten *ter zake van de afteekeningen* op enkele uitzonderingen na geheel ten einde zijn. Daar dit al voor het tijdvak 1780-1806 loopt, waartoe het rijke kabinet van den heer *P.H. van Gelder* vooral bouwstof heeft opgeleverd.'

13 DIRKS invnr 44, P.H. van Gelder aan Dirks d.d. 28-2-1862: 'van Hooft heb ik *medailles in massa*, ik hoop niet, deze opgenomen worden, daar zijn er zeker meer dan *100 van*.'

14 Op kleine strookjes papier hield Van Gelder nauwgezet bij welke in het *Vervolg* afgebeelde stukken hij bezat, wat hij ervoor had betaald en in welk materiaal ze in zijn kabinet aanwezig waren. Deze aantekeningen bevonden zich tussen de platen van een van beide exemplaren van het *Vervolg*, die de verzamelaar bezat. Dit exemplaar werd op 7 november 1995 bij L. Schulman geveild (lotnr 2110). Met dank aan de koper, die mij bereidwillig kopieën ter beschikking stelde van Van Gelders notities.

Afscheidspenning voor prof. De Hoop

F.P.H. VAN BECKUM / H. GERRITSEN

In november 1996 werd aan prof. dr ir A.T. de Hoop bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Technische Universiteit Delft door vrienden en collega's een penning aangeboden met verwijzing naar zijn internationaal gewaardeerde werk op het gebied van reciprociteit in het elektromagnetisme. De voorzijde van deze kloeke gietpenning toont het portret van de Nederlander H.A. Lorentz, Nobelprijswinnaar natuurkunde 1902.

Dr ir A.T. de Hoop was van 1960 tot 1996 hoogleraar aan de faculteit Elektrotechniek te Delft. Zijn onderzoeksterrein betrof fundamentele aspecten van elektromagnetische golven. Resultaten hierbij vinden echter ook vaak toepassing in andere soorten golven, onder andere in de akoestiek, de elastodynamica en in de seismiek, op welke gebieden prof. De Hoop eveneens belangrijke bijdragen heeft geleverd. Gedurende zijn hele carrière is hij geboeid geweest door reciprociteitsstellingen en heeft hij gewerkt aan uitbreidingen hiervan. Belangrijke resultaten zijn gepubliceerd tussen 1986 en 1992. Sinds zijn emeritaat bezet hij de prestigieuze Lorentz-leerstoel aan de TU Delft. Prof. De Hoop is lid van de Nederlandse Akademie voor Wetenschappen en ontving een eredoctoraat van de Rijksuniversiteit Gent.

Reciprociteit betekent letterlijk: omkeerbaarheid, wederkerigheid. In het werk van De Hoop duidt het op een bepaalde symmetrie of spiegelbeeldigheid die in elektromagnetische verschijnselen te ontdekken is. De essentie is misschien goed te begrijpen uit het volgende voorbeeld: als ik hier op mijn bureau een *magneet* heb (met sterkte 1) en ik meet bij de klok aan de muur hoe groot het *elektrisch veld* is dat afkomstig is van die magneet, dan zal dat even groot zijn en dezelfde richting hebben als wanneer ik op mijn bureau het *magnetisch veld* meet dat afkomstig is van een *elektrische stroom* met sterkte 1 die ik bij die klok aanleg. Nationaal en internationaal heeft het werk van prof. De Hoop veel erkenning geoogst, en men kan met recht zeggen dat het begrip reciprociteit sterk met zijn naam is verbonden.

De eerste publicatie over reciprociteit is van Lorentz, in 1896. Om die reden is de kop van Lorentz op de voorzijde van de penning afgebeeld. Het samenvallen van het afscheid van prof. De Hoop met het honderd jaar bestaan van deze beroemde publicatie, geeft de penning een extra dimensie. De gelijkenis met portretten van Lorentz op circa zestigjarige leeftijd is goed getroffen. We zien het kenmerkende hoge voorhoofd, de rustige, maar toch speurende blik, een gezichtsuitdrukking van bedachtzaamheid en bescheidenheid. Zo komt hij ook uit zijn geschriften naar voren, zo schrijven ook zijn tijdgenoten over hem.

Bekijken we nu de keerzijde van de penning. Binnen de tekst RECIPROCITY, A.T. DE HOOP en de jaartallen 1896 en 1996, zien we een eivormige figuur, aan de Technische Universiteit Delft bekend als 'het ei van De Hoop'. Het stelt een tamelijk willekeurig ruimtelijk volume voor, door prof. De Hoop altijd op het bord getekend tijdens zijn colleges over elektromagnetisme. Het elektrisch of magnetisch veld dat je aan de rand van een zeker volume aantreft, is

Voor- en keerzijde Afscheidspenning A.T. de Hoop, gegoten brons, 67 mm

namelijk wiskundig uit te drukken in de magneetsterkte en de elektrische lading *binnen* dat volume. En deze uitdrukkingen zijn de basis voor de reciprociteitsstellingen. De letters in de figuur, en de uit het ei wijzende pijl, zijn wiskundige symbolen, die in dat soort uitdrukkingen voorkomen.

De penning is gemaakt door Lucie Leene, edelsmid en beeldhouwer te Delft. Zij volgde de opleiding aan de Stadsacademie in Maastricht. Hoewel zij zich als kunstenaar vooral op kleine sculpturen richt, zijn penningen ook voor haar ultieme uitdagingen. Van de huidige penning zegt zij zelf: 'Ik ben met deze penning weer een stuk verder gekomen. Samen met de opdrachtgever heb ik flink in de tekst zitten schrappen. Op zo'n klein oppervlak gaat het om de kunst van het weglaten.' En over de voorzijde: 'Lorentz' ideeën mogen voor de huidige natuurkundigen nog altijd een bron van inspiratie zijn, voor mij was dat zijn portret: met enkele karakteristieke trekken, lekker om te boetseren.'

De penning heeft een doorsnede van 67 mm en is in een oplage van 100 exemplaren in brons gegoten bij de Rijnlandse Kunstgieterij Leiden. Voor verdere informatie kan men contact opnemen met de kunstenaar (071-5132822).

Als uitstapje is het misschien de moeite waard even stil te staan bij de persoon en het werk van Lorentz. De Nederlandse natuurkundige Hendrik Antoon Lorentz (1853 Arnhem – 1928 Haarlem), hoogleraar te Leiden, leverde zijn grote wetenschappelijke bijdragen vooral op het gebied van het elektromagnetisme, waarvoor hij in 1902 de Nobelprijs ontving. Diverse nieuwe natuurkundige concepten dragen zijn naam: Lorentz-kracht (op bewegende lading in een magnetisch veld), Lorentz-contractie en Lorentz-transformatie (1904; de basis voor de relativiteitstheorie van Einstein).

Hij stond dicht bij de ontdekking van het elektron. Voor ons zijn elektronen tegenwoordig bijna tastbare realiteit, maar tot eind vorige eeuw dacht men nog dat elektriciteit en magnetisme verschijnselen waren die zich voortplanten door een soort vloeistof ('aether'), die overal aanwezig was, maar die je op geen enkele manier kon zien of waarnemen. ('In de ether' zeggen we nog, als we het over radiogolven hebben.) Om deze reden bestudeerde Lorentz ook de vloeistof-

mechanica, waarin hij trouwens ook opmerkelijke bijdragen heeft geleverd.

Voor de inrichting van Nederland heeft Lorentz een wel zeer concrete betekenis gehad, doordat hij, op zijn vijfenzestigste, door de regering werd benoemd tot voorzitter van de Staatscommissie Zuiderzee. Deze commissie moest bestuderen wat het aanleggen van een Afsluitdijk in de Zuiderzee voor gevolgen zou hebben voor waterstanden en golven in de Waddenzee bij de zo beruchte en gevaarlijke noordwester stormen, en adviseren hoe hoog dan zo'n dijk zou moeten zijn. Lorentz liet zien dat de Waddenzee wat stroming en golven betreft beschouwd kan worden als een stelsel van circa tien onderling verbonden geulen of kanalen, en kon zo – met alleen een rekenliniaal – tot verbazend goede schattingen komen van de golfoploop en de hoogwaterstanden. Zijn berekeningswijze is een prachtig voorbeeld van wiskundige modelbouw dat ook nu nog groot respect afdwingt bij de specialisten van Rijkswaterstaat en het Waterloopkundig Laboratorium.

VERKOOPTENTOONSTELLING PENNINGEN

Verkooptentoonstelling van penningen van Lina Hodoroaba, Christien Nijland, Wilfried Put, Geer Steyn, Elisabeth Varga en Linda Verkaaik – met bovendien werk van de buitenlandse medailleurs Ester Ballás, Raimo Jaatinen, Danuta Solowiej en Ester Varga. Van 22 juli tot en met 30 augustus 1998 in 'Achter de Zuilen', in het gemeentehuis van Bloemendaal, Bloemendaalseweg 158, Overveen (023-5225655); geopend woensdag tot en met zondag 14.00-17.00 uur. (Aan de wand hangt grafisch werk van Johan Breuker en Reinder Homan.) Men is niet alleen welkom op de opening zondag 19 juli om 16.00 uur, maar ook bij een lezing over hedendaagse penningkunst door Karel Soudijn, die daaraan vooraf gaat en waarvoor men om 14.45 uur aanwezig dient te zijn.

Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten

DICK PURMER

Bij de HBU-Rotterdam kwam ik een relatief grote partij VOC-duiten (circa 3900, waarvan van 3657 exemplaren het jaartal nog leesbaar was) tegen, die ik met interesse bestudeerd heb. De herkomst van de partij was helaas niet te achterhalen. De kwaliteit is gemiddeld voor VOC-duiten. De duiten bestemd voor het Nederlands-Indië hebben in de loop der tijden redelijke aandacht gehad, echter de meeste literatuur hierover is inmiddels antiquarisch. Mr J.A. van der Chijs besteedde in 1863 ook aandacht aan de VOC-duiten.[1] In 1907 startte J.P. Moquette een aantal afleveringen over duiten.[2] Zijn studie was gebaseerd op verkregen materiaal van een tiental jaar verzamelen. Dit heeft geleid tot een studie, waarin per jaar het aantal stempels werd beschreven. In 1951 volgde het standaardwerk van C. Scholten[3] over de munten van de Nederlandse Gebiedsdelen, waarbij Scholten ten opzichte van Moquette een duidelijk globaler overzicht gaf van de VOC-duiten. Hij voorzag wel echter de diverse jaartallen van een zeldzaamheidsgraad, waarbij hij de studie van Moquette bij zijn beschrijving betrok. Tot slot is er de catalogus van Zonnebloem.[4] Deze catalogus geeft een globaal overzicht, waarbij verwezen wordt naar Scholten. Ook deze catalogus is niet meer geactualiseerd.

Korte geschiedenis van de VOC-duit

Voor 1723, het jaar waarin de Bewindvoerders van de VOC besluiten duiten te gaan slaan, was in Nederlands-Indië kleingeld in omloop, afkomstig van China (cash-munten) en Japan (pitjes), alsmede circuleerden op Java geslagen pitjes. Zo zijn er te Batavia pitjes geslagen. Toen de uitvoer van pitjes uit Japan stagneerde en de Chinezen het kleingeld opkochten ontstond er schaarste aan kleingeld.

Van der Chijs[5] haalt het biljet aan van de Gouverneur-Generaal van 27 juli 1713 'al de valsche pitjes voor billioen verklaard en de aanbreng van alle pitjes en kasja's, uitgenomen de goede Javaansche, verboden op straffe, niet alleen van verbeurdverklaring van dezelve, maar ook nog tegen de aanbrengers en dubieuze uitgevers eene boete van tweemaal de waarde van dezelve, gerekend tot tien stuks voor een stuiver, mitsgaders zodanige verdere correctie aan den lijve, als bevonden zal worden naar kwaadaardigheid en obstinaatheid der aanbrengers en wisselaars te behoren.' Men behoefde niet al teveel kleingeld te accepteren. Het biljet vermeldt 'niet meer dan de waardij van twee schellingen in goede Javaansche pitjes aan te nemen'.

In eerste instantie werden Hollandse duiten naar Nederlands-Indië verzonden, echter met als bijzonderheid, dat de waarde werd vastgesteld op die van een oord. Ten opzichte van het moederland dus een verdubbeling van de waarde, hetgeen uiteraard leidde tot een invoer van duiten langs niet gewenste kanalen. Via de vloot werd geld gesmokkeld. Dit leidde er toe, dat de Bewindvoerders besloten bij de Nederlandse munthuizen speciaal voor de VOC te gebruiken munten te laten slaan. In 1726 sloegen Holland en Zeeland de eerste duiten met het monogram VOC aan de ene zijde en het

wapenschild van de provincie op de andere zijde. Hiermee ving een muntslag aan, die tijdens het bewind van de VOC zou duren tot 1794. Naast Holland en Zeeland zijn er duiten geslagen door West-Friesland, Gelderland en Utrecht.

Door de Bewindvoerders werd in 1748 om halve duiten gevraagd. De eerste dragen het jaartal 1749. De halve duiten zijn slechts enkele jaren geslagen tot 1772. Een uitzondering vormen Zeeland en Gelderland, die nog van 1788 tot 1793 halve duiten sloegen. De halve duiten 1750 zouden naar Soerabaya en Grisse worden gezonden en met een gaatje doorboord moeten worden om te kunnen concurreren met de Balische pitjes. De muntjes zouden dan met een koordje geregen kunnen worden. In de HBU-partij zijn hiervan geen voorbeelden aanwezig.

Uitzonderlijk is de dubbele duit van de stad Utrecht 1790. Deze dubbele duit is geslagen tijdens de regering van Willem II.

Dat het smokkelen van geld niet ophield toen de munten met het VOC-monogram werden geslagen, bleek bij het onderzoek van het wrak van *Het Vliegend Hert*, een koopvaardijschip dat in februari 1735 bij Vlissingen was vergaan. Bij het onderzoek van het wrak vond men naast de officiële lading tevens een grote hoeveelheid dukatons en in mindere mate enkele andere denominaties, waarmee het smokkelen werd bewezen. Er werden bij de smokkelwaar geen duiten aangetroffen.[6]

Bij gebrek aan kleingeld zijn er incidenteel te Batavia en Soerabaya duiten geslagen, soms van een ander materiaal. Daarnaast zijn de VOC-duiten op grote schaal vervalst. Als muntplaats van deze valse duiten wordt veelal gedacht aan Banjarmasin, gelegen aan de zuidkust van Borneo.[7]

Een korte herleving vond plaats tijdens de Franse overheersing, toen tussen 1802 en 1806 door West-Friesland, Holland en Gelderland nog enkele duiten van het VOC-type zijn geslagen. Daarnaast zijn onder de regering van koning Willem I en Willem II halve, hele en dubbele duiten geslagen van het Utrechtse VOC-type met het jaartal 1790. Deze latere slag is te onderkennen aan het muntmeesterteken. Deze productie is te beschouwen als een tegemoetkoming aan de lokale bevolking, die erg gesteld was op de VOC-duiten.

Stempels Moquette

Moquette heeft een onderzoek gedaan naar de stempels, waarmee de VOC-duiten zijn geslagen. Dit belangrijke onderzoek heeft geleid tot het onderkennen van 3587 verschillende stempels, verdeeld over de munthuizen van Holland, Zeeland, West-Friesland, Utrecht en Gelderland.

TABEL 1 Overzicht door Moquette aangetroffen stempels

provincie	aantal stempels	percentage
GEWESTEN MET KAMERS VOC		
Zeeland	1091	30,4
West-Friesland	783	21,8
Holland	760	21,2
	2634	73,4
GEWESTEN ZONDER KAMERS VOC		
Gelderland	403	11,2
Stad Utrecht	550	15,4
Totaal	3587	100

Uit dit overzicht zijn diverse conclusies te trekken:

De productie voor de VOC werd door de Kamers – hetgeen begrijpelijk is – doorgaans ondergebracht bij de munthuizen in het eigen gewest.

Van Zeeland zijn de meeste stempels getraceerd.

In beperkte mate is de productie ondergebracht in Gelderland en

Nederlands-Indië, 1737, duit Zeeland

Nederlands-Indië 1752, duit West-Friesland

Nederlands-Indië 1726, duit Holland

Nederlands-Indië 1791, duit Gelderland

Nederlands-Indië 1789, duit Utrecht

Nederlands-Indië 1738, dukaton Overijssel

Utrecht. Naast politieke overwegingen zullen ongetwijfeld ook economische overwegingen een rol hebben gespeeld. Het is opvallend dat Friesland, Groningen en Overijssel niet hebben kunnen concurreren. Overijssel heeft overigens wel een beperkte zilveren muntslag voor de VOC. In 1737 en 1738 werden in Overijssel voor de VOC dukatons of zilveren rijders geslagen.

Door De Voogt wordt hieraan enige aandacht besteed.[8] 'In maart 1731 reeds was er door Gelderland op aangedrongen, en zelfs de tussenkomst van de Staten-Generaal ingeroepen, dat de Oost-Indische Compagnie ook in dat gewest enige dukatons zou doen maken. Eerst in mei 1733, nadat ook Overijssel dat voorregt had gedeclareerd, berigtte de Compagnie dat zij dat verzoek in ernstige overweging zoude nemen, en gaf daaraan eenige jaren later gevolg.' Op 16 april 1731 werd er toestemming gegeven koperen duiten te slaan met een gewicht van 78 à 79 uit een mark, hetgeen neerkomt op een gewicht van circa 3,13 gram, iets minder dan 20% lichter dan het wettelijk gewicht van de Nederlandse duiten.

De Voogt gaat ook nog nader in op het verkrijgen van een order van de VOC. 'Na veel moeite was het de muntmeester in 1771 gelukt ene bestelling voor de OICompagnie te bekomen van f 11.000 aan duiten, tegen 160 in het pond. Hof en Rekenkamer adresseerden zich deswegen aan de Generaalmeesters, die er geen bezwaar in zagen. Trouwens ze erkenden dat de muntslag voor de Compagnie hun eigenlijk niet aanging.'

De Voogt vermeldt voor 1776 een order van f 15.000 (d.w.z. 2,4 miljoen duiten) en in 1778 voor f 25.000 aan halve duiten (d.w.z. 8 miljoen halve duiten).

Bij de geplaatste orders gaat het om grote aantallen. Opvallend is dat de controle op de muntslag niet door de

overheid, d.w.z. de Generaalmeesters, verricht wordt. Men voelt zich hier niet verantwoordelijk voor de koperen productie ten behoeve van een groot concern. Ook bij de provinciale muntslag werden overigens de duiten niet in de muntbus opgenomen en dus ook niet gecontroleerd. Dit zal een van de redenen zijn, dat het werkelijk gewicht van de duiten aanzienlijk minder is dan het voorgeschreven gewicht.

Enkele opmerkingen ten aanzien van de productiegegevens

Het niet opnemen van de koperen muntslag in de muntbus en het ontbreken van controle heeft er toe geleid, dat wij voor de koperen muntslag nauwelijks beschikken over productiecijfers. De incidentele informatie uit bijvoorbeeld raadsbesluiten is ook niet altijd betrouwbaar, aangezien de controle op de muntslag ontbreekt.

Pol heeft in zijn artikel over de geldexport van de VOC voor de periode 1720-1740 de resoluties van de Heren Zeventien vergeleken met de daadwerkelijke verzending met de koopvaardijschepen. Bij het kopergeld is sprake van verschillen. Zie hiervoor de navolgende tabel, die ontleend is aan het artikel van Pol. Deze tabel geeft slechts inzicht in 15 jaar productie, aangezien in het jaar 1723/24 nog geen VOC-duiten werden geslagen en de productie pas met 1726/1727 aanvangt. De door Pol onderzochte periode is de bloeiperiode van de VOC.

Uit deze tabel blijkt, dat er aanzienlijk minder duiten zijn verzonden, dan de toedeling aangeeft. In het totaal zijn circa 123 miljoen duiten toegewezen, terwijl er slechts 109,6 miljoen zijn verzonden, een verschil van 14,4 miljoen. Met name Zeeland is sterk achtergebleven.

Tevens geven deze cijfers aan, dat Moquette er slechts in geslaagd is een beperkt aantal stempels te achterhalen.

TABEL 2 Toedeling door de Heren Zeventien en verzending

Jaar	T	V	Amsterdam		Zeeland	
			T	V	T	V
1723/24	3.000	3.000	3.000	3.000		
26/27	6.000	5.040	4.000	3.000	2.000	2.040
27/28	6.000	8.520	—	4.200	—	4.320
28/29	8.500	2.930	5.250	—	3.520	2.930
29/30	50.000	10.396	25.000	—	12.500	4.320
30/31	100.000	50.047	50.000	22.485	25.000	12.600
31/32	—	63.178	—	38.090	—	13.248
32/33	125.000	90.646	62.500	64.875	37.500	12.500
33/34	150.000	69.853	137.500	29.420	6.250	22.680
34/35	175.000	139.482	72.500	105.100	62.500	13.020
35/36	20.000	116.952	15.000	88.200	5.000	9.660
36/37	125.000	78.800	50.000	49.400	75.000	29.400
37/38	—	46.044	—	25.500	—	20.544
38/39	—	—	—	—	—	—
39/40	—	—	—	—	—	—
Totaal	768.500	684.888	424.750	433.270	229.270	147.262
%	100	100	55,3	102	29,8	64,3

Jaar	Delft		Rotterdam		Hoorn		Enkhuizen	
	T	V	T	V	T	V	T	V
1723/24	—	—	—	—	—	—	—	—
26/27	—	—	—	—	—	—	—	—
27/28	—	—	—	—	6.000	—	—	—
28/29	—	—	—	—	—	—	—	—
29/30	6.250	—	6.250	—	—	6.076	—	—
30/31	6.250	10.250	6.250	4.712	6.250	—	6.250	—
31/32	—	2.250	—	3.350	—	6.240	—	—
32/33	6.250	2.500	6.250	4.077	6.250	—	6.250	6.694
33/34	1.562	3.750	1.562	7.633	1.562	6.370	1.562	—
34/35	10.000	3.562	10.000	10.000	10.000	—	10.000	7.800
35/36	—	—	—	—	—	11.442	—	7.650
36/37	—	—	—	—	—	—	—	—
37/38	—	—	—	—	—	—	—	—
38/39	—	—	—	—	—	—	—	—
39/40	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	30.312	22.312	30.312	29.772	30.062	30.128	24.062	22.144
%	3,9	73	3,9	98,2	3,9	100,2	3,2	92

T= toedeling door de Bewindvoerders
V= verscheping

Ook geeft Pol informatie over de methode van verzending. De duiten werden verpakt in zakken van f 10, hetgeen neerkomt op 1600 duiten per zak. Vervolgens gingen er twintig zakken in een kist (32.000 duiten met een gewicht van circa 100 kg) of zeventig zakken in een vat (112.000 duiten met een gewicht van circa 350 kg)

In 1771 was het gewicht weer iets teruggebracht en wel tot ca. 3,09 gram.

Pol[9] wijst erop, dat in de Republiek tussen 1690 en 1750 door alle munthuizen van alle muntsoorten voor 450 miljoen was geslagen, 10% hiervan was bestemd voor de VOC, waarmee de

belangrijke positie als handelsonderneming, die de VOC innam, voldoende wordt geschetst.

Weinig of niet bekende jaartallen
Uit de bekende jaartallen VOC-duiten blijkt, dat er in enkele jaren niet of nauwelijks voor de VOC geproduceerd is. Ook bij Moquette zijn in die jaren geen of weinig stempels bekend. Het gaat hierbij om de volgende jaren:
1738-1741
1757-1763
1769
1773-1775
1782-1783
De verklaring hiervoor is niet altijd te geven. Wel is het duidelijk, dat de diverse oorlogen een belangrijke rol spelen.

1738-1741. In de jaren dertig zijn er in Europa sterke tegenstellingen tussen Habsburg en Bourbon. Van 1733 tot 1735 wordt de Poolse Successieoorlog gevoerd en van 1740 tot 1748 de Oostenrijkse Successieoorlog. Alhoewel de Republiek bij de eerste oorlog neutraal was en bij de tweede oorlog beperkt was betrokken, eindigt de oorlog desastreus voor de Republiek. De barrièresteden worden ontmanteld. Met deze oorlog eindigt de rol van de Republiek als grote mogendheid.

1756-1763. De zevenjarige oorlog. Alhoewel de Republiek neutraal blijft is de neutraliteit economisch ongunstig, omdat de Engelsen vrijwel alles tot contrabande verklaren en honderden Nederlandse koopvaardijschepen in beslag nemen.

1780-1784. Op 20 december 1780 verklaart Engeland de Republiek de oorlog. Tijdens de vierde Engelse oorlog zijn de Engelsen oppermachtig. Met grote overmacht – 122 linieschepen versus 17 van de Republiek – beheersen de Engelsen de zeeën en honderden koopvaardijschepen worden door de Engelsen veroverd. Bij de vrede van Parijs moet de Republiek Negapatman aan de Engelsen afstaan en de vrije vaart van de Engelsen in de Molukken toestaan, waarmee het handelsmonopolie is beëindigd.

De VOC-duiten van de HBU
De duiten van de HBU beslaan de periode 1727-1794 en geven een goed inzicht over de circulatie van deze munten. Ze zijn uitgesplitst naar munthuis en gerelateerd aan de stempels van Moquette.

Als men de duiten HBU beziet in zijn samenstelling en zo nodig vergelijkt met Pol en Moquette zijn de navolgende kanttekeningen te maken:

(1) West-Friesland is met de meeste duiten vertegenwoordigd (32,4 %). Op basis van de stempels van Moquette en de toedeling door de Heren Zeventien was Holland te verwachten. Utrecht is daarentegen zeer slecht vertegenwoordigd.

(2) Er zijn geen halve duiten aangetroffen.

(3) Het officiële gewicht van de VOC-duiten was vastgesteld op circa 3,1 gram. Het waargenomen gewicht bleef hier onder. Het gewicht lag voor het grootste gedeelte tussen de 2,8 en de 3,2 gram met uitschieters naar boven maar meestal naar beneden. Holland en West-Friesland en Utrecht maakten de zwaarste duiten. De Zeeuwse duiten liggen eveneens tussen de 2,8 en de 3,2 gram, maar vertonen veel uitschieters. In 1735 en 1738 heb ik een gewicht waargenomen van 3,6 gram (plaatjes voor gebruik binnen de Republiek?), maar ook gewichten van 2,3 en 2,4 gram. Gelderland sloeg overwegend met een gewicht van circa 2,8 gram.

(4) Zeeland heeft een aantal jaren (1732, 1735, 1745, 1749 maar vooral 1744) duiten geslagen met de stempelstand 90°. Hiervoor is geen verklaring te vinden.

(5) Moquette heeft 3587 voorzijde- en keerzijdestempels gevonden, hetgeen een enorme arbeid geweest

TABEL 3 Stempels Moquette en duiten HBU

Jaar	Munthuis met eigen Kamer				Munthuis zonder eigen Kamer					
	Holland		Zeeland		West-Friesland		Utrecht		Gelderland	
	St	HBU	St	HBU	St	HBU	St	HBU	St	HBU
1726	4	3	1	—	—	—	—	—	—	—
27			9	1						
28			8	1						
29			14	—	13	—				
30	13	3	10	—						
31	9	1	20	—	27	10			17	8
32	16	55	5	23	5	12			20	51
33	11	9	23	5	16	39				
34	30	139	12	26	18	28				
35	14	97	12	43	13	103				
36	8	55	21	55	2	32				
37	6	18	6	50	17	217				
38			4	9						
39			20	6						
41							1	—		
42	19	12					9	—		
43	6	15			4	2				
44	18	90	13	40	17	38	2	—		
45	20	67	28	19	15	70	7	—		
46	21	101	27	14	15	80	5	3		
47	7	2	20	47	12	15				
48	9	38	18	41	23	73				
49	7	—	12	42	17	4				
50	20	96	15	26	16	121				
51	19	79	12	8	20	7				
52	23	24	23	41	14	6	5	—		
53	6	4	23	56	18	79	11	2		
54	7	6	71	62	25	64	14	5		
55	9	7	22	16	25	63	8	3		
56			16	22	18	23				
57							5	4		
64	15	—	7	18	2	2	35	—		
65	30	4	30	30	23	7	30	—		
66	32	44	61	29	37	1	25	4		
67	37	2	32	—	51	—	22	—		
68	10	—	14	2	7	—				
70	17	—	15	1	9	—	17	—		
71	8	—	24	—	26	—	1	—	16	—
72	11	—	13	—	15	2			18	—
73	—	—	4	—	3	—				
76	16	—			10	—	13	—	25	—
77	12	—	21	—	10	1	18	—		
78	16	—	11	—	12	—	12	—		
79	17	—	9	—	11	—	11	—		
80	18	48	27	—	4	67	11	2		
81	18	—			4	2	6	1		
84	21	1	27	—	14	1	27	2		
85			21	6	15	—	42	—	24	—
86			22	74	24	8	24	1	40	67
87			16	—	28	20	23	1	30	42
88	47	1	70	3	22	—	31	3	20	—
89	41	19	51	22	33	7	31	2	25	10
90	32	33	53	70	26	—	36	1	26	170
91	17	1	34	2	15	—	33	1	64	68
92	29	—	28	16	32	—	26	—	34	1
93	14	—	22	—			3	—	16	—
94			14	1			6	—	28	—
Tot.	760	1074	1091	927	783	1204	550	35	403	417

moet zijn. Indien met één voorzijde- en keerzijdestempel 10.000 duiten geslagen zouden kunnen worden, zou hiermee een productie van ongeveer 18 miljoen duiten bestudeerd zijn. Uit de gegevens van Pol blijkt alleen al voor de jaren 1726-1740 een verzending van 109 miljoen duiten, zodat slechts een fractie van de stempels door Moquette bezien is.

(6) De door Scholten gegeven zeldzaamheidsgraden blijken niet in overeenstemming te zijn met het aantal gevonden stempels door Moquette. Bij het bezien van de partij HBU blijken ook diverse afwijkingen. Zo geeft Scholten de duit West-Friesland 1737 voor de twee door hem onderkende varianten een S en R. In de partij zijn 175 stuks geteld. En dit voorbeeld staat niet alleen.

(7) Bij Zeeland komen diverse varianten voor ten aanzien van de in de kroonband opgenomen juwelen. Dit verschijnsel komt ook voor bij de productie voor de Republiek, alleen is de waargenomen variatie bij de VOC-duiten minder.

(8) Als verzamelaar was het mij opgevallen, dat de meeste jaartallen van duiten uit de jaren zeventig erg moeilijk te vinden zijn. Hierbij is het opvallend, dat Moquette toch een redelijk grote hoeveelheid stempels heeft gezien. Ook bij de partij komt dit beeld naar voren.

(9) Ook bij een grote partij duiten blijkt, dat in grote lijnen het beeld van de stempels van Moquette aanwezig is. Daar waar Moquette slechts enkele stempels heeft beschreven, komen deze in de partij nauwelijks voor. De jaren 1720-1756 zijn ruimschoots vertegenwoordigd. In deze jaren wordt door de VOC winst gemaakt en bedraagt de opbrengst van de verkopen gemiddeld f 17,5 miljoen gulden met een gemiddelde winst van f 870.000 per jaar. Deze gegevens zijn ontleend aan Gaastra.[10]

(10) De oorlogen tegen de belangrijke zeevarende natie Engeland hebben

ertoe geleid, dat tijdens oorlogen de verzending naar Nederlands-Indië door de zwakke oorlogsvloot van de Republiek vrijwel tot nul werd gereduceerd. Dit blijkt ook duidelijk uit de partij. Bij het veel voorkomen van het jaartal 1780 moet men zich realiseren, dat de oorlog pas in december 1780 aanving.

Conclusie

Ondanks het grote onderzoek van Moquette en het gedegen handboek van Scholten is op basis van voortschrijdende kennis actualisering noodzakelijk. Pol heeft een gedegen en uitgebreid onderzoek gedaan naar de periode 1720-1740, doch deze periode beslaat slechts een beperkt tijdvak van de geschiedenis van de VOC. Meer studie en vastlegging hiervan is noodzakelijk. De vraag blijft echter wie deze taak op zich zal nemen.

LITERATUUR

1 J.A. VAN DER CHIJS *De munten van Nederlandsch Indië* (Batavia 1863)
2 J.P. MOQUETTE De munten van Nederlandsch-Indië *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (1907)
3 C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951)
4 *Officiële muntencatalogus V.O.C. Nederlands Indië 1594-1949* vijfde editie (Hillegom 1988)
5 J.A. VAN DER CHIJS *De munten van Nederlandsch Indië* (Batavia 1863)
6 A. POL *De schat van het Vliegend Hert compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip* (Leiden 1993)
7 J. LEIJTEN Valse West-Friese VOC-duiten *De Beeldenaar* 1 (juni/juli 1977) 17-19
8 W.L. DE VOOGT *Geschiedenis van het Muntwezen der Verenigde Nederlanden, 1576- 1813 Deel I, Provincie Gelderland* (Amsterdam 1874)
9 A. POL Tot gerief van India. Geldexport door de VOC en de muntproduktie in Nederland, 1720-1740 *JMP* (1985) 65-195
10 F.S. GAASTRA *De geschiedenis van de VOC* (Bussum 1982)

Het rijkste museum van Leiden

Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden participeert vanaf dit schooljaar, samen met vijf andere grote musea in Leiden, in het project 'Museum & School'. Het project richt zich op leerlingen van de Leidse basisscholen en scholen voor het speciaal onderwijs. De bedoeling is dat tot het jaar 2000 elke basisschoolleerling ieder jaar een museum zal bezoeken. Hiervoor is een cultuurconvenant gesloten met het ministerie van OC&W en de gemeente Leiden. Centraal in dit project staan het museumbezoek en het gebruik van museumobjecten als bron van informatie en inspiratie. Om aan te sluiten bij het lesprogramma van de scholen is bij de ontwikkeling van de museumlessen nauw samengewerkt met de leerkrachten uit het basisonderwijs. De kinderen van groep zes maken kennis met het Penningkabinet als museum, onderzoeksinstelling en beheerder van kennis. Interesse kweken voor de wondere wereld van munten, bankbiljetten en penningen, is het doel waarnaar wordt gestreefd. In het programma 'Het rijkste museum van Leiden' voert een gepassioneerde liefhebber (gespeeld door een acteur/educator) de kinderen mee in zijn wereld. Hij leert hen van alles over munten, papiergeld en penningen én vooral de spannende verhalen die daar achter zitten.

Cornelis Aldendag essayeur-particulier van de Westfriese Munt

Een moeizame aanstelling

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Op 15 april 1681 droegen de gedeputeerden van de drie Westfriese steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik ene Cornelis Aldendag voor bij het College van Raden en Generaalmeesters. Aldendag moest de opvolger worden van de juist overleden essayeur-particulier Pieter R. Dilard.[1] De aanstelling van Cornelis Aldendag als nieuwe essayeur van de Westfriese Munt verliep echter niet zonder de nodige moeite.

In het onderstaande zal worden getracht een beeld te schetsen van de procedure die ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd gevolgd voor de aanstelling van een dergelijke 'officier van de Munt'. Tevens zal getracht worden inzicht te verschaffen in de aard van de werkzaamheden van een essayeur van de Munt.[2]

Pieter Reiniersz. Dilard (wordt ook geschreven als Dijlaert) was op 3 augustus 1676 op verzoek van zijn vader, Reynier Joosten Dilard essayeur van de Westfriese Munt sinds 1637, aangesteld als assistent-essayeur. Bij de aanstelling was bepaald dat Pieter zijn vader na diens overlijden zou mogen opvolgen.[3] Reynier Joosten moet zijn overleden tussen augustus 1676 en september 1680. In de op 11 september 1680 ondertekende akte van opening van de vierde muntbus van muntmeester Gerrit van Romond, worden als verantwoordelijke essayeurs namelijk zowel *Reijnier Joost Dijlaert (zaliger)* als *Pieter Dijlaert* genoemd.[4]

De exacte overlijdensdata van personen woonachtig te Enkhuizen uit die tijd zijn niet overgeleverd. Wel is nog op weekbasis na te gaan wanneer de desbetreffende is begraven. Reinier Joosten Dijlaert is begraven in de week van 4 januari 1677. Zijn graf was gelegen in de Noordkap van de Enkhuizer Westerkerk en droeg volgens het register het nummer 176.[5]

Pieter Reyniersz Dijlaert heeft het ambt van essayeur van de Westfriese Munt niet lang kunnen uitvoeren. Uit de aktes van opening van de muntbus van de Westfriese muntmeesters blijkt dat de Munt tussen 22 augustus 1680 en 24 april 1682 officieel stil moet hebben gestaan. De eerste datum betreft de sluitingsdatum van de muntactiviteit van muntmeester Gerrit van Romond, de tweede de startdatum van de muntactiviteit onder verantwoordelijkheid van muntmeester Gerrit Schuurmans.[6] Uit het Enkhuizer Begraafboek blijkt dat Pieter Reyniersz, essayeur van de Westfriese Munt, moet zijn overleden in de week van 17 februari 1681. Zijn graf lag in de Zuidkap van Westerkerk en droeg nº 374.[7]

De gedeputeerden van de drie Westfriese steden Hoorn, Enkhuizen en

Handtekening Cornelis Aldendag uit het Instructieboek

Leeuwendaalder Utrecht 1679

Medemblik, die het beheer van de Westfriese Munt voerden, droegen geheel volgens gewoonte een kandidaat-opvolger voor bij het College van Raden en Generaalmeesters in Den Haag. Deze kandidaat-opvolger was zoals gesteld Cornelis Aldendag.[8]

Alvorens officieel aangesteld te kunnen worden als essayeur-particulier van de Munt moest de kandidaat een proeve van bekwaamheid afleggen ten overstaan van de Raden en Generaalmeesters en natuurlijk de Essayeur-Generaal. Op 23 april 1681 kwam Cornelis Aldendag daarvoor naar de *Muntcamere van haer Hoog Mogende* op het Haagse Binnenhof. Uit het verbaal dat over dit examen is opgesteld door de Generaalmeesters weten we dat er een gehalteproef moest worden uitgevoerd op zowel een zilveren als een gouden muntstuk.

Aldendag mocht beginnen met de leeuwendaalder. Om wat voor leeuwendaalder het hier ging is niet helemaal duidelijk. In de eerste rapportage van de Raden en Generaalmeesters der Munt over dit examen staat dat Aldendag een *leeuwendaler van Utreght d'Anno 1579* moest beproeven.[9] In het rapport over dit examen dat de Raden en Generaalmeesters vervolgens aan de *Heeren Regeerderen des Landtschaps Westvrieslandt tot Enckhuijsen* zonden staat vermeld dat zij de kandidaat een gehalteproef hebben laten uitvoeren op een Hollandse leeuwendaalder met jaartal 1579. Deze laatste vermelding is waarschijnlijk net zo min correct als de eerste. Noch van Holland, noch van Utrecht kennen we leeuwendaalders met het jaartal 1579.[10] Bovendien is het erg onwaarschijnlijk dat dit essayeursexamen zou zijn uitgevoerd op een ruim honderd jaar oude munt. Het ligt veel meer voor de hand dat hier dus een Utrechtse leeuwendaalder van 1679 is bedoeld.[11]

Hoe het ook zij, Aldendach sneed de leeuwendaalder voor zijn proefneming in twee 'brootgens' van gelijk gewicht, te weten zes penningen. Het ene stuk had een gehalte van 9 penningen en ½ grein, het andere 8 penningen 23 ¾ grein. Tussen beide snippelingen van de leeuwendaalder was dus een verschil in gehalte van ¾ grein.[12] Als oorzaak voor dit verschil noemde de Generaalmeesters het misschien iets te haastig snijden van de stukjes. Bij ieder van de stukjes zilver voegde hij 12 ½ engels lood.

Voor de proef op een Hollandse gouden dukaat kreeg hij twee maal 12 'caraten' goud en tweemaal 15 penningen 'essaij silver', welke hij vermengde met 6 engels lood per cupel.[13] Na het verhitten van de cupel in de oven en het stollen van de massa waren er opnieuw twee 'brootgens' ontstaan, die er volgens het rapport van de Generaalmeesters 'schoon ende gaeff' uitzagen. Het ene klompje woog 20 penningen 20 ½ grein, het tweede 20 penningen 17 grein. Nadat de twee klompjes met de hamer op 'behoorlijke breedte uijtgeclopt' waren, was het eerste gelijk gebleven in gewicht, terwijl het andere

– gescheurd door het slaan met de hamer – nog slechts 20 penningen $16^{7}/_{8}$ grein woog.

Aldendag dompelde de beide klompjes (of cornetten), hangend aan een stukje touw, in onverdund sterk water.[14] De vloeistof bleek te krachtig voor de touwtjes, die dan ook braken. Gebruikelijk was de klompjes in een oplossing van half sterk water en half regenwater te dompelen, waardoor in ieder geval de stukjes touw heel zouden blijven.

Dit al noodzaakte de Generaalmeesters op te merken dat Aldendag misschien wel eens een proef op het gehalte van goud of zilver had gezien, maar zeker *ghenen goede opmerckinge daer op heeft genoomen*. Zij adviseerden de gedeputeerden van de drie Westfriese steden de kandidaat essayeur-particulier alvorens de officiële aanstelling te geven eerst in de leer te laten gaan bij *ordentelijcke essaijeurs*. Zij benadrukten het belang van een ervaren essayeur bij de Munt met de opmerking dat een essayeur de muntmeester in staat moet stellen op *een haijr* precies te kunnen *alloijeren ende verschicken* [...] *omme den coopman niet naer andere Munten te verjagen*. Om de Munt niet stil te laten staan adviseerden de Generaalmeesters in de tussentijd een ervaren essayeur aan te stellen voor de periode die Aldendag nodig had voor bijscholing.[15]

Nog geen drie weken later schreven de gedeputeerden van de drie Westfriese steden de Generaalmeesters dat zij niet konden accepteren dat *jemant van buijten* aangesteld werd als essayeur-particulier op hun Munt.[16] Op 31 mei daaropvolgend antwoordden de Generaalmeesters dat zij Cornelis Aldendag nogmaals het essayeurs-examen hadden afgenomen, maar wederom zonder succes.[17] Een maand daarna verzochten de burgemeesters en regeerders van Hoorn per brief de Generaalmeesters Aldendag alsnog aan te stellen.[18] Wat hierop de reactie is geweest is niet duidelijk. Wel weten we uit de aktes van de opening van de muntbus dat Cornelis Aldendag essayeur van de Westfriese Munt is geweest tijdens de ambtsperioden van de muntmeesters Gerrit Schuijrmans (1682-1692), mr Johan Buyskes (1692-1694), Pieter van Romond (1695-1704), Diederik Jan van Romond (1704-1710), Coenraad Hendrik Cramer (1711-1714) en Jan Knol (1715-1741).

Cupel (poreus, vuurbestendig, dikwandig kroesje) (2 × ware grootte)

Cornelis Aldendag moet voor zijn officiële aanstelling als essayeur de eed op zijn instructie hebben afgelegd in handen van de Generaalmeesters. Mogelijk heeft Aldendag in de periode tussen het vertrek van muntmeester Gerrit van Romond in 1680 en het begin van de productie van diens opvolger Gerrit Schuijrmans (op 24 april 1682) enig onderricht gehad en als nog het essayeurs-examen met goed gevolg afgelegd. Hiervan is echter geen aantekening bewaard gebleven in het archief van de Generaliteits Muntkamer of van de Westfriese Munt.

Uit de akte van opening van Gerrit Schuijmans' eerste muntbus blijkt niet dat gedurende die periode nog een ander dan Cornelis Aldendag belast is geweest met het ambt van essayeur. Bewijs van herhaling van de eed op zijn

Cornet (platgewalst en daarna opgerold stukje edelmetaal dat na de vuurproef is overgebleven) (2 × ware grootte)

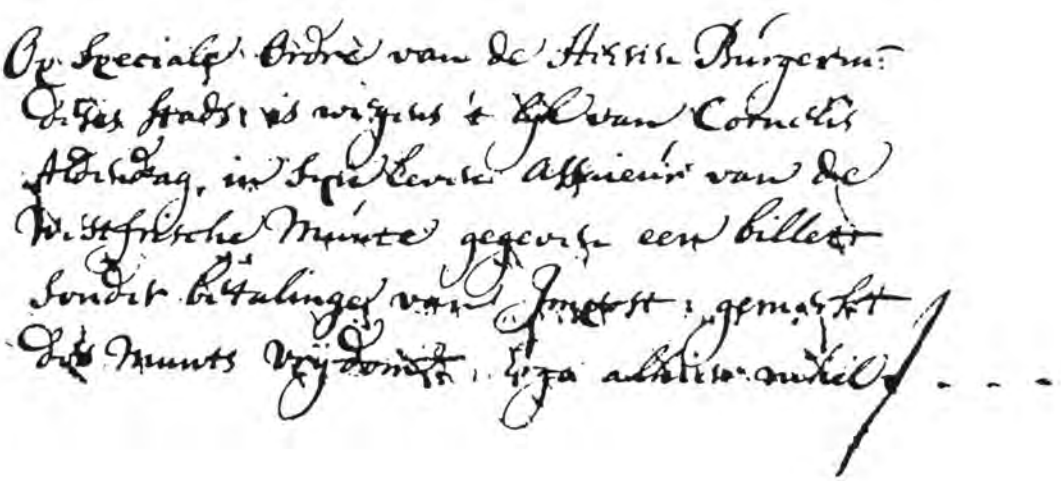
instructie op 9 december 1709, 11 juli 1715 en 17 augustus 1720, is te vinden in het *Instructieboek*, aanwezig in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.[19]

Cornelis Aldendag overleed te Hoorn vlak voor of op 4 februari 1727. Uit het Begraafboek van de stad Hoorn blijkt dat het overlijden van essayeur Aldendag gemeld is op die vierde februari, waarbij van stadswege werd bepaald dat er niet zoals gebruikelijk belasting betaald hoefde te worden vanwege het laten begraven van het lijk van Cornelis Aldendag. De reden voor deze vrijstelling was dat hij werkzaam was geweest bij de Westfriese Munt. Muntpersoneel genoot op basis van oude privileges vrijstelling van diverse lokale belastingen. Deze belasting was er dus een van.[20]

Cornelis Aldendag werd ruim een maand later opgevolgd door zijn zoon Nicolaas, die dit ambt bekleedde tot 1731 en van 1751 tot 1761.[21] Nicolaas was geboren in een periode dat de Westfriese Munt gevestigd was te Enkhuizen. Uit de overgebleven archivalia is bekend dat de jonge Nicolaas is gedoopt te Enkhuizen op 8 juli 1708. Verder weten we van hem dat hij actief is geweest als goudsmid en te Hoorn de functie bekleedde van commissaris van kleine zaken in de jaren 1733, 1742 en 1745, van kapitein van de schutterij in 1745, van stadswijnroeier van 1750-1766 en van huiszittenarmenvoogd van 1758 tot 1766. Nicolaas Aldendag overleed te Hoorn op 30-10-1766.[22]

Dat Nicolaas Aldendag als essayeur van de Westfriese Munt van 1731 tot 1751 niet actief is geweest, heeft zeer waarschijnlijk te maken met het feit dat de Munt in die jaren was gevestigd te Enkhuizen en Medemblik. Te Enkhuizen was Theunis Kist – de latere muntmeester – essayeur van de Westfriese Munt en te Medemblik Gerrit Timmerman.

Van de vervulling van het ambt van waardijn van de Westfriese Munt was reeds bekend dat dit stadsgebonden was. Voor zover mij bekend is dit de enige keer dat het ambt van essayeur van de Munt van West-Friesland eenzelfde patroon laat zien.

Op speciale ordre van de Heren Burgemeesteren deses Stads, is wegens 't lijk van Cornelis Aldendag, in sijn leven assaieur van de Westfriesche Munte, gegeven een billet sonder betaling van impost: gemerkt des Munts vrijdom. Ergo albier nihil. (Archiefdienst Westfriese Gemeenten DTB Hoorn 96B f 182)

Gebruikte terminologie bij bepaling van gehalte en gewicht

Goud (gehalte)

karaat (Troois)	puur goud is 24 karaat, 1 karaat is 0,0417 Au, 1 karaat is onderverdeeld in 12 greinen
grein	1/12 karaat (0,00347 Au)

Goud (gewicht)

mark	246,084 g, 1 mark is onderverdeeld in 16 ons
ons	1/16 mark (15,380 g); 1 ons is onderverdeeld in 20 engels
engels	1/20 ons of 1/320 mark (0,769 g); 1 engels is onderverdeeld in 32 azen
aas	1/32 engels of 1/6400 ons of 1/10240 mark (0,024 g).

Goud (gewicht in 'fijn')

mark	246,084 g, 1 mark is onderverdeeld in 24 karaten
karaat	1/24 mark (10,2535 g), 1 karaat is onderverdeeld in 12 greinen
grein	1/12 karaat of 1/288 mark

Zilver (gehalte)

penning	puur zilver is 12 penningen, 1 penning (0,08250 Ag) is onderverdeeld in 24 greinen
grein	1/24 penning (0,00347 Ag)

Zilver (gewicht)

mark (Troois)	(246,084 g), 1 mark is onderverdeeld in 16 ons
ons	1/16 mark (15,380 g), 1 ons is onderverdeeld in 20 engels
engels	1/20 ons (0,769 g) 1 engels is onderverdeeld in 32 azen
aas	1/32 engels (0,024 g)

Zilver (gewicht in 'fijn')

mark	(246,084 g), 1 mark is onderverdeeld in 16 penningen
penning	1/16 mark (15,380 g)
grein	1/32 penning (0,024 g)

NOTEN

1 Missive van de Gedeputeerden van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik aan het College van Raden en Generaalmeesters van de Munt van de Verenigde Nederlanden d.d. 15 april 1681. Archief Generaliteits Muntkamer, Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling (voortaan afgekort als: ARA 1.01.44-) inv. 13 f 7.

2 De basis voor dit artikel vormt een in 1991 en 1992 uitgevoerd onderzoek in het kader van een doctoraalscriptie voor de Rijksuniversiteit Leiden, vakgroep geschiedenis. De schrijver is zijn toenmalige begeleiders, prof. dr S. Groenveld en de op 7 maart 1998 overleden prof. dr H. Enno van Gelder bijzonder erkentelijk voor hun steun en stimulerende kracht bij het genoemde onderzoek en het nog lopende onderzoek naar de geschiedenis van de Westfriese Munt in de periode 1586-1809. Een woord van dank dient ook te worden uitgebracht aan drs M.L.F. van der Beek, die geholpen heeft met het voor een leek duidelijk maken van de moeilijke materie van het essayeren. Dr P. Boon van de Archiefdienst Westfriese Gemeenten, tenslotte, is zeer veel dank verschuldigd omdat hij de gegevens omtrent het overlijden van zowel Reijnier Joosten en Pieter R. Dijlaert als Cornelis Aldendach heeft geleverd en de kopie uit het Doop-, Trouw en Begraafboek van Hoorn beschikbaar heeft gesteld.

3 Archief Westfriese Munt, Rijksarchief in de provincie Noord-Holland, Haarlem (voortaan afgekort als RANH 10) 3 f 383.

4 De akten van opening van de muntbus noemen standaard de personen die voor de productie uit deze periode ter verantwoording staan. ARA 1.01.44-31 f 88-98.

5 Begraafboek Enkhuizen no 26, Oud Archief Enkhuizen, Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn.

6 ARA 1.01.44-31 f 88-98 en 32 f 1-12.

7 Begraafboek Enkhuizen no 27, Oud Archief Enkhuizen, Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn.

8 Missive van de Gedeputeerden van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik aan het College van Raden en Generaalmeesters van de Munt van de Verenigde Nederlanden d.d. 15 april 1681. ARA 1.01.44-13 f 7.

9 Verbael van de Raden en Generaalmeesters van de Munt. ARA 1.01.44-13 f 7v.

10 In A. DELMONTE *De zilveren Benelux. Hele – halve – kwart daalders en noodmunten geslagen in het gebied van de voormalige Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden* (Amsterdam 1967; supplement 1975] wordt geen melding gemaakt van een Hollandse leeuwendaalder met jaartal 1579. In Utrecht werden leeuwendaalders pas veel later dan 1579 geslagen.

11 De keuze voor een Utrechtse leeuwendaalder in plaats van een Hollandse met jaartal 1679 is gemaakt op basis van bekendheid van exemplaren. Delmonte kent geen Hollandse leeuwendaalders met een jaartal tussen 1676 en 1680, maar wel Utrechtse (Delmonte 847).

12 Hier wordt het begrip penning tweeledig gebruikt, nl. als eenheid van gewicht en als gehalte.Wanneer gesproken wordt over gewicht dan is een penning een 1/16 deel van een mark fijn. Een engels is 1/320 van een Troois mark (1/320 x 246,084 g=0,769 g; zie ook de tabel in de tekst). 1 penning is onderverdeeld in 24 grein. Bij aanduiding van het gehalte is een penning zilver 1/12 van de pure vorm, dus 0,08325 Ag.

13 Hier wordt het begrip karaat gebruikt in haar betekenis van goudgewicht. Het karaat is 1/160 Troois ons (= 192,3 mg). Zie voor de diverse hier genoemde gewichteenheden: J.M. VERHOEFF *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1982).

14 De benaming sterk water wordt gebruikt voor salpeterzuur, hetgeen het zilver oplost.

15 ARA 1.01.44-13 f 7v-8v.

16 ARA 1.01.44-13 f 15r.

17 Voor dit examen moest wederom de proef op het gehalte van een leeuwendaalder en een gouden dukaat worden uitgevoerd. ARA 1.01.44-13 f 15v-16r.

18 ARA 1.01.44-13 f 19v.

19 Een transcriptie van de tekst in dit *Instructieboek* is in bewerking bij Het Nederlands Muntmuseum.

20 Begraafboek Hoorn no 96, Oud Archief Hoorn, Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn.

21 RANH 10-1. Als tractement ontving Nicolaas echter geen *f* 400, zoals zijn vader, maar slechts *f* 300 per jaar.

22 L. KOOIJMANS *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad 1700-1780* (Amsterdam 1985) 333.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97 - 7671 AT Vriezenveen - Tel. 0546 561 322 - Fax 0546 561 352

"VAN LOON"
een begrip in de numismatiek!

U zoekt een originele *Van Loon* ?
U zoekt een originele *Vervolg Van Loon* ?

Bij ons standaard op voorraad...

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Belevenissen met een oude Griekse munt

HANS VAN DER VALK

Aan verzamelobjecten die men van familie of vrienden heeft gekregen, zijn vaak dierbare herinneringen verbonden. J.E. Gieskens schreef in *De Beeldenaar* van juli/augustus 1997 een artikel over een zeldzame renaissancepenning die enkele generaties geleden langs een spoorbaan in Twente is gevonden en die hij als erfstuk van zijn vader heeft gekregen. Deze penning vertegenwoordigt voor hem een stuk familiegeschiedenis. In mijn verzameling bevindt zich een oude Griekse munt uit Syrië, die ik in 1962 als zestienjarige jongen heb gekregen. Ik herinner mij nog goed de omstandigheden waaronder ik deze munt aan mijn verzameling mocht toevoegen.

De munt uit Genève

Mijn vader nam in 1962 deel aan een conferentie in Genève, terwijl ik samen met andere familieleden in Zwitserland op vakantie was. Tijdens de conferentie bracht mijn vader een bezoek aan een Belgisch-Frans gezin, waarvan hij de man via zijn werk kende. Toen mijn vader vertelde dat ik munten verzamelde, kreeg hij van de gastvrouw een zilveren munt die haar vader ergens had gevonden. Ik zou de munt mogen houden, als ik haar in een brief zou schrijven wat voor munt het was. Op de terugreis naar huis kon ik alleen vaststellen dat het een oude Griekse munt moest zijn. Veel verstand van antieke munten had ik toen nog niet.

Tetradrachme koning Antiochos VIII Grypos 121-113 v. Chr. (de munt uit Genève)

Wij woonden in Den Haag en ik ging regelmatig naar het Koninklijk Penningkabinet, als ik meer bijzonderheden over bepaalde munten wilde weten. Ik werd dan ontvangen door een vriendelijke behulpzame medewerker, van wie ik veel over munten heb geleerd. Zodra ik terug van vakantie was, ging ik met de munt uit Genève naar het Koninklijk Penningkabinet, maar dit keer kwam ik ongelegen. Men was bezig een tentoonstelling met als thema '2500 jaar Perzische munten' in te richten en de anders zo behulpzame medewerker vroeg mij of ik niet een andere keer terug kon komen. Ik liet hem wel even de munt zien, waarop hij reageerde met de woorden: 'Dat is ook toevallig.' Vervolgens liep hij met de munt naar de tentoonstellingsruimte, waar iemand verbaasd uitriep: 'Komt dat van buiten?' Mijn nieuwsgierigheid won het van mijn puberale schroom en even later bevond ik me ook in de tentoonstellingsruimte.

Men was juist bezig een vitrine in te richten met munten van Hellenistische koningen uit de periode na Alexander de Grote. In deze vitrine bevond zich dezelfde munt als die ik bij mij had. Aan de hand van de vitrinekaartjes kon ik vaststellen, dat het hier ging om een tetradrachme van de Seleucidische koning Antiochos VIII Grypos (regeringsperiode 121-96 v. Chr.) met op de voorzijde het portret van de koning en op de keerzijde een staande Zeus-Uranos. In de brief die ik daarna naar Genève verstuurde, heb ik naast deze gegevens ook vermeld wat mij bij het determineren is overkomen.

De Seleuciden stamden af van koning Seleukos I Nikator, die omstreeks 300 v. Chr. zijn gezag over bijna het hele Aziatische deel van het rijk van Alexander de Grote had gevestigd. Het rijk van de Seleuciden dat zich aanvankelijk uitstrekte van Turkije tot aan de Indus, brokkelde geleidelijk af en in de tijd van Antiochos VIII omvatte het hoofdzakelijk Syrië en Cilicië, een gebied in het zuidoosten van Turkije. Ook de dynastie van de Seleuciden raakte in verval. Antiochos VIII moest regelmatig oorlog voeren tegen verwanten die ook aanspraak op de troon maakten. Hij kwam in 121 v. Chr. aan de macht, nadat hij zijn wilskrachtige moeder Cleopatra Thea had vergiftigd.

De munt uit Genève is volgens Newell geslagen te Antiochië aan de Orontes in de periode 121-113 v. Chr. (no 377 uit *The Seleucid mint of Antioch*). De bijnaam Grypos betekent dat de koning een kromme neus had, wat het portret op de voorzijde goed laat zien. De staande Zeus op de keerzijde draagt in zijn rechterhand een ster en op zijn hoofd een wassende maan als symbolen van de hemelgod (vandaar de toevoeging Uranos). Rechts en links van Zeus staan langs rechte verticale lijnen de naam en de titels van de vorst ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, wat vertaald kan worden als koning Antiochos Epiphanes. Met de titel Epiphanes wordt bedoeld dat de koning een verschijning met een goddelijk karakter is. De letters zijn in vergelijking tot het portret en de afbeelding van Zeus grof uitgevoerd.

Andere munten van de Seleuciden

De tekst op de munt uit Genève kan tot een misverstand leiden. Dit merkte ik toen ik de munt eens liet zien aan een joodse medeverzamelaar, die kwaad werd omdat hij dacht dat het een munt van Antiochos IV Epiphanes was. Deze Seleucidische koning regeerde van 175 tot 164 v. Chr. over een rijk dat zich nog over een groot deel van het Midden-Oosten uitstrekte, en wordt door de joden als één van de grootste vijanden van hun volk beschouwd, omdat hij in 168 v. Chr. de tempel te Jeruzalem schond en daarna uitingen van de joodse godsdienst wreed liet vervolgen. Antiochos IV beschouwde zichzelf als een incarnatie van de Griekse oppergod Zeus en wenste, dat Zeus in heel zijn rijk als voornaamste god vereerd zou worden. Daartoe onderdrukte hij onder meer de joodse godsdienst.

Koperen munt (AE 36) koning Antiochos IV Epiphanes circa 168 v. Chr.

De religieuze opvatting van Antiochos IV wordt geïllustreerd door een grote koperen munt, die volgens Newell omstreeks 168 v. Chr. is geslagen (zie *The Seleucid mint of Antioch*, 23-27). Op de voorzijde staat een portret van Zeus en op de keerzijde een afbeelding van een adelaar op een bliksem als symbool voor dezelfde god. De koning voerde de titel ΘΕΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, wat gelezen kan worden als 'goddelijke incarnatie'.

Het rijk van de Seleuciden brokkelde in de tweede eeuw v. Chr. snel af door de opkomst van het rijk van de Parthen in Iran, de machtsstrijd tussen de Hellenistische koninkrijken en de bemoei-

Koning Demetros I Soter op een drachme (vz.) uit 152/151 v. Chr.

Koning Alexander I Balas op een tetradrachme (vz.) uit 149/148 v. Chr.

enis van de Romeinen met deze machtsstrijd. Buitenlandse mogendheden wakkerden de rivaliteit aan tussen leden van de heersende familie, die rond het midden van de eeuw ontaardde in een vrijwel permanente strijd tussen verschillende troonpretendenten. Delen van het rijk ontsnapten aan het gezag van de Seleuciden. Zo vestigden de joden, die tegen de onderdrukking door Antiochos IV in opstand waren gekomen, na een lange strijd een onafhankelijke staat (zie het deuterocanonieke bijbelboek *I Makkabeeën*).

Koning Antiochos VI Dionysos op een drachme (vz.) uit 144/143 v. Chr.

In weerwil van het verval van de dynastie vallen de munten van de Seleuciden op vanwege de fraaie koningsportretten. Als voorbeelden worden bij dit artikel drie portretten op munten uit het midden van de tweede eeuw v. Chr. getoond. De munten zijn gedateerd met een jaartal volgens de Seleucidische jaartelling, die begin in 312 v. Chr. bij de verovering van Babylon door Seleukos I. De laatste van de drie geportretteerde vorsten, Antiochos VI Dionysos, was nog een kind en is afgebeeld met een stralenkroon in plaats van een diadeem als teken van de koninklijke waardigheid.

LITERATUUR

J.E. GIESKENS De avonturen van een renaissancepenning *De Beeldenaar* 21 (1997) 467-468

2500 jaar Perzische munten, 2 september 1962 - 5 januari 1963 (tentoonstellingsgids van het Koninklijk Penningkabinet te Den Haag, 1962)
EDWARD T. NEWELL *The Seleucid mint of Antioch* (reprint, Chicago 1978)

[vervolg van pagina 150]

In deze vitrines zal straks met meer dan duizend penningen de mondiale ontwikkeling van de naoorlogse penningkunst worden gepresenteerd. Een uniek gebeuren omdat hiermee afgeweken wordt van de gebruikelijke vorm van presentatie tijdens eerdere Fidemcongressen. In de najaarseditie van *The Medal* – het tweemaal per jaar in de Engelse taal verschijnend tijdschrift van de British Art Medal Society in samenwerking met de Fidem, met lezers in vele landen – zal uitgebreid speciale aandacht aan de Nederlandse penningkunst besteed worden. De Nederlandse penningkunst krijgt dus (terecht) internationale aandacht, maar de internationale penningkunst en het gebeuren er omheen kunt ù, door deelname aan het congres, nu in ons land, dus dicht bij huis meebeleven. Kortom, het Fidemcongres 1998 in Den Haag is een uniek evenement om mee te maken.

Voor inschrijving of meer informatie kunt u contact opnemen met: Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.), secretariaat: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (mw drs M. Scharloo/mw drs C. Voigtmann), postbus 11028, 2301 EA Leiden; tel. 071-5120748, fax 071-5128678; e-mail penningkabinet.nl.

Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met Zeeuwse klop

L.M.J. BOEGHEIM

Enkele maanden geleden dook in de Nederlandse munthandel een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel op, die voorzien was van een Zeeuwse klop. Reeds eerder werd een dergelijke munt aangetroffen, echter met een Hollandse klop. Een Zeeuwse klop was tot dusverre op deze talers niet bekend.

Voor de oorsprong van talers moeten we teruggaan tot 1487. Toen werd in Tirol, waar men over rijke zilvererts-mijnen beschikte, een zilveren munt met een gewicht van circa 30 gram uitgebracht. De waarde van dit grote zilverstuk kwam overeen met de Rijnse goudgulden, zodat de munt al spoedig *Guldengroschen* werd genoemd. De omvang van de muntslag bleef echter beperkt.

Dit laatste veranderde toen vanaf 1500 in Saksen grote hoeveelheden zilvererts werden aangetroffen. Hier was het vooral de Graf von Schlick, eigenaar van de zilvermijn bij Joachimstal, die met de vondst zijn voordeel deed. Zijn munten verkregen naar de vindplaats van het zilvererts de naam *Joachimstaler.* Toen ook andere Duitse vorsten overgingen tot aanmunting van zware zilverstukken, werd kortheidshalve gesproken van *Taler*, een naam die voortleeft in *daalder* en *dollar.*

De winning van zilvererts werd bevorderd door de toenemende technische ontwikkelingen in de mijnbouw. Hierdoor werd de productie in de periode 1450-1540 vervijfvoudigd.

Maar ook de behoefte aan munten nam in de 16e eeuw aanzienlijk toe. Als oorzaken moeten de opbloei van de internationale handel en de toerusting voor oorlogen worden genoemd. Speciaal de Smalkaldische oorlog (1546-1547) tussen de protestantse Duitse vorsten en keizer-koning Karel V (1500-1558) onderstreepte de grote behoefte aan geld. Aan die laatste oorzaak lagen voornamelijk de politiek-religieuze spanningsvelden tussen reformatie en contrareformatie ten grondslag.

De Joachimstaler en haar navolgers werden in korte tijd populair. Duitse talers vonden hun weg ook buiten het Duitse rijk en verwierven een groot verspreidingsgebied. De taler werd een internationaal erkende handelsmunt die op grond van zijn metaalwaarde overal werd geaccepteerd. Maar de munt ondervond ook concurrentie, toen omstreeks het midden van de 16e eeuw de zilverstroom vanuit Zuid-Amerika op gang kwam. De veroveringen van Mexico en Peru door Spanje maakten dit land op slag tot de voornaamste leverancier van zilver. Op grond van de door Karel V uitgevaardigde wetgeving mocht zilver niet in ongemunte staat uit Spanje worden uitgevoerd, maar diende het eerst tot munten te worden verwerkt. Die munten kregen de naam *reaal.* Grote aantallen realen stroomden naar Frankrijk en de Nederlanden.

De taler in de Nederlanden

Zowel de Duitse taler als de Spaanse reaal hadden in de jaren 1535-1560 hun omloopgebied ook tot de Nederlanden uitgebreid. Beider invloed werd hier steeds groter. Spaanse realen werden door de regering in Brussel toegelaten en gangbaar verklaard. Tegen toelating van de Duitse taler bleef men zich verzetten met het motief dat ze onderling teveel in waarde verschilden. Diverse Duitse vorsten pasten namelijk

niet altijd dezelfde muntvoet toe. Dit ondanks het feit dat de Munt in Joachimstal in 1526 was overgegaan in handen van Ferdinand I, koning van Bohemen, een jongere broer van Karel V.

Bovendien waren er in de Nederlanden muntheren en steden, die met de fabricage van daalders waren begonnen, met het oogmerk winst te behalen. Berucht in dit opzicht waren vooral de graaf van Bergh en de steden Nijmegen en Deventer. Zij beriepen zich steeds op het hen door de Duitse keizer verleende muntrecht, maar vertelden er niet bij dat zij talers van lager gehalte sloegen. Deze situatie werd op de duur onhoudbaar, zodat in 1548 door de regering in Brussel werd besloten bepaalde soorten Duitse talers toe te laten tegen een koers van 30 stuiver.

De monetaire situatie werd nog ingewikkelder toen in 1557 de Spaanse koning Philips II (1527-1598) de *Philipsdaalder* met een waarde van 35 stuivers invoerde. Deze munt was zwaarder dan de Duitse daalder en de Spaanse reaal. De Philipsdaalder werd in grote aantallen vervaardigd, met als gevolg dat in geheel West-Europa de prijzen gingen stijgen. Dit bracht onder de bevolking onrust teweeg. Bovendien was de officiële koers van de Philipsdaalder te laag, waardoor het euvel van de hagemunterij in de hand werd gewerkt. Vooral in het Maasgebied nam omstreeks 1560 dit verschijnsel in sterke mate toe. Er werden nagenoeg uitsluitend minderwaardige talers vervaardigd.

Na veel heen en weer gepraat kwam het in 1566 tot een regeling tussen de Duitse vorsten en steden. De Rijksdag te Augsburg verordende onder meer dat de zilveren daalder op Saksische voet als rijksmunt moest worden beschouwd en in alle Duitse gebieden mocht worden geslagen. Er kwam een nieuwe beeldenaar en lokale munten dienden te worden aangepast. Voortaan werden de op Saksische voet geslagen daalders *rijksdaalders* genoemd. Een controle-apparaat moest op de naleving van de voorschriften toezien.

Dat een regeling dringend nodig was blijkt wel uit een in 1567 in Neurenberg ingesteld onderzoek. Hierbij werden tegenover 210 soorten goede daalders die in de omloop waren toegelaten, een zelfde aantal slechte – en dus verboden – daalders vastgesteld.

De regering in Brussel besloot aan de rijksregeling haar medewerking te verlenen, waartoe door haar de Bourgondische rijksdaalder werd ingevoerd. Hierdoor hoopte men het nog steeds bestaande verschil tussen het Duitse- en het Nederlandse muntstelsel te kunnen opheffen. Door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog kwam hieraan een einde. De regering keerde in 1571 terug tot de Philipsdaalder, als gevolg van de eisen die de oorlogstoerusting onverbiddelijk aan haar stelden.

Financiering van de Opstand

De enorme zilveraanvoer uit de door Spanje in Zuid-Amerika veroverde gebieden, maakte het haar financieel mogelijk de tegenaanval tegen de opstandige Nederlanden met kracht in te zetten. Spanje slaagde er dan ook in het gezag in korte tijd grotendeels te herstellen, behalve in Holland en Zeeland. Deze gebieden wisten door hun strategische ligging de Spanjaarden te weerstaan. Ze kregen hierdoor echter wel de volle last van de oorlog op hun schouders geschoven.

Het oorlogsgebeuren en de daaruit voortvloeiende netelige financiële situatie baarden de Staten van beide gewesten dan ook grote zorgen. Ze zagen zich genoodzaakt tot het nemen van een fiscale noodmaatregel. Op 7 februari 1573 verscheen in Holland en Zeeland een plakkaat, waarin *stempeling* van het in omloop zijnde muntgeld werd voorgeschreven. Er werd bepaald

Voor- en keerzijde Lichttaler, en uitvergroting van de klop Zeeland

dat uitsluitend door commissarissen der Staten van een klop voorziene munten in betaling mochten worden gegeven of in betaling aangenomen. Voor de in omloop zijnde muntsoorten werden na het aanbrengen van de klop nieuwe koersen vastgesteld, die ongeveer 15% hoger lagen dan de vóór 7 februari geldende koersen. Het verschil tussen de oude en de nieuwe koers moest voor de duur van één jaar renteloos aan de Staat worden afgestaan. Rijksdaalders die voordien voor 32 stuivers waren getarifieerd konden worden uitgegeven voor 36 stuivers, mits de munt van een klop was voorzien en er vier stuiver was afgedragen. Betaling met ongeklopte munten was verboden. *'t Stempelen van den gelde* zou in de steden plaatsvinden. Over het algemeen schijnt de maatregel goed te zijn nageleefd. Uit muntvondsten is gebleken dat de omloop van niet geklopte stukken enkele jaren gering moet zijn geweest. De maatregel zou overigens tot ver in 1574 zijn gehandhaafd, terwijl terugbetaling nooit meer heeft plaatsgevonden. Dit laatste was te wijten aan de oorlogsomstandigheden, waardoor een terugkeer tot de oude koersen onmogelijk werd.

Hoewel de opzet van de maatregel duidelijk is blijven er enkele numismatische vragen over, vooral met betrekking tot Zeeland. Zo is het niet duidelijk waarom in Holland twee en in Zeeland vier verschillende stempels in gebruik zijn geweest. Ook de vraag welke conclusies mogen worden getrokken ten aanzien van de geldgeschiedenis in de betrokken gebieden tijdens het begin van de Opstand, kan van groot belang worden geacht.

Gebleken is overigens dat de hoeveelheid vreemde muntsoorten destijds in de Nederlanden in de totale omloop niet zonder betekenis moet zijn geweest. Dit geldt vooral voor de Duitse talers. Hoewel hiervan een aanzienlijk aantal bekend is, duikt zo nu en dan een onbekend geklopt stuk op. Zoals aangegeven is dit thans het geval met een *Lichttaler* van Brunswijk-Wolfenbüttel. Het Hertogdom Brunswijk maakte oorspronkelijk deel uit van de Saksische Liga. Het werd in 1235 verenigd met Lüneburg. De stad Brunswijk trad in 1256 toe tot de Hanze. De stad en omringende hertogdommen als Calenberg, Lüneburg, Wolfenbüttel en Grubenhagen werden door keizer Frederik II verenigd tot één hertogdom. Dit gebied werd in leen gegeven aan hertog Otto het Kind.

In 1267 vond een verdeling plaats tussen de oude Brunswijkse en de jongere Lüneburgse linie, waarna in 1279 een nieuwe deling in een drietal takken plaats vond. Nadat de Lüneburgse linie in 1369 was uitgestorven, vonden in de 14e en 15e eeuw steeds nieuwe verdelingen over takken van het Brunswijkse Huis plaats. In 1569 kwam Lüneburg aan hertog Julius van Brunswijk Wolfenbüttel, die zulks ook in de titulatuur op zijn munten vermeldde.

De thans gevonden *Lichttaler* draagt het jaartal 1572 en is voorzien van de *Zeeuwse klop Z 2*. Deze taler, die onder andere is vermeld bij Davenport onder nummer 9060 en bij De Mey onder nummer 149, werd geslagen in Goslar tijdens de regering van hertog Julius van Brunswijk (1568-1589). De voorzijde toont een gehelmd wapenschild dat door een tweetal wildemannen wordt gedragen en het randschrift: M.GIVLIS.DEI.GR.DUX BRUN.E.LUN*G.V. (Dit randschrift komt overigens in diverse variaties voor: M.G.IVLI(V)S. D(EI).G(R).D(VX).BRV(NS).(VVI).E(T). L(V)(NE)(B).G.V.).

Op de keerzijde is een wildeman afgebeeld, die in de rechterhand een brandende lamp draagt en in de linker een boomstam. Hier luidt het randschrift: .ALIIS.INSERVIENDO. CONSVMOR*+* (In dienst van anderen word ik verteerd).

Deze munt moet kort na te zijn geslagen al in Zeeland terecht zijn gekomen. Ze draagt ongetwijfeld weer bij aan onze kennis omtrent de Zeeuwse kloppen. De betreffende munt is inmiddels in de collectie van Het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen in Middelburg opgenomen.

Het onderzoek voor dit artikel werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Hollandsche Bank-Unie N.V. te Rotterdam (afdeling Numismatiek) aan Stichting De Beeldenaar.

LITERATUUR

H. ENNO VAN GELDER De klop van 1573/74 *JMP 1980* 101-106
H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen 1965)
Vom Taler zum Dollar 1486-1986 (Ausstellugskatalog Staatliche Münzsammlung, München 1986)
E. POLAK Munten met den verhoogingsstempel van Holland en Zeeland in 1573 uitgegeven *JMP 1928* 85-86
E. POLAK Enkele nadere gegevens omtrent 't stempelen van den Gelde in Holland en Zeeland in en na 1573 *JMP 1934* 1-47
J DE MEY *European Crown Size and Multiples – vol 1 Germany 1486-1599* (Amsterdam 1975) 49
JOHN S. DAVENPORT *German Talers 1500-1600* (Frankfurt a/M 1979) 62

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens, II

J.C. VAN DER WIS

In 1994 vestigde ik in *De Beeldenaar* de aandacht op een aantal bestaande mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens.[1] Daarbij werd onder meer het misverstand ontzenuwd, dat in 1763 door de Zeeuwse Munt Nederlandse guldens zouden zijn afgeleverd met het jaartal 1763 gesneden over een ouder jaar. Dit misverstand werd onder andere veroorzaakt door een 'vreemd' gesneden en 'dichtgeslibd' cijfer 3 in het jaartal. Onlangs was ik in de gelegenheid het – overigens sluitende – bewijs voor mijn theorie van destijds aan te vullen.

In de afgelopen jaren verwierf ik een tweetal Zeeuwse scheepjesschellingen uit 1763 waarvan de wapenzijde is geslagen met één en dezelfde stempel. Bij nadere beschouwing van het jaartal bleek ook hier de neiging te bestaan aan een jaartalwijziging in de stempel te denken. Op zich was deze gedachte helemaal niet zo gek, omdat in de periode 1750-1793 een welhaast ononderbroken reeks scheepjesschellingen voor de Zeeuwse kamer van de Oost-Indische Compagnie werd geslagen, waardoor hergebruik van stempels uit voorgaande jaren best mogelijk zou zijn. Nauwkeurige beschouwing van het jaartal gaf echter niet aan welk ouder jaar in de stempel was gewijzigd, zodat de gedachte aan een jaartalwijziging opzij moest worden gezet.

Het eerdere onderzoek naar de Zeeuwse guldens bracht mij toen op de idee de bewuste scheepjesschellingen eens te vergelijken met de guldens uit 1763. Deze vergelijking leverde de verrassende uitkomst op, dat de stempelsnijder van de Zeeuwse Munt[2] bij het snijden van (een deel van) de stempels voor de scheepjesschellingen 1763 dezelfde cijferponsoenen heeft gebruikt als voor de guldens uit dat jaar. Niet

Zeeland, Nederlandse gulden (1763), zilver, detail jaartal

alleen de cijfers 3 op beide muntsoorten bleken volkomen identiek te zijn, maar ook de onregelmatige ronding onderaan de cijfers 6 wezen op het gebruik van één en hetzelfde cijferponsoen.

Zeeland, scheepjesschelling 1763, zilver, detail jaartal

Een en ander bevestigt mijn theorie uit 1994 dat er door de stempelsnijder van de Zeeuwse Munt in 1763 geen guldenstempels met een ouder jaartal aan het lopende jaar zijn aangepast.

NOTEN

1 J.C. VAN DER WIS Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens *De Beeldenaar* 18 (1994) 74-77.

2 In 1763 was Johan Matthias Holtzhey stempelsnijder; H.E. VAN GELDER Muntmeesters en stempelsnijders *JMP* (1980) 231-234.

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publicatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publicaties in de bibliotheekcollectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. Over de keuze van de titels wordt in *De Beeldenaar* geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

LUC SMOLDEREN *Jacques Jongelinck: sculpteur, médailleur et graveur de sceaux (1530-1606).* Louvain-la-Neuve: Dépt. d'archéologie et d'histoire de l'art Séminaire de Numismatique Marcel Hoc, 1996. (Publications d'archéologie et d'histoire de l'art de l'Université Catholique de Louvain; XC. Numismatica Lovaniensia; 15) 564 blz., 113 platen, *f* 440.
De lijvige monografie over de Vlaamse beeldhouwer, medailleur en zegelsnijder Jacques Jonghelinck is het resultaat van dertig jaar onderzoek door Luc Smolderen. In het eerste deel van de band is de monografie van Jonghelinck terug te vinden. Het hoofddeel bestaat uit een complete catalogus van beeldhouwwerken, penningen en gesneden stenen van zijn hand of die met hem geassocieerd worden. Met meer dan 150 penningen die afgebeeld staan, wordt aangetoond dat Jonghelinck beschouwd mag worden als een van de meest productieve medailleurs uit de tweede helft van de 16e eeuw. In het vierde deel staan jetons, stempels van Brabantse munten en zegelstempels afgebeeld. Per voorwerp wordt aangegeven in welke collectie het terug te vinden is. Tevens wordt verwezen naar de catalogusnummers in naslagwerken als Van Loon, Van Mieris en Simonis. Het boek is tot in de puntjes verzorgd: de voorwerpen zijn fraai afgebeeld, de index is zeer uitvoerig, de bibliografie is uitputtend. Dit is hèt standaardwerk over Jacques Jonghelinck.

REINER CUNZ *Numismatik zwischen Haushistoriographie und fürstlicher Sammellust: dargestellt am Beispiel der Geschichte des ehemaligen königlichen Münzkabinetts zu Hannover und seiner Betreuer 1745-1945.* Regenstauf: Gietl, 1996. (Numismatische Studien Hamburg; H. 11) 395 blz., ISBN 3-924861-16-1, *f* 99.
Op het eerste gezicht doet de ondertitel vermoeden dat de droge instituutsgeschiedenis van het voormalige vorstelijke muntkabinet uit Hannover wordt verteld. De ontwikkeling van een van de belangrijkste vorstelijke muntkabinetten in Duitsland van het midden van de 18e tot het midden van de 20e eeuw vormt inderdaad de basis voor de inhoud van dit boek. Maar *Numismatik zwischen Haushistoriographie und fürstlicher Sammellust* heeft veel meer te bieden. De biografieën van veertien invloedrijke numismaten worden beschreven. Zoals die van Hermann Grote die, naast zijn belang voor de ontwikkeling van de Duitse numismatiek, een zeer kleurrijk persoon is. Over de wisselende lotgevallen van de collectie gedurende 200 jaar wordt verhaald. Het boek levert een bijdrage aan de wetenschapsgeschiedenis van de numismatiek die veel verder reikt dan de geschiedenis van het muntkabinet van Hannover.

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

RAINER GRUND (ed.) *Medaillenkunst in Deutschland von der Renaissance bis zur Gegenwart*. Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst, Dresden 1997. ISBN 3-7861-2251-2, 144 blz.

Dit deel 6 in de reeks 'Die Kunstmedaille in Deutschland', in de ondertitel nader gepreciseerd met 'Themen Projekte Forschungsergebnisse', geeft de elf voordrachten die door evenzovele (Duitse) deskundigen zijn gehouden op 4 mei 1996 tijdens een Colloquium in het Schlossmuseum van Gotha. Het is een verzameling sterk historisch getinte en uitvoerig geannoteerde opstellen, die men met plezier leest en waaruit veel valt te leren. Meer dan 280 illustraties ondersteunen het leesgenoegen. In de inleiding door Wolfgang Steguweit herhaalt deze nog een keer zijn definitie van de penning: '... eine handliche, vorzugsweise runde und zweiseitig gestaltete Sonderform der Reliefplastik, deren Bild- und Schriftelemente auf Personen und Ereignisse, Gefühle und Überzeugungen aphoristisch geordnet sind.'

M.L.F. VAN DER BEEK/A.A.J. SCHEFFERS (transcr.) *De Nederlandse Munt te Brussel. Instructies voor het personeel*. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1997. ISBN 90-73465- 05-2, 80 blz., *f* 15.

In dit tweede deeltje uit de reeks 'Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis' vindt men naast zes bladzijden Voorwoord en Inleiding de licht geannoteerde transcriptie van de instructies voor de verschillende personeelsleden van de Munt in Brussel, vanaf haar oprichting in 1819 tot het vertrek van de Nederlanders in 1830; met enkele aanvullingen in KB's en als bijlagen twee wetteksten uit 1816 en 1825. Enerzijds saai, anderzijds curieus, maar altijd historisch interessant, en praktisch: weer een tekst die men nu zo kan raadplegen. Een citaat: 'De Muntgezellen zijn gehouden de stempels, voor hunne rekening schoon te maken, en daartoe inzonderheid de schofturen of rusttijd te besteden, ten einde de stukken schoon en zuiver gemunt worden, zonder dat het werk worde vertraagd of gehinderd.'

JANJAAP LUIJT *Resolutieboeken van het Utrechtse Zilversmedengilde I* en *II*. J. Luijt, Utrecht 1997. ISBN 90-804014-1-2 en 90-804014-2-0, samen 192 blz. en *f* 30.

In deze beide door Luijt bezorgde deeltjes vindt men de volledige transcriptie van de twee resolutieboeken (1605-1753 en 1642-1801) van het Utrechtse goud- en zilversmedengilde (1598-1807), die zich thans in het Gemeentearchief Utrecht bevinden. Hieraan is in elk deel een register van jaartallen, onderwerpen en namen toegevoegd, die samen 25 pagina's beslaan. Tevens is, gebaseerd op de zich in hetzelfde archief bevindende *Leerjongensboeck van het Goudsmedengild* en *Dekens- en Meesterboeck van het Goudsmedengild*, een alfabetische naamlijst opgenomen van de leerlingen in de periode 1598-1807 en van de meesters in diezelfde periode. Deze uitgave is een waardevol hulpmiddel bij elk onderzoek naar het Utrechtse goud- en

zilversmedengilde. De beide deeltjes zijn te bestellen bij de uitgever door overmaking van *f* 30 op zijn postgiro no 7761338.

W.L. KORTHALS ALTES

M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'. De muntproductie van de Republiek 1606-1795. I* en *II.* NEHA, Amsterdam 1998. ISBN 90-5742013-9, 312 en 224 blz., *f* 75 (zonder deel II, *f* 55).

Deze handelseditie van een dissertatie (Universiteit van Amsterdam 1998) is een zeer doorwrocht werk over een ingewikkelde episode in de Nederlandse muntgeschiedenis. In een interview met het Amsterdamse universiteitsblad *Folia* merkt de auteur op, dat zijn boek is opgezet als oriëntatie. Inderdaad moet hij het antwoord op bepaalde vragen schuldig blijven, maar dit neem niet weg dat Polak ons niet alleen een breder, maar ook dieper inzicht verschaft in de monetaire geschiedenis van de Republiek.

In de inleiding blijkt, dat hij die verbreding uitdrukkelijk heeft beoogd, omdat zijns inziens in de bestaande historiografie de aandacht te eenzijdig is gericht op politieke en institutionele factoren. Economische aspecten zijn naar zijn mening volstrekt onvoldoende aan bod gekomen. Dit wordt gestaafd in hoofdstuk 1, waarbij in het bijzonder het werk van de historici J.G. van Dillen en H. Enno van Gelder kritisch onder de loep wordt genomen. Eerstgenoemde heeft weliswaar in samenhang met zijn grote bronnenpublicatie over de wisselbanken belangrijk pionierswerk op het gebied van het muntwezen verricht, maar dit heeft niet kunnen resulteren in een coherente visie. Van Gelder is daarover veel uitvoeriger door zich in het bijzonder op de hoedanigheden van de talrijke muntsoorten te richten. Maar het lijkt me, dat Polak hem te kort doet, door in feite alleen maar diens dissertatie over de jaren 1659-1694 te bespreken. Gesteld wordt, dat Van Gelder te moraliserend is en te weinig oog heeft voor specifieke regionale belangen.

Hoofdstuk 2 is bijzonder instructief als toelichting voor de bijlage bij het boek, waarop nader zal worden teruggekomen. Hierin komen de organisatie van de muntproductie en de controle door middel van de muntbussen aan de orde. De schrijver onderstreept terecht, dat die organisatie van voor 1606 dateert. Allerlei regelingen en instellingen hebben hun wortels al in de Bourgondische tijd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de muntmeesters-generaal en de munthuizen. Ook het spanningsveld tussen centralisme en decentralisatie, zoals dat tot uitdrukking komt in de rol van de Staten-Generaal in het muntwezen, is een symptoom van de institutionele continuïteit. In dit verband worden dan ook op systematische wijze de munthuizen behandeld en op een kaart weergegeven. Een en ander wordt geïllustreerd met afbeeldingen van processen-verbaal, die Polak in de archiefstukken heeft aangetroffen. De plaatsing van die afbeeldingen lijkt overigens enigszins willekeurig gekozen, terwijl in enkele gevallen een toelichting buiten de tekst de begrijpelijkheid zou bevorderen.

Het volgende hoofdstuk handelt over de prijs van de muntslag. Deze nogal technische materie luistert nauw in een systeem waarin de nominale waarde van de munten in beginsel zo veel mogelijk dient overeen te komen met de metaalwaarde. Herhaaldelijk herinnert Polak eraan hoe gemakkelijk daardoor in beide richtingen de grens tussen geld en edelmetaal kan worden overschreden. Verder zet de auteur de geduchte kwestie der rekenmunten en hun samenhang met klinkende munten uiteen. In verband met deze onderwerpen kan ik de mening van de schrijver niet altijd delen. Zo lijkt het me prematuur

om in deze tijd al van een wereldmarkt (blz. 167) van edelmetalen te spreken. Hierdoor hanteert de schrijver nogal eens het begrip 'waarde' als een gegeven, dat onafhankelijk is van het muntstelsel. Het gebruik van de uitdrukking 'standaardmunt' (blz. 155) waar de oorspronkelijke bronnen van 'standaardpenningen' spreken, komt me eveneens minder juist voor. Dit impliceert namelijk, dat er sprake was van een zilveren standaard, wat een simplificatie van de werkelijkheid is. Tenslotte dacht ik ook niet dat het pond Hollands altijd overeenkwam met 40 groten.

Hoofdstuk 4 over de munttypen zal numismatici vermoedelijk het meest aanspreken. Alle belangrijke zilveren en gouden muntsoorten die op basis van de ordonnanties van 1606 tot en met 1694 werden geslagen, worden nader geanalyseerd. Polak stelt mijns inziens terecht dat ook de merkwaardige verschillen tussen de muntkoersen in de zogenoemde courante en bankguldens aan de orde, die vanaf 1659 werden geïnstitutionaliseerd. Verder wordt de geleidelijke muntverzwakking in de 17e eeuw aangetoond.

In het volgende hoofdstuk komt vooral de economische benaderingswijze tot uitdrukking. Het gaat hierbij om de relatie tussen de markt(-vorm) en de munt, die voor ons land wat de vraagzijde betreft, alleen door de Belgische monetaire historicus H. van der Wee is onderzocht. Hiernaast wordt de algemene hypothese van de econoom E.A. van Hayek volgens welke concurrentie bij het aanbod van geld muntverzwakking tegengaat, verworpen. Maar de verwijzing van de economisch-historicus C.P. Kindleberger naar de monetaire situatie in de Republiek met al die verschillende munthuizen bewijst nog niet het tegendeel, te meer omdat hun onderlinge concurrentie door institutionele factoren werd beperkt.

In zijn besluit stelt Polak onder andere, dat de monetaire geschiedenis van de Republiek als een stadium in een langdurig proces kan worden beschouwd, waarin de identificatie van geld met edelmetaal geleidelijk verdween. Dit is op de lange termijn zeker juist, maar dat de rekenmunt al in de 18e eeuw de reële lijkt te domineren gaat wellicht wat ver. Want weliswaar nam het publiek toen al onvolwaardige munten tegen nominale waarde aan, maar de handel en de wisselbanken hielden wel degelijk rekening met de precieze hoeveelheid edelmetaal. En tot ver in de 19e eeuw bleef het streven van de monetaire autoriteiten gericht op een geldcirculatie met zo veel mogelijk volwaardige munten.

Als toegift pakt de schrijver uit met een zeer nuttig *excurs* over zin en onzin van de fameuze Wet van Gresham. Hierin richt zijn aandacht zich begrijpelijkerwijze speciaal op zilveren en gouden munten. Ik meen, dat bij verwijzingen naar die wet in het algemeen te weinig rekening wordt gehouden met complicaties van wisselkoersen, goederenprijzen en transportkosten. Dit zijn factoren waarmee de handel tenslotte wel rekening moet houden.

Deel II van het boek omvat allereerst een uitgebreid overzicht van de bronnen die Polak voor zijn muntonderzoek heeft gebruikt. Het hieruit geputte indrukwekkende cijfermateriaal is op een zeer verantwoorde wijze in zes bijlagen opgenomen. Dit alles vormt een belangrijke bijdrage ten behoeve van de verdieping van de Nederlandse monetaire geschiedenis. De enorme hoeveelheid werk die daarin is gestoken maken het ook begrijpelijk, dat de auteur (nog?) niet is toegekomen aan vergelijkingen met hetgeen op dit gebied in andere landen in dit tijdvak is voorgevallen.

Geld van de koning-koopman. Munten en biljetten van Willem I / 1815-1830. KAREL SOUDIJN
Museum voor Geld en Geschiedenis

van de Nationale Bank van België, Brussel 1997. 166 blz., BF 350.

Van december 1997 tot april 1998 was in Brussel een tentoonstelling te zien over het geld ten tijde van koning Willem I. Een vouwblad bij de expositie maakt duidelijk, dat deze periode in België nog veel sentimenten oproept, want de laatste zin op dat blad luidt: 'Tot in 1830 leefden wij onder het regime van de gulden, die op een dag zoveel weerstand zou kennen dat een opera volstond om hem omver te werpen.'

Naar aanleiding van de tentoonstelling werd ook een boek gepubliceerd. De bijdragen hierin zijn zakelijker van toon, al laten enkele spotprenten toch ook weer iets zien van de gevoelens die Willem opriep bij zijn onderdanen.

Het boek *Geld van de koning-koopman* is een mooie aanvulling op de publicatie die vorig jaar bij Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht verscheen: *De muntslag ten tijde van Koning Willem I.* De politieke en economische geschiedenis komt uitvoerig aan bod; bovendien krijgen we een beeld van de dagelijkse beslommeringen in het Brusselse munthuis. We komen precies te weten wie daar werkten, en onder welke condities. Verder trachten de auteurs een beeld te schetsen van de verhoudingen tussen het noorden en het zuiden. Afgezien van een voorwoord en een dankwoord bestaat *Geld van de koning-koopman* uit een zestal beschouwingen.

C. van Renselaar en W.F.V. Vanthoor (beiden verbonden aan De Nederlandsche Bank) schetsen een beeld van economische en financiële ontwikkelingen in de periode 1814-1830. Met name geven zij aandacht aan de banken die in de regeringsperiode van Willem I werden opgericht. Het economisch beleid van deze vorst kenmerken zij als vooruitstrevend, maar dit beleid werd gehinderd door 'de onoverbrugbare tegenstelling tussen het op handel ingestelde noorden en het op de industrie georiënteerde zuiden'. De koning wordt geprezen om het inzicht dat 'een goede infrastructuur essentieel was voor het bevorderen van economische groei'. Behalve als Koning-Koopman is Willem ook wel aangeduid als de Kanalenkoning: 'Tussen 1815 en 1830 werden in het koninkrijk ruim achthonderd kilometer aan verharde wegen aangelegd en, nog belangrijker, een zelfde aantal kilometers vaarweg gegraven of ingrijpend verbeterd.'

A.A.J. Scheffers (Het Nederlands Muntmuseum) schrijft in het volgende hoofdstuk over het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de gevolgen daarvan voor de muntwetgeving: 'Pas in 1819 werd ernst gemaakt met het invoeren van de bepalingen omtrent het (Noord-)Nederlandse muntwezen in de zuidelijke provincies.' In Brussel was de voormalige Munt van de Oostenrijkse Nederlanden sinds 1794 gesloten. Op grond van een Koninklijk Besluit van 1820 begon men het gebouw en de inventaris op te knappen.

Wat er aan dat Brusselse gebouw en die inventaris allemaal vernieuwd moest worden, staat gedetailleerd beschreven in het hoofdstuk van M.L.F. van der Beek (Het Nederlands Muntmuseum). We vernemen nu ook wie er allemaal in dit gebouw kwamen te werken en hoe hoog de lonen lagen. De portier, bijvoorbeeld, verdiende volgens een besluit van 1819 driehonderd gulden; de waardijn kreeg tweeduizend gulden.

Van der Beek bespreekt in een volgend hoofdstuk de Nederlandse Muntslag in Brussel. In 1822 werd begonnen met de aanmunting van kopergeld. In september van dat jaar was hiervan in Brussel nog te weinig geslagen om het al in het zuiden in omloop te brengen. De centen en halve centen die in Utrecht waren

vervaardigd, kwamen in het noorden al wél in circulatie. Er was echter al heel snel een tekort aan kopergeld. Als gevolg daarvan werden in oktober 1822 zesentwintig kisten met ruim 2,5 miljoen Brusselse halve centen naar Amsterdam gestuurd. Aldus kwamen de eerste producten van de Brusselse Munt in omloop in Amsterdam. In de bijlagen bij dit hoofdstuk laat Van der Beek onder meer zien, welke oude en buitenlandse muntstukken te Brussel werden hermunt in de periode 1823-1827.

H. Houtman-De Smet (Universiteit van Antwerpen) behandelt vervolgens de Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt, opgericht in Brussel in 1822. Deze instelling kreeg onder meer het recht om bankbiljetten in omloop te brengen.

Tenslotte geeft J.J. Grolle (De Nederlandsche Bank) een overzicht van het papiergeld tijdens de regeringsperiode van Willem I. Grolle bespreekt zowel de biljetten van De Nederlandsche Bank als de uitgiften van de Algemeene Nederlandsche Maatschappij.

Dit goed leesbare boek bevat ruim honderd illustraties. Er is ook een Franstalige editie van uitgebracht.

MORTEN ESKE MORTENSEN
Roman Coin Price Yearbook 1996/7 - Imperial, vol. I. Auction Publishers, Londen 1997. ISBN 1-902124-00-6, geb., 525 blz., $ 83.

In het *Roman Coin Price Yearbook 1996/7* zijn bedragen te vinden die Romeinse munten op verschillende internationale veilingen hebben opgebracht. Het gaat in totaal om 10.000 munten uit de periode 31 v. Chr.-138 n. Chr. Deze munten komen van 251 veilingen die in de jaren 1995 en 1996 zijn gehouden. In de loop van 1998 zal deel II van de serie verschijnen. Hierin zullen munten worden opgenomen uit de periode 138-253 n. Chr. Dit boek is van belang voor diegenen die inzicht willen krijgen in de marktwaarde van Romeinse munten. Er moet echter rekening mee worden gehouden dat de gerealiseerde prijzen op veilingen van een heleboel factoren afhankelijk zijn en slechts een indicatie voor de waarde van bepaalde munten kunnen geven. Het boek begint met een beschrijving van de indeling en opbouw van de catalogus. Hierna volgen nog een aantal praktische gegevens zoals de afkortingen voor de kwaliteitsaanduidingen die in diverse landen gebruikt worden, een opsomming van alle in het boek genoemde veilingen en een lijst met wisselkoersen. Deze laatste is toegevoegd omdat alle veilingopbrengsten zijn omgerekend in Amerikaanse dollars. Als laatste is een overzicht toegevoegd van alle keizers uit de periode 31 v. Chr.-138 n. Chr. Hierna volgt de catalogus met een beschrijving van de munten, de veilingen waarin ze voorkwamen en de gerealiseerde bedragen. De beschrijvingen van de munten zijn uitvoerig. Voorstellingen op voor- en keerzijde en op- en omschriften worden vermeld. Ook wordt verwezen naar diverse catalogi en zijn gewicht en kwaliteit geregistreerd. Het is jammer dat de opmaak van de catalogus niet echt overzichtelijk is. Dit vergemakkelijkt het opzoeken van een bepaald munttype niet. Concluderend kan gezegd worden dat dit een nuttig boek is voor iedereen die een idee wil krijgen van de marktwaarde van bepaalde Romeinse munten. Hierbij moet worden aangetekend dat alleen munten uit de geraadpleegde veilingcatalogi in dit boek zijn terug te vinden. Met de 10.000 exemplaren die in dit werk beschreven zijn kan men echter een heel eind komen. ■

PAUL BELIËN

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK on the web

Sinds kort is de Vereniging ook te vinden op het Internet. U kunt ons bezoeken op het adres: http://www.xs4all.nl/'vpk. U vindt hier de nodige algemene informatie over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen.

Ledenvergadering 1998

De 73e Algemene Ledenvergadering is gehouden op zaterdag 9 mei 1998 in het Nederlands Textielmuseum te Tilburg. Een resumé zal in *De Beeldenaar* nummer 5 gepubliceerd worden.

Jaarpenning 1998

De jaarpenning 1998, *Koningin Beatrix*, ontworpen door Tony van de Vorst, zal naar verwachting in het najaar van 1998 voor verzending gereed zijn.

Inschrijfpenning 1998

Tot 1 augustus 1998 kunnen leden van de Vereniging nog op de door Roberto Ruggiu ontworpen inschrijfpenning 1998, *Casanova*, inschrijven. De penning werd in *De Beeldenaar* nummer 3 van 1998 beschreven. De penning heeft een doorsnede van 36 mm en is gegoten in zilver. De penning is te bestellen door overmaking van *f* 145 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nr 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 1998'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 1 augustus wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Workshop penningen maken

13 leden van de Vereniging hebben hun workshop penningen maken bij Christien Nijland en Barbara de Clercq in Tilburg afgerond. Er is met veel enthousiasme gewerkt en iedereen heeft veel geleerd. Een verslag van Hedi Bogaers, een van de deelneemsters, komt in de volgende *Beeldenaar*. De werkgroep houdt u op de hoogte voor wat betreft een voortgang voor het komende jaar.

FIDEM

Bij de jaarstukken voor de vergadering in Tilburg hebben alle leden een oproep ontvangen om mee te helpen met de voorbereidingen van het FIDEM-congres van 20 tot en met 24 oktober in Den Haag. Uw aanmelding hiervoor wordt tegemoet gezien bij het verenigingssecretariaat: mevrouw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356, e-mail vpk@xs4all.nl.

Rectificatie

Op verzoek van de auteur van 'Mevrouw Louise Metz, 80 jaar' (*De Beeldenaar* 3, 1998, p. 107-111) twee rectificaties: Bij de foto 'Louise Metz in haar veranda-atelier, Wassenaar' dient in plaats van 1987 als opnamejaar 1997 te worden gelezen. In de voorlaatste zin van de bijdrage is een woorddeel weggevallen, dat de auteur wezenlijk acht in relatie met de beschreven dramatiek in het leven van de geportretteerde. Hier dient gelezen te worden: 'Hij zal haar familienaam voortdragen.'

Tentoonstellingen

MONETA EXOTICA
Tentoonstelling over het 'oorspronkelijke geld', in alle soorten en maten, dat overal ter wereld gebruikt is voordat er munten en bankbiljetten waren; afkomstig uit verschillende collecties in binnen- en buitenland. Tot 30 augustus 1998 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Ter gelegenheid van de tentoonstelling is een boekje verschenen over de collectie oorspronkelijk geld van het Penningkabinet, van de hand van P.C.J.F. van Erve: *Oorspronkelijk geld uit de hele wereld* (*f* 25, per post *f* 28,20).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Het tweede deel van het project 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt' is te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). De tentoonstelling geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998. De bij deze tentoonstelling behorende publicatie verschijnt in het tweede kwartaal van 1998.

EURO EN MUNSTER
Eveneens te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) de tentoonstellingen 'De Nederlandse ontwerpen voor de EURO' (geheel 1998).

PENNINGEN AAN ZEE
Tijdens de overzichtstentoonstelling van werk van Karel Appel, zijn ook penningen te zien van schilders en beeldhouwers. Tevens wordt aandacht geschonken aan het 750-jarig bestaan van Den Haag. Tot en met 23 augustus in Museum Beelden aan Zee, Hartevelt-straat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

MILJOENEN, MILJARDEN, BILJARDEN ...
In de Kreissparkasse Köln (Neumark 18-24) is de 155e tentoonstelling over de geschiedenis van het geld gewijd aan de grote inflatie in Duitsland, 75 jaar geleden. Deze dolgedraaide dodendans van het geld wordt getoond met vele documenten en 'Geldscheinen'. Zoals gebruikelijk is er een (gratis) informatiebrochure van 16 pagina's met veel kleurenafbeeldingen, waarin achtergronden en gevolgen worden geschetst. De tentoonstelling is tot en met september te bezoeken tijdens de kantooruren van de bank.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
G.P. Sanders (020-6901135)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl, http://www.xs4all.nl/"vpk. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

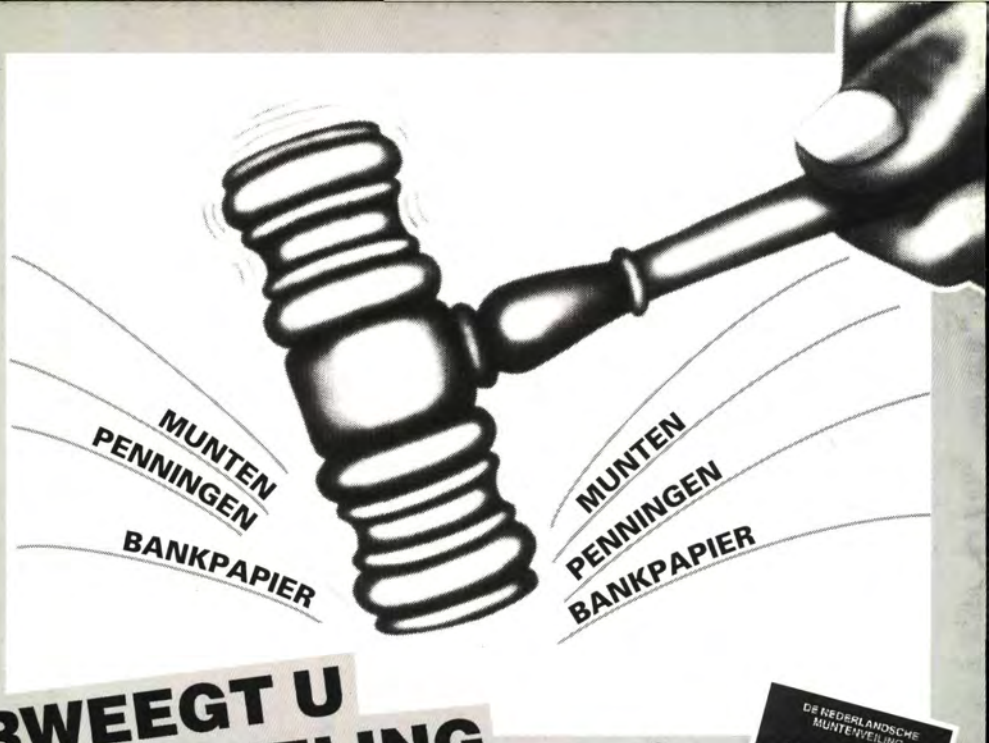

GEOCTROYEERDE MUNT VAN ENKHUIZEN.
Scheepjesschelling of 6 stuiver 1674.

Vz. driemaster naar rechts VIGILATE DEO CONFIDENTES★
Kz. ✻✪✻ / WEST / FRISIA. / VI. STUIVERS / BANKGELT / 1674.
V.385a. Uiterst zeldzaam.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1998, 22e JAARGANG NR. 5

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 5
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **198**

De geschiedenis van de F.I.D.E.M. **199**
Gay van de Meer over zestig jaar Fidem

In beweging **217**
Karel Soudijn over vijftig jaar penningkunst in Nederland

Maan en Muis **227**
Geer Steyn over Mirjam Mieras' Fidempenning 1998

Filosofenpenningen van Eric Claus **233**
Karel Soudijn met een mengeling van indrukken

Workshop penningen maken **237**
Hedi Bogaers vertelt

Penningnieuws **241**

Verenigingsnieuws **244**

Tentoonstellingen **251**

keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: 1686. LEIDEN. GEVLUCHTE FRANSE PROTESTANTEN. Gegraveerde dankpenning door de zeer vele te Leiden liefderijk opgenomen en verpleegde Franse refugiés aan de vier burgemeesters. Vz. Gekroond wapenschild van Leiden op wimpel met COSS: – LEYD. En verbonden met de wapenschilden van de burgemeesters *Jacob Vroomans, Jacob van der Maes, Pieter van Assendelft* en *Nikolaas van de Velde*.
Kz. *1686* in cartouche boven *Miserta martyrum / exulumque charitas. / Pietasque civium quidquid / afflictis dedit. / Prudenter illud vestra / distribuit manus. / Haec dantis. illa est / erogantis gloria.*
DPR 1947; RBN 1873 PL. K 43. Goud 45 mm. Uiterst zeldzaam. Op last van de vier burgemeesters werd in december 1685 een collecte gehouden ten bate van de Franse vluchtelingen (opbrengst *f* 20.000). Collectie Laurens Schulman b.v.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Dit nummer staat in het teken van het Fidemcongres dat van 20 tot en met 24 oktober in Den Haag plaatsvindt, en waarover u in de afgelopen tijd door een aantal nieuwsbrieven uitvoerig bent geïnformeerd. Allereerst geeft mevrouw Gay van der Meer in een bijdrage een compleet overzicht van alle vorige Fidemcongressen en van de geschiedenis van de organisatie. Karel Soudijn geeft zijn visie op een halve eeuw penningkunst in Nederland met zijn bijdrage 'In beweging'. Geer Steyn tenslotte presenteert de penning van het Fidemcongres 1998 en laat ons kennis maken met de maakster, Mirjam Mieras.

De heer G.P. Sanders heeft, amper aangetreden, per 1 juli jongstleden de redactie verlaten omdat hij vanwege het Genootschap voor Munt- en Penningkunde deel is gaan uitmaken van het bestuur van Stichting De Beeldenaar; het zou een niet gewenste dubbelfunctie hebben betekend.

Met blijdschap kunnen wij het toetreden tot de redactie vermelden van de heer Raf Van Laere, conservator van het Munt- en Penningkabinet van de Provincie Limburg in het Belgische Tongeren. Door hem zal de numismatiek en penningkunst uit België in onze kolommen (beter) tot zijn recht komen.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

De geschiedenis van de F.I.D.E.M.

GAY VAN DER MEER

Nu dit jaar het 26e congres van de Fidem in Nederland zal worden gehouden, is het gepast om enige aandacht te wijden aan het ontstaan en de ontwikkeling van deze organisatie. Het idee om een vereniging van (toen nog alleen) penningfabrikanten op te richten kwam voor het eerst op bij Fernand Fisch, directeur van een Brusselse penningfabriek, op de Wereldtentoonstelling van 1935 in die stad. Door middel van een kleine mondelinge enquête had hij daar geconstateerd dat er bij het grote publiek interesse bestond voor het verzamelen van penningen, maar dat men niet goed wist hoe men eraan moest komen en wat men ermee moest doen. In oktober 1937 werd voor het eerst een internationaal congres van penningfabrikanten gehouden in Parijs, toen daar een tentoonstelling van 'Arts et Techniques' te zien was. Nederland was hier vertegenwoordigd door 's Rijks Muntmeester, W.J. van Heteren, en de directeur van de N.V. Koninklijke Begeer, A.C. von Weiler. Tijdens dit congres nam Fisch, samen met zijn Parijse collega André Arthus-Bertrand en de directeur van de Monnaie de Paris, het initiatief tot de oprichting van de Fédération Internationale des Editeurs de Médailles (F.I.D.E.M.). Arthus-Bertrand werd tot president gekozen, Fisch tot secretaris- generaal, Von Weiler werd vice-president. Zij, en de andere bestuursleden, telkens herkozen door de algemene ledenvergaderingen, vervulden hun functies vele jaren, met grote inzet.[1] De directeuren van munthuizen traden toe tot een erecomité van de organisatie.

Het doel van de Fidem was het behartigen van de professionele belangen van de leden, en het bevorderen van de interesse voor penningen bij een zo groot mogelijk publiek, onder andere door het uitgeven van een tijdschrift. Hierin zouden onderwerpen met betrekking tot de fabricage van penningen en hun kunstzinnige vormgeving aan de orde komen. Volgens de statuten waren de leden fabrikanten of verkopers van penningen.[2] Hieronder waren blijkbaar ook de medailleurs begrepen, hoewel zij niet expliciet werden genoemd. Over een eventueel lidmaatschap van verzamelaars en museumconservatoren werd nog niet gesproken. Wel werden de laatsten opgeroepen om bijdragen te schrijven voor het tijdschrift, wat zij dan ook trouw zouden doen. Het eerste nummer, smaakvol vormgegeven, van het (Franstalige) blad, dat de naam *Médailles* kreeg, kwam uit in juni 1938. De penning met portret van Gianfrancesco Gonzaga, markies van Mantua, die Pisanello in het midden van de 15e eeuw maakte en die tot nu toe op het omslag afgebeeld heeft gestaan, is het embleem van de Fidem geworden. *Médailles* (tot 1990 tot stand gebracht door de inspanningen van het secretariaat in Parijs, na 1975 met hulp van anderen, na 1990 elders) wordt nog steeds aan de leden toegezonden. In de eerste jaren kwam het iedere drie maanden uit, later eenmaal per jaar, sinds 1969 na ieder congres. Vaste rubrieken zijn vanaf het begin tot 1979 gebleven: berichten over fabrikanten, medailleurs en penningtentoonstellingen, verslagen van Fidemcongressen, en foto's van recent door 'membres-éditeurs' uitgegeven penningen. Later zijn er andere vaste rubrieken bijgeko-

men, bijvoorbeeld de tekst van de op congressen gehouden lezingen en verslagen van bestuursvergaderingen.

In Parijs was besloten dat er om de twee jaren een Fidemcongres zou worden gehouden. Vlak voor het uitbreken van de oorlog, in juni 1939, vond het tweede plaats in Luik.[3] Dit congres werd nog niet gecombineerd met een aparte Fidemtentoonstelling, maar in de sectie Kunst van een gelijktijdige expositie met betrekking tot Watertechniek stelden leden van de Fidem circa 150 door hen uitgegeven penningen ten toon. Deze hadden water en watersporten als onderwerp.

De congresleden vroegen aan Von Weiler om het volgende congres in 1941 in Den Haag te willen organiseren. Hij zegde toe zich hiervoor te zullen inspannen, maar daar is om voor de hand liggende redenen toen niets van gekomen.

Acht jaar lagen de activiteiten van de Fidem stil. Toen er in januari 1947 voor het eerst weer een nummer van *Médailles* uitkwam, kenschetste de president deze gebeurtenis als een 'retour à la vie'. In een artikel werd gememoreerd welke moeilijkheden de leden in een aantal landen in de tussenliggende periode hadden ondervonden en hoe hun bedrijven zich na de oorlog aan het herstellen waren.[4]

Pas in oktober 1949 kon het derde Fidemcongres georganiseerd worden, in Parijs. Voor het eerst werd het gecombineerd met een internationale tentoonstelling van moderne penningkunst, en werden ook niet-leden, zoals museumconservatoren, verzamelaars, en ieder die zich voor penningen interesseerde, aangespoord om deel te nemen aan het congres. De kunstenaars konden maximaal tien penningen, kleine beeldjes of tekeningen inzenden. Zij moesten foto's daarvan sturen, op grond waarvan een internationale jury besliste welke voorwerpen geëxposeerd zouden worden. Bij alle volgende tentoonstellingen werden de inzendingen van (voortaan uitsluitend) penningen samengesteld door nationale gedelegeerden. De Vereniging voor Penningkunst werd bij deze eerste tentoonstelling door de Fidemgedelegeerde voor Nederland, Von Weiler, verzocht de Nederlandse deelname te organiseren.[5] In het Musée de la Monnaie[6] werden uiteindelijk 779 penningen geëxposeerd, van een gemiddeld hoog niveau, gemaakt door ruim 200 kunstenaars uit zestien landen.[7] Voor het eerst kon men het werk van medailleurs uit bijna alle werelddelen (de meeste landen wel uit West-Europa, en nog niets uit Afrika) met elkaar vergelijken. Vaak kon per land een verschil in stijl opgemerkt worden, en ook werd duidelijk welke rol de penningkunst in de verschillende landen speelde.

Op het tweede congres in Luik had, behalve een vergadering, tentoonstellingsbezoek, een lunch en een receptie, ook één lezing, over 'De penning in België door de eeuwen heen' op het programma gestaan. In Parijs waren er drie, onder andere door een juridische expert over het internationale auteursrecht van kunstenaars en penningfabrikanten. De slottoespraak werd gehouden door de beroemde schrijver André Maurois, die een hommage bracht aan de penningkunst.

Tot dan toe hadden alle programmaonderdelen van de congressen zich binnen twee dagen afgespeeld. Het vierde congres, in november 1951 in Madrid, duurde drie dagen. De opening van de tentoonstelling, georganiseerd met veel pracht en praal, werd verricht door generaal Franco, in het gezelschap van tal van hoogwaardigheidsbekleders. Door de Spaanse pers en radio werd veel aandacht besteed aan de Fidemtentoonstelling, die werd gecombineerd met een expositie van oude Spaanse munten en penningen. Er waren inzendingen van moderne penningen uit zes-

tien landen. Het aantal lezingen tijdens het congres breidde zich uit tot vijf. Voor het eerst werd er een post-congress tour, in Andalusië, georganiseerd.[8] De tentoonstelling had tot gevolg dat Spaanse kunstenaars geïnteresseerd raakten in de penningkunst, en dat de tot dan toe traditionele Spaanse penningstijl snel in een moderne richting evolueerde. Ook later hebben Fidemtentoonstellingen in andere landen hetzelfde effect gehad.

De Nederlandse inzending was deze keer samengesteld, beschreven en verzonden door medewerkers van het Koninklijk Penningkabinet, dat tot dan toe geen bemoeienis met de Fidem had gehad, en pas in 1953 op een Fidemcongres vertegenwoordigd zou zijn. Voortaan zou deze instelling, die de faciliteiten voor dit werk had, bij alle Fidemtentoonstellingen deze taak op zich nemen. De directeur van het Penningkabinet, H. Enno van Gelder, werd in 1963 Fidemgedelegeerde voor Nederland. In 1969 werd hij als zodanig opgevolgd door Gay van der Meer. De huidige gedelegeerde, Marjan Scharloo, nam deze functie in 1990 van haar over. Voor de selectie van de Nederlandse inzending werd de gedelegeerde jarenlang onofficieel bijgestaan door een van de penningkunstenaars. Sinds 1992 heeft deze de functie van vice-gedelegeerde, nu vervuld door Geer Steyn.

Het officiële karakter (toen ongetwijfeld met een propagandistisch doel) van het congres van Madrid zette de toon voor een nieuwe stijl bij de volgende congressen. De opening en het slotbanket werden plechtige aangelegenheden en er werden meer recepties aangeboden door belangrijke instanties, zoals gemeentebesturen en ministeries. Maar tot nu toe heeft het grote contingent van aan het congres deelnemende kunstenaars ervoor gezorgd dat de sfeer vriendschappelijk en ontspannen blijft, zonder gewichtigdoenerij.

Het vijfde Fidemcongres in Rome in oktober 1953 ging met wat minder openbaar vertoon gepaard dan in Madrid. Paus Pius XII toonde zijn belangstelling voor de penningkunst door een delegatie van de Fidem in audiëntie te ontvangen. De status van de tentoonstellingen zou van nu af verhoogd worden door een erecomité van hooggeplaatste personen, meestal met het staatshoofd als beschermheer/-vrouw.

Tijdens het driedaagse congres (afgezien van dagen aan aankomst en vertrek) werden drie korte excursies georganiseerd en werden twee lezingen gehouden.[9] Voortaan zouden alle voordrachten in *Médailles* afgedrukt worden. 810 penningen van 275 kunstenaars uit zestien landen waren smaakvol tentoongesteld in het Palazzo Venezia. De meest omvangrijke inzendingen waren de Franse en Italiaanse, en dat is nog jarenlang zo gebleven. In Parijs (1949) was Tsjechoslowakije het enige Oosteuropese land met een inzending geweest; in Madrid (1951) was, vanwege het politieke taboe, geen land uit dat deel van Europa vertegenwoordigd; in Rome deed Hongarije voor het eerst mee, en pas later kwamen successievelijk Joegoslavië, Polen, Roemenië, Oost-Duitsland (tot 1990, daarna was er nog maar één Duitsland), Bulgarije en de Sovjet Unie erbij. Anders dan men zou verwachten in landen waar het socialistisch realisme in de kunst, tot aan de grote omwenteling, min of meer verplicht was, behoorden de penningen uit sommige Oosteuropese landen (vooral Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije) lang tot de meest avantgardistische. Een aantal gedelegeerden heeft altijd hun nationale inzendingen samengesteld uit penningen die een indruk gaven van de productie van de voorafgaande paar jaren, zonder op artistieke kwaliteit te letten, anderen streefden ernaar alleen penningen van een bepaald niveau in te zenden. Na

afloop van het congres in Rome hield een aantal deskundigen een vergadering over de bescherming van het auteursrecht met betrekking tot artistieke scheppingen. Hun doel was de maatregelen op dit gebied die in verschillende landen al bestonden (toen nog alleen tegen het maken van kopieën, niet voor vergoeding van commercieel gebruik) meer in overeenstemming met elkaar te brengen.

Het volgende, nu vierdaagse congres werd in september 1955 in het Statens Historiska Museum in Stockholm gehouden. De tentoonstelling, met inzendingen uit 23 landen, was georganiseerd door het Zweedse Koninklijk Penningkabinet, gehuisvest in hetzelfde gebouw. Voor ieder land was een quotum van in te zenden penningen vastgesteld, dat ook later (hoewel soms verkleind) gehandhaafd zou blijven. Het organiserende land kreeg altijd een extra quotum. De Nederlandse inzending oogstte veel lof.[10] Behalve uit de vaste onderdelen van opening, bezoek aan de tentoonstelling, vergadering, ontvangsten en slotdiner, bestond een groter deel van het programma dan in voorgaande jaren uit excursies. Er werden twee voordrachten gehouden. De Zweedse organisatoren begonnen hier met een nog steeds levende traditie om aan alle congresleden een speciaal voor deze gelegenheid gemaakte Fidempenning uit te reiken. Vanaf 1990 heeft de delegatie van de Verenigde Staten bovendien steeds een speciale Fidempenning voor de deelnemers meegebracht.

Het zevende congres vond, twintig jaar na de oprichting van de Fidem in Parijs, weer in die stad plaats, gedurende zes dagen in mei 1957.[11] 's Avonds betraden de deelnemers het geïllumineerde Hôtel de la Monnaie, via de eretrap, tussen een erehaag van Gardes Républicains in groot tenue, voor de opening van de expositie. Volgens de nu al gevestigde traditie waren hierbij de meeste ambassadeurs van de 25 deelnemende landen aanwezig. Er waren penningen van meer dan 300 kunstenaars. In een toespraakje benadrukte de minister van Onderwijs dat de penningkunst geen 'art mineur' is, maar een 'art majeur'. De volgende dag werd in het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale een tentoonstelling geopend die liet zien hoe het menselijk gelaat in de loop der eeuwen is afgebeeld op munten en penningen. In de werkvergaderingen werden zes voordrachten gehouden, onder anderen door H. Enno van Gelder. Er waren drie excursies en vijf ontvangsten. Financieel ging het de Fidem voor de wind, en het aantal leden nam steeds toe.

Oostenrijk had aangeboden om het achtste congres in mei 1959 in Wenen te organiseren.[12] 23 landen hadden ruim duizend penningen van circa 300 kunstenaars ingezonden naar de tentoonstelling in het Oberes Belvedere paleis, die werd geopend door de minister van Financiën. Tijdens de werkvergadering werd een film vertoond over moderne Spaanse penningkunst en werden twee voordrachten gehouden. Zo langzamerhand begonnen de excursies (bij dit congres zeven) een steeds belangrijker programmaonderdeel te worden. Dit had het voordeel dat deelnemers (en steeds vaker ook hun partners) die geregeld de vorige congressen hadden bijgewoond elkaar goed leerden kennen en dat nieuwkomers zich snel thuis voelden in de vriendschappelijke sfeer. De meeste congressen namen voortaan vijf dagen in beslag.

Op voorstel van de secretaris van de Commission Internationale de Numismatique, H. Enno van Gelder, werd het negende Fidemcongres in september 1961 in Rome gehouden, direct na het Internationaal Numismatisch Congres van de C.I.N. De bedoeling was dat de belangstelling voor de penningkunst

1955 Stockholm, Leo Holmgren, 60 mm, brons, geslagen

1957 Parijs, André Galtié, 63 mm, brons, geslagen

1959 Wenen, Ferdinand Welz, 60 mm, brons, geslagen

1961 Rome, Giuseppe Romagnoli, 60 mm, brons, geslagen

van de deelnemers aan het C.I.N.-congres, voor het grootste deel muntexperts, versterkt zou worden, nu zij de gelegenheid kregen beide congressen te combineren, maar degenen die dat deden bleken meest conservatoren te zijn die zich toch al voor zowel munten als penningen interesseerden.

De door een algemeen publiek druk bezochte expositie in het Palazzo Braschi omvatte 1050 penningen van ruim 300 kunstenaars uit 25 landen.[13] Sinds de eerste Fidemtentoonstelling in 1949 was het aantal deelnemende landen, kunstenaars en ingezonden penningen gestaag toegenomen. Voor het eerst werd er een commentaar, door de latere Fidempresident Lagerqvist, op het karakter van de inzendingen per land gepubliceerd in *Médailles*. Ook bij dit congres overtrof het aantal excursies verre het aantal voordrachten.

In juni 1963 was Den Haag aan de beurt om de Fidemgasten te ontvangen.[14] De expositie in het Gemeentemuseum toonde 837 penningen van meer dan 330 kunstenaars uit 33 landen. Tegelijkertijd was in het Koninklijk Penningkabinet de tentoonstelling 'Vijf eeuwen Nederlandse penningkunst' te zien. De opening van het congres vond plaats in de Rolzaal op het Binnenhof. Een belangrijk punt op de werkvergadering was een voorstel tot statutenwijziging. In de loop der jaren was de Fidem onofficieel uitgegroeid van een vakorganisatie van 'Editeurs de Médailles' tot een internationale vereniging van liefhebbers van de moderne penningkunst. De leden gingen ermee accoord dat dit nu ook officieel tot uitdrukking gebracht werd in een wijziging van de naam in Fédération Internationale de la Médaille (nog steeds afgekort tot F.I.D.E.M.). De contributiebijdragen werden gesplitst: fabrikanten, kunstenaars, instellingen en organisaties, donateurs en andersoortige leden betaalden voortaan verschillende bedragen. Gehoopt werd dat hierdoor meer leden aangetrokken zouden worden, waardoor de verslechterde financiële situatie zou kunnen verbeteren. De wijze van samenstelling en bevoegdheden van bestuur en ledenvergadering werden scherper afgebakend. Naast de congresverslagen werden hierna ook steeds verslagen van de bestuursvergaderingen in *Médailles* gepubliceerd.

Er vonden veel wijzigingen in het Fidembestuur plaats. De belangrijkste waren dat de president, André Arthus-Bertrand, hierna erepresident (een eer die ook aan de latere aftredende presidenten te beurt viel), werd opgevolgd door Yves Malécot en dat Von Weiler als Fidembestuurslid en gedelegeerde voor Nederland werd vervangen door H. Enno van Gelder. Claude Arthus-Bertrand werd secretaris-generaal. De excursies voerden de deelnemers naar Amsterdam, Delft, Voorschoten (Begeer) en de Hoge Veluwe.

Het volgende congres zou in 1965 in Athene gehouden worden, maar door organisatorische tegenvallers moest dit worden uitgesteld tot april 1966. De tentoonstelling van 847 penningen door 310 kunstenaars uit 30 landen was ingericht in het Nationale Archeologische Museum. Na de herstructurering van de contributies ging het weer beter met de financiën. De Fidem had nu circa 200 leden. Een hoogtepunt in het zeer geslaagde programma, dat de traditionele onderdelen bevatte, was de dagexcursie naar Delphi.[15]

Het 30-jarige bestaan van de Fidem werd in oktober 1967 gevierd, weer in de stad van oprichting, Parijs.[16] De omvangrijke catalogus bevatte beschrijvingen van 1059 penningen door 387 kunstenaars uit 26 landen. Ieder land had een samenvatting van de nationale stand van zaken met betrekking tot de penningkunst bijgedragen, en summiere biografische gegevens over iedere medailleur. Dit laatste zou, meer of

1963 Den Haag, Paul Grégoire, 55 mm, brons, gegoten

1966 Athene, Dimitri Ferentinos, 50 mm, brons, geslagen

1967 Parijs, Jean Asselbergs, 82 mm, brons, geslagen

1969 Praag, Karol Lacko, 70 mm, brons, geslagen

minder uitvoerig, een vast onderdeel van de meeste volgende Fidemcatalogi worden. De tentoonstelling, die veel publieke belangstelling trok, was ingericht in het Hôtel de la Monnaie, waar ook een kleine overzichtstentoonstelling van de activiteiten van de Fidem te zien was.

Een aantal leden had bij het vorige congres de wens te kennen gegeven dat de balans in de programma's wat meer zou doorslaan naar de lezingen, in plaats van naar de, overigens zeer gewaardeerde, excursies en ontvangsten. Om toch voor dit alles tijd te vinden was de duur van het congres uitgebreid tot zes dagen. Er werden zeven lezingen gehouden en twee dagexcursies, naar het kasteel van Fontainebleau en naar de porseleinfabriek van Sèvres.

In oktober 1969 begaven de congressisten zich naar Praag, voor het eerst achter het IJzeren Gordijn. Conservatoren van verschillende Praagse musea hadden, samen met kunstenaars, een zeer interessant programma georganiseerd,[17] waarbij zij, zo vlak na de opstand tegen de Russische bezetting, onvoorstelbare moeilijkheden hadden moeten overwinnen. De tentoonstelling van 1220 moderne penningen door 454 kunstenaars uit 25 landen vond plaats in het zestiende-eeuwse Belvédèrepaleis, waar ook een historisch overzicht van de Tsjechische en Slowaakse penningkunst tussen 1508 en 1968 was ingericht, beide exposities met uitstekende catalogi. De zeven lezingen waren van een hoog niveau, er waren twee kamermuziekconcerten, excursies naar musea en kastelen, en naar de middeleeuwse Munt van Kutna Hora, waar de congressisten eigenhandig een dertiende-eeuwse Prager Groschen konden slaan. Een kleine groep nam deel aan de post-congress tour door Slowakije.

Na de perfecte organisatie in Praag maakte die van het 14e congres, in september 1971 in Keulen, een wat geïmproviseerde indruk, waarschijnlijk door de korte voorbereidingstijd die men had gekregen. In de vitrines van de Handwerkskammer lagen 1146 penningen van ruim 300 kunstenaars uit 24 landen[18] (minder penningen dan die landen hadden ingezonden). Een nieuwigheid was dat de nationale inzendingen niet per kunstenaar gerangschikt waren, maar, ongenummerd, volgens esthetische criteria, wat tot lang zoeken in de catalogus leidde. Banken en een museum hadden kleine thematische tentoonstellingen ingericht. In de catalogus werden voor het eerst de adressen van de medailleurs vermeld, om later onderling contact te vergemakkelijken. Zes wetenschappers en twee kunstenaars hielden een lezing. Hoogtepunten onder de excursies waren een bezoek aan het jachtkasteeltje Falkenlust te Brühl en een tochtje op de Rijn.

In augustus 1973 kwamen circa 150 congresdeelnemers, velen begeleid door partners en familieleden, bijeen in Helsinki.[19] Hier werd een voorlopig record bereikt van 22 lezingen, verdeeld over twee secties, waardoor er weinig tijd overbleef voor bezoek aan de expositie. Het aantal excursies werd beperkt tot een bustocht door Helsinki en een dagtocht naar de oude universiteitsstad Turku, waar een belangrijke penningfabriek is gevestigd. Voor de post-congress tour kon men kiezen tussen een tocht naar Lapland, naar Leningrad, of door de bossen van Zuid-Finland, tot de grens met de Sovjet Unie.

De expositie in het Ateneum toonde 1889 penningen van ruim 550 kunstenaars uit 27 landen. Ook hier was in de vitrines meer op stilistische harmonie gelet dan op groepering per kunstenaar. Zoals gebruikelijk, was de inzending van het organiserende land de grootste. Hieruit kwam duidelijk naar voren hoe hoog het artistieke peil van de Finse penningkunst is. Op de ledenvergadering bleek dat het slecht ging met de

1971 Keulen, Friedrich Stuhlmüller, 55 mm, brons, geslagen

1973 Helsinki, Kari Juva, 70 mm, brons, geslagen

1975 Kraków, Jerzy Nowakowski, 73 x 85 mm, gegoten

1977 Boedapest, László Papp, 82 mm, gegoten

financiën van de Fidem. De contributies moesten verhoogd en de inning ervan moest verbeterd worden. De drukkosten van *Médailles* bleven stijgen en het tijdschrift kon daarom nog maar eenmaal in de twee jaren, in offset druk, worden uitgebracht. Dat het aantal teksten van congreslezingen die erin werden afgedrukt was toegenomen, verhoogde het niveau van het tijdschrift. Zij werden niet langer alleen in het Frans gepubliceerd (soms daarnaast nog in het Engels vertaald), maar in de taal waarin zij waren uitgesproken.

Het Poolse Kraków was de stad waar het 16e congres in september 1975 bijeenkwam.[20] Circa 1870 penningen van 644 kunstenaars uit 26 landen lagen uitgestald in het koninklijke kasteel Wawel. De opening van de expositie werd verricht in de kasteelhof, in het schijnsel van fakkels gedragen door pages in middeleeuws kostuum. Voor het eerst werden prijzen aan deelnemende medailleurs toegekend, onder anderen aan de Nederlandse kunstenaars Inka Klinckhard en Fons Bemelmans. Op het programma van het congres stonden elf lezingen, een kerkorgelconcert, museumbezoek, tochten naar het concentratiekamp Auschwitz, naar de nieuwe industriestad Nowa Huta en een dagexcursie die bestond uit een bustocht door de bergen en een vaartocht op houtvlotten op de onstuimige rivier de Dunajec. Na de sluiting van het congres kon een reis van twee dagen door Zuid-Polen gemaakt worden.

Tijdens de ledenvergadering trad Yves Malécot af als president. Hij werd opgevolgd door Lars Lagerqvist uit Stockholm, waarmee gebroken werd met de opvatting dat de president en de secretaris-generaal in dezelfde stad, Parijs, gevestigd zouden moeten zijn.

In september 1977 werd het 17e Fidemcongres gehouden in Boedapest. Ruim 600 medailleurs uit 25 landen waren met bijna 1700 penningen vertegenwoordigd op de tentoonstelling in het Nationale Kunstmuseum in het kasteel van Boeda.[21] Ieder land had een nieuw quotum gekregen, om het bij elke Fidemexpositie toenemende aantal ingezonden penningen wat terug te dringen. Door een ingenieuze montering en uitstekende belichting in vitrines op ooghoogte kwamen de penningen bijzonder goed tot hun recht. Van iedere kunstenaar was één penning afgebeeld in de catalogus. Ook in andere plaatselijke musea waren thematische penningtentoonstellingen ingericht, evenals in sommige musea die tijdens de dagexcursie bezocht werden. Een avondlijke boottocht op de Donau werd opgeluisterd met folkloristische zang en dans door een groep studenten. Er waren 24 lezingen over oude en moderne penningen die niet langer dan twintig minuten mochten duren.

Op de ledenvergadering haalde een voorstel van de Finse delegatie tot vergaande bureaucratisering van de Fidemorganisatie het niet. Nog steeds wordt al het werk voor de congressen, tentoonstellingen en het tijdschrift gedaan door enthousiaste vrijwilligers.

In Lissabon vond het 18e Fidemcongres in september 1979 plaats.[22] Voor het eerst meldde zich hier een grote groep Finse deelnemers met eigen bus en gids (de meesten spraken alleen Fins). De Stichting Calouste Gulbenkian verschafte onderdak aan de bijeenkomsten en de (niet helemaal op tijd gereedgekomen) tentoonstelling van 1572 penningen door 611 kunstenaars uit 30 landen, plus de Unesco en de FAO. In verband met het Jaar van het Kind waren alle penningen die iets met dat thema te maken hadden bij elkaar gegroepeerd en door een jury beoordeeld. Een penning van Rudy Augustinus kreeg een eervolle vermelding. Op de algemene vergadering werd weer (en niet voor de laatste keer) de vraag gesteld waar de grens ligt tus-

sen een driedimensionale penning en een kleine sculptuur, waarop ook nu geen bevredigend antwoord kon worden gegeven. Het ledental van de Fidem was opgelopen tot 310, maar velen hadden hun contributie niet betaald (onder anderen de leden uit de Oosteuropese landen, die hiervoor geen deviezen kregen), zodat de financiële situatie niet rooskleurig was. Een voorstel tot statutenwijziging definieerde onder andere de bevoegdheden van de nationale gedelegeerden beter dan tot dusverre. Elf lezingen van een hoog niveau werden gehouden. Voor het eerst was daarvoor een thema opgegeven: 'de penning als middel tot informatie en communicatie'. Er waren twee fascinerende dagexcursies georganiseerd naar musea, paleizen en kloosters. De traditionele post-congress tour voerde een aantal deelnemers naar Midden- en Noord-Portugal, onder andere naar Oporto, Braga en de oude universiteitsstad Coimbra.

Door organisatorische moeilijkheden op het laatste moment kon het voor 1981 geplande Fidemcongres niet doorgaan. Pas in oktober 1983 zagen de Fidemleden elkaar terug in Florence bij de openingszitting in het Palazzo Medici Riccardi, waar ook 1744 penningen door 657 medailleurs uit 24 landen werden geëxposeerd. Het Fidembestuur had de tentoonstelling opgedragen aan de nagedachtenis van Velia Johnson-Steiner, de in 1978 overleden echtgenote van de organisator van het congres. Zij heeft grote verdiensten gehad voor de penningkunst, en voor de Fidem in het bijzonder. De prachtig vormgegeven catalogus bevatte weer de langzamerhand traditie geworden korte overzichten van de situatie met betrekking tot de penningkunst in de deelnemende landen. Verschillende experts publiceerden hun indrukken van de expositie in het blad *Médailles* (de boeiendste door Mark Jones). In het Bargello was een kleine tentoonstelling over Pisanello en zijn omgeving ingericht. De vergaderingen en de 16 lezingen met het thema 'identiteit en functie van de penning' vonden plaats in het Congrespaleis.[23] In de ledenvergadering werd de op 97-jarige leeftijd overleden oprichter en eerste voorzitter André Arthus-Bertrand herdacht. Een door de leden aangenomen motie bepaalde dat de gedelegeerden het uiteindelijke beslissingsrecht hadden over de samenstelling van hun nationale inzending. Het aantal leden was de laatste jaren toegenomen en de contributie werd trouwer betaald. Tijdens een dagexcursie naar Prato werden twee Medici-villa's bezocht. Andere hoogtepunten waren een concert in de Basilica di Santa Croce en het slotdiner, begeleid door fanfaregeschal, in de Villa La Loggia.

In Florence had geen enkel land zich aangeboden als gastheer voor het twintigste congres. De organisatie daarvan was langzamerhand zo duur geworden, dat weinig landen de kosten nog konden opbrengen. Uiteindelijk kon het toch gehouden worden, zij het korter dan anders en met een drastisch verminderd aantal inzendingen naar de tentoonstelling, en wel in Stockholm in juni 1985.[24] 812 penningen door een kleine 500 medailleurs uit 27 landen lagen uitgestald in een ultramodern gebouw. De catalogus was ook veel soberder uitgevoerd dan al jaren gebruikelijk was. De 13 lezingen hadden als thema: 'de penning en de moderne maatschappij'. Er waren verschillende ontvangsten en één dagexcursie, naar het koninklijk paleis Drottningholm, waar een tentoonstelling 'De Bernadottes in goud' was ingericht, en naar het kasteel Skokloster. Een vijftigtal congressisten maakte na afloop van het congres nog een reis door Lapland.

In de algemene vergadering werd het belangrijke besluit genomen dat het

prestigieuze tijdschrift *The Medal* van de British Art Medal Society, dat tweemaal per jaar uitkomt, voortaan nieuws over de Fidem en ander penningnieuws zou opnemen, en aan alle Fidemleden toegezonden zou worden, terwijl het tweejaarlijkse Fidemtijdschrift *Médailles* de verslagen van de congressen, de vergaderingen en de post-congress tours zou publiceren. De lezingen worden hierin in extenso afgedrukt.

Tot aan het begin van de jaren tachtig was het aantal congresdeelnemers uit de Verenigde Staten zeer beperkt geweest. Om het congres in Florence in 1983 bij te wonen was voor het eerst een grote delegatie de oceaan overgestoken. Voor de Amerikaanse kunstenaars, die tot dan toe gewend waren aan een zeer traditionele vormgeving van de penning, was de tentoonstelling een openbaring. Het resultaat was dat de penningkunst in de Verenigde Staten opbloeide, in een verjongde stijl, onder de enthousiaste leiding van de nieuwe gedelegeerde John Cook (in 1987 opgevolgd door Alan Stahl). Nu werd de Fidem door de American Numismatic Association uitgenodigd haar 50-jarig bestaan tijdens het 21e congres in september 1987 buiten Europa te vieren in Colorado Springs.[25] Het quotum aan in te zenden penningen was weer verruimd. Ruim 1500 penningen (voor- en keerzijde van dezelfde penning samen als één gerekend, dus in feite veel meer exemplaren) door meer dan 700 kunstenaars uit 25 landen lagen in de vitrines van het museum van de Association. Tien procent daarvan was uitgekozen voor een tot eind 1988 door de Verenigde Staten rondreizende expositie. Een nieuw element werd aan het congres toegevoegd en ook bij de volgende congressen gehandhaafd: de workshop, waar kunstenaars een verscheidenheid aan werkmethoden konden demonstreren en deelnemers voor hen onbekende technieken konden oefenen. De 16 lezingen hadden deze keer geen speciaal thema als leidraad. In de ledenvergadering bleek dat de contributie, ondanks een toename van het aantal leden en betere inningsresultaten, verhoogd moest worden. Verder waren er de gebruikelijke ontvangsten en excursies in de omgeving, en een reis na afloop van het congres, onder andere naar de Grand Canyon en Las Vegas.

Voor 1989 was een congres in Neuchâtel gepland, maar dit kon toen niet doorgaan (wel in 1996). Gelukkig bood de Finse penningvereniging aan om de organisatie van het 22e congres in juni 1990 in Helsinki op zich te nemen. De catalogus van de tentoonstelling in het Stedelijke Kunstmuseum bevatte 1237 nummers van penningen door 632 kunstenaars uit 28 landen.[26] De Baltische staten, als interessante nieuwkomers, hadden te laat ingezonden. Hun penningen werden buiten de eigenlijke expositie in een aparte vitrine getoond. In de ledenvergadering werd een voorstel tot wijziging van het contributiesysteem aangenomen. De Fidem telde nu 502 leden. Ook werd besloten om weer prijzen in te stellen voor ingezonden penningen. Claude Arthus-Bertrand kreeg een ovatie voor de wijze waarop hij 27 jaar lang de Fidem als secretaris-generaal had gediend. Tot zijn opvolgster werd benoemd Mariangela Pasqualetti-Johnson uit Milaan, dochter van twee vroeger prominente Fidemleden. De samenwerking tussen *Médailles* en *The Medal*, vijf jaar eerder tot stand gekomen, werd door allen zeer gewaardeerd, en was duidelijk de oorzaak van een toename van het aantal leden.

In september 1992 ontving de British Art Medal Society, gesponsord door de Royal Mint, de Fidemleden in Londen. De tentoonstelling van meer dan 1200 penningen door 596 medailleurs uit 33 landen was ingericht in het British Museum. Na vijftien jaren van afwezigheid was ook Rusland weer ver-

1979 Lissabon, José Cândido, 78 mm, brons, geslagen

1983 Florence, Jorio Vivarelli, 70 mm, brons, geslagen

1985 Stockholm, Berndt Helleberg, 60 mm, brons, geslagen

1987 Colorado Springs, Mico Kaufman, 50 x 75 mm, brons, geslagen

tegenwoordigd met een inzending, die op een artistiek veel hoger niveau stond dan in de periode waarin de sociaal-realistische stijl de enige geaccepteerde was. Verscheidene pas zelfstandig geworden landen deden voor het eerst mee. In het Poolse Culturele Instituut was een tentoonstelling gewijd aan de circa 100 penningen van Zofia Demkowska, Fidemgedelegeerde tot haar dood in 1991.

In het British Museum werden ook de 21 wetenschappelijke lezingen gehouden, met het thema 'ontwerptekeningen voor penningen', die later in een boek gepubliceerd werden. De 13 lezingen over moderne penningkunst vonden plaats in een andere zaal, of werden gecombineerd met de workshops in het Central St. Martin's College of Art and Design.[27] Voor het eerst werd er een markt georganiseerd, bezocht door ruim 500 bezoekers, die daar penningen konden kopen van kunstenaars, fabrikanten en handelaren. De tentoonstellingscatalogus bevatte verhelderende toelichtingen op de staat van zaken met betrekking tot de penningkunst in ieder land. Ook bij de volgende congressen werd dit een vast onderdeel van de inhoud.

Een van de zeven uitgeloofde prijzen, die voor de penning met de beste integratie van tekst en beeld, ging naar Jos Reniers. Het aantal leden was nu gekomen op 589, nog steeds voor het merendeel kunstenaars. De deelnemers aan de post-congress tour bezochten Stonehenge, Salisbury en verschillende 'stately homes' in Zuid-Engeland.

Voor de tweede keer had de Hongaarse gedelegeerde de leden uitgenodigd een congres in Boedapest te houden, nu in april 1994.[28] Het thema was: 'de wisselwerking tussen materiaal, techniek en stijl in de penningkunst'. Circa 1500 penningen waren ingezonden door 520 kunstenaars uit 34 landen. De expositie in het Nationale Kunstmuseum werd geopend door de President van de Hongaarse Republiek. In een later artikel in *The Medal* bekritiseerde Terence Mullaly het te grote aantal triviale penningen in de inzending van sommige landen. De Fidem werd opgericht om de penningkunst te bevorderen, maar men is te tolerant geworden ten opzichte van de artistieke kwaliteit.

In de Nederlandse bijdrage waren negen penningen van Piet Esser opgenomen, als een hommage bij zijn tachtigste verjaardag. De Amsterdamse Elisabeth Varga kreeg een van de acht prijzen, namelijk voor de 'beste penning van een Hongaarse in het buitenland wonende medailleur'. De onderwerpen van de 18 voordrachten lagen allemaal op het gebied van de moderne penningkunst. Tijdens de ledenvergadering werd Lars Lagerqvist als Fidempresident opgevolgd door Mark Jones, directeur van de National Museums of Scotland. De financiën waren gezond. Het programma omvatte verder de gebruikelijke excursies, ontvangsten, workshop en penningmarkt. De circa vijftig deelnemers aan de post-congress tour reisden in vier dagen door het oostelijke deel van Hongarije.

Het meest recente congres, het 25e, vond plaats in juni 1996 te Neuchâtel.[29] Ruim 1150 penningen van 482 kunstenaars uit 35 landen waren tentoongesteld in het Musée d'art et d'histoire. Zeven pas ontstane landen namen voor het eerst deel. Een opvallende tendens bleek te zijn dat er steeds meer wordt geëxperimenteerd met vorm, materiaal en wijze van expressie. Deze keer was de speciale Fidempenning tot stand gekomen als resultaat van een internationale competitie, die gewonnen werd door de Duitse medailleur Werner Godec. Merkwaardig genoeg waren de penningen die hij naar Neuchâtel had willen sturen niet goed genoeg bevonden voor opname in de Duitse selectie. Opnieuw publiceerde Terence Mullaly

1990 Helsinki, Kauko Räsänen, 50 mm, brons, geslagen, tweedelig

1992 Londen, Ronald Searle, 70 mm, brons, geslagen

1994 Boedapest, Endre András Tornay, 87 mm, brons, gegoten

1996 Neuchâtel, Werner Godec, 70 mm, brons, geslagen

een artikel in *The Medal*, waarin hij de nationale inzendingen kritisch besprak. De Nederlandse penningen werden geprezen voor hun inventiviteit en werden een opluchting genoemd, vergeleken met de wat vermoeide stijl van de landen die in vroegere tijden de toon aangaven. Er waren weer verschillende prijzen beschikbaar gesteld: de hoofdprijs, van de Fidem, ging naar Guus Hellegers, die ook een uitvoerig verslag schreef over de tentoonstelling. Een speciale tentoonstelling was gewijd aan het werk van de in 1990 overleden medailleur uit Neuchâtel, Roger Huguenin.

De voordrachten hadden drie thema's: Verzameling – hartstocht voor de penning, De historische penning, gezien in de vorm van penningseries, en Kunst en techniek van de penning. De oud-president Lagerqvist en de oud-secretaris-generaal Arthus-Bertrand gaven een overzicht van de geschiedenis van de Fidem sinds 1937. Bij hen lag de nadruk op de personen die de Fidem groot gemaakt en gedragen hebben. Van velen kon een diaportret op een penning worden getoond. Een complete en gedetailleerde geschiedenis werd in het vooruitzicht gesteld. Tijdens de excursiedag naar La Chaux-de-Fonds werd een workshop gehouden in de Hogere Kunstnijverheidsschool aldaar en werd een kasteel bezocht. De laatste dag was gevuld met een penningmarkt, voordrachten over marketing van penningen, de algemene vergadering, waar Marjan Scharloo de leden uitnodigde voor het volgende congres in Den Haag, en het slotdiner. De post-congress tour voerde 39 leden gedurende vier dagen door Noord- en Noordoost-Zwitserland.

Het streven in dit artikel is geweest een indruk te geven van de ontwikkeling van de structuur en het karakter van de nu ruim 60-jarige Fidem, zoals die tot uitdrukking is gekomen in de congressen en de tentoonstellingen.[30] Hier kunnen kunstenaars en fabrikanten kennis nemen van en geïnspireerd worden door het werk van hun collega's, dat zij anders nooit bij elkaar hadden kunnen zien. Conservatoren vinden hier materiaal voor de uitbreiding van hun collecties en voor het schrijven van artikelen over moderne penningen. Verzamelaars kunnen in contact komen met medailleurs van wie zij penningen willen aankopen. De catalogi, die in de loop der tijden steeds meer afbeeldingen gingen bevatten, leggen belangrijke gegevens vast over kunstenaars en hun werk. Zij werden altijd gegeven aan alle congresdeelnemers en, op een enkele uitzondering na, aan alle exposerende kunstenaars. Zij geven een indruk van de jarenlange bloei van de penningkunst in bepaalde landen, soms gevolgd door een zekere standaardisering van de stijl. In andere landen, jarenlang inzenders van de saaiste penningen,

vond op een gegeven moment een omwenteling plaats, die resulteerde in boeiende bijdragen aan de exposities. De persoonlijke smaak en inzet van de gedelegeerde speelde hierbij een belangrijke rol. Telkens nieuwe landen traden tot de organisatie toe, vaak met verrassende inzendingen. Kortom, de Fidem speelt een centrale rol in de bevordering van de moderne penningkunst, overal in de wereld, precies zoals de oprichters het bedoeld hadden zo'n 60 jaar geleden.

NOTEN

1 André Arthus-Bertrand werd in 1963 als Fidempresident opgevolgd door de Parijse bankier en voormalige directeur van de Monnaie Yves Malécot. Daarna waren achtereenvolgens de museumdirecteuren Lars O. Lagerqvist (Zweden, 1975-1994) en Mark P. Jones (Engeland, 1994-heden) president. Na F. Fisch vervulden E.C. Walton-Fonson (België, 1948-1960), F. Gimeno (Spanje, 1960-1963), Claude Arthus-Bertrand (Frankrijk, 1963-1990) en Mariangela Pasqualetti-Johnson (Italië, 1990-heden) de functie van secretaris-generaal, geassisteerd door de secretaresses van hun bedrijven en instellingen. De penningmeesters zijn altijd personen geweest die verbonden waren aan de Parijse Monnaie.

2 *Médailles* 1 (1938) 1, 1-3 en 2, 8-9. *Muntverslag over het jaar 1937*, 25.

3 *Médailles* 2 (1939), 3, 2-3 en 10.

4 *Médailles* 10 (1947) 1, 2-3. A.C. VON WEILER in *Jaarverslag Vereeniging voor Penningkunst over 1946*, 12.

5 *Médailles* 12 (1949) 1, 4 en 2, 2, en 13 (1950) 1, 4. *Jaarverslag Vereeniging voor Penningkunst over 1948*, 8.

6 Catalogus *Salon International de la Médaille* (Monnaie de Paris 1949).

7 De opgave van het aantal van de tentoongestelde penningen, ook in het geval van de volgende exposities, is hier steeds gebaseerd op het aantal nummers in de catalogi. Soms werden voor- en keerzijde van dezelfde penning als één gerekend, soms als twee, soms als anderhalf.

8 *Médailles* 15 (1952) 1, 2-3. *Jaarverslag over 1951 van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen* 2.

9 *Médailles* 16 (1953) 2, 2-4. *Catalogus Mostra Internazionale della Medaglia Contemporanea* (Palazzo Venezia, Roma 1953).

10 *De Geuzenpenning* 5 (1955) 54. *Médailles* 18 (1955) 2, 2-4. Catalogus *Modern Medaljkonst* (Kungliga Myntkabinettet, Stockholm 1955).

11 *De Geuzenpenning* 7 (1957) 30-31. *Médailles* 20 (1957) 2, 3-6 en 21 (1958) 1, 2-6. Catalogus *Exposition Internationale des Médailleurs Contemporains* (Musée Monétaire, Paris 1957).

12 *De Geuzenpenning* 9 (1959) 35-36. *Médailles* 22 (1959) 2, 2-5. Catalogus *Internationale Ausstellung Zeitgenössischer Medaillen* (Oberes Belvedere, Wien 1959).

13 *Médailles* 24 (1961) 2, 2-8. Catalogus *Esposizione Internazionale della Medaglia Contemporanea* (Palazzo Braschi, Roma 1961).

14 *De Geuzenpenning* 13 (1963) 36-37 en 39-42. *Médailles* 26 (1963) 2, 2-5. Catalogus *Hedendaagse Penningkunst uit drie en dertig landen* (Haags Gemeentemuseum, 's- Gravenhage 1963).

15 *Médailles* 29 (1966) 2-6. Catalogus *Exposition internationale de la médaille contemporaine* (Ethnikon Archaiologikon Mouseion, Athènes 1966).

16 *De Geuzenpenning* 18 (1968) 4 en 19. *Médailles* 31 (1968) 4-9. Catalogus *Exposition internationale de la médaille actuelle* (Hôtel de la Monnaie, Paris 1967). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 3 (1968) 9, 23-24.

17 *De Geuzenpenning* 20 (1970) 10-11. *Médailles* Septembre 1971, 3-13. Catalogus *Mezi- národní vystava soucasné medaile* (Národní Galerie-Belvedere/Slovenská Národná Galéria, Praha-Bratislava 1969/1970). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 5 (1970) 17, 45.

18 *De Geuzenpenning* 22 (1972) 4-5. *Médailles* Février 1973, 11-23. Catalogus *XIV. Intermedaille Köln 71* (Handwerkskammer, Köln 1971). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 7 (1972) 27, 37.

19 *De Geuzenpenning* 23 (1973) 74-75, met een karakterisering van de verschillende inzendingen per land. *Médailles* (1975) 7-55. Catalogus *XV FIDEM 1973 Helsinki* (Ateneum, Helsinki 1973). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 8 (1973) 38, 266.

20 *De Geuzenpenning* 26 (1976) 11-12. *Médailles* (1977) 5-12. Catalogus *XVI Kongres FIDEM Kraków 1975* (Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 1975) – penningen niet genummerd. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 10 (1975) 50, 342.

21 *De Beeldenaar* 2 (1978) 2, 11-12. *Médailles* (1979) ongepagineerd, inleg met samenvattingen van lezingen 1-39. Catalogus *A Budapesti XVII FIDEM Kongresszus Nemzetközi Eremkiálitása 1977* (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1977). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 12 (1977) 62, 305.

22 *De Beeldenaar* 4 (1980) 14-16, met een oordeel over het niveau van de verschillende

inzendingen. *Médailles* (1984) 3-52. Catalogus *Exposiçao Internacional da Medalha do XVII Congresso da FIDEM Lisboa 1979* (Fundaçao Calouste Gulbenkian, Lisboa 1979). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 14 (1979) 74, 301-302.

23 *De Beeldenaar* 8 (1984) 26-27. *Médailles* (1984) 53-129. Catalogus *Esposizione internazionale di medaglie contemporanee* (Palazzo Medici-Riccardi, Firenze 1983). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 19 (1984) 100, 132-133.

24 *De Beeldenaar* 9 (1985) 27, 173-174 en 236-237. *Médailles* (1985) 2-102. Catalogus *Modern Medaljkonst XX F.I.D.E.M. 1985* (Garnisonen, Stockholm 1985). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 20 (1985) 109, 237.

25 *De Beeldenaar* 11 (1987) 226-228 en 12 (1988) 287. *Médailles* (1987) 5-111. Catalogus *FIDEM Eighty Seven* (Museum of the American Numismatic Association, Colorado Springs 1987); deze keer was er geen erecomité, aangevoerd door het staatshoofd, maar alleen een Steering Committee.

26 *De Beeldenaar* 14 (1990) 202-205. *Médailles* (1990) 11-101. Catalogus *XXII FIDEM 1990 Helsinki Finland* (Helsingin kaupungin Taidemuseo, Helsinki 1990). In *De Beeldenaar* geeft Marjan Scharloo haar indrukken over de verschillende nationale inzendingen weer, in *Médailles* doet Mark Jones dit ook.

27 *De Beeldenaar* 16 (1992) 259-262. *Médailles* (1993) 11-129. Catalogus *In the Round. Contemporary Art Medals of the World. FIDEM XXIII* (The British Museum, London 1992). *Geldgeschichtliche Nachrichten* 27 (1992), 152, 338 en 340. De wetenschappelijke lezingen zijn gepubliceerd in M. JONES (ed.) *Designs on Posterity: Drawings for Medals. Papers read at FIDEM 1992* (London 1992).

28 *De Beeldenaar* 18 (1994) 78-79 en 222-230. *Médailles* (1995) 11-135. Catalogus *FIDEM '94 XXIV. Kongresszus és Nemzetközi Eremművészeti Kiállítás (Congress and International Exhibition of Medals)* (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994). *The Medal* 25 (Autumn 1994) 105-120 en 141-142. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 29 (1994) 163, 258.

29 *De Beeldenaar* 20 (1996) 265-272. *Médailles* (1997) 11-163. Catalogus *25e FIDEM 1996 Neuchâtel Suisse* (Musée d'art et d'histoire de Neuchâtel 1996). *The Medal* 29 (Autumn 1996) 104-114, 126. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 31 (1996) 176, 290-291.

30 Lidmaatschap van de Fidem betekent dat men tweemaal per jaar het prachtig uitgegeven tijdschrift *The Medal* ontvangt, waarin auteurs uit de hele wereld in het Engels, Duits of Frans artikelen publiceren over oude en moderne penningkunst, en waarin nieuws staat over kunstenaars, tentoonstellingen en nieuwe boeken. Bovendien krijgt men na ieder congres het tijdschrift *Médailles* met rijk geïllustreerde verslagen van de tentoonstelling, excursies en vergaderingen, en de tekst van de gehouden voordrachten. Ook niet-leden kunnen deelnemen aan de congressen. De contributie voor de Fidem bedraagt tegenwoordig voor kunstenaars en verzamelaars die lid zijn van een vereniging voor penningkunst 150 Franse francs, voor niet-leden van een dergelijke vereniging frs 200, voor instellingen frs 500, voor uitgevers van penningen frs 800, en voor donateurs frs 5000. De koers van de franc is tegenwoordig circa *f* 0,35. Nieuwe leden kunnen zich opgeven aan de gedelegeerde voor Nederland, Marjan Scharloo, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA Leiden, tel. 071-5120748.

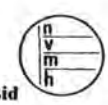
Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

MILJOENEN, MILJARDEN, BILJARDEN...
De Kreissparkasse Köln (Neumark 18-24) brengt een expositie gewijd aan de grote inflatie in Duitsland, 75 jaar geleden. Bij de tentoonstelling is een gratis brochure (16 pagina's) die achtergronden en gevolgen schetst. Geopend tijdens kantooruren; tot en met september 1998.

In beweging

Een halve eeuw penningkunst in Nederland

KAREL SOUDIJN

Op 21 maart 1952 vond de officiële opening plaats van het Amsterdam-Rijnkanaal. Ter gelegenheid hiervan was een jaar tevoren een prijsvraag uitgeschreven onder medailleurs. Uit historisch oogpunt zijn vooral de inzendingen van Piet Esser en Fred Carasso interessant.

Esser modelleerde een penning met op de voorzijde een vrouw die een venster opent. Op de keerzijde staat een schipper aan het stuurwiel. Aan beide kanten wilde Esser een randschrift aanbrengen: de bewaard gebleven ontwerpen tonen hier enige variatie. De jury prees de tekst op het ingezonden ontwerp, maar was negatief over de afbeeldingen. De vrouw bij het raam zou tot misverstand aanleiding kunnen geven. Kennelijk lag een associatie met prostitutie voor de hand. Verder miste de jury 'grootheid' en 'ruimtesuggestie' bij de stuurman.[1]

Marjan Scharloo schreef in de Essercatalogus uit 1996 dat de kunstenaar zélf de voorzijde goed genoeg vond om aan de buitenwereld te presenteren, want de vrouw aan het venster werd in de jaren vijftig afgebeeld in een boek over twintigste-eeuwse beeldhouwkunst.

Scharloo vatte ook samen hoe de jury het ontwerp van Carasso beoordeelde. Diens inzending was weliswaar 'te reclame-achtig', maar kreeg toch de voorkeur. Carasso's winnende ontwerp is als bronzen slagpenning uitgevoerd. De voorzijde toont een naakte, dansende man tegen de achtergrond van een kompasroos en een veld met sterren. In zijn rechterhand draagt de danser een vlam. De keerzijde bestaat uit een bonte verzameling symbolen: een stuurrad met het wapen van Amsterdam, een Mercuriuskop met bijbehorende tekens, plus de kop van Neptunus met vissen en een drietand.

De voorzijdes van de twee genoemde ontwerpen contrasteren sterk met elkaar. Esser modelleerde een beweging die zich in kalmte voltrekt. De vrouw gooit niet impulsief een raam open: ze handelt weloverwogen. De wild dansende figuur van Carasso is veel dynamischer.

Het ontwerp van Esser vind ik *introvert*: de penning van Carasso is *extravert*. In de psychologie slaan deze begrippen op het karakter van personen. Introverte mensen zijn in zichzelf gekeerd. Extraverten uiten zich gemakkelijk: ze laten aan anderen vaak heftig blijken wat ze voelen en willen. Dergelijke psychologische categorieën zijn niet zomaar op de penningkunst toe te passen, want een penning is een voorwerp en geen mens. Indien we echter deze begrippen in metaforische

Piet Esser, Opening van het Amsterdam-Rijnkanaal (voorzijde, ontwerp), 1951

Fred Carasso, Opening Amsterdam-Rijnkanaal, 1952, slagpenning, 60 mm

zin gebruiken, lijkt de volgende stelling verdedigbaar: de Nederlandse penningkunst van de laatste halve eeuw is in hoge mate introvert geworden.

De invloed van Esser was in de loop der jaren beduidend sterker dan die van Carasso. Misschien doen penningen van laatstgenoemde daarom nogal ouderwets aan, terwijl het werk van Esser een tijdloze allure heeft. Om een beeld te geven van de Nederlandse penningkunst blijf ik wat langer stilstaan bij deze beide medailleurs.

We zouden kunnen beweren, dat Carasso zo 'heel anders' werkte omdat hij een buitenlander was: hij werd in 1899 in Italië geboren en kwam via Frankrijk en België in 1933 naar Nederland. Carasso overleed in 1969 in Amsterdam. Mogelijk wijst het extraverte karakter van zijn penningen vooral op invloeden die hij elders onderging. Wie echter zijn penningen als 'on-Nederlands' karakteriseert, geeft daarmee indirect toch ook weer steun aan de opvatting dat de hedendaagse Nederlandse penningkunst in belangrijke mate introvert is.

In een catalogus uit 1972 haalde Piet Esser zijn herinneringen aan Carasso op. Een typerend zinnetje: 'Wat hebben we vaak gebekvecht samen, Fred en ik.' Bij 'beweging', aldus Esser, hoorde volgens Carasso onmiddellijk 'tegenbeweging'. Zijn beelden lijken de ruimte 'in te zigzaggen'.[2]

Fred Carasso, 50-jarig bestaan Technische Hogeschool Delft, 1955, slagpenning, 60 mm

Esser heeft het hier over Carasso's sculpturen en niet zozeer over diens penningen. In dit geval lijkt dat weinig uit te maken: het zigzaggen in de ruimte zien we daar ook.

Neem bijvoorbeeld de slagpenning die Carasso in 1955 ontwierp bij het vijftigjarig bestaan van de Technische Hogeschool Delft (tegenwoordig de Technische Universiteit Delft). Op de voorzijde staat een naakte man die gevleugelde paard Pegasus bedwingt. Op zichzelf is dit een fraai beeld voor een universitaire instelling. Pegasus symboliseert creativiteit: in onderzoek en onderwijs moet daar kennelijk gedisciplineerd gebruik van worden gemaakt. De armen en benen van de man zigzaggen over het penningvlak. Hoofd, hals en een vleugel van het paard accentueren deze beweging, terwijl romp en achterlijf dwars tegen die man ingaan. Pegasus lijkt getemd, maar de spanning is zichtbaar: een beeld van beweging en tegenbeweging. Er hoeft maar weinig te gebeuren, of het paard rukt zich los.

De keerzijde van de Delftse penning is rustiger, maar ook hier ontbreekt de beweging niet. Met enkele symbolen duidde Carasso de verschillende faculteiten aan: twee handen lijken meteen iets te willen doen met deze symbolen.

De genoemde stukken van Carasso tonen niet alleen een soort beweeglijkheid die vrij zeldzaam is in de hedendaagse Nederlandse penningkunst. Ze lijken ook in een ander opzicht vreemd of ouderwets. Veel medailleurs in ons land vinden Carasso's symbolentaal nogal afgezaagd: Mercurius en Neptunus symboliseren een kanaal, een springende man verbeeldt een feestelijke opening, raderen duiden op een Technische Universiteit, een zuil verwijst naar de afdeling bouwkunde. Medailleurs die zich tegenwoordig nog op deze manier durven uitdrukken, zullen vooral ontwerpen leveren voor pseudomunten of voor tokens waarmee op de braderie kan worden betaald. De 'ware' Nederlandse penningkunstenaar laat traditionele symboliek maar liever weg. Ook dàt zou wel eens door Esser kunnen komen.

In een geschiedenis van de naoorlogse penningkunst in Nederland behoort Piet Esser (geboren in 1914) ruimschoots aandacht te krijgen. Van 1947 tot 1979 was hij als hoogleraar beeldhouwkunst verbonden aan de Rijksacademie te Amsterdam. In die functie onderwees hij een groot aantal medailleurs, maar zijn invloed gaat verder dan tot zijn directe leerlingen.

Vanaf het midden van de jaren vijftig legde Esser zichzelf duidelijke beperkingen op. Bijna al zijn ontwerpen voor penningen tonen vanaf die tijd slechts een portretkop op de voorzijde en enige belettering op de keerzijde. Voor zover het portret nog ruimte overlaat voor een achtergrond, behoort deze zodanig bewerkt te zijn dat kop en penningvlak een sculpturale eenheid vormen. De keerzijde moet zo helder mogelijk naar de voorzijde verwijzen. Eén of ander verhaal op die keerzijde is daarom taboe. Er kan simpelweg worden volstaan met de naam van de geportretteerde.

Sinds het midden van de jaren vijftig week Esser slechts enkele malen af van deze zelf-opgelegde beperkingen. Er komt bij hem wel eens een dier voor op een keerzijde. Ook voegt Esser aan iemands naam soms een jaartal in romeinse cijfers toe.

Belangrijk voor Essers penningen is nu vooral ook de *inval van het licht*. Om een portret goed te kunnen waarderen, behoort men de penning in de hand te nemen en zodanig te bewegen dat een optimale verhouding tussen licht en schaduw wordt verkregen. Ten opzichte van de traditionele penningkunst is dit een belangrijke vernieuwing. Een portretpenning is nu niet zomaar een afbeelding van iemands gelaatstrekken. Eigenlijk behoort een penning van Esser niet in een vitrine te liggen of

gefotografeerd te worden. Juist door het fysieke contact ontdekken we hoe essentieel de lichtinval is voor de manier waarop we een portret waarnemen.

Op de keerzijde van Essers portretpenningen staat nooit 'zomaar' een naam. In hun onderlinge verhouding laten de door hem geboetseerde letters allerlei patronen zien: soms streng, soms speels. De typografie levert hier abstracte beeldhouwkunst op.[3]

Er lijkt nu bij Esser een vloek te liggen op symbolentaal. Het portret zélf behoort iemands karakter weer te geven. Daar is geen verdere verwijzing naar een ideeënwereld voor nodig. Allegorische voorstellingen zijn uit den boze: ze zijn vervangen door de ornamentele mogelijkheden van het alfabet.

Leerlingen van Esser veroorloven zich wat meer vrijheden dan de meester. In hun werk zijn wél allerlei voorstellingen op penningen te zien. Toch beperken deze leerlingen zichzelf ook, want hun symbolentaal is meestal bijzonder karig. Scènes uit het 'gewone' leven mogen kennelijk wel worden afgebeeld, maar niet te uitbundig.

Juist door deze terughoudendheid kan onze hedendaagse penningkunst worden aangeduid als introvert. De waarnemer wordt zelden overdonderd met betekenissen. Wat betreft het uitbuiten van *sculpturale* mogelijkheden ontketende Esser in Nederland een kleine revolutie, maar deze ging ten koste van de symboliek.

Overigens leggen niet alle medailleurs zichzelf zulke sterke beperkingen op. Een interessante uitzondering vind ik Niel Steenbergen (1911-1997). Zijn penningkunst wordt juist gekenmerkt door een uitbundig gebruik van allegorische voorstellingen. Ook ging het hem helemaal niet om lichtval of om een evenwichtige verhouding tussen voor- en keerzijde. Steenbergen vertelt in de eerste plaats *verhalen*. Vorm is bij hem ondergeschikt aan de boodschap.

Als voorbeeld beschrijf ik een vrij laat exemplaar: de slagpenning die Niel Steenbergen in 1987 ontwierp voor de Stichting Uyttenhooven-Doyenfonds. Deze penning wordt toegekend aan verdienstelijke fiscalisten. Op de voorzijde staat een boom met enorme bladeren. Elk blad toont een klassiek of bijbels belastingtafereel: Charon int een obool om de zielen over te varen, Petrus vangt een vis met een stater in de bek, en aan de keizer moet gegeven worden wat des keizers is. Tegen de stam is het zegel van de genoemde stichting geplaatst: daarboven zien we een bijbelse tollenaar. Op de rand zette

Niel Steenbergen, Stichting Uyttenhooven-Doyenfonds, 1987, slagpenning, 80 mm

Steenbergen nog enkele belastingkundige scènes: opleiding tot douaneambtenaar, smokkelen, clandestien stoken van alcohol, administratie, inklaring van goederen, verzegelen, wegen van koopwaar, opmeten van land ten behoeve van belastingheffing.[4]

De keerzijde toont de zon, de maan en twee belastingmandjes, plus een Latijnse spreuk die in vertaling luidt: 'Hij zorgde dat billijk werd geoordeeld over belastingzaken.'

Zo'n penning vol symboliek en met een gedragen tekst oogt vrijer en uitbundiger dan het werk van Esser en de meesten van zijn leerlingen. In een wereld van introverte kunst was Niel Steenbergen een extravert buitenbeentje.

Bij portretpenningen van Esser en diens leerlingen valt nog iets anders op: het handschrift van de kunstenaar krijgt sterkere betekenis.

Om die verandering te verduidelijken, is het goed om portretkunst te bekijken van medailleurs die in de jaren veertig en vijftig niét door Esser zijn beïnvloed. Als voorbeeld kan een penning dienen, die Joop Hekman in 1954 maakte van de op 31 december 1953 overleden luchtvaartpionier Albert Plesman. Hiervan verschenen twee uitvoeringen: een slagpenning (60 mm doorsnee) en een gietpenning (100 mm).

Op de voorzijde staat de kop van Plesman met een strenge, vastberaden uitdrukking. Gelaatstrekken zijn gedetailleerd weergegeven. Het portret is geïdealiseerd, maar suggereert nauwkeurige overeenkomst met de 'werkelijkheid'. Plesmans kapsel is bijvoorbeeld zo geboetseerd, dat we precies kunnen zien hoe hij geknipt werd. De keerzijde bevat veel tekst: een spreuk in hoofdletters (HET LUCHTRUIM VERBINDT ALLE VOLKEREN) en een explicatie in kleinere letters (Dr Albert Plesman grondlegger van de Nederlandse Burgerluchtvaart 1889-1953).

Voor een medailleur zoals Esser is dit veel te formalistisch en te expliciet. Van hem zouden we een persoonlijker interpretatie van het portret kunnen verwachten, zonder uitleg.

Ik denk overigens, dat de opkomst van een vrijere portretkunst is bevorderd door het wegvallen van de *standenmaatschappij* in Nederland. Waar vroeger de medailleur tot taak had om vooral 'de functionaris' te tonen, kon na de Tweede Wereldoorlog steeds gemakkelijker een individu worden afgebeeld zonder al te duidelijke verwijzingen naar diens maatschappelijke status of positie. Dat bood mogelijkheden voor een eigen interpretatie van het portret.

Overigens werd de penningkunst in allerlei opzichten minder standsbewust.

Joop Hekman, Dr. Albert Plesman, 1954, gietpenning 100 mm, slagpenning 60 mm

Er verschenen de laatste decennia bijvoorbeeld ook *huisdieren* op penningen, zonder dat deze een speciale symbolische waarde hebben. Zo'n dier op een portretpenning betekent tegenwoordig vooral, dat iemand liefhebberijen in de privé-sfeer heeft. Op enkele huwelijkspenningen van Niel Steenbergen zien we een hondje, niét omdat het begrip 'trouw' hierdoor wordt gesymboliseerd, maar eenvoudigweg omdat één van de partners dat beest meebracht in het huwelijk. Carla Klein portretteerde diverse malen jubilarissen met hun katten. Kennelijk is het huiselijk leven dan minstens zo belangrijk als de maatschappelijke positie van de jubilaris.

Strikt genomen is een penning rond of ovaal: een strakke rand begrenst de speelruimte waarbinnen medailleurs zich mogen uitdrukken. De laatste decennia verschijnen echter penningen waarbij medailleurs deze regel 'losjes' hanteren.

Theresia van der Pant, bijvoorbeeld, maakte in 1968 voor de Vereniging voor Penningkunst een penning op het twintigjarig bestaan van de staat Israël: zij laat een olijfboom door de penningrand breken om vitaliteit te suggereren. De (beperkte) doorbraak van de rand zorgt voor spanning.

Eric Claus veroorloofde zich in 1990 veel meer vrijheden. In zijn penning voor de Universiteit van Amsterdam zette hij op voor- en keerzijde weinig spectaculaire verwijzingen naar deze instelling en haar voorganger, het Athenaeum Illustre. Aan de ene kant staat het logo van de universiteit; op de keerzijde zien we een gestileerd grachtenpand en de drie kruisjes uit het Amsterdamse wapen. Pas voorbij de rand lijkt het 'echte werk' te beginnen: die rand is namelijk versierd met 15 opengeslagen boeken. Elk boek symboliseert één van de faculteiten van de universiteit: hun vlinderachtigheid zorgt voor een levendig beeld.

De bewerking van de rand maakt deze penning onconventioneel. De medailleur lijkt pas los te komen op de plaats waar hij eigenlijk behoorde te stoppen: bij de rand. Het is net alsof we een voorstelling bijwonen die pas tijdens de *toegift* interessant wordt.

In de Nederlandse penningkunst zitten merkwaardige tegenstrijdigheden. In allerlei opzichten behandelen medailleurs hun onderwerp vrijer, maar we zien de afgelopen vijftig jaar toch ook steeds weer een neiging tot formalisme.

In 1980 geeft de Vereniging voor Penningkunst een tweedelige penning

Eric Claus, Stapenning Universiteit van Amsterdam, 1990, gietpenning, 60 x 55 mm

uit, 'Vierkant met cirkel in hoek' van Lijsbeth Teding van Berkhout. De grens met edelsmeedkunst verdwijnt nu. Dit is op zichzelf weer een teken van toegenomen vrijheid: penningen hoeven helemaal niet meer rond te zijn, of herkenbare voorstellingen te bevatten. Toch vind ik de 'fusie' met edelsmeedkunst ook wijzen op toenemend formalisme. Nog minder dan in de penningkunst van Piet Esser zal men bij deze edelsmeden mythologische of bijbelse figuren aantreffen: ook anecdotische weergaven van de 'werkelijkheid' ontbreken hier. De edelsmeden maken de Nederlandse penningkunst in thematisch opzicht juist veel meer 'gesloten', want het object verwijst nu slechts naar zichzelf. In die zin is hier ook sprake van extreem introverte penningkunst.

Toch bevorderen edelsmeden nog een andere ontwikkeling. Eerder in dit artikel is beweerd dat Esser penningen maakte die beter tot hun recht komen als ze in de hand worden genomen. Zijn werk vraagt om fysiek contact tussen waarnemer en object. De tweedelige penning uit 1980 van Teding van Berkhout gaat in dit opzicht een stap verder: om goed te zien wat je vóór je hebt, moeten de onderdelen telkens in een andere stand worden geplaatst. Deze penning vereist periodieke manipulatie: je moet er elke keer weer met je handen aanzitten om de onderdelen anders te ordenen.

Een scharnierende 'Reispenning' uit 1992 van Willem Noyons kan in elkaar gevouwen en uit elkaar geklapt worden. De uitvoering is bijzonder sober: aan deze penning in weinig te zien, maar er valt veel mee te doen.

'Aanpakken' is in de loop der tijd overigens ook steeds meer een kenmerk geworden van penningen die beeldhouwers ontwerpen. Zij geven bijvoorbeeld voor- en keerzijdes een sterkere samenhang, omdat dezelfde scène onder twee invalshoeken wordt afgebeeld. Reeds in 1967 liet Fred Carasso een mythologisch liefdespaar van twee kanten zien met zijn penning 'Leda en de zwaan'. Een ander voorbeeld: Fons Bemelmans maakte, net als Esser in de jaren vijftig, in 1991 een penning van een 'vrouw in raam'. Maar hij beeldde deze vrouw anders af dan Esser: van voren en van achteren. Om de *hele* vrouw te kunnen bekijken, zijn we genoodzaakt om de penning telkens maar weer om te keren. Veel meer dan bij Esser vraagt deze vrouw om fysiek contact.

In 1981 maakte Theo van de Vathorst een penning ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Numismatische Kring Utrecht. Ook deze penning komt pas goed tot zijn recht door hem voortdurend te manipuleren. Op de ene kant staat het portret van een man: bij het omdraaien loopt het beeld door naar diens hand (met een symbool van de jubilerende Kring). Slechts de *beweging* (de omkering) maakt het beeld compleet.

In de jaren vijftig bracht Carasso beweeglijkheid in beeld. Tegenwoordig is het vaak andersom: het beeld moet

Theo van de Vathorst, Tienjarig bestaan Numismatische Kring Utrecht, 1982, gietpenning, 38 mm

door ons worden bewogen. Die ontwikkeling gaat overigens steeds verder. De beeldhouwer Jos Reniers, bijvoorbeeld, maakte diverse penningen die uit meer delen bestaan. Een erepenning (uit 1993) voor Museum Kempenland in Eindhoven bestaat uit twee stukken die in elkaar grijpen. Wanneer ze in elkaar geschoven zijn, vormen ze een rechtopstaand geheel met een gesloten deur (met het opschrift MUSEUM) waar een trap naartoe leidt. Als de twee delen echter uit elkaar worden gehaald, ontstaat op de plaats van de deur een opening en wordt aan de binnenkant van beide stukken de volledige naam van het museum zichtbaar. Bovendien: datgene wat eerst een deur was, krijgt nu het aanzien van een vitrine. Door deze penning uit elkaar te halen, kunnen we als het ware het museum van binnen bekijken. En wie de twee delen van deze penning in elkaar schuift, staat aan het eind van het bezoek weer buiten het museum.

De laatste jaren heeft Jos Reniers ook penningen gemaakt met draaiende en scharnierende elementen. De *beweging* die de waarnemers uitvoert, is een essentieel aspect van deze penningen geworden.

Door te werken met manipuleerbare onderdelen exploreren kunstenaars de grenzen van penningkunst. Ook als ze terugkeren naar meer traditionele vormen blijkt het idee van 'beweging' soms tot verrassende resultaten te leiden. Ik geef daar nu twee recente voorbeelden van.

Het eerste voorbeeld ontleen ik aan het werk van Jos Reniers. In 1996 was prof. dr P.A. van Zwieten 25 jaar aan de Universiteit van Amsterdam verbonden als hoogleraar farmacotherapie. Bovendien rondde zijn vijftigste promovendus een proefschrift af. Van Zwieten kreeg daarom een bronzen gietpenning aangeboden. Op de voorzijde staat zijn naar links gewende portret. De keerzijde bevat in een binnencirkel de kruisjes uit het Amsterdamse wapen, een gestileerd esculaapteken en de getallen 25 en 50. Onder de cirkel is het jaartal 1996 aangebracht.

Het vlak binnen de genoemde cirkel ligt niet plat: het bestaat uit twee delen die enigszins schuin ten opzicht van elkaar zijn geplaatst. Door de plaatsing van die delen lijkt de penning van binnenuit open te barsten. Zonder dat we deze penning van Jos Reniers behoeven te manipuleren, is toch de suggestie van beweging gegeven: alsof de zaak straks uit elkaar springt. Dit lijkt me een fraai symbool voor de vitaliteit van Van Zwieten.

De suggestie van beweeglijkheid gaat op deze penning echter samen met een extreme mate van introversie. Voor

Jos Reniers, Prof. dr. P.A. van Zwieten 25 jaar hoogleraar Universiteit van Amsterdam, 1996, gietpenning, 75 x 78 mm

buitenstaanders is moeilijk te ontdekken dat dit een eerbewijs voor Van Zwieten is: zijn naam staat nergens vermeld. De kruisjes en de esculaap suggereren weliswaar een verband met Amsterdam en met geneeskunde, maar verdere verwijzingen naar de universiteit en naar een leeropdracht ontbreken. Ook de betekenis van de getallen 25 en 50 zal niet zomaar aan iedereen duidelijk zijn. Misschien werd de geportretteerde 50 jaar in 1996? Nee, want hij is geboren in 1937, maar ook dat blijft onvermeld. Het is, kortom, een penning voor intimi: andere mensen worden al gauw buitengesloten. Overigens is het aardig om de kop van Van Zwieten te vergelijken met het eerder besproken portret van Plesman. Ook Jos Reniers beeldde een streng kijkende heer af, maar hij nam alle vrijheid voor een persoonlijke interpretatie. Kapsel wordt hier slechts gesuggereerd met een eenvoudige haarlok. Reniers verbindt het oor van Van Zwieten in een vloeiende beweging met diens onderkaak. Die kaak en dat oor vormen een diagonaal met een elegante krul. De invloed van Piet Esser (waar Reniers geen directe leerling van was) is herkenbaar in de vrijheid van portretteren.

Een laatste voorbeeld van recente beweeglijkheid. In 1997 modelleerde Guus Hellegers een penning die ter verkoop werd aangeboden aan de leden van de British Art Medal Society (BAMS): 'The Garden of Eden'.[5]

De voorzijde toont een poort waarachter struikgewas met uitlopende bladeren zichtbaar is. Het randschrift bestaat uit de tekst HENCEFORTH ALL WILL BE DIFFERENT. Op de keerzijde nemen we door een open venster, waarin een appel ligt, een woest landschap waar.

De voorzijde is in een bepaald opzicht nogal vreemd. Onder en boven het hek zijn namelijk stippellijnen aangebracht. Drie schaartjes nodigen ons uit om langs deze lijnen en verticaal door het midden te knippen. Alsof de poort op deze manier geopend kan worden.

Met deze schaartjes en stippellijnen lijkt de kunstenaar ons uit te nodigen om *actief in te grijpen* in het beeld. Wie het bronzen penningvlak echt met de schaar bewerkt, zal niet verder komen dan enkele krassen. De uitnodiging van Guus Hellegers kan daarom op een andere manier begrepen worden: hij wil dat wij *in de geest* de poort openbreken. Wie naar deze penning kijkt,

Guus Hellegers, The Garden of Eden, 1997, gietpenning, 95 mm

wordt uitgedaagd om zich in gedachten voor te stellen dat onderdelen bewogen worden. Het fysieke ingrijpen mag achterwege blijven: we hoeven alleen maar te denken dat we het zullen doen. De resultaten van dat ingrijpen zijn overigens radicaal: daar waarschuwt het randschrift al voor: alles wordt nu anders. De keerzijde geeft daar een idee van: wie de poort naar het paradijs opent, komt voor een venster te staan met een woest en ledig landschap.

De twee laatstgenoemde penningen vind ik interessant als voorlopige afsluiting van een ontwikkeling. Afbeeldingen van rondspringende, zeer beweeglijke mensen zijn zeldzaam geworden op Nederlandse penningen. Traditionele symbolentaal wordt weinig meer gebezigd. Het beeld wordt ingetogen, introvert. Er kwam echter ook meer ruimte voor het eigen handschrift van de kunstenaar. Deze kreeg de vrijheid om traditionele grenzen te doorbreken.

Bovendien veranderde de relatie tussen het object en waarnemer. Er werd steeds meer een beroep op laatstgenoemde gedaan om penningen vast pakken en te bewegen. Vooral bij penningen die uit losse onderdelen bestaan, is de actieve inbreng van de waarnemer essentieel. Aan sommige penningen is nauwelijks meer iets te zien: ze komen pas tot leven voor degene die onderdelen ervan manipuleert.

Toch blijkt het *idee* van beweging ook een belangrijke rol te spelen zonder dat waarnemers voortdurend met hun vingers aan de penningen moeten zitten. In de Van Zwieten-penning suggereert Jos Reniers beweging door de manier waarop hij onderdelen van het veld bewerkt. De BAMS-penning van Hellegers laat ons met heel simpele middelen *denken* aan een uit te voeren beweging.

De laatste halve eeuw hebben veel Nederlandse medailleurs getracht om ons met zo weinig mogelijk middelen zo sterk mogelijk bij hun werk te betrekken.

NOTEN

1 MARJAN SCHARLOO Piet Esser en de penningkunst (in JAN TEEUWISSE e.a. *Piet Esser: beeldhouwer en medailleur*, Leiden 1996).

2 *Fred Carasso*. Catalogus bij expositie in Eindhoven, Maastricht en Amstelveen, 1972.

3 Zie ook mijn artikel: Words as images, in *The Medal* herfstnummer 1998.

4 Bij de interpretatie van deze penning baseer ik me op een ongepubliceerde Leidse doctoraalscriptie van W.A.J. van der Kam.

5 Zie voor een uitvoerige toelichting door de kunstenaar: *The Medal* voorjaar 1998.

'ZES' MEDAILLEURS
Tot en met 30 september 1998 expositie van beelden en penningen van Auke Hettema. Vijf medailleurs (Eric Claus, Barbara de Clerq, Hanneke Mols-van Gool, Christl Seth Höfner en Nynke Schepers) exposeren van 2 oktober tot en met 4 november 1998. Allen in Galerie Imago, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046); geopend dinsdag tot en met zaterdag 12.00-17.30 uur.

DRIESLAG
Onder deze titel brengt het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, in het kader van het Fidemcongres, een expositie van voorwerpen uit de daar als bruikleen berustende bedrijfscollectie van Van Kempen & Begeer (penningen en halffabrikaten), zilveren penningen voor deze gelegenheid speciaal ontworpen en/of gegoten door een aantal Nederlandse medailleurs (thema: 25-jarige jubilea) en experimentele penningen ontworpen en uitgevoerd door studenten van de Vakschool voor Edelsmeden en Fijne Techniek te Schoonhoven. Van 17 oktober tot en met 31 december 1998; Kazerneplein 4, Schoonhoven (0182-385612); geopend dinsdag tot en met zondag 12.00-17.00 uur

Maan en Muis

Mirjam Mieras' Fidempenning 1998

GEER STEYN

Bij alle Fidemcongressen verschijnt een penning die de deelnemers ten geschenke krijgen. Enerzijds dient deze penning als een herinnering aan deze tweejaarlijkse gebeurtenis beschouwd te worden, anderzijds is deze penning een visitekaartje van het gastland.

Met uitzondering van het congres in Florence in 1983 is het artistieke niveau van de Fidempenning niet hoog. Het resultaat stijgt veelal niet uit boven de bronzen ansichtkaart. De smaak van alleman lijkt uitgangspunt te zijn geweest en stelt de pure kunstliefhebber teleur.

De sfeer van het congres, de ontmoeting tussen wetenschappers en kunstenaars zou er juist toe moeten leiden om een penning uit te geven waar beide aspecten, namelijk herinnering en artisticiteit, op een hoog, zelfstandig niveau zijn gebracht. Om dit te bereiken heeft het organiserende Nederlandse bestuur van de Fidem in 1996 een wedstrijd uitgeschreven waar grote belangstelling voor bestond. De jury was internationaal samengesteld, zowel wetenschappers als kunstenaars waren vertegenwoordigd. Verschillende voorronden vonden plaats via het prix de Rome-systeem[1] en uiteindelijk werd het ontwerp van Mirjam Mieras bekroond. In de penning wordt het congresthema 'beïnvloeding' gevisualiseerd.

Het katapultprincipe

Om een aantal redenen heeft het Nederlandse bestuur voor een katapultstructuur binnen het congres gekozen. In vrijwel alle kunsthistorische ontwikkelingen valt een katapultprincipe te onderscheiden: een sprong vooruit kan pas dan plaatsvinden als e · een aanloop, een beweging naar achteren, is gemaakt. Dit idee heeft het Nederlandse congres vormgegeven en is op verschillende manieren aanwezig. De grote vraag ligt er: wat valt er bij de afsluiting van deze eeuw voor de toekomst te verwachten, wanneer we terugkijken naar de afgelopen vijftig jaar van de Penningkunst? Deze vraag, zonder definitieve antwoorden, staat centraal op het congres in Den Haag.

Een retrospectieve tentoonstelling in het museum Beelden aan Zee toont de artistieke kwaliteit van vele landen. Elk land werd gevraagd zijn mooiste en meest representatieve penningen in te sturen. Tijdens het congres worden kunstenaars gevraagd actief deel te nemen. Het maken van een penning concretiseert het thema beïnvloeding: je buurman maakt een keerzijde op een penning die je hebt ingebracht. Het retrospectieve karakter van de tentoonstelling in relatie tot de activiteiten van het congres, met name het maken van de 'estafettepenning', toont een samenhang waarin het katapultprincipe te onderscheiden valt. Ook binnen de tentoonstelling zelf zien we een katapultbeweging: wat kunnen we verwachten wanneer we vijftig jaar terugkijken. Wat laten jonge medailleurs op de tentoonstelling zien in het licht van het verleden.

De Fidempenning

De meeste penningen zijn in brons gegoten of geslagen, soms in een mooi doosje verpakt. De Fidempenning 1998 ter gelegenheid van het 26e congres in Den Haag is gecompliceerder van opbouw. De penning toont verschillende lagen, die gelijkwaardig met

Binnenkant doosje (100 mm) met lens en foto van de muis (foto Tom Haartsen)

elkaar verbonden zijn. Je kunt de onderdelen niet los van elkaar zien zonder dat de betekenis van het geheel verloren gaat. De penning draagt als titel *Maan en Muis* en bestaat uit:

(1) Een hoesje van textiel waarop de volgende tekst in het Russisch, Frans, Nederlands, Duits en Engels in een cirkelvorm is afgebeeld:

[a] XXVI Fidem 1998 Den Haag
Deze penning schept zijn eigen beeltenis.

[b] Het verre komt nabij
Het verborgene wordt zichtbaar.

Binnenkant deksel met foto van de volle maan (foto Tom Haartsen)

[c] Klein en groot vallen samen
Maan en Muis.

Deze teksten lijken bij eerste lezing geheimzinnig aan te doen. Wanneer we de penning in zijn totaal hebben gezien, wordt duidelijk dat deze woorden, die in drie cirkels geplaatst zijn, staan voor de gelaagdheid van deze penning: het hoesje, het blikken doosje en de inhoud van het doosje. Elke cirkel tekst verwijst naar de volgende laag, kondigt als het ware het volgende niveau aan. Onverbrekelijk zijn de teksten in het zwart van de cirkel opgesloten. Taal is metafoor voor de verbeelding. De binnenste tekstcirkel wijst naar de diepste inhoud van het doosje.

(2) Een blikken doosje ∅ 10 cm. Meestal worden dit soort doosjes in de bakkerij gebruikt als blikjes waarin gewoonlijk verschillende steekvormpjes voor het bakken van koekjes worden bewaard.

(3) De inhoud van het doosje. Verrassend mag de inhoud van het doosje genoemd worden. Tussen twee rubberen ringen wordt een lens geklemd waarop de tekst 'XXVI Fidemcongres 1998 Den Haag' geëtst is. In de ene deksel zien we een bruinachtige foto van een muis van boven gefotografeerd, in de andere die van de maan van onderen gefotografeerd. Vorm heeft betekenis. Met dit axioma wordt een prachtige eenheid bestaande uit verschillende materialen bereikt. De vormen liggen dichtbij elkaar, de betekenis toont de grootst mogelijke distantie. De muis is middels de fotografie in de ronde vorm van de maan gehouden en de maan heeft de grootte van de muis gekregen. Met behulp van de lens, geklemd tussen beide uitersten, maan en muis, kunnen wij ons eigen standpunt visueel innemen. Het geheel van de penning dient als metafoor voor de penningkunst: klein betreffende de materialen, groot in zijn betekenis en gebaar.

De penning is gesigneerd, namelijk op het zwarte poetslapje. Op een later

tijdstip heeft Mieras dit lapje om de lens schoon te maken aan het geheel toegevoegd.

Opmerkingen naar aanleiding van de Fidempenning

Gedurende de laatste vijftig jaar is de Nederlandse penningkunst vooral door de beeldhouwkunst bepaald. Het direct door de hand gemaakte karakter is historisch gezien duidelijk afleesbaar. Het geboetseerd resultaat bepaalde het gezicht van de gegoten penning. Fris, direct en helder: de penning als drager van een beeldende visie. De penning werd behalve voorwerp van herinnering en gebaar vooral een kunstvoorwerp.

Is de Nederlandse penningkunst van de laatste jaren materieel gezien voor en door de hand gemaakt, qua vormgeving onttrekt de penningkunst van nu zich aan elke categorisering. De penningkunst laat zich niet meer indelen in categorieën als industriële vormgeving, edelsmeden of beeldhouwkunst. Zij staat op zichzelf en ondergaat beïnvloeding vanuit diverse disciplines. Aan het einde van de twintigste eeuw kunnen we concluderen dat de penningkunst als een autonome kunstvorm beschouwd mag worden, waar beïnvloeding vanuit andere disciplines op een juist bezonnen en geconcentreerde manier zichtbaar kan zijn. Het is de kracht van de penningkunst open te staan voor beïnvloeding en op een eigen manier een verwerking te geven aan kunsthistorische stromingen die in iedere kunstvorm gaande zijn.

Mirjam Mieras (1964) studeerde aan de beeldhouwafdeling van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag van 1984 tot 1989. De meeste studenten van deze afdeling maken aan het begin van hun academiestudie één penning. Allen raken bekend met de typisch Hollandse opvatting over het penningboetseren.

Meestal blijft het bij die ene penning. De opleiding is breed georiënteerd, waarbij meerdere docenten met verschillende visies betrokken zijn. De blik is internationaal gericht. Het spektakel van en de jacht naar nieuwe beeldende ontwikkelingen, het stardom binnen de moderne musea, de waan van de dag spreken jonge studenten aan. De introverte penningkunst dreigt te worden ondergesneeuwd. Af en toe blijkt er een uitzondering te zijn. Op een onverwacht moment komt een penning onder de sneeuw vandaan. Het werk van Mieras is een voorbeeld van deze constatering. Hoewel zij een klassieke opleiding aan de beeldhouwafdeling heeft, waar haar belangstelling naar hakken in steen uitging, heeft zij zich na haar studie verdiept in de fotografie in relatie tot het ruimtebesef zoals dat zich in de architectuur voordoet.

Lens (75 mm) met gezandstraalde tekst (foto Tom Haartsen)

In de Fidempenning zien we een weerslag van wat er in de jaren tachtig zichtbaar werd in de kunstwereld en op de academies: de installatie. De installatie is een verzameling van voorwerpen die in een speciale opstelling een ruimte beeldende betekenis geeft. In de laatste tien jaar heeft het begrip 'installatie' binnen de beeldende kunst een grote vlucht genomen. De installatie heeft zijn wortels liggen in de 'Kunst'-

Alle onderdelen van de penning (foto Tom Haartsen)

of 'Wunderkammer'; een middeleeuws rariteitenkabinet waar wetenschap en kunst in elkaar overliepen. De 'Kunst'- of 'Wunderkammer' is de voorloper van het begrip museum. In de achttiende eeuw zien we hoe bijvoorbeeld tsaar Peter de Grote de kern van de Hermitage in St. Petersburg vormt door Wunderkammers uit onder andere Holland op te kopen. De ontmoeting van wetenschap en kunst werd geconcretiseerd in museale opstellingen van instrumenten, medische preparaten, schilderijen, prenten en beeldhouwwerken.

In die opstellingen werd amper verschil gemaakt tussen kunst en wetenschap. Instrument en kunstvoorwerp smelten samen om een nieuwe aanwezigheid te krijgen. Exotische schelpen werden in fraaie patronen en in figuratieve voorstellingen gegroepeerd om te laten zien hoe bijzonder zij waren. Er werd gezocht naar een samenhang om de zeggingskracht van de collectie te vergroten.

In 1986 werd op de Biënnale van Venetië die aan de relatie tussen kunst en wetenschap gewijd was, een middeleeuwse Wunderkammer getoond. Op vele moderne kunstenaars maakte dit een grote indruk. Mieras heeft deze tentoonstelling bezocht. In de jaren tachtig werd het historisch besef, de binding van ratio en mythe, vooral

door de Arte Povera-beweging uitgedragen. Het werk van Merz, Kounellis en Beuys werd als een verademing ervaren na een strenge, soms wat rigide, conceptuele stroming die vooral door Amerikanen als bijvoorbeeld Carl André was bepaald.

Bij Kounellis vinden we die historische en natuurkundige verbondenheid terug. Hij bouwt zijn werken op uit gasbranders, levende dieren, antieke brokstukken, halfedelstenen, kolen en zout. In 1988 gaf hij gastlessen op de Koninklijke Academie, die Mieras heeft bijgewoond. Op de Academies heeft de Arte Povera-beweging zijn sporen nagelaten. Voor jonge beeldende kunstenaars is deze ontwikkeling van grote betekenis geweest.

Jannis Kounellis op de Koninklijke Academie in Den Haag (foto Ernst Bergmans)

Mythe en wetenschap

In het werk van drie jonge beeldhouwers die in de jaren tachtig aan de Koninklijke Academie in Den Haag studeerden en die nu enkele opvallende penningen hebben gemaakt, valt de samenhang tussen mythe en wetenschap te onderscheiden. Het zijn Lina Hodoroaba, Barbara Kletter en Mirjam Mieras. Hodoroaba snijdt penningen in speksteen geïnspireerd op het Doina-gevoel: het onzegbare tussen leven en dood dat zich bij uitstek in klank en beeld laat vertalen.

Kletter construeert irrationele kijkers, perfect uitgevoerd in metaal, waar de beweging het voorwerp tot een penning maakt. Mieras ontwierp voor het Fidemcongres een penning als een installatie, bestaande uit verschillende materialen.

[*voor vervolg zie pagina 235*]

Mirjam Mieras (foto H. Mieras)

MUNT- EN PENNINGBEURS FIDEM 1998

ZATERDAG 24 OKTOBER 1998
10.00-16.00 UUR

KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR BEELDENDE KUNSTEN
Wegastraat 60, Den Haag

DEELNEMERS ZIJN MUNT- EN PENNINGHANDELAREN,
ALSMEDE KUNSTENAARS EN MEDAILLEURS

DE TOEGANG BEDRAAGT *F* 7,50 P.P.

ORGANISATIE (i.o.v. het Fidembestuur):
STICHTING BEVORDERING NUMISMATIEK

Filosofenpenningen van Eric Claus

KAREL SOUDIJN

Enkele maanden geleden exposeerde Galerie Imago in Amsterdam een opmerkelijke reeks portretpenningen van 21 filosofen, ontworpen door Eric Claus (opnieuw te zien: zie pagina 226.). Zoals hij zelf in een toelichting vermeldt, kreeg deze medailleur in 1997 behoefte om langere tijd te experimenteren met positieve en negatieve vormen. Bovendien wilde hij zich heroriënteren op de kunstfilosofie van de twintigste eeuw.

Op elke penning is twee maal dezelfde wijsgeer te zien. Claus modelleerde zijn portretten uit harde wasplaten. Steeds boetseerde hij eerst elke kop in het negatief: dat werd de keerzijde. De 'ingedrukte' kop zorgde aan de andere kant van de wasplaat voor een bolling. Deze werkte de medailleur vervolgens uit tot een reliëfportret in positief: de voorzijde van de penning. Contouren op voor- en keerzijde vormen elkaars spiegelbeeld, maar verder zijn de portretten niet precies aan elkaar gelijk. Eric Claus werkte de met elkaar corresponderende koppen zodanig uit, dat er verschillen in gelaatsuitdrukking ontstonden. Bij het draaien van de penningen zien we deze filosofen van stemming wisselen. Soms zette Claus aan de voorzijde nog enkele minuscule afbeeldingen, bijvoorbeeld een menselijke figuur in een kegel van licht. Aan beide kanten werd enige tekst ingekrast: de naam van de filosoof, plus een citaat of een woord dat kenmerkend is voor diens werk.

Met het bovenstaande zijn deze bronzen gietpenningen, in doorsnee variërend van 6 tot 10 cm, nog niet voldoende gekarakteriseerd. Opmerkelijk is namelijk ook, dat de portretten vaak met enkele simpele lijnen zijn omkaderd of doorsneden. Meestal zijn dit rechte lijnen; soms zijn ze boogvormig. Met eenvoudige grafische middelen is aan de portretten iets toegevoegd. Bij de Franse filosoof Lyotard zien we bijvoorbeeld diens hoofd in de wolken zweven.

In de eerder genoemde toelichting vertelt Eric Claus dat de positief en negatief weergegeven portretten werden geïnspireerd door een bezoek aan het Pier Pander Museum in Leeuwarden. In negatief gesneden ontwerpen van munten en penningen zijn daar zodanig belicht, dat de toeschouwer de indruk krijgt van positieve beelden. Hij vond dit een *toverachtig* verschijnsel. De filosofen van Eric Claus behoren dan ook in de hand genomen te worden om, bij variërende lichtinval, een vergelijkbaar verschijnsel op te roepen.

Op de expositie in Galerie Imago waren niet alleen de portretpenningen van filosofen te zien. Eric Claus heeft naar aanleiding van hun werk ook bronzen beelden gemaakt. Deze beelden zijn geen naturalistische portretten, maar leggen het accent steeds op de relatie tussen een mens en een boek. Hoe die relatie precies vorm krijgt, is per beeld afhankelijk van de wijze waarop Claus een bepaalde filosoof heeft gelezen en geïnterpreteerd.

Bij deze beelden vormt het boek op het ene moment een helling, een pad waarlangs een mens omhoog kan klimmen. Op het andere moment lijkt het boek veeleer een poort te zijn waardoor iemand een ruimte betreedt. Het boek kan echter ook een *kader* vormen, dat door een menselijke figuur doorbroken

Vz. Russell met cijfers; kz. 1872-1970 met cijfers

wordt. En soms lijkt het boek meer een *springplank* voor iemand die de ruimte zoekt. In één van de beelden wordt de *gelaagdheid* en meerduidigheid van teksten gesymboliseerd met over elkaar heenschuivende boeken, waarop diverse brillen liggen.

De ruimtelijke werking van deze beelden is sterk. Boeken en bladzijden leveren rechte vlakken op, maar een opengeslagen boek zorgt ook vaak voor elegante rondingen.

Bij het bekijken van de beelden heb ik me geen zorgen gemaakt over de vraag, welke combinatie van mens en boek nu precies de gedachtewereld van welke filosoof representeert. Op de expositie heb ik de etiketten van deze beelden meestal overgeslagen. Ik vond het spannender om gewoon de variatie aan combinatiemogelijkheden op me te laten inwerken.

Wél kregen voor mij de penningen meer betekenis door (ook) naar de beelden te kijken. Hierdoor realiseerde ik me, dat lijnen die de portretten omkaderen en doorkruisen, vaak 'gelezen' kunnen worden als een verwijzing naar boeken, of onderdelen daarvan. Wat betekent een lijn die verticaal door het hoofd van een filosoof is getrokken? Zoiets kan verwijzen naar een breuk in iemands denkwijze, maar misschien is zo'n lijn ook wel te beschouwen als de streep die je ziet wanneer je een boek hebt opengeslagen. Dan zou die eenvoudige streep er op kunnen duiden, dat de geportretteerde helemaal in zijn geschriften is opgegaan: de filosoof *is* een opgeslagen boek. Anders gezegd: lijnen en vlakken die bij eerste aanblik slechts 'versiering' leken te zijn, werden voor mij (na het bekijken van de grotere beelden) diepzinniger en dubbelzinniger.

In één opzicht vind ik deze reeks portretpenningen onbevredigend. Eric Claus heeft filosofen afgebeeld die denkbeelden ontwikkelden die vaak volstrekt *strijdig* met elkaar zijn. Deze tegenstrijdigheid in opvattingen komt nauwelijks tot uitdrukking op de penningen, ook niet als je bepaalde penningen tezamen bekijkt. Met een enkel citaat of met een paar grafische toevoegingen is niet goed weer te geven hoe onverenigbaar de ideeën van sommige filosofen zijn.

Eric Claus geeft bijvoorbeeld op zijn penning van de Fransman Henri Bergson wel aan, dat deze filosoof zich met het idee van 'de tijd' heeft bezig-gehouden. Hij kan op een andere penning laten zien, dat de Engelsman Bertrand Russell zich met logische analyse heeft ingelaten. Maar wie de penningen van Bergson en Russell met

elkaar vergelijkt, ziet op geen enkele wijze dat Russell zich buitengewoon laatdunkend heeft uitgesproken over Bergsons filosofie van 'de tijd'.

Russell sprak over het werk van Bergson in termen van een 'anti-intellectuele filosofie' waarin *slecht denken* de voorkeur krijgt boven goed denken. Ook maakte Russell zich er kwaad over, dat Bergson foutieve ideeën over wiskunde had.

Het gaat mij hier niet om de vraag, of Russell het werk van Bergson terecht afdeed als grote onzin. Aanhangers van Bergson zullen misschien juist met het werk van Russell de vloer willen aanvegen. Ik vond het op de tentoonstelling echter opvallend, dat de wezenlijke verschillen in opvattingen nauwelijks tot uitdrukking konden komen op deze penningen. Om daar iets van mee te nemen, moeten we kennelijk toch maar weer in de boeken van die mensen zélf duiken.

[vervolg van pagina 231]

Alle elementen van deze penning, zoals de fotografie, het blikken doosje, de textiele hoes en de glazen lens zijn in de penningkunst al eerder gebruikt. In die zin is deze penning niet vernieuwend. Het is de combinatie en de samenhang van de diverse materialen, het 'installatie'-achtige die deze penning zo'n bijzondere betekenis geeft. Kunst en instrument verenigd in een kleine 'Wunderkammer' die penning heet.

Deze tekst is de Nederlandse versie van een Engelstalige bijdrage die in het komende herfstnummer van het tijdschrift *The Medal* verschijnt. Foto's van de penning met dank aan het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars.

NOOT

1 Het prix de Rome-systeem: iedere professionele kunstenaar kan zich voor de wedstrijd inschrijven; een jury bepaalt via een afvalsysteem wie wint.

RECTIFICATIE

Bij het artikel 'Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten' van Dick Purmer in het vorige nummer zijn de afbeeldingen van de duit van West-Friesland (1752) en van Utrecht (1789) niet correct afgebeeld. Hieronder volgen de goede afbeeldingen van beide duiten.

DE KEUZE VAN EEN VERZAMELAAR

Ter gelegenheid van het 26e Fidem-congres heeft Hans de Koning met de medewerking van zes medailleurs (Ruth Brouwer, Eric Claus, Piet Esser, Christien Nijland, Lucie Nijland en Geer Steyn) een kleine expositie ingericht van zijn favoriete penningen. Van 19 oktober tot en met 29 november 1998 in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Meer hierover in het volgende nummer.

Herinneringspenning Beatrix 60 jaar

Bestelcoupon

Ja, ik wil graag het volgende bestellen:

stuks	mm	soort	prijs per stuk	totaal
O ____	50	penning **brons**	f. 19,95	f. ____
O ____	22,5	penning **zilver**	f. 39,95	f. ____
O ____	50	penning **zilver**	f. 109,00	f. ____
O ____	22,5	penning **goud**	f. 575,00	f. ____
O ____	50	penning **goud**	f. 2.250,00	f. ____
O ____	22,5	penning **zilver**	f. 39,95	f. ____
O ____	22,5	penning **zilver**	f. 59,00*	f. ____
O ____	22,5	penning **goud**	f. 685,00*	f. ____

*(met muntrand en collier).

Alle prijzen zijn inclusief btw. en exclusief verzendkosten.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Koninklijke Begeer

De Koningin is 60 jaar geworden. Daarom heeft Koninklijke Begeer ter herinnering een penning geslagen. De voorzijde is gemodelleerd door Ruud Augustinus en ***de keerzijde is exclusief gemodelleerd naar een schilderij van Ans Markus.***

De penning is uitgevoerd in goud, zilver en brons en is verkrijgbaar in 22,5 en 50 mm. ***Een deel van de opbrengst wordt geschonken aan het Prinses Beatrix fonds.***

Stuur de bon zonder postzegel naar:
Koninklijke Begeer,
Antwoordnummer 10701, 2700 VB Zoetermeer,
of bel: (079) 3680 580.

Workshop penningen maken

HEDI BOGAERS

In december 1997 kreeg ik via via een kopietje in handen met nieuws over de workshop penningen maken. Een cursus die zouden worden georganiseerd door de Vereniging voor Penningkunst met Christien Nijland en Barbara de Clercq als docenten. De workshop zou worden gehouden in Tilburg op zes zaterdagen in maart en april 1998. Het zou heel wat organisatie vragen om zes keer vanuit Zierikzee richting Tilburg te reizen, maar de geboden kans om eindelijk eens begeleid te worden in de ontwikkeling met betrekking tot het proces van penningen maken werd door mij als een niet-te-mogen-missen-kans ervaren. Ik zocht contact met de VPK en meldde me in januari aan als lid en deelnemer aan de workshop.

Al enige jaren koester ik het verlangen om iets te doen met deze kunstuiting. In 1991 kocht ik bij De Slegte een boekje geschreven door J.N. van Wessem en getiteld *Nederlandse Penningkunst*. Vervolgens zocht ik contact met de VPK en ontving ik de uitgave *Penningkunst Nu*. Pas in 1994 ontstonden aarzelend mijn eerste penningen. Op verschillende manieren probeerde ik mijn doel te bereiken. Boetserend in was, in klei en in roma plastilina. In gips probeerde ik met allerlei gereedschapjes materie weg te schrapen om zo mijn doel te bereiken. Wat me tegenviel was dat ik het idee had opnieuw het wiel uit te moeten vinden. Er moesten technieken zijn waardoor de meest schitterende penningen gemaakt konden worden, alleen ik wist niet welke. Tijdens mijn opleiding aan de academie voor beeldende kunsten is er nooit aandacht aan besteed en ik heb me vaak afgevraagd waarom niet. De penningen bestuderend in de uitgaven die ik over penningkunst in mijn bezit had, realiseerde ik mij dat het nog maar de vraag was of ik ooit dat niveau zou kunnen bereiken. Veel praktische tips over het hoe en waarom kwam ik nergens tegen. Hoe kregen de penningmakers het voor elkaar? In de wandelgangen hoorde ik eens iemand zeggen dat hij een cursus penningen maken had gevolgd. Had ik het geweten, ik zou me ervoor op hebben gegeven, dacht ik. En toen ik dus in december het nieuws over de cursus in handen kreeg, heb ik niet geaarzeld mij als deelnemer te melden.

Komend uit alle hoeken van Nederland, zelfs vanuit Texel, deden in totaal dertien cursisten aan de workshop in het Duvelhok, het werkcentrum voor beeldende en audiovisuele kunst in Tilburg, mee. De eerste dag werden we mede welkom geheten door een afvaardiging van het bestuur van de VPK en ook op andere dagen waren bestuursleden aanwezig om zo hun belangstelling voor de workshop te tonen. De groep bestond uit mensen die ofwel min of meer beroepsmatig zich in de kunst van het penningen maken wilden verdiepen, dan wel uit cursisten die gewoon zeer belangstellend waren. Het was een heerlijke groep. Er werd hard gewerkt en hard gelachen. Er werd ademloos gekeken en geluisterd naar hoe de docenten ons vooral de technische vaardigheden van het penningen maken bijbrachten. Talloze foto's werden gemaakt van ieder detail dat aan de orde kwam en vele tips van de docenten werden op schrift vastgelegd.

Er werden volop voorbeelden getoond en technieken uitgelegd. Het

Alle deelnemers

werken in positief en in negatief kwam aan de orde. Het gelijktijdig of juist niet gelijktijdig werken aan de voor- en keerzijde van de penning. Het belang van een te voren gemaakt ontwerp werd uitgelegd en hoe je vervolgens je ontwerp in droge, dan wel natte klei, in was en of gips, en noem het verder maar op in wat voor materialen, vorm kunt geven. Bij de behandeling van het ontwerp werd het belang uitgelegd van hoe je moet zoeken naar evenwicht, spanning en ruimte in je compositie en naar de wijze waarop je eventueel teksten kunt verwerken. Er werd getoond welke hulpmiddelen je kunt gebruiken om je ontwerp uit te voeren. Een deegroller, papier, plastic, lapjes, kort afgezaagde roerhoutjes, opengezaagde pvc-buis. Van alles bleek van nut te kunnen zijn.

Iedere cursist probeerde op zijn eigen wijze vorm te geven aan datgene wat hij of zij in de vorm van een penning aan informatie verstrekken wilde. Mensfiguren, liefde en leed, dieren, gebouwen, vervoermiddelen, abstracte ideeën. Alles kreeg een plaats op de betrekkelijk kleine, voornamelijk platte, schijfjes.

Gedurende de workshop werd gedemonstreerd hoe je mallen maakt van siliconenrubber en gips. Een heel precies karweitje wil je ervan overtuigd zijn dat je penning later geen mankementen vertoont. Ook werden penningen afgedrukt in klei en gegoten in gips en in was. Er was aandacht voor wat er allemaal mis kan gaan tijdens het proces en hoe je eventuele missers kunt verhelpen. Handige tips werden gegeven met betrekking tot verlichting van je werkstuk en de wijze waarop je, hands-free, gebruik kunt maken van een loep en hoe je voor je penningen op eenvoudige wijze heel geraffineerd een standaardje kunt maken van een filmkokertje. Zelfs de wijze waarop je het beste je penningen neer kunt leggen om ze te fotograferen kwam aan bod. Er werden boeken meegenomen om ons te laten zien wat er allemaal op het gebied van de penningkunst gedaan is. Boeken met duizend en één verschillende lettertypes.

De groep aan het werk (beide foto's: Jacob Put)

In de cursus is al met al heel veel aan bod gekomen. We hebben vooral kunnen zien hoe je bepaalde dingen op het technische vlak aanpakt. Het zal zeker de moeite lonen om in een vervolgcursus uitgebreid aandacht te besteden aan het ontwerp en hoe je verder het best je ontwerp uit kunt voeren. Zelf heb ik er heel veel aan gehad en is de passie om me meer en meer met penningen maken bezig te gaan houden, zonder meer gegroeid.

Tijdens de Algemene Vergadering op 9 mei jongstleden is een kleine expositie ingericht van de (ontwerpen van de) penningen die tijdens de cursus gemaakt zijn. Op deze dag heb ik mijn eerste 'echte' penningen gekocht. Het zijn twee penningen waar ik eigenlijk niet vanaf kan blijven als ik ze zie. De ene heel geraffineerd uitgevoerd vanwege de geringe hoogteverschillen in het ontwerp, de ander veel ruimtelijker en ook daardoor uiterst boeiend. Ze worden heel regelmatig even opgepakt, gekoesterd en bewonderd.

Onvoorstelbaar dat het mogelijk is om op zo'n kleine ruimte, zo totaal AF, zoveel te kunnen verbeelden; zoveel te kunnen zeggen.

FIDEM-PENNINGTENTOONSTELLING

Onder de titel 'Kunst in de hand' zijn 1200 kunstenaarspenningen uit 39 landen te zien, die een overzicht geven van de penningkunst in de afgelopen vijftig jaar. Van 17 oktober tot en met 6 december 1998 in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon

expositie

15 oktober 1998 tot en met 15 maart 1999

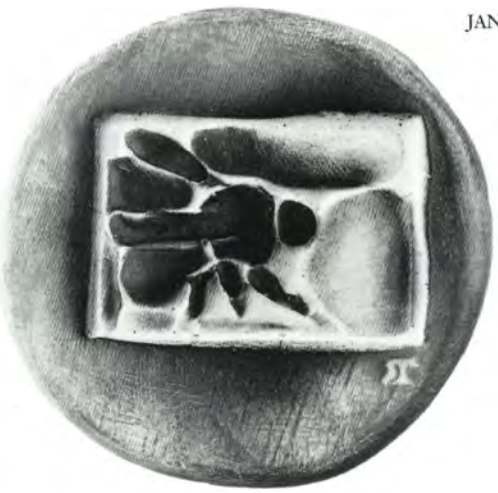
Het Nederlands Muntmuseum
Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht
Tel.: 030-2910410, Fax: 030-293844
Geopend: op werkdagen van 10.00-16.00 uur
Toegang: gratis

Penningnieuws

GEER STEYN
Jaarpenning 1998
Kleidruk (60 mm)
Vz.: Potige spin.
Kz.: Gevangen bij.

JANNES LIMPERG

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

W. VIS / J.H.J. VAN BOMMEL
Erepenning theologische faculteit van de Leidse universiteit
Geslagen penning (70 mm), zilver
Vz.: Het bekende grootzegel van de universiteit (uitvoering W. Vis).
Omschrift: Praesidium. Academia. Iugduno. Batava. Libertatis.
Kz.: Een allegorische optocht ter gelegenheid van de inwijding van de universiteit in 1575, naar een anonieme gravure (uitvoering J.H.J. van Bommel). Vrouwe Sacra Scriptura is in een triomfkoets gezeten, vergezeld door vier evangelisten. Uit ruimtegebrek is het oorspronkelijke vijfspan paarden ingekort.

PIETER MOERENHOUT
Huwelijkspenning
Gegoten brons (100 mm)
Een uit twee losse, aan elkaar te koppelen delen bestaande penning. Samengevoegd wordt een ruimtelijke, bolvormige werking verkregen. Deze koppeling is de expressie van de paradox in de tekst, die op de beide delen is aangebracht: 'Door elkaar vast te houden [kant A]... elkaar de ruimte geven [kant B].'
Op de beeldzijden van de twee delen zijn de namen en de karakters van de partners uitgebeeld in een compositie van symbolen: Kant C: Een violiste met veel talent voor schilderkunst en een grote belangstelling voor de draakachtige verluchting in de marge van Middeleeuwse handschriften. Kant D: De brede muzikale interesse van de componist Andrew Clark is weergegeven door de tekst 'Tema con Variazioni' op een blad muziekpapier. Naast de Lyra van het Amsterdamse Concertgebouw is een druiventros bij een wijnvat afgebeeld vanwege zijn oenologische belangstelling. *Zie de bladzijde hiernaast.*

Andrew Clark
Tema con Variazioni

SASKIA

Andrew Clark
Tema con Variazioni

Verenigingsnieuws

P.F. DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsvergadering te Den Haag

Op 30 mei vond de voorjaarsvergadering van het Genootschap plaats in café-restaurant 't Goude Hooft.

De stad Den Haag viert dit jaar haar 750-jarig bestaan. In 1248 werd Graaf Willem II van Holland in Aken tot Rooms Koning gekroond en dankzij zijn keuze voor 'Die Haghe' als residentie, hij liet er een 'Coninclijk Palleys', de huidige Ridderzaal, bouwen, kon Den Haag uitgroeien tot de veelzijdige stad die het nu is. Het 750-jarig bestaan was de aanleiding om de voorjaarsvergadering in Den Haag te houden.

Café-restaurant 't Goude Hooft ligt in het hart van de Haagse binnenstad, vlakbij de unieke bezienswaardigheden als het Binnenhof, het Mauritshuis en Paleis Noordeinde. Het monumentale pand van 't Goude Hooft dateert uit 1423 en is daarmee één van de oudste gebouwen van Den Haag. In vroegere tijden was het een herberg, sinds 1660 is een gewilde ontmoetingsplaats voor divers publiek. Het gebouw werd in 1939 gereconstrueerd naar het ontwerp van de 17e-eeuwse bouwmeester Pieter Post. De herbouw gebeurde in dezelfde vorm en is een goed voorbeeld van de opvattingen over restaureren zoals die toen bestonden. Het interieur in de stijl van de Delftse School is goed bewaard gebleven. Het gebruik van banieren, verlichtingsornamenten en gravures verwijst naar het koloniale verleden van Den Haag.

In de huishoudelijke vergadering werd het verslag van de secretaris besproken en goedgekeurd. Vervolgens werden de financiële jaarstukken van de penningmeester behandeld. Nadat de kascommissie haar bevindingen had gemeld werden de jaarstukken goedgekeurd. De begroting voor 1998 werd door de ledenvergadering aanvaard. De heer Drenth trad af als assessor van het bestuur. In zijn plaats werd de heer Sanders benoemd. De kascommissie onderging eveneens een wijziging door het aftreden van de heer Van Dijk en bestaat thans uit de heren Van der Valk en Van der Wiel.

De vice-voorzitter deelde mede dat het 26e congres van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) van 21 tot en met 24 oktober in Den Haag zal plaatsvinden. De voorzitter kwam met de mededeling dat de najaarsvergadering zal worden gehouden op zaterdag 31 oktober en zondag 1 november 1998 te Münster en Osnabrück in Duitsland (herdenking 350 jaar vrede van Münster).

Vervolgens werd het woord gegeven aan de heer drs H.W. Jacobi. Het onderwerp van zijn lezing was: Archeologie en numismatiek: de spoortunnel te Rotterdam.

De heer Jacobi begon zijn lezing met de mededeling dat het spoortunneltracé (Willemsspoortunnel) door het hart van oud Rotterdam gaat. De archeologische onderzoekingen die het graafwerk voor de tunnel begeleidden, leverden een schat aan gegevens in de vorm van grondsporen en voorwerpen. Het leek de heer Jacobi interessant de numismatiek ook eens als hulpwetenschap van de archeologie tot onderwerp van een lezing te nemen.

Rotterdam ligt in een klei-op-veengebied tussen de Nieuwe Maas en het Zuid-Hollandse veengebied. De stad is ontstaan aan de monding van het riviertje de Rotte. Enkele vondsten uit de prehistorie en de Romeinse tijd wijzen op vroege bewoning in het gebied waar later Rotterdam ontstaat. Aan het einde van de 12e en in de eerste helft van de 13e eeuw werden de overspoelde gebieden langs de Nieuwe Maas teruggewonnen door de aanleg van dijken en polders. Na het midden van de 13e eeuw ontstaat een gesloten dijkfront met de aanleg van een dam ter hoogte van de huidige Hoogstraat, op de plaats waar de Rotte in de Nieuwe Maas stroomt. Op en bij de dam werden in het laatste kwart van de 13e eeuw de eerste huizen van Rotterdam gebouwd. In 1299 verleende Wolfert van Borselen, die het graafschap Holland in naam van Jan I bestuurde, Rotterdam stadsrechten. Na de moord op Van Borselen werden zijn besluiten herroepen. Pas in 1340 verkreeg Rotterdam definitief stadsrechten. Rond 1500 werden handel en internationale scheepvaart van groter belang. Pas in de 16e eeuw kreeg de stad een rondom gesloten stadsmuur.

Bij de opgravingen in het tunneltracé zijn 955 munten en 361 penningen gevonden. Daarnaast zijn er ook nog 430 munten gevonden door detectorzoekers in de uitgegraven grond, die bij het Terbregse Plein is gedeponeerd. De gevonden munten zijn afkomstig uit de periode 1e tot en met de 20e eeuw, met de nadruk op de 14e tot en met de 17e eeuw. Naast de daterende waarde kunnen munten – uit perioden waarover weinig bekend is door middel van geschreven bronnen – een aanwijzing geven voor menselijke activiteiten ter plaatse.

Een groot deel van de vroege munten is niet, zoals de archeoloog dat noemt, 'in situ' gevonden, dus op de plaats van verlies of verberging, maar in 12e-eeuwse stroomgeulen. In het spoortunneltracé zijn uit de Romeinse tijd bewoningssporen aangetroffen met aardewerkscherven waarvan de datering loopt van het laatste kwart van de eerste eeuw tot circa 250 na Christus. Slechts enkele vondsten dateren uit de 8e en 9e eeuw. Bij het metrostation Blaak werd een zilveren denarius van Pippijn de Korte (751-768) gevonden. Vervolgens gaf de heer Jacobi een opsomming van de verschillende munten die gevonden zijn.

De heer Jacobi vervolgde zijn lezing met de opmerking dat het interessant is om te kijken naar wat de archeologen voor interessants hebben gevonden voor de numismaten. Het aantrekkelijkste muntje uit de Rotterdamse vondsten is een zilveren penning met een diameter van 14 mm en een gewicht van 0,59 gram (circa 11e of vroege 12e eeuw). Op de ene zijde staan twee elkaar aanziende gezichten en op de andere zijde een gebouw met drie torens. De omschriften zijn gedeeltelijk leesbaar. Vervolgens werden andere munten besproken.

De heer Jacobi besloot zijn lezing met de opmerking dat het grote aantal Tielse penningen de meest verstrekkende consequenties heeft voor de archeologen. Voor de numismaten was het kleine zilveren penninkje met de twee hoofdjes het belangrijkste stuk. De boeiende lezing ging vergezeld van dia's.

Na aperitief en lunch werd een lezing gehouden door de heer dr W.L. Korthals Altes met als titel: 750 jaar gulden.

De heer Korthals Altes begon zijn lezing met de mededeling dat in het jaar 2002 de gulden afgeschaft zal zijn. Tevens werd gemeld dat in Polen ook de gulden gangbaar is. De Gouden Standaard werd genoemd die door vele landen werd ingevoerd. De hoeveelheid goud die in een munt aanwezig was, was bepalend voor de muntkwaliteit.

In 1252 werd in Florence de Fiorino d'oro geslagen, deze werd zowel voor binnenlands verkeer als voor internationaal verkeer gebruikt. In West-Europa was er nog geen behoefte aan gouden munten. In de tweede helft van de 13e eeuw was West-Europa minder ontwikkeld dan de Italiaanse steden. In 1337 vond in Frankrijk de Ecu zijn ingang als gouden munt voor grote transacties. In de tweede helft van de 13e eeuw is er behoefte aan grotere zilveren munten. Met name in Frankrijk en Italië. Holland daarentegen verkeerde nog in het stadium dat zij voldoende had aan de penning.

In geschreven bronnen werd de gulden voor het eerst in 1290 als muntstuk genoemd. In 1349 werden guldens te Dordrecht geslagen, als grootste eenheid van de bestaande geldsystemen. In de periode van 1378-1388 is er sprake van muntverzwakking. Er is sprake van Hollandse guldens met gelijkblijvend gewicht en een dalend gehalte aan edelmetaal. Rond 1400 zijn er meer dan 20 verschillende soorten guldens in omloop. In Nederland en Engeland werd gerekend in Ponden, Schellingen en Penningen.

In de 15e eeuw was er sprake van de Bourgondische Unificatie. Holland richt zich op Vlaanderen, Vlaanderen richt zich op Frankrijk. In 1434 was er een muntunie tussen Vlaanderen, Brabant, Holland (plus Zeeland) en Henegouwen.

In 1520 was er een onduidelijkheid in de relatie tussen het Pond en de Gulden. Onduidelijk was of er gerekend moest worden op basis van 20 of 10 stuivers. In 1526 kwam er een verordening op grond waarvan er gerekend werd in guldens van 20 stuivers (Zeeland bleef echter rekenen in Vlaamse Ponden).

In 1542 werd door Karel V de zilveren gulden ingevoerd (Carolusgulden). Rond 1600 werd er in de Zuidelijke Nederlanden naar gestreefd om een muntstuk van een gulden te slaan, dit lukte echter niet. Rond 1610 was daar sprake van Patagons en Ducaten! In 1659 vond de aansluiting met de Zuidelijke Nederlanden plaats. Tevens was er een formele erkenning inzake het verschil tussen courante gulden en bankgulden. In 1694 deed de Generaliteitsgulden met waardeaanduiding zijn intrede.

In 1700 was er een gebrek aan guldensstukken in circulatie. Het zilver in het algemeen kwam in het gedrang. De Zeeuwse oplossing bestond uit de opwaardering van de Zilveren Ducaat. In 1790 kwam de bankgulden in moeilijkheden. In 1816 kwam er een nieuwe Muntwet. Er was geen sprake van muntverzwakking. Het gouden tientje werd ingevoerd.

Rond 1840 werd er strijd gevoerd over de standaard. Een groot aantal landen in Europa had problemen met de standaard. De kleine munten waren van zilver. Een Dubbele Standaard geeft minder problemen dan wanneer er alleen maar zilveren munten zijn. In 1867 vond er een muntconferentie plaats te Parijs. De meeste landen waren voor een gouden standaard. Nederland was echter voor een zilveren standaard.

Uiteindelijk heeft Nederland voor de Gouden Standaard gekozen. Tussen 1914 en 1925 vond er een opschorting plaats van de gouden standaard. In 1973 werd de band gulden/edelmetaal verbroken.

Na afloop van de boeiende lezing vond een discussie plaats. (Er wordt naar gestreefd de besproken lezingen in komende nummers van *De Beeldenaar* te plaatsen.)

Het Haags Historisch Museum werd na een theepauze bezocht. Helaas waren de Haagse Buurtpenningen niet te bewonderen. Deze waren namelijk zoek! Daarentegen konden verschillende andere penningen worden bewonderd, alsmede een prachtig schil-

derij van Jan van Goyen. En spectaculair, bijna vijf meter breed *Gezicht op Den Haag*. Voorts kon men ook een stadsgezicht van Jan Steen bewonderen.

Na het bezoek aan het museum, werd vervolgens langs het Lange Voorhout gewandeld om daar de expositie van de 50 wereldberoemde beelden te bewonderen. Men begon met de klassieke beelden van grootheden als Auguste Rodin, Aristide Maillol en Antoine Bourdelle. Dan volgden de kubisten als Pablo Gargallo, Jacques Lipchitz en Ossip Zadkine.

De tocht werd vervolgd naar 't Goude Hooft. De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner.

Museum De Pont

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering 1998

Op zaterdag 9 mei 1998 werd de 73e Algemene Ledenvergadering gehouden in Tilburg. De dag begon om 11.00 uur met een ontvangst en bezoek aan het museum De Pont, Stichting voor Hedendaagse Kunst, waarna een lopende lunch, jaarvergadering en penningverkoop volgden in het Nederlands Textielmuseum.

Het aantal deelnemers aan deze dag (leden en introducés, waaronder leden uit Amerika en België) bedroeg ongeveer 115 personen.

De jaarvergadering werd geopend door de voorzitter de heer L. Tilanus, die het afgelopen jaar met al zijn activiteiten besprak, waarna de jaarstukken besproken werden en door de vergadering werden goedgekeurd.

Mevrouw M. Scharloo vertelde het laatste nieuws over het Fidemcongres dat van 20 tot en met 25 oktober 1998 in Den Haag georganiseerd wordt en zij riep de leden op zich aan te melden als deelnemer en zich tevens als vrijwilliger op te geven om met de voorbereidingen te helpen.

De vergadering stemde unaniem in met het voorstel om de contributie per 1 januari 1999 te verhogen tot *f* 190.

Aftredend was mevrouw C.N.F de Meza, bestuurssecretaris, zij werd opgevolgd door de heer W. Ponsen, die door het bestuur werd voorgedragen. De heer L. Tilanus (voorzitter) en G.H. Steyn (vice-voorzitter en beeldhouwer) werden voor een periode van drie jaar herkozen.

M. KEMPER-KOEL

De heer C. Korteland (lid van de kascommissie) had voor belangstellenden een kopie gemaakt van de publicatie *Iets over Penningkunst* van de overleden jhr dr A.C. von Weiler. (Overdruk uit het kerstnummer van *d'Orient*.) Dit werd door de leden zeer op prijs gesteld.

Penningverkoop Nederlands Textielmuseum (beide foto's: Jacob Put)

Na de vergadering werd door Christien Nijland en Barbara de Clercq verslag gedaan over de Workshop penningen maken in Tilburg. (Zie het verslag van Hedi Bogaers op blz. 237.)

De dag werd afgesloten met een penningmarkt, waaraan medailleurs uit de vereniging deelnamen. Tevens werden er weer verenigingspenningen verkocht. De verkoop van penningen van de medailleurs verliep uitstekend, er werd goed verkocht. De vereniging verkocht 63 verenigingspenningen. Een goed resultaat. Om ongeveer 17.00 uur ging iedereen weer naar huis, hopelijk tevreden en velen met penningen.

Contributiebetaling

Er zijn nog leden die de contributie over 1998 niet voldaan hebben. Wilt u dit alsnog doen met gebruikmaking van de u reeds in het begin van het jaar toegezonden acceptgirokaart. Dit om extra kosten en werk te besparen.

Inschrijfpenning 1998

De inschrijfpenning *Casanova* van Roberto Ruggiu gegoten in eerste gehalte zilver met waarborgstempel was tot 1 augustus 1998 te bestellen bij de vereniging. Na 1 augustus kon de penning niet meer besteld worden. Er zijn in totaal 106 exemplaren besteld door leden van de vereniging.

Jaarpenning 1998

De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix* van Tony van de Vorst is in bewerking. Het ontwerp werd in juni 1998 door het bestuur goedgekeurd. Hierna werden proefgietsels gemaakt. De penning zal in de laatste maanden van het jaar aan de leden die hun contributie 1998 betaald hebben toegezonden worden.

FIDEM

Diverse leden hebben zich opgegeven na de oproep in de vorige *Beeldenaar*, om mee te helpen met de voorbereidingen van het Fidemcongres van 20 tot en met 25 oktober 1998 in Den Haag.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 326014

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1998 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Postbus 728
6200 AS Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Tentoonstellingen

BEN IK IN BEELD?
Dit is de titel van een tentoonstelling van ruim 120 portretpenningen uit de renaissance. Het toont de 'gezichten' van beroemdheden uit de vijftiende en zestiende eeuw (kunstenaars, Medici's, pausen, vorsten). De penningen zijn afkomstig uit eigen bezit en uit de collectie Hofstede de Groot (een langdurige bruikleen van het Haags Gemeentemuseum). Van 26 september 1998 tot en met 18 april 1999 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur; 3 oktober gesloten.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Deze tentoonstelling in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1998.

WILHELMINA 1890-1898
Na de dood van Willem III was Wilhelmina koningin, maar zij werd pas na het regentschap van haar moeder, Emma, in 1898 als zodanig ingehuldigd. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) toont alle munten die in deze periode zijn geslagen. Verder ontwerpen voor de stempelsnijders, en penningen, foto's en prenten die op de gebeurtenissen in die periode betrekking hebben. Tot en met 30 september 1998.

VERVOLG VAN LOON
De expositie Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon laat zien hoe in de jaren 1822-1869 de belangrijke penningcatalogus (over de periode 1716-1806) als vervolg op het werk van mr. Gerard van Loon tot stand is gekomen. Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), van 15 oktober 1998 t/m 15 maart 1999.

MR. JACOB DIRKS, NEISNEUPER EN SAMLER
Tot en met 2 oktober 1998 een tentoonstelling over de Friese onderzoeker en geschiedkundige Mr. Jacob Dirks (1811-1892). Met de expositie van geschriften, boeken, munten en penningen wordt een beeld gegeven van Dirks, zijn werk (o.a. kamerlid, gemeenteraadslid Leeuwarden en veertig jaar lang voorzitter van het Fries Genootschap) en van zijn grote betekenis voor de Nederlandse munt- en penningkunde. Tot en met 2 oktober 1998 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur. ■

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
http://www.xs4all.nl~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

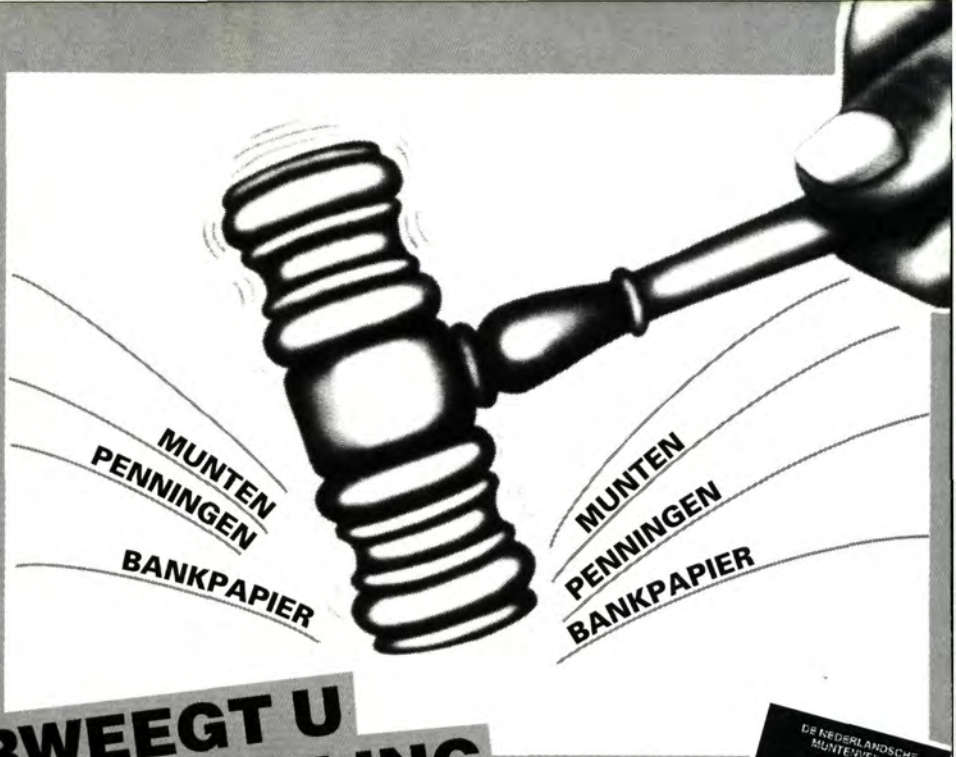
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

z.j. ALGEMENE HUWELIJKSPENNING, door J. Looff, graveur te Middelburg 1629-1651.
Vz. Twee putti boven een boom, gevormd uit twee bomen, binnen een krans van korenaren en palmtakken.
Omschrift: ECCO COHÆRE BUNT SOCIALIAQ: ARCTIUS IBUNT. FOEDERA SI COELO NOS PATIAMUR AGI.
Kz. Binnen een krans van druivenranken Dus maeckt en Strengelt God. / twe Stammen door de trou. /
Tot eene vruchtb're boom, / en kroont'er met Syn zegen. / Het wijf leeft door de man, /
de man leeft door de vrou. / Zo word d'onsterflikheit, / op't bruilofsbed verkrege.
Bem. type B7; JMP 1909, blz. 247; JMP 1910, blz. 54. Zilver 79.4 gram, ø59.5 mm.

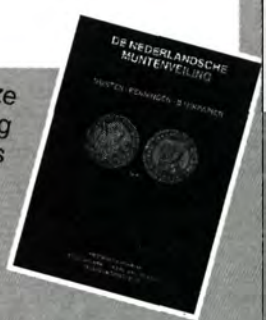
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMER 1998, 22e JAARGANG NR. 6

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 22 (1998) nr. 6
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Een onbekende en opmerkelijke hybride duit van Reckheim **254**
Dick Purmer met een ontdekking en kanttekeningen

Belgische medailles 1997 **257**
Albert A.J. Scheffers over het vastleggen van gegevens

Kurt Alfred Dym, ingenieur en numismaat **260**
Marjan Scharloo met een In memoriam

Ambtsketen burgemeester Schouwen-Duiveland **262**
Karel Soudijn over schakels als penningen

Eeuwen oud en springlevend: het Numismatische Kabinet van Teylers Museum **264**
Paul Beliën geeft een scherpe schets

'De keuze van een verzamelaar' **268**
Karel Soudijn over een expositie als rustpunt en polemiek

Valse kwartjes te Makassar aangetroffen **271**
L.M.J. Boegheim over 'Chinese' kwartjes

Beelden en penningen van Roberto Ruggiu **274**
Lijsbeth Teding van Berkhout geeft een korte schets

Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met Zeeuwse klop (II) **277**
L.M.J. Boegheim met aanvullende informatie

Muntmelange **278**

Penningnieuws **281**

Boekbesprekingen **285**

Verenigingsnieuws **290**

Tentoonstellingen **291**

Register jaargang 1998 **293**

zie pagina 269

Op de voorplaat: Ontwerptekening voor de voorzijde van het gouden 10 guldenstuk, met portret nog naar links en omschrift als op de enkele negotiepenning 1850 en 1851. J.P.M. Menger, 1873. Potlood en inkt op karton. Diameter 22,3 mm. Collectie Het Nederlands Muntmuseum (foto: H.C. Timmer).

Een onbekende en opmerkelijke hybride duit van Reckheim

DICK PURMER

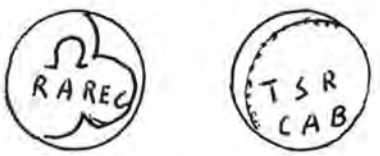
Van Reckheim duiken af en toe duiten op, waarbij de gebruikte voorzijde- en keerzijdestempels niet bij elkaar horen. Hier is sprake van onbedoelde stempelcombinaties ofwel hybride munten. In dit artikel zal gesproken worden van hybride duiten. In 1997 heeft Van den Nieuwenhof[1] de door hem gekende hybride duiten gepubliceerd. Daarnaast bevatte het interessante artikel een typeindeling van de Reckheimse duiten van Ferdinand d'Aspremont-Lynden.

Voor- en keerzijde PW R50.1

Voor- en keerzijde PW 9124

Voor- en keerzijde van het onbekende muntje

Onbekende hybride duit

Een dezer dagen kwam ik een onbeschreven en ook curieuze hybride duit van Reckheim tegen, die naar mijn mening het beschrijven waard is. Tevens maak ik van de gelegenheid gebruik om enkele kanttekeningen bij het artikel van Van den Nieuwenhof te plaatsen.

De nieuw bekend geworden hybride duit heeft op de voorzijde RAREC met een groot omissieteken boven RAR alles binnen een vierpas. Dit komt overeen met de keerzijde van PW R50.1.[2] De keerzijde van de munt is slecht leesbaar, maar in ieder geval is goed zichtbaar TSR/CAB, hetgeen gelijkt op de keerzijde van een Gronsveldse duit (PW 9124). Gezien de slechte conditie van de munt wordt volstaan met een tekening.

Voor deze duit zijn dus twee keerzijdestempels gebruikt, van Reckheim de imitatie van het gewest Utrecht uit de periode van Francois Gobert en Ferdinand Gobert d'Aspremont-Lynden (1665-1703). De andere zijde is een imitatie van de duiten van Gronsveld, geslagen tijdens de regering van Jan Frans (1680-1719), zodat het hier een late duit van Reckheim betreft, in ieder geval geslagen na 1680. Het gewicht is, zoals gebruikelijk laag, 1,4 gram. Door de corrosie is het niet mogelijk een indicatie te geven van het oorspronkelijke gewicht.

Enkele beschouwingen bij dit duitje. Tot op heden is een imitatie van de munten van Gronsveld door Reckheim onbekend. Waarom zou men overigens munten van de zeer naburige collega hagemunter nabootsen. In het algemeen maakte men liever imitaties van wat verder gelegen kwalitatief betere munthuizen om zich van een omloopgebied te verzekeren. Het merendeel van de Reckheimse duiten betreft imitaties van Friesland, Utrecht en Luik. In de periode 1680 werden in Reckheim relatief weinig duiten geslagen en was er slechts weinige variatie in de gebruikte stempels voor duiten. Algemeen gebruikelijk in die periode was het stempel van het gewest Utrecht

met als keerzijde TRAREC. Het is voor mij nog steeds een raadsel, waarom Reckheim voor de voorzijde het wapen van het gewest Utrecht gebruikte. Voor Utrecht werden slechts duiten geslagen door de stad Utrecht met als uitzondering de duitjes 1525-1527 van Hendrik van Beieren. Het wapenschild is in ieder geval aangepast aan de 'moderne' tijd, aangezien het gehouden wordt door twee leeuwen naar voorbeeld van de Utrechtse stedelijke duiten uit de periode 1657-1689.

Daarnaast is het opmerkelijk dat twee keerzijdestempels zijn gebruikt, hetgeen ik nog niet eerder ben tegengekomen.

Vanuit diverse gezichtshoeken bezien een uiterst curieus en daarnaast zeldzaam muntje.

Hybride duiten van Reckheim

Van den Nieuwenhuizen heeft in zijn artikel de hem bekende voorbeelden gegeven van hybride duiten. Als ook de regering van Francois Gobert en Ferdinand Gobert d'Aspremont- Lynden (1665-1703) hierbij betrokken wordt zijn met enige aanvullingen mijnerzijds de navolgende hybride duiten bekend:

Voorzijdestempel	*Keerzijdestempel*
Stad Utrecht	WEST/FRILIAE
	RAREC
	DA/ETR/TRIA
	FRI/CIR
Leeuw *	FRI/CIR
	FRI/CIA/R
	RARE
Deventer	TRA/REC/HEM
Friesland	TRA/REC/HEM

Keerzijdestempel	*Keerzijdestempel*
RAREC	TRI/CABI

* De leeuw zou gebruikt kunnen zijn voor een imitatie van Holland of Overijssel. In ieder geval niet voor Friesland of Utrecht.

Met Van den Nieuwenhof ben ik het eens, dat deze opsomming nog geenszins volledig is en er ongetwijfeld nog een aantal hybride duiten zullen volgen. Dit maakt overigens het verzamelen van Reckheim zo aantrekkelijk. Ik ben nog nooit twee duiten van Reckheim tegengekomen, die met hetzelfde stempel zijn geslagen en verrassingen zijn niet ongewoon. Van den Nieuwenhof geeft diverse verklaringen voor het verschijnsel van hybride duiten. Ik mis echter de meest voor de hand liggende verklaring. Hoewel van hagemunten weinig bekend is over de organisatie van de Munt, ga ik ervan uit, dat de organisatie zwak was. Het aanbrengen van functiescheiding om objectief de volledigheid van de productie en de opbrengst en winst vast te kunnen stellen was niet gewenst, het economisch motief staat voorop. De onafhankelijke positie van de waardijn met onder andere als taak het beheer van de muntstempels zal wel niet zo geweldig zijn geweest. Tevens ontbrak het onafhankelijke toezicht door het College van Raden en Generaalmeesters. Dit houdt in, dat men incidenteel de verkeerde stempels gebruikte. Als dit gebeurde werd niet ingegrepen en kennelijk was de neiging om de fout te herstellen afwezig. Hier is dus sprake van gewoon een fout. Op basis van de bekende munten is er iets anders aan de hand met de hybride duit Vz. leeuw, Kz. FRI/CIA/R. Dit type komt veel voor met diverse varianten. In tegenstelling tot de overige hybride duiten, die schaars of zeldzaam zijn, is hier sprake van een algemeen voorkomend verschijnsel of anders gezegd, de combinatie moet doelbewust gekozen zijn door de muntmeester

Met Van den Nieuwenhuizen ben ik het eens, dat de Munt streefde naar kostenminimalisatie of anders gezegd winstmaximalisatie. Dit werd echter meer gevonden in een lichter gewicht. De duitjes van Reckheim wegen in de

17e eeuw gemiddeld 1,5 gram tegenover de duiten uit de gewestelijke munthuizen gemiddeld 2 gram en bij de zilveren en gouden munten een geringer gehalte aan edelmetaal dan wettelijk was voorgeschreven in de Republiek. Hierbij is het voordeel van het gebruik van overgebleven stempels gering. Wel is duidelijk, dat bij de gewestelijke munthuizen gebruik van overtollige stempels werd nagestreefd, hetgeen vooral voorkwam indien stempels met een bepaald jaartal aan het einde van het jaar niet gebruikt waren. Voor een ongestoorde productie was er in principe altijd een overschot aan stempels, deels ongehard zonder jaartal. Bij de keerzijdestempels is dit te zien aan de veranderingen van het jaartal, hetgeen bij Reckheim niet relevant was. Hier lette men niet zo sterk op het jaartal. Zonder enig probleem kon men niet relevante jaartallen op de munt vermelden. Voor de stempels met de wapenzijde was er geen probleem, die konden voor meerdere jaren gebruikt worden.

Ik ga niet mee met de stelling, dat hybride duiten voortkwamen uit economisch hergebruik, logischer lijkt een zwakke organisatie met incidentele fouten in de uitgifte van de stempels aan het muntpersoneel. Dit verklaart dan tevens het geringe aantal bekende hybride duiten.

Typeindeling

De typeindeling van Van den Nieuwenhuizen behoeft nog enige aandacht. Het indelen van de duiten van Reckheim is erg lastig, aangezien het een onbeschaamde hagemunt betrof, die ook heraldisch gezien weinig scrupules kende.

Als hoofdindeling gaat mijn voorkeur uit naar een indeling gebaseerd op het gebruikte wapenschild met een onderverdeling gebaseerd op de keerzijde. Zo een stempelkoppeling slechts zeer incidenteel voorkomt zou de duit als een hybride variant beschreven moeten worden. Het gaat hier niet om een nieuw munttype, maar om een productiefout.

Nog enkele opmerkingen over de door Van den Nieuwenhof gepubliceerde typen.

Type 4, de duitjes met TRANS/MOSA zou ik conform het gestelde in het *Handboek van het Nederlandse kopergeld*[3] willen onderbrengen onder Gronsveld.

Type 5, de Hollandse leeuw met FRI/CIA/R is een duidelijke hybride duit en geen afzonderlijk type.

Type 12 Friesland met WEST-FRISIAE. Vermoedelijk gaat het hier om de WEST/FRILIAE of WEST/FALLIAE duiten. Het wapenschild is bij deze duiten duidelijk van West-Friesland. Het gaat hier om aanziende leeuwen of luipaarden in plaats van gaande leeuwen. Voor wordt dit type wordt verwezen naar J.C. van der Wis[4] en D.Purmer[5]

Hier is dus sprake van een duidelijk nieuw type, de imitaties van West-Friesland.

NOTEN

1 W.P.C. VAN DEN NIEUWENHOF Een onbekende Rekemse duit *De Beeldenaar* 1996, p. 211 en 212.

2 D. PURMER EN H.J VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996).

3 D. PURMER EN H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996) 159.

4 J.C. VAN DER WIS Een Reckheimse duit? *De Beeldenaar* februari 1977 p. 15 en maart 1978 p. 17.

5 D. PURMER Drie Reckheimse duiten en een Hollandse penning *De Beeldenaar* 1992 p. 112-114.

Belgische medailles 1997

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Op 14 mei jongstleden opende gedeputeerde P. Schiepers, bestuurder van de Belgische Provincie Limburg, de tiende versie van de jaarlijkse expositie over Belgische medailles in het Munt- en Penningkabinet van de Provincie Limburg. Deze fraaie tentoonstellingen geven steeds een beeld van de nieuw geproduceerde medailles in het voorafgaande jaar, die via ontwerper of producent een relatie hebben met België.

Het Munt- en Penningkabinet van de Provincie Limburg is gehuisvest op de eerste etage van het enige jaren geleden zeer fraai verbouwde Gallo-Romeins Museum te Tongeren. De staf van het Munt- en Penningkabinet heeft in 1989 het waardevolle initiatief genomen een overzicht samen te stellen van de penningen die in het jaar daarvoor waren geproduceerd. Het Munt- en Penningkabinet streeft met de jaarlijkse medaille-exposities twee doelstellingen na, te weten: een breed publiek kennis te laten nemen van de hedendaagse penningproductie; en het stimuleren van vernieuwing in de hedendaagse penningkunst.

Door deze exposities, maar zeker ook door de daarbij uitgegeven catalogi (als laatste *Belgische medailles 1997*, 137 blz., geïll., BEF 150) heeft de staf van het Munt- en Penningkabinet te Tongeren een bron tot de bestudering van het nationaal penningkundig verleden geboren laten worden. Een bron die haar waarde niet alleen op dit moment volledig heeft bewezen, maar zeker ook in de toekomst nog extra zal bewijzen. De gegevens over de penningen die nu op jaarbasis worden vastgelegd zijn vaak na enige tijd niet gemakkelijk meer terug te vinden. Het handzame formaat van de catalogi (A5 staand) biedt de geïnteresseerden inmiddels een indrukwekkende rij gemakkelijk toegankelijke naslagwerken. Wanneer in de toekomst nog eens een index op de verschillende catalogi wordt gemaakt zal de per jaar gerangschikte informatie nog meer toegankelijk worden.

De exposities van de hedendaagse medailles in het Munt- en Penningkabinet te Tongeren zijn steeds helder van opzet en uiterst informatief. De tentoonstelling Belgische medailles 1997 is opgebouwd uit een serie van acht grote tafelvitrines, waarin de 121 penningen uit 1997 vervaardigd door 44 kunstenaars of kunstenaarsateliers op zeer eigentijdse wijze zijn geëxposeerd. De (huis)vormgever van de tentoonstelling heeft gekozen voor vitrines met een solide doch simpele

Jacques Defort, Standbeeld Frédéric Sauvage, tin, 108 x 75 mm

Mariet Hertzdahl-Hartman, Promotiepenning Johan van Heesch, gegoten brons, 70 mm

uitstraling, waarin de penningen alleen of in groepjes worden getoond onder een soort grote horlogeglazen. De uitleg van het getoonde wordt in een zorgvuldig gekozen lay-out steeds in een van de hoeken van de vitrinebedekking aangeboden. Door de eenheid in kleur van de vitrine-ondergrond en -bedekking is het tentoongestelde materiaal al van een behoorlijke afstand waar te nemen. De staf van het Munt- en Penningkabinet bewijst met deze methode begrepen te hebben waar het om gaat bij de expositie van munten en penningen. Niet een of andere fraai ogende setting met daarin ook nog enkele munten of penningen, of een meer dan levensgrootte achtergrondfoto trekken alle aandacht, de objecten zelf krijgen dat.

Van de tentoongestelde objecten wil ik graag een zevental noemen:

De plaquette van Jacques Defort uit Hasselt (tin, 108 x 75 mm) van het standbeeld van Frédéric Sauvage, die de discussie over de definitie van een penning zeker weer zal aanwakkeren.

De Symbolische compositie met vlakken van Veronique Delaet, eveneens uit Hasselt.

De verhuispenning waarmee Johan van Heesch aangeeft dat zijn nieuwe werkadres vanaf 1 september 1997 het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek aan de Keizerlaan 4 te Brussel is.

De Dynastiepenning van het groothertogdom Luxemburg van Yvette Gastauer-Claire te Schiffelange, met daarop de drie krachtige portretten van groothertog Jan, zijn zoon Henri en zijn kleinzoon Guillaume.

De penning van de provincie Limburg van Piet Stockmans uit Genk, bestaande uit een witte porseleinen plak waarin de tweedelige kaart van de Belgische provincie Limburg – uitgevoerd in fel blauw – kan worden geplaatst in een precies passende uitsparing.

De penning van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij van Elles Kloosterman uit Bergen (Nederland), die qua compositie toch wel herinneringen oproept met eerder vervaardigde penningen.

De penning ter ere van George C. Marshall van Willem Verbon uit Rotterdam.

De beide laatste penningen van Nederlandse medailleurs passen in deze omgeving omdat zij zijn vervaardigd door Mauquoy-Tramaux & Co te Grobbendonk.

Het meest spraakmakende object in de tentoonstelling was toch wel de penning van Mariet Hertzdahl-Hartman uit Riemst (zie *De Beeldenaar* 21, 1997,

550-552) gemaakt op verzoek van enkele vrienden en collegae ter ere van de promotie van Johan van Heesch. De jonge doctor in de archeologie wist namelijk bij de opening zelf niet dat dit bijzondere eerbewijs in de expositie lag.

Dat ik van mening ben dat wij Nederlanders wel wat kunnen leren van dit initiatief van onze zuiderburen, mag uit het bovenstaande duidelijk zijn geworden. In Nederland hebben we over het land verspreid tenminste een vijftal museale instituten die zich professioneel – maar met verschillende doelstellingen en vanuit verschillende invalshoeken – bezighouden met de numismatiek en penningkunst. Er is er slechts een die zich vanuit de eigen doelstelling concentreert op het opzetten van een nationaal overzicht van de hedendaagse penningkunst. Een instituut van waaruit tweejaarlijks een selectie van de geproduceerde kunstzinnige penningen en medailles wordt gemaakt voor een internationale Fidemexpositie in het buitenland (alleen 1963 en 1998 in ons eigen land). Het zou de medewerkers van de penningafdeling van dit instituut sieren zich te gaan richten op het allereerst verzamelen, en daarna op jaarbasis exposeren èn publiceren van al datgene dat op penninggebied is uitgekomen. Door zich te beperken tot een keuze die gemaakt wordt op basis van huidige normen van kunstzinnigheid gaat een grote hoeveelheid aan nu gemakkelijk beschikbare gegevens verloren. Dit betreft natuurlijk gegevens over de – volgens sommigen – minder kunstzinnige uitingen van de hedendaagse penningkunst. Door het bijeen brengen van een compleet overzicht, vervalt het in de tijd aan wisselingen onderhevige criterium kunstzinnig. Gegevens over de penningen die nu als niet-kunstzinnig (genoeg) worden betiteld, zijn in de toekomst juist van groot belang voor de bestudering (achteraf) van de vaderlandse penningkunde.

De door de overheid aangestelde beheerders van de collectie die een nationaal overzicht bijhoudt van de Nederlandse penningproductie mogen toch niet blijven wachten op vanuit het verzamelaarscircuit afkomstige catalogusmakers, als mr. Gerard van Loon, Jeronimo de Vries, mr. Jacob Dirks en W.K.F. Zwierzina. Bij het dagelijks gebruik van de catalogi van deze verzamelaars zijn we echter wel die verzamelaars juist bij voortduring dankbaar voor hun verzamelwoede van en informatie-ordening over de penningen en medailles uit hun eigen tijd! De staf van het Munt- en Penningkabinet van de Provincie Limburg te Tongeren heeft dit reeds tien jaar geleden begrepen! Wie volgt? ■

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Kurt Alfred Dym, ingenieur en numismaat

In memoriam

MARJAN SCHARLOO

Op 13 juli is op 86-jarige leeftijd plotseling Kurt Dym overleden. In Nederland waren zijn numismatische activiteiten niet zo bekend, maar in de Spaans sprekende wereld des te meer. Daarom dit in memoriam.

Kurt Dym, of 'meneer Dym' zoals hij door de meesten van ons werd genoemd, was een rustige, bescheiden man. Hij was zo rustig dat hij bij numismatische bijeenkomsten vaak niet erg opviel, maar bij de mensen die hem nader kenden nam hij een warme plaats in door zijn innemende persoonlijkheid en zijn gedegen kennis op het gebied van de Spaans-Amerikaanse aanmuntingen. Hij was sinds 1967 lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en kwam na beëindiging van zijn werkzaamheden in Peru regelmatig op de halfjaarlijkse bijeenkomsten. Ook bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet was hij vanaf de jaren zestig in Den Haag en later in Leiden een gewaardeerde bezoeker. Hij was een van die weinige bezoekers die niet zozeer kennis kwam halen, maar kennis kwam brengen.

Kurt Dym begon in 1929 met de studie mijnbouw aan de Technische Hogeschool Delft. Hij specialiseerde zich in de ertsmijnbouw en vertrok meteen na zijn studie naar Bolivia, waar hij een aantal jaren werkzaam was als mijnbouwkundig ingenieur. In de Tweede Wereldoorlog werkte hij samen met Amerikaanse instellingen aan het veilig stellen voor de geallieerden van strategische delfstoffen zoals wolfraam. Na de oorlog vertrok hij naar Peru, waar hij zijn droom realiseerde. Hij begon een eigen bedrijf in mijnbouwbenodigdheden. Zelfs voor wie niet precies op de hoogte is van de recente Zuid-Amerikaanse geschiedenis is het duidelijk, dat Kurt Dym over buitengewone gaven heeft moeten beschikken om zijn bedrijf tot bloei te brengen.

Door zijn werk als mijnbouwkundig ingenieur in Peru had hij een grote belangstelling gekregen voor de munten die in het verleden van het Zuid-Amerikaanse zilver waren gemaakt. Zijn numismatische productie was uitgebreid en van internationaal belang. Vanwege zijn verdiensten benoemde het bestuur van de in Barcelona gevestigde Associacion Numismatica Española hem tot corresponderend lid voor Nederland. Op veel manieren was Dym betrokken bij het Spaanse numismatische leven. Zo was hij een aantal malen mede-organisator van de belangrijke symposia, die jaarlijks door bovengenoemde vereniging worden gehouden. In de *Gaceta Numismatica*, het tijdschrift van de Association, heeft hij een reeks van bijna twintig artikelen gepubliceerd over de Spaans-Amerikaanse aanmuntingen.

In zijn eerste artikel voor de *Gaceta*, uit 1969, bracht hij een vroege munt van Potosi uit de tijd van Philips II onder de aandacht van de numismaten. In de daarop volgende reeks van artikelen lag de nadruk op de vroegste aanmuntingen in Spaans-Amerika. Hij publiceerde over de lastige chronologie van deze aanmuntingen te Potosi en Lima, over de gehaltes van de munten en over de 'ensayadores', de ambtenaren van de Munt die verantwoordelijk waren voor de kwaliteit van de productie. In deze artikelen kon hij een aantal belangrijke verbeteringen in de

handboeken aanbrengen. Zijn laatste artikel voor de *Gaceta*, uit 1994, behandelde een aantal ensayadores die in 1647 door de Spaanse kroon beschuldigd werden van fraude.

Doordat deze artikelen over Spaans-Amerikaanse munten in een Spaans tijdschrift in het Spaans werden gepubliceerd, waren zijn kwaliteiten als publicist in Nederland wat minder bekend. Wel kenden alle numismaten hem als een innemende bescheiden man, die graag vertelde over de zaken waarvan hij verstand had. Zo vertelde hij vele jaren geleden aan de conservatoren van het Penningkabinet die een grote partij Spaanse matten uit een VOC-schip moesten determineren hoe ze munten uit Mexico konden herkennen, zelfs al was er bijna niets meer te zien. 'Als je op de voeten van het kruis een bolletje ziet dan is de munt geslagen in Mexico.' Simpel en doeltreffend. Toen hij hoorde dat wij voor een expositie zilvererts zochten, schonk hij het Penningkabinet enige stukken erts.

Zijn grote kennis op het gebied van de Spaans-Amerikaanse munten, en de gulheid waarmee hij aan anderen deze kennis overdroeg, maken dat wij 'meneer Dym' niet snel zullen vergeten. Door zijn overlijden hebben zijn numismatische vrienden én persoonlijk, én vakinhoudelijk een groot verlies geleden. Wij wensen zijn familie veel kracht toe bij het verwerken van dit grote verlies.

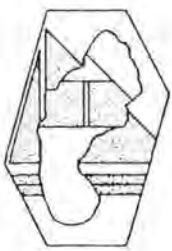
Ambtsketen burgemeester Schouwen-Duiveland

KAREL SOUDIJN

In diverse Nederlandse provincies vonden de afgelopen jaren gemeentelijke herindelingen plaats. Vaak behielden grote steden in dit proces hun oorspronkelijke naam, maar soms werd een nieuwe gemeente heel anders genoemd. Zo'n verandering heeft consequenties: er moet bijvoorbeeld een nieuw gemeentewapen komen. En als het wapen verandert, dan is de ambtsketen van de burgemeester aan vervanging toe. Per traditie hangt aan die keten namelijk een penning met aan de voorkant het gemeentewapen en aan de achterkant het rijkswapen. Bij de uitreiking van koninklijke onderscheidingen draaien burgemeesters overigens hun ambtsketen om: dan is het rijkswapen de voorzijde en het gemeentewapen de keerzijde.

Schakel Monumenten: een gedeelte van de Nieuwe Kerk in Zierikzee als symbool voor de vele monumenten die het eiland rijk is

Schakel Toerisme: in het water, rondom het eiland, een zeilboot; op het land een gedeelte van een tent

Op het Zeeuwse Schouwen-Duiveland werden zes gemeenten samengevoegd. De nieuwe gemeente kreeg de naam van het hele eiland: Schouwen-Duiveland, dus. De burgemeester heeft nog een jaar rondgelopen met de ambtsketen van Zierikzee, maar hij zorgde ervoor dat het oude gemeentewapen onzichtbaar was. Het rijkswapen fungeerde het hele jaar als voorzijde.

Begin januari 1998 kwam aan deze situatie een einde. De burgemeester van Schouwen-Duiveland kreeg een nieuwe ambtsketen met een gemeentewapen dat onder andere door de plaatselijke archivaris was ontworpen.

Voor lezers van dit tijdschrift is dat wapen minder interessant dan de *schakels* van deze keten. Deze schakels zijn namelijk op te vatten als een reeks 'penningachtige objecten'.

Het wapen van Schouwen-Duiveland hangt tussen twee schakels die elk de vorm van het eiland hebben gekregen, verbonden door (een deel van) de Zeelandbrug. De overige schakels van deze ambtsketen bestaan uit zeshoeken, onderling telkens verschillend van verhouding. Binnen elk ervan zijn weer de contouren van Schouwen-Duiveland zichtbaar. Aan de linker- en de rechterkant van de keten liggen de contouren van het eiland gespiegeld ten opzichte van elkaar. Door een stempeltechniek is het eiland steeds uit het zilver omhooggehaald.

Deze schakels bevatten bovendien gravures die telkens een bijzonder kenmerk van de gemeente symboliseren. Sommige gravures gaan de grenzen van het eiland niet te buiten, maar andere strekken zich uit tot de rand van de schakel. Om de symbolen tot hun recht te laten komen, is gewerkt met schakeringen van licht en donker.

De ontwerpers van deze ambtsketen veronderstellen, dat toekomstige burgemeesters niet allemaal hetzelfde postuur zullen hebben. De keten kan worden

Numismatica Tienen

Begin dit jaar vierde de Numismatische Kring Tienen (België) haar dertigjarig bestaan. De feestelijkheden gingen gepaard met de presentatie van een eigen vlag en een jubileummedaille. Deze achttiende uitgave van de Kring is een door Paul Huybrechts gegraveerde medaille (60 mm, in sterlingzilver en in brons). Op de voorzijde staat de buste van aartshertogin Maria Elizabeth die op 4 en 5 oktober 1725 een bezoek bracht aan Tienen; de keerzijde toont een perspectief zicht uit de 18e eeuw op de stad Tienen vanuit de Hannuitsesteenweg. Voor inlichtingen (tijdens kantooruren): 016-812733.

11 november 1998 heeft onder auspiciën van de Kring de 30e internationale numismatische beurs plaats, een van de grootste evenementen in zijn soort in België (500 tafels). Plaats: Sporthal manege, Goossensvest, Tienen-Centrum (inlichtingen op het hierboven vermelde telefoonnummer).

ingekort door er schakels uit te halen. Dit impliceert, dat niet alle symbolen onmisbaar zijn om een beeld van Schouwen-Duiveland te krijgen. De huidige burgemeester draagt met zijn schakels de symbolen uit van respectievelijk visserij, landbouw, monumenten, recreatie, bescherming/veiligheid, woonkernen, natuur, mensen, en werk & rust. Dit laatste thema is op twee verschillende wijzen gesymboliseerd: met lijnen die een bouwsteen vormen, en met een tuinbankje waarop het eiland rust.

De ambtsketen van Schouwen-Duiveland is ontworpen door Hedi Bogaers, beeldend kunstenaar te Zierikzee, en door Richard Fabery de Jonge, edelsmid te Goes.

In de hedendaagse penningkunst liggen de grenzen niet helemaal vast: objecten die voor de één tot deze kunstvorm behoren, vallen er voor de ander helemaal buiten. De schakels van de

ambtsketen van Schouwen-Duiveland zijn voor de één misschien net wel, en voor de ander net geen penningen. Ik vind het echter interessant om te zien, hoe Bogaers en Fabery de Jonge met hun zilveren schakels hebben getracht om via strakke stilering een symbolentaal te ontwikkelen waarmee bij officiële gelegenheden een beeld van een gemeente naar buiten wordt gebracht. En eigenlijk hoop ik, dat door zo'n voorbeeld de hedendaagse penningkunst een extra impuls krijgt. Na alle gemeentelijke herindelingen zijn er tenslotte wel meer ambtsketens aan vervanging toe. Medailleurs moeten daar toch iets bijzonders van kunnen maken. ■

Schakel Bescherming: op en rond het eiland is er veel aan gelegen dat mensen zich beschermd mogen weten; strandpalen zijn gekozen als symbool voor veiligheid in de ruimste zin van het woord.

Eeuwen oud en springlevend: het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum

PAUL BELIËN

In 1998 is het 100 jaar geleden dat de numismaat Theodorus Marinus Roest (1832-1898) overleed. Het werk van Roest is van groot belang geweest voor het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum te Haarlem. Dit is derhalve een mooie gelegenheid om weer eens de belangrijkste voorvallen uit de geschiedenis van deze rijke numismatische collectie kort de revue te laten passeren.

Tako Jelgersma, Pieter Teyler van der Hulst met zijn numismatische verzameling, circa 1760, pastelkrijt

De basis voor de huidige collectie munten en penningen in Teylers Museum is gelegd door Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778). Hij was een rijk handelaar met een grote belangstelling voor kunsten en wetenschappen. Rond 1760 beschikte Teyler over een kapitaal van ongeveer twee miljoen gulden. Na zijn dood kwamen zijn vermogen en zijn collecties onder beheer van Teylers Stichting. Onder deze stichting ressorteren twee genootschappen: een ter bevordering van de godsdienst, de ander ter aanmoediging van kunsten en wetenschappen. Deze doelen moesten worden nagestreefd door middel van het uitschrijven van prijsvragen. De verzamelingen van Teyler dienden volgens zijn testament '... door nieuwen aankoop van alles, 't welk noodzakelyk kan zyn, of tot nut en cieraad der twee Colegien strekken, zouwden mogen vermeerderd worden'.

De collectie van Teyler omvatte boeken, prenten, tekeningen, penningen, munten, opgezette vogels, dieren op sterk water en andere natuurlijke zeldzaamheden. De catalogus van Teylers boeken en 'liefhebberijen' die werd opgemaakt na zijn dood is verloren gegaan. We weten derhalve niet meer welke van de objecten in het museum eigendom van Teyler zijn geweest. Alleen van een klein aantal tekeningen en penningen staat vast dat zij zich bevonden in zijn verzameling. Zo is Teylers naam te vinden in de marges van een veilingcatalogus uit 1755 als koper van 27 penningen. Deze zijn alle in de collectie terug te vinden.

Vanaf circa 1784 werden door Teylers Stichting verzamelingen op het gebied van kunst en wetenschap aangelegd en uitgebreid. Alleen de munten en penningen kregen in eerste instantie weinig aandacht. Dit zal misschien te maken hebben gehad met de slechte toegankelijkheid van de numismatische collectie. Pieter Teyler van der Hulst had bijvoorbeeld in zijn testament geschreven: 'ten aanzien van de medailjes zal geen cabinet mogen geopend werden, dan ten overstaan van tenminste vier leden van 't collegie, ofte twee der Directeuren...' Geen aanlokkelijk

Overwinning op de Turken in de Baai van Lepanto, 1571, door Cornelis van Eyck, zilver, 49,7 mm; deze penning is in 1755 door Teyler op de 'veiling Thade-Mul' aangekocht

vooruitzicht als men eens rustig wat munten of penningen wilde bestuderen. In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de collectie spectaculair. Dit kwam in eerste instantie vooral door toedoen van mr A.J. Enschedé (1829-1896). Hij was lid van Teylers Tweede Genootschap en zorgde ervoor dat er geregeld geld beschikbaar kwam om aankopen te doen. Na zijn dood legateerde hij zijn grote collectie West-Friese munten aan het museum. Zijn verzameling Romeinse en Byzantijnse munten had hij reeds tijdens zijn leven geschonken. Door toedoen van Enschedé werd T.M. Roest in 1888 als

Romeinse aureus geslagen onder keizer Antoninus Pius (138-161 n. Chr.), goud, 19,5 mm; schenking van mr A.J. Enschedé uit 1877

West-Friesland, afslag in goud van een daalder 1684, 35,4 mm; legaat Enschedé 1896

Noodmunt van Haarlem, velddaalder 1572, zilver, 37,5 x 40,3 mm; aankoop veiling Ekama 11 april 1891

conservator van het Numismatisch Kabinet aangesteld. Roest was zijn hele leven reeds muntverzamelaar geweest en had waarschijnlijk geen dagvullend beroep. Twee jaar voor zijn aanstelling als conservator begon hij op voorstel van Enschedé met het catalogiseren van de verzameling. Verder werd er in het museum een penningkabinet ingericht naar zijn ontwerp. Hoofddoel in deze tijd was de verzameling Nederlandse penningen zo compleet mogelijk maken. Na het overlijden van Roest kwam zijn omvangrijke verzameling Gelderse munten als legaat naar Teylers museum. Vanaf het begin van deze eeuw zijn er nog vele munten en penningen aan de collectie toegevoegd door de conservatoren A.O. van Kerkwijk, H. Enno van Gelder en G. van der Meer.

Teylers Numismatisch Kabinet herbergt op dit moment een van de belangrijkste verzamelingen in ons land. De goede kwaliteit van de stukken en de zeldzaamheden die zich in de

Gelderland, zilveren schild van Roermond, geslagen onder Reinald III (1343-1371), 27,3 mm; legaat Roest 1898

Een van de unieke penningen in de collectie (gegraveerd, zilver, 72 mm, medailleur onbekend); deze penning is in 1695 door de bewindhebbers VOC van de Kamer Enkhuizen gegeven aan Daniël Silleman, een van de twee overlevende van de ramp met het schip De Gouden Buys op de westkust van Afrika

collectie bevinden, maken deze zeer belangrijk. Veel van de munten en penningen zijn te zien in het oude negentiende-eeuwse kabinet waar een overzicht over 2000 jaar munt- en penninggeschiedenis wordt gegeven. Daarnaast is er met de opening van de nieuwe vleugel in 1996 extra expositieruimte bijgekomen in de vorm van drie wandvitrines. Hierin zijn regelmatig presentaties te zien van onderwerpen uit de internationale en vaderlandse munt- en penninggeschiedenis. Zo zijn de afgelopen jaren bijvoorbeeld tentoonstellingen georganiseerd over de VOC, muntvondsten, de roerige periode van 1740 tot 1795, Napoleon, de stad Batavia, en Karel V.

In het kader van het Deltaplan voor Cultuurbehoud zijn de gegevens van vrijwel alle munten en penningen de afgelopen jaren ingevoerd in een computerbestand. Dit betekent dat er nu een databasebestand is, waarin op dit moment 7334 penningen, 4527 Nederlandse en buitenlandse munten en 765 Romeinse en Byzantijnse munten opgenomen zijn. Deze database heeft de toegankelijkheid van de collectie aanzienlijk vergroot. Door middel van enkele toetsaanslagen is vast te stellen of een bepaald stuk zich in de collectie bevindt. Ook bij het determineren van munten en penningen is de database van nut door de vele gegevens die erin te vinden zijn.

Collectie-uitbreiding vindt tegenwoordig vooral plaats door schenkingen. Op deze wijze zijn afgelopen jaar bijvoorbeeld de verzameling van de bekende Haarlemse penningmaker E. Voet jr (1868-1940) en een collectie penningen van de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid en Handel in het museum terecht gekomen. Worden er belangrijke stukken geveild dan kan af en toe een beroep worden gedaan op Teylers Stichting. Op deze wijze kunnen zo nu en dan leemtes in de collectie worden opgevuld. Zo is in 1998 een zeldzame gouden prijspenning van Teylers Godgeleerd Genootschap aangekocht. Over deze en andere interessante aanwinsten zullen in de toekomst nog artikelen verschijnen. Hopelijk zullen schenkingen en aankopen er voor zorgen dat de collectie ook in de komende eeuwen van hoog niveau blijft.

LITERATUUR

H. ENNO VAN GELDER Teylers Stichting en de Numismatiek *De Geuzenpenning* XV (1965) 69-76

H. ENNO VAN GELDER Het Penningkabinet; in: J.H. VAN BORSSUM BUISMAN e.a. *'Teyler' 1778-1978. Studies en bijdragen over Teylers Stichting naar aanleiding van het tweede eeuwfeest* (Haarlem 1978)

H. ENNO VAN GELDER Enschedé en Roest als tweede stichters van Teylers Penningkabinet *De Beeldenaar* 10 (1986) 259-261

G. VAN DER MEER Spotpenningen *Teylers Magazijn 30 (1991)* 8-13

G. VAN DER MEER De prijsvragen en Verhandelingen van Teylers Tweede Genootschap 1779- 1866 (IV): numismatiek *Teylers Magazijn* 34 (1992) 9-15

G. VAN DER MEER Twee zeldzame erepenningen in Teylers Numismatisch Kabinet *Teylers Magazijn* 46 (1995) 5-10)

B.C. SLIGGERS (ed.) *Hoogtepunten uit Teylers Museum, geschiedenis, collecties en gebouwen* (Haarlem 1996)

'De keuze van een verzamelaar'

Expositie in Teylers Museum

KAREL SOUDIJN

In Teylers Museum te Haarlem is tot en met 4 januari 1999 een expositie penningkunst te zien. Drie vitrines bij de nieuwe vleugel van het museum bevatten werk van Piet Esser en enkele van zijn voormalige leerlingen: Ruth Brouwer, Eric Claus, Christien Nijland, Lucie Nijland en Geer Steyn. Deze tentoonstelling is ingericht door Hans de Koning, verzamelaar (en oud-redacteur van *De Beeldenaar*). De meeste penningen komen uit zijn eigen collectie.

Geïnteresseerden in penningkunst konden zich recentelijk op het Fidemcongres laten overdonderen door een veelheid aan vormen en stijlen. De Fidemtentoonstelling in Museum Beelden aan Zee (in Scheveningen) liet zien met hoeveel fantasie en inventiviteit er internationaal de laatste vijftig jaar is gewerkt. Vergeleken daarmee vormt de expositie in Teylers Museum een rustpunt. Hans de Koning koos voor beeldhouwerspenningen die in een bepaald opzicht 'de traditie' representeren.

Esser, geboren in 1914, was van 1947 tot 1979 hoogleraar aan de Rijksacademie in Amsterdam. Als docent oefende hij een sterke invloed uit op de Nederlandse penningkunst. Niet iedereen waardeerde dit: in het begin werden gietpenningen van hem en zijn leerlingen wel aangeduid als 'paardenvijgen'. Hoe vernieuwend zijn werk ook was, toch liet Esser zich duidelijk inspireren door portretkunst die in de Italiaanse renaissance tot bloei kwam.

De penningen die Esser zelf vanaf het midden van de jaren vijftig ontwierp, zijn eigenlijk heel sober: een portretkop op de voorzijde, de naam van de geportretteerde op de keerzijde, plus een rand die zodanig is geboetseerd dat we ook echt een penning 'uit één stuk' in de hand kunnen houden. De kop moet iemands karakter levendig weergeven; de belettering behoort evenwichtig te zijn en ornamentele waarde te hebben. Voor Esser is bovendien het spel van licht en schaduw van wezenlijk belang. De penning is bij hem een naar zichzelf verwijzend kunstwerk, en beslist geen voertuig voor allerlei boodschappen. Op levenslessen en politieke manifesten lijkt in de penningkunst van Esser een taboe te rusten. In dit opzicht breekt hij met de traditie, want van oorsprong waren penningen bedoeld om getuigenis af te leggen: voortreffelijke eigenschappen van belangrijke figuren werden bejubeld en historische gebeurtenissen werden op een moraliserende wijze verbeeld.

Wie de in Teylers Museum geëxposeerde penningen bekijkt, herkent zonder moeite 'familieverwantschap'. Essers leerlingen ondergingen duidelijk zijn invloed. Toch valt ook meteen op, dat er behoorlijk grote verschillen bestaan tussen Ruth Brouwer, Eric Claus, Christien Nijland, Lucie Nijland en Geer Steyn. Ze zijn niet met elkaar te verwarren. De leermeester stimuleerde kennelijk de ontwikkeling van een persoonlijke stijl. Portretpenningen domineren deze expositie, maar Essers leerlingen werkten ook andere onderwerpen uit. De leermeester mag dan wars van politieke boodschappen zijn geweest, toch zien we in *Oil is my enemy* van Lucie Nijland een schuchtere poging om een penning in de vorm van een ecologisch manifest uit te geven. Ruth Brouwer doorbrak het

taboe op levenslessen met een alleraardigste uitwerking van het thema *Laat het leven sober zijn*.

De geconstateerde familieverwantschap is niet terug te voeren op een enkele eigenschap van de hier bijeengebrachte medailleurs. Bij Ruth Brouwer en Lucie Nijland doet de algemene 'toon' aan Esser denken. Eric Claus en Christien Nijland laten die toon ook wel doorklinken, maar in hun werk is vaak Essers liefde voor ornamentele belettering te herkennen. Geer Steyn, daarentegen, is in zijn typografie veel soberder. Bij hem is de invloed van de leermeester vooral terug te vinden in het idee dat het penningvlak óók geboetseerd moet worden.

Samensteller Hans de Koning voert in zekere zin een polemiek. In zijn ogen kwam de Nederlandse penningkunst vooral tot bloei dank zij Esser. Recentere experimenten in de vormgeving spreken hem minder aan; daarom laat hij de voorbeelden daarvan maar weg op deze expositie. Het lijkt

Lucie Nijland, Oil is my enemy, 1982, brons, 27 mm

Ruth Brouwer, 'Laat het leven sober zijn ...', 1986, brons, 85 mm

Eric Claus, Prof. Ite Boerema, 1972, brons, 50 mm (alle foto's: A. Nieuwendam)

alsof De Koning hedendaagse medailleurs wil toeroepen om zich vooral door Esser te laten inspireren.

Hans de Koning heeft niet de pretentie om een bepaalde groep penningkunstenaars op een representatieve wijze in beeld te brengen. Andere verzamelaars zouden uit dezelfde groep misschien een heel andere keuze hebben gemaakt. Het gaat De Koning eenvoudigweg om een dertigtal penningen die hem persoonlijk sterk aanspreken. Ondertussen nodigt hij ons uit om na te gaan in hoeverre wij zijn opvattingen over kwaliteit delen. Wat dit betreft is te hopen dat deze kleine expositie het begin van een traditie vormt. Het zou prachtig zijn als ook andere musea zo nu en dan vitrines beschikbaar stellen aan verzamelaars. Een tentoonstelling biedt een fraaie gelegenheid om stelling te nemen in het debat over gewenste en ongewenste ontwikkelingen in de penningkunst.

KPK-boxen

Het Koninklijk Penningkabinet is al geruime tijd in de ban van een groot herverpakkingsproject voor de collectie munten en penningen. Daartoe is de gehele collectie (met uitzondering van de Griekse en Romeinse munten) in de computer ingevoerd. In het kader van het Deltaplan voor Cultuurbehoud worden nu alle oude muntkartons en penningbakjes vervangen door speciaal voor dit doel ontwikkelde KPK-boxen (ontwerp: Bruno Ninaber van Eijben). Het nieuwe systeem is handig in het gebruik, zeer duurzaam en onschadelijk voor de materialen waar munten van gemaakt zijn. Dankzij de uitgekiende formaten wordt een aanzienlijke ruimtewinst ten opzichte van de oude systemen behaald. De KPK-box bestaat in tien verschillende formaten en is gemaakt van een zeer degelijke kunststof. Op de label kan informatie over het desbetreffende object worden aangebracht en er is zelfs gedacht aan een inlegvelletje dat schade door schuiven voorkomt.

Binnenkort wordt een grote actie georganiseerd waarbij een eenmalige korting van 10% op de aanschaf van KPK-boxen wordt aangeboden (standaardprijzen vanaf *f* 2 (inclusief btw). Voor informatie en vragen: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (mevrouw Iris Tijmann), Postbus 11028, 2301 EA Leiden; tel. 071-5120748)

Valse kwartjes te Makassar aangetroffen

L.M.J. BOEGHEIM

Valse of vervalste munten kwamen in voormalig Nederlandsch-Indië nogal eens voor. Het totaal aantal valse munten dat jaarlijks werd aangetroffen lag er beduidend hoger dan in Nederland.[1] Van de rijksdaalders tot de halve cent werden munten nagemaakt. Het te behalen rendement bij het vervalsen van de lagere denominaties moet in Indië hoger hebben gelegen dan in Nederland. Een punt van overweging zal ongetwijfeld ook zijn geweest dat aanbieding van hogere denominaties door de inheemse bevolking wel snel tot wantrouwen zou leiden.[2] Voor vele inheemsen moet de verleiding om zelf munten te maken groot zijn geweest.

In de regel was er sprake van gegoten stukken, die meestal spoedig werden gesignaleerd en door de overheid aan de omloop onttrokken. Gegoten stukken waren vrij gemakkelijk als vals herkenbaar door hun afwijkend uiterlijk en vanwege de afwijkende klank. Zeker bij aanbieding bij kantoren van De Javasche Bank of bij de Landskassen was de mogelijkheid van ontdekking erg groot.

Valse geslagen munten kwamen vooral voor in de vorm van rijksdaalders, guldens en halve guldens. Naar met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid waren deze stukken uit China afkomstig en werden deze in Indië langs verschillende wegen binnengesmokkeld. De professioneel vervaardigde stukken waren vaak moeilijk als vals herkenbaar en vormden, in tegenstelling tot de gegoten stukken, een gevaar voor de geldcirculatie.

De bestrijding van het euvel der valsemunterij werd in 1931 krachtig ter hand genomen. Naar Nederlands voorbeeld werd toen in Batavia het *Centraal Bureau ter bestrijding van de valsche munterij* opgericht. Dit had tot gevolg dat ook geslagen vervalsingen sneller werden opgespoord. Waarschijnlijk hierdoor voegden de Chinezen een kleinere denominatie aan hun assortiment toe en werd door hen een begin gemaakt met het namaken van kwartguldens.

Chinese kwartjes

Gedurende het jaar 1936 werden door het Centraal Bureau in totaal 27.026 valse kwartjes geregistreerd. Het merendeel (25.221 stuks) bestond uit gegoten exemplaren.[3] Maar er werden ook 1805 stuks geslagen kwartjes aangetroffen, waarvan 1784 stuks uit zilver en de rest uit koper bleek te bestaan. Verontrustend hierbij was dat in mei 1936 voor het eerst import van geslagen valse kwartjes werd geconstateerd, waarbij opviel dat deze stukken heel moeilijk als vals herkenbaar waren.

De ontdekking werd gedaan tijdens een douanecontrole van de bagage van passagiers van het s.s. *Tjibadak*. Dit schip was, van Hongkong komend, op 20 mei 1936 de haven van Makassar (Celebes) binnengelopen. Bij controle vond de douane 76 stuks vermoedelijk valse kwartjes in een koffer van een Chinese passagier. De man, genaamd Kho I Djie, verklaarde de kwartjes tijdens de reis van China, aan boord bij hem onbekende Chinezen te hebben

Voor- en keerzijde vals kwartje 1917

Houten gietvorm voor de vervaardiging van valse kwartjes (foto's: Het Nederlands Muntmuseum)

ingewisseld tegen 44 Chinese dollars. De kwartjes werden in beslag genomen en nadat proces-verbaal was opgemaakt, aan het Centraal Bureau te Batavia opgezonden.

Kenmerken van valsheid

Gedetailleerd onderzoek wees uit dat de kwartjes de jaartallen 1917, 1920 en 1921 droegen, jaren waarin deze muntsoort ook in Utrecht was geslagen. De diameter, die 19 mm moest bedragen, was een weinig te klein, terwijl het zilvergehalte ± 700/1000 bedroeg in plaats van 720/1000 als bij echte stukken. Het gewicht varieerde tussen 2,630 gram en 3,400 gram; gemiddeld werd 3,098 gram gevonden, terwijl het gewicht van de echte munt 3,180 gram bedroeg met een speling van 10/1000. De klankproef – één van de eerste proeven in Indië om bij twijfel de echtheid van een munt vast te stellen – bleek zeer goed. De randkarteling was vermoedelijk ingeslagen, maar de kartelstreepjes waren niet steeds even breed, even diep en even lang. De rand zelf was te sterk afgerond.

Het reliëf van de wapenzijde was veelal een beetje wazig, doch overigens zeer fraai. Door een loupe waren verschillende detailafwijkingen te zien, voornamelijk in het wapenschild. De leeuw en de arceringslijntjes van dit wapenschild waren te grof.

Wat de schriftzijde betreft kon worden vastgesteld dat eenzelfde stempel was gebruikt voor de munten met verschillende jaartallen. Deze jaartallen zouden dus door middel van ponsoenen kunnen zijn aangebracht. Over het algemeen was ook deze zijde zeer fraai, echter wel iets te vaag. Voor het Javaanse letterteken 'sa' stond een *klein eilandje*: ꦱ, dat meermalen voor het blote oog zichtbaar was. Verdere detailafwijkingen waren slechts door een loupe te zien. Tenslotte bleek bij de munten met het jaartal 1917 de schriftzijde ten opzichte van de wapenzijde goed te staan, maar bij die met de jaartallen 1920 en 1921 stond de schriftzijde

180° gedraaid. Verondersteld werd voorts dat de munten waarschijnlijk in China waren gemaakt, zodat hier sprake was van een geval van invoer van valse munt.[4]

Wat er verder gebeurde

Na vaststelling van de details kreeg elk falsificaat steeds een codeletter, waarmede het type vervalsing werd aangegeven. De bovenomschreven valse kwartjes werden met de letter E aangeduid. Hierbij werd opgemerkt, dat het vaak moeilijk was uit te maken tot welk type een valse munt behoorde, omdat het reliëf te gering was en de stukken overigens weinig karakteristieke afwijkingen vertoonden. Dit was overigens ook al het geval bij de in Indië vervaardigde geperste kwartjes. In beide gevallen mocht dan ook worden gesproken van valse munten die met grote kennis van zaken waren vervaardigd en daarom des te gevaarlijker waren.

Overigens bleek in de loop van het jaar dat behalve in Celebes en Onderhorigheden de geslagen valse kwartjes van het type E ook waren aangetroffen in de Zuider- en Oosterafdeling van Borneo, Timor en Onderhorigheden en ter Oostkust van Sumatra. Hier hadden de Chinezen dus blijkbaar meer geluk gehad of was de douane minder oplettend geweest.

Van de kenmerken en de verdere gegevens werd door het parket van de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië te Batavia per geheim rondschrijven aan de gouverneurs en residenten in Nederlandsch-Indië en de assistent-residenten in de Vorstenlanden kennis gegeven.[5] Ook 's Rijks Muntmeester in Utrecht ontving een afschrift.[6]
Kho I Djie ging vrijuit. Hij had niet geweten dat de munten vals waren en had ze evenmin uitgegeven, gepoogd uit te geven of getracht ze op een andere manier in omloop te brengen.

Conclusie

Het schijnt in de jaren twintig en dertig herhaaldelijk te zijn voorgekomen dat Chinezen die uit Hongkong vertrokken, van landgenoten vreemde munten kregen aangeboden, waardoor ze in staat waren zich van hun laatste Chinese muntstukken te ontdoen. Er werd natuurlijk niet bij verteld dat de aangeboden munten vals waren. Zulks bleef niet beperkt tot Nederlandse en Indische munten, maar schijnt ook te zijn voor gekomen met Straitsdollars en Brits zowel als Amerikaans geld.

Ondanks grondig onderzoek zijn de Nederlandse autoriteiten er nooit in geslaagd volledige opheldering in deze zaken te verkrijgen. Er werd van officiële Chinese zijde altijd ontkennend op vragen gereageerd en er zat dus voor de Nederlanders niet veel anders op dan zoveel mogelijk uit Hongkong of Chinese havens afkomstige schepen grondig te doorzoeken, daarbij rekening houdend met het feit dat Chinezen meesters waren in het verbergen van verboden waar. Toch hebben de Chinezen in de loop der jaren kans gezien niet onbelangrijke aantallen valse munten in Indië in omloop te brengen, hetgeen de autoriteiten aldaar veel hoofdbrekens heeft gekost.

NOTEN

1 A.A.J. SCHEFFERS De bestrijding van valse munten in Nederland 1921-1991, in: C.D. SCHAAP en A. VAN VLIET *Vals geld bestrijding* (Lochem 1991) 102.

2 Ibidem 103.

3 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, dossier 3963 – *Jaarverslag 1936 Centraal Bureau ter bestrijding van de valsche munterij te Batavia* 17.

4 ARA, archief ministerie van Koloniën 2.10.36.051 inv. 479, geheim verbaal d.d. 20.8.1936.

5 Archief 's Rijks Munt 1909-1994 doss. 3963, geheim rondschrijven no 30/1815 VM d.d. 30.7.1936 van het parket van de procureur-generaal te Batavia.

6 Archief 's Rijks Munt, brief no 1406 VM d.d. 4.8.1936 van het parket van de procureur-generaal te Batavia.

Beelden en penningen van Roberto Ruggiu

LIJSBETH TEDING VAN BERKHOUT

Een van de beelden die Roberto Ruggiu, maker van de VPK-inschrijfpenning 1998 *Casanova*, op foto laat zien is een groot blok steen. Op het oppervlak zijn in reliëf pijltjes aangebracht, die naar alle kanten wijzen. Een beeld wat nog geen beeld is, de basisvorm is (nog) onaangetast. Elk moment kan op een van de aangegeven punten met het bewerken van de steen worden begonnen.

Van dit uitgestelde begin is niets te bespeuren in zijn andere werk en activiteiten. Na zijn opleiding aan de academie te 's-Hertogenbosch en de Jan van Eyck-academie te Maastricht, heeft Roberto verschillende opdrachten voor beelden op locatie gerealiseerd. Zijn werk is ook te zien op tentoonstellingen. Tijdens het realiseren van de penningopdracht voor de Vereniging, heeft hij samen met Jan van den Dobbelsteen en twee Chinese kunstenaars deelgenomen aan een keramiekproject, 'Rood, Wit/Blauw'. Na een intensieve werkperiode in Nederland en China ontmoeten we elkaar in zijn atelier in Tilburg.

Zonder titel, 1989, gezandstraald marmer, 90 x 40 x 40 cm (coll. Jan van Eyckacademie)

Typerend voor zijn werk is het gebruik van klassieke maatverhoudingen, van bestaande lettertypes en van vormen gebaseerd op cirkel, kegel, bol, spiraal, ellips en vierkant. Binnen deze afbakening vindt hij voldoende ruimte om gestalte te geven aan zijn verbeelding. Het feit dat hij uitgaat van geometrische vormen en klassieke maatverhoudingen wil niet zeggen dat zijn beelden en penningen glad en strak (abstract geometrisch) zijn.

Het harde steen van de beelden wordt soms ruw ingeslepen, zoals bij het fonteinbeeld voor de *Cascade* van Karin Daan. Dit beeld bestaat uit een konische steen met spiraalsgewijze inkervingen waar het water langsloopt, om vervolgens 250 meter verderop in een spiraalvormig bassin weg te zakken in een bijvormige opening. Ook in het fonteinbeeld zijn bijen gehakt, een verwijzing naar het wapen van de gemeente Hoogeveen, waar dit beeld te zien is.

Langs een as door het huidige gemeentehuis in Sint Oedenrode liggen drie stenen diamantvormen en een grote zwarte bol opgesteld. De titel van dit werk is *Juwelen voor de heilige en de hertog*, een verwijzing naar de geschiedenis van deze plaats. Hier heeft Roberto niet alleen gebruik gemaakt van het contrast in vorm (de bol/de diamantvormen) maar ook in kleur. De diamanten zijn uitgevoerd in diverse gekleurde steensoorten en de parel in

glimmend zwart. Wie dichterbij gaat staan, ziet dat het oppervlak van de juwelen ingelegd is met een blauwe steensoort, in de vormen van de diverse plattegronden uit de ontwikkeling van kasteel, via klooster naar gemeentehuis.

Andere beelden op locatie zijn: *Zonder titel* (Gouda), *850 m lange lijn* (Deurne) en *Storm en stilte* (Roermond, voor het gerechtsgebouw).

Het verschil tussen het maken van monumentaal werk en het werken aan een penning is niet alleen de restrictie van maat en gewicht. Het werkproces is meer naar binnen gericht. Elke penning vergt een zorgvuldig afwegen van de onderlinge maatverhoudingen, de plaatsing van de tekst op rand of vlak, de kwaliteit van de uitvoering, de kleur en de afwerking.

Hij laat het perenhouten model van de penning *Fryske Seas* zien. Het is het definitieve model voor een ovale in brons gegoten penning met op beide vlakken de voor- en achterkant van een Friese slee in hoogreliëf, met de naam

Storm en stilte, 1993, jaspis, 80 mm doorsnee, 10 mm dik (momenteel in het KPK, Leiden)

Fontein- en eindbeeld voor de Cascade van Karin Daan, 1995, respectievelijk 2 meter hoog en 2 meter doorsnee. Hoofdstraat Hoogeveen; beide beelden zijn van azul boquira, een Braziliaanse kwartsietsoort

Juwelen voor de heilige en de hertog, 1997, vier beelden in tuin en burgerhal gemeentehuis Sint Oedenrode, respectievelijk 55 x 50, 100 x 65, 90, en 86 x 60 cm.

in opwaartse letter. Dit model is laag voor laag opgebouwd en zorgvuldig bewerkt, voordat hier een siliconen mal van gemaakt kon worden. De oplage bestaat uit drie series van vijf stuks. De exemplaren worden eens per jaar uitgereikt. Om ze toch te laten verschillen, heeft hij elke penning een andere kleur gegeven, door een dun laagje olieverf aan te brengen en dit vervolgens gedeeltelijk weg te borstelen. In tegenstelling tot de *Casanova* en zijn ronde uit jaspis gesneden penning *Storm en stilte*, is *Fryske Seas* groter dan handformaat en zwaarder. 'Eigenlijk niet helemaal een penning meer', vindt Roberto.

Het oog voor detail wat kenmerkend is voor de penningen van Roberto, zal een liefhebber van zijn werk terugvinden in zijn beelden op locatie. Voor elke situatie en opdracht zoekt hij een betekenisgevende oplossing om datgene uit te drukken wat deel uitmaakt van zijn verbeelding, of dit nu tekeningen, beelden of penningen zijn. ■

Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met Zeeuwse klop (II)

L.M.J. BOEGHEIM

De heer C.J.F. Klaassen te Rotterdam maakte mij attent op het feit dat de door mij beschreven taler in het juli-augustusnummer (1998) van *De Beeldenaar* niet aan Brunswijk-Wolfenbüttel dient te worden toegeschreven, maar – zoals uit het omschrift blijkt – aan Brunswijk-Lüneburg. Klaassen vroeg zich af waar Wolfenbüttel vandaan kwam en gaf de hieronder volgende explicatie.

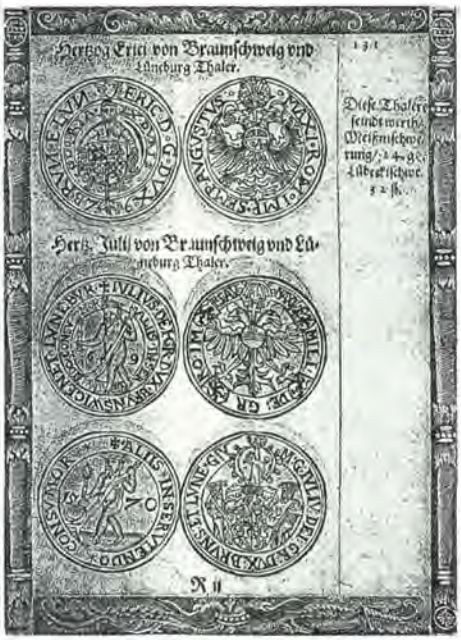
Otto het Kind (1204-1252), kleinzoon van Hendrik de Leeuw (1129-1195) die Brunswijk in de twaalfde eeuw stadsrechten gaf, werd beleend met Brunswijk, dat door keizer Frederik II in 1235 verenigd was met Lüneburg als hertogdom.

De zonen Otto, Albrecht en Johan, verdeelden in 1267 de Brunswijkse goederen en stichtten hierdoor twee liniën, de oudere Brunswijkse en de jongere Lüneburgse linie.

De Brunswijkse linie werd in drie delen gesplitst in 1279. De eerste tak stierf in 1596 uit. De derde tak verenigde zich met Wolfenbüttel in 1634. Deze tak kwam van hertog Hendrik van Brunswijk-Dannenberg (1533-1598) broer van Willem de Jongere (1535-1592), hertog van Brunswijk-Lüneburg, waarvan een nazaat van Hendrik genaamd August (1579-1666) Wolfenbüttel erfde in 1634.

In 1569 verviel Lüneburg aan Willem van Hannover. Pas in 1636 regeerde Wolfenbüttel over Brunswijk en ontstond de tak van Brunswijk-Wolfenbüttel.

George I (1660-1727) koning van Engeland, keurvorst van Hannover gehuwd met Sofia Dorethea van Brunswijk-Lüneburg, was ook afkomstig van de tak Lüneburg en niet van Wolfenbüttel.

Pagina uit het Müntz Buch van Jurgen Wolders (1631)

Tot zover de heer Klaassen, die ik gaarne dank zeg voor zijn uitvoerige en interessante informatie.

Opgemerkt dient nog te worden dat het bij de bewuste taler gaat om een volwaardige taler, die voor 32 stuiver was getarifeerd en na te zijn geklopt was opgewaardeerd tot 36 stuiver.

Muntmelange

GERARD PRONK

Curaçao, een onbekend token van de Curaçao Trading Company?

Het geld van West-Indië is een buitengewoon interessant verzamelgebied, niet alleen door haar staatkundige opsplitsing, maar vooral door de grote mengeling van overheidsgeld – oorspronkelijke munten, dan wel ingestempelde en/of in stukken gekapte munten – en particulier geld (zogenaamde 'tokens'). West-Indië kent zodoende een enorme verscheidenheid aan geld, veroorzaakt door de frequent wisselende koloniale en economische verhoudingen. Ondanks veel onderzoek is er nog steeds sprake van een aanzienlijke mate van onduidelijkheid en onzekerheid op numismatisch terrein wat betreft het geld van dit gebied. Dit geldt zeker ook voor de gebieden die deel uitmaken of uitmaakten van – voormalig – Nederlands West-Indië.

Er is meer dan alleen twijfel over de ingestempelde gouden Johannissen van Berbice en Curaçao (zie Scholten nrs 1443 en 1367). Ook ten aanzien van andere gebieden die onder Nederlands gezag vielen, valt er nog veel te onderzoeken en te ontdekken. In de jaren zeventig is belangrijk onderzoek verricht naar het geld van de Nederlandse Antillen door dr Jaap van Praag (*Trustee of the Netherlands Antilles*, Curaçao 1978). In dit werk is uitvoerig ingegaan op de economische ontwikkelingen van de eilandengroep en het daarmee samenhangend stelsel van munten en bankpapier. Op bladzijde 143 van dit onderzoek meldt de auteur dat als gevolg van het tekort aan klein wisselgeld, men er toe overging particulier geld uit te geven, zowel papiergeld als (onedel) metaalgeld. Het betreft hier de uitgifte van stuivers waarvan sommige exemplaren later zijn voorzien van een ingestempelde 'C' (zie Scholten nrs 1408 t/m 1410). Van Praag zegt over deze uitgave: 'The volume of vouchers and stivers in circulation is unknown; nor is it known when their circulation began and when it came to an end.' De auteur suggereert verder dat dit particuliere geld ook geaccepteerd werd door anderen dan de werknemers van de uitgevende particuliere instantie, niet alleen op Curaçao maar ook in Venezuela. Scholten maakt onder nummer 1412 ook melding van een 'zinken plaatje met C.T.C. (Curaçao Trading Company)'. Helaas toont Scholten geen afbeelding van dit stuk, ook wordt de waarde waarvoor dit stuk bij de C.T.C. werd uitgegeven en circuleerde niet vermeld. Een dergelijk token bevond zich in de veilingcatalogus van de collectie Ray Byrne (1975) onder nummer 231 en werd als volgt omschreven: 'Token (no date) ca. 1880, 19 mm. Lead Zinc., 1,85 grams. Plain edge. Scholten 1412. 'C.T.C.'/blank.' Helaas wordt dit stuk niet afgebeeld in de veilingcatalogus.

Enige jaren geleden (in september 1994) werd een dergelijk beschreven token te koop aangeboden in Canada door Carol Plante. In deze veilingcatalogus wordt onder nummer 10 een kleurenfoto getoond die in dit artikel in zwart/wit is gereproduceerd. Van Praag kent en vermeldt dit stuk niet. Aange-

Afbeelding token uit veilingcatalogus Plante, nr 10

De 'token uit 1996' (foto collectie Pronk)

nomen kan worden dat het gebruik en de verspreiding van deze particuliere tokens beperkt bleef tot de – overigens binnen de verhoudingen van Curaçao – grote onderneming. Er zijn zodoende slechts weinig exemplaren van deze tokens bekend geworden.

In 1996 werd een geheel ander token met een 'C.T.C' -instempeling te koop aangeboden. Het betreft een rond koperen plaatje van 4,20 gram dat éénzijdig is ingestempeld: Aan de bovenzijde vinden we het getal 20, tussen dit getal en de letters C T C aan de onderzijde, bevindt zich nog een onduidelijke instempeling opgebouwd uit drie delen [de instempelingen bestaan uit een vijfpuntig sterretje, het cijfer 7 (?) en wederom een vijfpuntig sterretje; – red.]. Een toeschrijving aan de Curaçao Trading Company is tot op heden niet met zekerheid vast te stellen, maar met deze beschrijving is meer gezegd dan met de vermelding van het zinken plaatje Scholten nr 1412.

Een algemene opmerking wat betreft de C.T.C.-tokens: Rulau waarschuwt de verzamelaar van Zuid-Amerikaanse tokens in zijn standaardwerk: 'A quith common Cupro Nickel 20,5 mm token bearing a complex TCCo monogram on obverse is occasionally passed off as a C.T.C. token. These are machine tokens of the Caille Co., Detroit.'

Mogelijk dat één van de lezers van *De Beeldenaar* iets kan bijdragen aan de ontrafeling van het hierboven beschreven token met C.T.C.

Een Italiaan uit Nederlandse bodem

PAUL BELIËN

In 1966 is in Vianen een bijzondere bodemvondst gedaan. Het betreft een penning van de hand van Giovanni Cavino (1500-1570). Deze goudsmid uit Padua maakte onder meer penningen die exacte kopieën waren van Romeinse munten of hierop waren geïnspireerd. Het is naar mijn weten de eerste keer dat de Nederlandse bodem een dergelijk stuk heeft prijsgegeven.

Op de voorzijde van het gevonden exemplaar staat de kop van Julius Caesar met daaromheen de tekst C. CAESAR DICT. PERPETVO. Op de keerzijde is een portret te zien van de Romeinse keizer Augustus met het opschrift DIVVS AVGVSTVS PATER (Klawans 1977, p. 22, nr 1). Er zijn geen originele Romeinse munten van dit type gemaakt. De penning is geslagen in brons en is uitzonderlijk mooi bewaard gebleven. Het stuk is niet gesigneerd, maar het is zeker dat Cavino de maker was. De stempels voor deze penning zijn samen met 52 andere door hem gesneden stempels bewaard gebleven in de collectie van het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale te Parijs.

De penning lijkt op een Romeinse sestertius, maar is dit niet. Het bestaan

Bodemvondst uit Vianen, penning van Cavino, brons.

van een dergelijk stuk kan verklaard worden door de opkomst van het verzamelen van munten tijdens de renaissance. De klassieke Romeinse geschriften werden in dit tijdvak herontdekt. Onder invloed hiervan begon men met het verzamelen van Romeinse munten. Hier stonden immers de keizers op afgebeeld die werden beschreven in de antieke teksten. Dit leidde tot een grote vraag naar antieke munten en een tekort aan originele Romeinse beeltenissen. Enkele penningmakers uit de zestiende eeuw zijn in dit 'gat in de markt' gesprongen en hebben penningen geproduceerd met portretten van Romeinse keizers. De aanwezigheid van replica's of fantasiepenningen in zestiende-eeuwse verzamelingen was heel gewoon. Er werd gestreefd naar compleetheid. Had men van een bepaalde keizer geen munt dan nam men genoegen met een kopie. Op deze manier had men in ieder geval een complete reeks portretten. Dit zal een van de redenen zijn geweest voor het maken van dit soort penningen. Tegenstanders van deze theorie wijzen echter op het feit dat de makers van dergelijke stukken er misschien op uit waren potentiële kopers te bedriegen. Sommige penningen lijken namelijk wel erg veel op originele Romeinse munten. Voor een uitgebreide discussie aangaande deze materie verwijs ik naar mijn artikel dat in 1995 in *De Beeldenaar* is verschenen.

Op de plek waar de penning uit Vianen is gevonden zijn ook nog een aantal 16e-, 17- en 18-eeuwse munten en rekenpenningen aangetroffen. Misschien heeft ons vondstexemplaar toebehoord aan een 16e- of 17e-eeuwse verzamelaar van Romeinse munten. Aangezien het hier echter gaat om een vondst zonder duidelijke context is niet zeker of de 16e- en 17e-eeuwse munten ook werkelijk iets met de penning te maken hebben. We kunnen derhalve beter de conclusie trekken dat we waarschijnlijk nooit meer zullen achterhalen waarom deze penning juist daar is gevonden. Maar fantaseren blijft leuk. (Foto en vondstgegevens: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

LITERATUUR

P.A.M. BELIEN De 'vervalser' Cavino *De Beeldenaar* 3 (1995) 389-398

Z.H. KLAWANS *Imitations and inventions of Roman coins, renaissance medals of Julius Caesar and the Roman Empire* (Santa Monica 1977)

Penningnieuws

HERMIAN SNEYDERS DE VOGEL
Huwelijkspenning
Gegoten brons (83 mm)
Vz.: Vanuit de opdracht 'een afbeelding van het ouderlijk huis' te realiseren is uiteindelijk gekozen voor het meest karakteristieke gedeelte ervan, namelijk de voordeur uit de late jaren twintig, met toegangspad, muurtjes en heggen. De deur staat uitnodigend open. De bomen zijn ontleend aan het familiewapen. Het vijgenblad duidt op de aanwezigheid van een vijgenboom in de voortuin.
Kz.: De namen van het echtpaar en de vier kinderen, 1957-1997.
Niet zichtbaar op de foto is de tekst die op de zijkant van de rand moet staan, een citaat van Vergilius: 'Monumentum et pignus amoris' (Als aandenken en blijk van liefde). Hermian was voorheen edelsmid en is thans industrieel ontwerpster.

FRANK LETTERIE
Kunstprijs Alphen aan den Rijn
Bronzen gietpenning (90 mm)
Vz.: Portret van J.C. Bloem. Deze dichter werd geboren op 10 mei 1887 te Oudshoorn, dat nu gelegen is in de gemeente Alphen aan den Rijn. Tekst: J.C. Bloem 1887-1966.
Kz.: Pegasus en de tekst: Kunstprijs Alphen aan den Rijn.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

Vera Bonta prijs
Brons (80 mm)
De prijs wordt uitgereikt voor onderzoek op het gebied van longkanker door de Emil Starkenstein stichting.
Vera Bonta (1924-1996) was een Hongaarse wis- en natuurkundige. Zij ontvluchtte haar geboorteland in 1956 en vond politiek asiel in Nederland, waar zij actief was op het gebied van onderzoek en onderwijs in de chemie. Zij overleed in 1996 aan de gevolgen van longcarcinoom.
Vz.: Portret van Vera Bonta.
Kz.: De tekst 'Dubitando ad veritatem pervenimus' (Door te twijfelen komen wij tot de waarheid) en de naam 'Vera Bonta 1924-1996'.

Kees Bol, 80 jaar
Gietpenning (80 mm)
Gemaakt ter ere van de tachtigste verjaardag van de schilder Kees Bol, 'mijn eerste leraar tekenlessen'.
Vz.: Portret van Kees Bol met de tekst 'Kees Bol 80 jaar'.
Kz.: De schilder aan het werk in zijn geliefd rivierenland. Tekst: 'Vriend, schilder, leraar'.

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

DE NEDERLANDSE MUNT NV *Jaarverslag 1997*. De Nederlandse Munt, Utrecht 1998. 40 blz., *f* 12,50.

Wederom een fraai verzorgd en geïllustreerd verslag, waarin natuurlijk aandacht voor de komende euro's en veel feitelijke gegevens over onder andere de omzet (29,3 miljoen gulden, waarvan 19 miljoen uit de 'verzamelaarsproducten'), het totaal in 1997 in omloop gebrachte aantal Nederlandse munten (136.363.293 stuks) en het aantal bezoekers van Het Nederlands Muntmuseum (circa 17.500). Ook in deze uitgave is een jaarverslagpenning opgenomen. Het verslag is te bestellen bij De Nederlandse Munt in Utrecht door overmaking van de kostprijs op postgirorekening nr 7800.

MORTEN ESKE MORTENSEN *Nordisk Settelpris-Årbok*. Grelber's Forlagsekspedition, Kopenhagen 1997. ISBN 82-91705-03-8, geb., 288 blz., DM 98.

Een overzicht van meer dan 7000 prijzen uit de jaren 1990-1996, betaald op meer dan 150 openbare veilingen in Scandinavië voor bankbiljetten uit Denemarken, Noorwegen, Zweden, Finland, IJsland, Groenland en de Deense Westindische bezittingen uit de jaren 1657-1996. Een schat aan compacte informatie voor professional en amateur.

MORTEN ESKE MORTENSEN *Dansk-Norsk Myntpris-Årbok 1997/98*. Grelbers Forlagsekspedition, Kopenhagen 1998. ISBN 82-91705-05-4, geb., 380 blz., DM 110.

Een overzicht van 12.000 prijzen uit de jaren 1996 en 1997 betaald in openbare veilingen voor munten uit Denemarken, Sleeswijk-Holstein, koloniën en Noorwegen 1448-1997. Het boek geeft een overzicht van de prijzen uit 46 veilingen gehouden door veertien verschillende Skandinavische veilinghuizen in de jaren 1996 en 1997. In een tabel wordt per veilingdatum een omrekening gegeven van de Skandinavische valuta naar Amerikaanse, Duitse en Zwitserse tegenwaarden. Deze uitgave biedt de professionele numismaat en de liefhebber alle informatie over de geldswaarde (op één bepaald moment) van een groot aantal munten uit eerder genoemde landen.

MORTEN ESKE MORTENSEN *Svensk-Finska Mynpris-Årsboken 1997/98*. Grelbers Forlagsekspedition, Kopenhagen 1998. ISBN 82-91705-06-2, geb., 308 blz., DM 98.

Een overzicht van 9000 prijzen uit de jaren 1996 en 1997 betaald in openbare veilingen voor munten uit Zweden (1521-1997), Zweedse bezittingen in Duitsland en Baltische landen (1561-1903) en Finland (1864-1997). Verder geldt hetzelfde als uit de vermelding hiervoor.

CHRISTOFER EIMER *The Pingo Family & Medal Making in 18th-Century Britain*. British Art Medal Trust, Londen 1998. ISBN 0-9514271-64, 96 blz., ing., 21 x 29,5 cm, £ 19,95.

Eimer geeft in deze uiterst verzorgde studie (vormgeving en redactie) aan dat de penningmakers-familie Pingo – een opge-

nomen stamboom van circa 1630 tot 1830 geeft inzicht – een belangrijkere rol heeft vervuld dan tot nu toe werd aangenomen, wat leidt tot een nieuwe visie op de penningmakers en de plaats van het penningmaken in de achttiende eeuw in Engeland. De eerste vermelding van een lid van de Pingo-familie, John Pingo sr, dateert uit 1677, de datum (van de uitvoering) van zijn testament. Thomas Pingo jr (1714-1776) vestigt in de jaren veertig van de achttiende eeuw, naar men aanneemt als eerste penningmaker in Engeland, zijn eigen werkplaats voor het slaan van penningen en aanverwante werkzaamheden. In 1815 trokken de laatste Pingo's zich terug uit dit vakgebied. '... the success of their enterprise was such that they not only attracted an influential clientele, but for almost fifty years held a near-monopoly of medal work in Britain.' Na vier korte hoofdstukken, 'A background to Medal Making in Britain: The First Two Hunderd Years', 'The Pingos and their Path to Medal Making', 'Private Work and Public Office', 'Conclusion', tien appendices met allerlei gegevens, en 399 noten volgt het 'Corpus of Pingo work', dat meer dan de helft van de hele uitgave beslaat. Hier wordt in 236 nummers, voor bijna driekwart voorzien van illustraties, het werk van de Pingo's beschreven, onderverdeeld in: 'Medals', 'Coins', 'Clock', 'Seals', 'Copper-plate engraving', 'Gems', 'Waxes and plasters', 'Drawings and sketches', 'Associated Material'. Een korte bibliografie en een uitgebreid register besluiten deze fraaie uitgave.

LUC VANDAMME

MARC VANSPAUWEN *Waarom zijn belastingen duur? Vragen van en voor kinderen over geld.* Uitgeverij Clavis, Hasselt 1998. ISBN 90-6822-515-4, geb., 44 blz., BEF 595/*f* 32,50.

Dit fris en fleurig (tekeningen en kleurenfoto's) vormgegeven kleine album is bedoeld voor kinderen van circa acht jaar. Verhelderend en informatief, onder andere over munten en biljetten, sparen en ruilen, vreemd geld. Een goede keus om onder de kinderen (van de kinderen) het numismatisch zaad te zaaien.

GIACOMO LANDI *De medailles van de verzekering België-Nederland-Luxemburg.* Generali Belgium, Brussel 1997. 184 blz., ing. 21 x 29,5 cm, BEF 500.

Giacomo Landi (1941 Lerici), sinds 1969 verbonden aan de Assicurazioni Generali, was een tiental jaren werkzaam in België, laatstelijk als hoofd van de Belgische vestiging. Eerder publiceerde hij *Numismatiek van de verzekering – België* (1992) en boeken over hetzelfde onderwerp in de landen Portugal, Zweden, Italië, Zwitserland en Spanje. Deze nieuwe uitgave mag gezien worden. Het werd een prachtige catalogus in kleur, wat de medailles bijzonder goed doet uitkomen. Voor de eerste keer is de catalogus ook tweetalig uitgevoerd. Spijtig genoeg bevat de Nederlandstalige tekst nogal wat taalfouten. De verzekeringsmedailles zijn een bijzonder interessant onderwerp. Zij werden geslagen vanaf de tweede helft van de 19e eeuw tot aan de eerste wereldoorlog en vertellen de nevengeschiedenis van de verzekering door tragische momenten te herdenken die beleefd werden bij branden. Ook heldendaden evenals de maatschappelijke en vergoedingsfunctie van de verzekering komen aan bod. In zijn collectie (die thans 1700 stukken telt uit 50 verschillende landen) bevinden zich typisch Belgische medailles die toegekend werden aan redders bij brand en die tot de interessantste op wereldvlak behoren. Telkens men een van deze medailles ontdekt, herleeft een bladzijde van deze geschiedenis, met haar protagonisten, de plaats en de juiste datum van deze gebeurtenis. De catalogus heeft een klassement per land, per verzekeringsmaatschappij, alfabetisch, en bespreekt dan de

Gecorrigeerde tabel voor pagina 177 (nummer 4). Met dank aan de heer G. Batz (Willowdale, Ontario, Canada)

Goud (gehalte)

karaat (Troois)	puur goud is 24 karaat (0,999 Au), 1 karaat is 0,0416 Au, 1 karaat is onderverdeeld in 12 greinen
grein	1/12 karaat (0,00347 Au)

Goud (gewicht)

mark	246,084 g, 1 mark is onderverdeeld in 8 ons
ons	1/8 mark (30,76 g); 1 ons is onderverdeeld in 20 engels
engels	1/20 ons of 1/160 mark (1,538 g); 1 engels is onderverdeeld in 32 azen
aas	1/32 engels of 1/640 ons of 1/5120 mark (0,048 g)

Goud (gewicht in 'fijn')

mark	246,084 g, 1 mark is onderverdeeld in 24 karaten
karaat	1/24 mark (10,2535 g), 1 karaat is onderverdeeld in 12 greinen
grein	1/12 karaat of 1/288 mark (0,854 g)

Zilver (gehalte)

penning	puur zilver is 12 penningen (0,999 Ag), 1 penning (0,08325 Ag) is onderverdeeld in 24 greinen
grein	1/24 penning (0,00347 Ag)

Zilver (gewicht)

mark (Troois)	(246,084 g), 1 mark is onderverdeeld in 8 ons
ons	1/8 mark (30,76 g), 1 ons is onderdeeld in 20 engels
engels	1/20 ons (1,538 g), 1 engels is onderverdeeld in 32 azen
aas	1/32 engels (0,048g)

Zilver (gewicht in 'fijn')

mark	(246,084 g), 1 mark is onderverdeeld in 16 penningen
penning	1/16 mark (15,380 g)
grein	1/32 penning (0,481 g)

medailles door die maatschappij uitgegeven maar ook een stukje geschiedenis van de maatschappij zelf. De auteur doet een oproep om gegevens van verzekeringsmedailles die niet vermeld staan in deze catalogus aan hem door te spelen. Mijn aanvullingen zijn de volgende. Bij medaille nr 5: producent: Mauquoy-Tramaux & Co. Bij nrs 18 en 19: bestaat op 100 mm in brons gegoten en met de vermelding 1952 boven het oor rechts in hol reliëf; van de medaille op 70 mm werden 25 exemplaren geslagen in brons en enkele in zilver (hiervan bestaat een variant, namelijk zonder de datum op de voorzijde). Bij nr 35: de graveur is Ad. Jouvenel, er bestaan exemplaren met de handtekening onder het wapenschild; geslagen in 1818, ook in koper. Bij nr 100: graveur: Alphonse Mauquoy; firma: Fonson – Brussel. (Het boek is te bestellen, met BEF 100 extra voor verzendkosten, bij Generali Belgium, t.a.v. de heer Mortier, Louizatoren, Louizalaan 149, 1050 Brussel.)

Munthandel

" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1998 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Postbus 728
6200 AS Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speuiderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK op Internet

Bezoekt u vooral de site van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk. Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jaarpenning 1998

De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix* ontworpen door Tony van de Vorst zal november/december aan de leden die hun contributie hebben betaald, worden toegezonden. De penning, doorsnede 77 mm, wordt gegoten en gepatineerd bij de Firma Stijlaart in Zoelen.

Inschrijfpenning 1998

Van de door Roberto Ruggiu ontworpen zilveren inschrijfpenning 1998 *Casanova* werden 107 exemplaren besteld.

Penningtentoonstelling

Tot en met 13 december 1998 kunt u nog de penningtentoonstelling 'Kunst in de hand' ter gelegenheid van het congres van de FIDEM in Den Haag in Museum Beelden aan Zee te Scheveningen bezoeken. Op de tentoonstelling liggen 1200 penningen uit 39 landen.

DRIESLAG

Onder deze titel brengt het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum een expositie van voorwerpen uit de daar als bruikleen berustende bedrijfscollectie van Van Kempen & Begeer (penningen en halffabrikaten), zilveren penningen voor deze gelegenheid speciaal ontworpen en/of gegoten door een aantal Nederlandse medailleurs (thema: 25-jarige jubilea) en experimentele penningen ontworpen en uitgevoerd door studenten van de Vakschool voor Edelsmeden en Fijne Techniek te Schoonhoven. Van 17 oktober tot en met 31 december 1998; Kazerneplein 4, Schoonhoven (0182-385612); geopend dinsdag tot en met zondag 12.00-17.00 uur.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr. Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Tentoonstellingen

BEN IK IN BEELD?
Dit is de titel van een tentoonstelling van ruim 120 portretpenningen uit de renaissance. Het toont de 'gezichten' van beroemdheden uit de vijftiende en zestiende eeuw (kunstenaars, Medici's, pausen, vorsten). De penningen zijn afkomstig uit eigen bezit en uit de collectie Hofstede de Groot (een langdurige bruikleen van het Haags Gemeentemuseum). Van 26 september 1998 tot en met 23 mei 1999 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1998.

VERVOLG VAN LOON
De expositie Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon laat zien hoe in de jaren 1822-1869 de belangrijke penningcatalogus (over de periode 1716-1806) als vervolg op het werk van mr. Gerard van Loon tot stand is gekomen. Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), van 15 oktober 1998 t/m 15 maart 1999.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); van 14 december 1998 tot en met 29 oktober 1999. De publicatie die hetzelfde tijdvak behandelt zal naar verwachting in het derde kwartaal van 1999 verschijnen.

FIDEM-PENNING-TENTOONSTELLING
Onder de titel 'Kunst in de hand' zijn 1200 kunstenaarspenningen uit 39 landen te zien, die een overzicht geven van de penningkunst in de afgelopen vijftig jaar. Van 17 oktober tot en met 13 december 1998 in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857), geopend dinsdag tot en met zondag, 11.00-17.00 uur.

DE KEUZE VAN EEN VERZAMELAAR
De favoriete penningen van Hans de Koning in een kleine expositie in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Van 19 oktober tot en met 4 januari 1999. Zie ook pagina 2,68 e.v.

GRATIS MUNTHOUDERS

BIJ AANKOOP VAN

HARTBERGER

VOORGEDRUKTE MUNTALBUMS

Hartberger levert tot eind 1998 alle voorgedrukte muntalbums met GRATIS 50 zelfklevende munthouders. Een goed begin is het halve werk.

Nu ook op Internet: http://www.hartberger.nl of http://www.lindner.nl

Beatrix album luxe	fl. 67,50*
Beatrix album standaard	fl. 52,50*
Juliana album luxe	fl. 55,00*
Juliana album standaard	fl. 39,95*
Wilhelmina album deel 1	fl. 55,00*
Wilhelmina album deel 2	fl. 55,00*
Willem 1 album	fl. 55,00*
Willem 2 album	fl. 40,00*
Willem 3 album	fl. 55,00*

*) inclusief 50 zelfklevende munthouders, winkelprijs fl. 9,90

Alle albums voorzien van voorgedrukte bladen voor alle in die periode uitgegeven munten, compleet met 20 vaks plastic bladen en een prachtige bedrukte band.

Alle albums compleet in luxe geschenkverpakking. Een prachtig kado voor de komende feestdagen.

DE MAN - WERKENDAM

E-Mail: info@hartberger.nl . Internet: http://www.hartberger.nl of http://www.lindner.nl
Vierlinghstraat 2-4 . 4251 LC Werkendam . Tel. 0183-502166 . Fax 0183-504657

Register jaargang 22 (1998)

A

Adressen van secretariaten van Numismatische kringen 45, 137
Adressen Verenigingen: zie Colofon achterin in ieder nummer
Afscheidspenning van prof. De Hoop E.P.H. VAN BECKUM en H. GERRITSEN 163
Aldendag, Cornelis – essayeur-particulier van de Westfriese Munt A.A.J. SCHEFFERS 173, 287
Ambtsketen burgemeester Schouwen-Duiveland K.A. SOUDIJN 262

B

BECKUM, E.P.H. VAN – en H. GERRITSEN Afscheidspenning van prof. De Hoop 163
Beelden en penningen van Roberto Ruggiu L. TEDING VAN BERKHOUT 274
Beeldenaar, Stichting De –, Verslag over 1997 A.A.J. SCHEFFERS 51
Behandeling van muntvondsten H. ENNO VAN GELDER 69
Belevenissen met een oude Griekse munt H.J.L. VAN DER VALK 180
Belgische medailles A.A.J. SCHEFFERS 257
BELIËN, P. Een Italiaan uit Nederlandse bodem (rubriek Muntmelange) 279
Eeuwen oud en springlevend: het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum 264
Boekbespreking 193
Beschouwingen, Enkele – over een partij VOC-duiten D. PURMER 166, 235
Beweging, In – K.A. SOUDIJN 217
BOEGHEIM, L.M.J. Valse Zeeuwse dubbele stuivers 24
Waardebepaling van een ibsiboe 75
Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met een Zeeuwse klop L.M.J. BOEGHEIM 183, 277
Valse kwartjes te Makassar aangetroffen 271
Boekbesprekingen: zie laatste deel van dit register
BOGAERS, H. Workshop penningen maken 237
BRANDS, P.J. Recent verschenen 35, 188
Bronner, Nogmaals kijken naar – K.A. SOUDIJN 26

C

Casanova, Inschrijfpenning VPK 1998 'Giacomo –' R. RUGGIU 106
Claus, Filosofenpenningen van Eric – K.A. SOUDIJN 233
Claus, 'Haagse Jantje' van Eric – 50
Coin Fair, Holland – 1998 (in Redactioneel) 2
Curaçao, een onbekend token van de Curaçao Trading Company? G. PRONK (in Muntmelange) 278

D

DRENTH, P.F. Najaarsvergadering KNGMP 1997 te Groningen en Bourtange 138
Voorjaarsvergadering KNGMP 1998 te Den Haag 244
Drie opmerkelijke muntjes uit de Folkingestraat J.G. VAN DER WIS 17

Duit, Een onbekende en opmerkelijke hybride – van Reckheim D. PURMER 254
Dym, Kurt Alfred – ingenieur en numismaat, In memoriam M. SCHARLOO 260

E

Eeuwen oud en springlevend: het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum P. BELIËN 264
ELZINGA, G. J.B. Westerhof 25 jaar numismaat 23
ES, J.C. VAN De SGO-dubbelpenning van Jos Reniers 53
ESSER, V.P.S. Tegen de golven in 115

F

F.I.D.E.M., De geschiedenis van de – G. VAN DER MEER 199
Filosofenpenningen van Eric Claus K.A. SOUDIJN 233

G

GEELEN, J. VAN Redactioneel 2, 50, 98, 198
Boekbesprekingen 38, 189, 285, 286
GELDER, H. ENNO VAN Behandeling van muntvondsten 69
Gelder, In memoriam dr H. Enno van – M. SCHARLOO 99
Gelder, In memoriam prof. dr H. Enno van – D. PURMER 103
Genootschap, Kon. Ned. – voor Munt- en Penningkunde
Najaarsvergadering 1997 te Groningen en Bourtange P.F. DRENTH 138
Voorjaarsvergadering 1998 te Den Haag P.F. DRENTH 244
GERRITSEN, E.P.H. VAN BECKUM en H. – Afscheidspenning van prof. De Hoop 163
Geschiedenis, De – van de F.I.D.E.M. G. VAN DER MEER 199
Griekse, Belevenissen met een oude – munt H.J.L. VAN DER VALK 180

D-K

H

'Haagse Jantje' van Eric Claus 50
Holland Coin Fair (in Redactioneel) 2
Hoop, Afscheidspenning van prof. De – E.P.H. VAN BECKUM en H. GERRITSEN 163

I

Ibsiboe, Waardebepaling van een – L.M.J. BOEGHEIM 75
Italiaan, Een – uit Nederlandse bodem P. BELIËN (in Muntmelange) 279

K

KEMPER-KOEL, M. Vereniging voor Penningkunst
Verenigingsnieuws 43, 143, 194, 247, 290
Vereniging voor Penningkunst, Jaarverslag 1997 141
Keuze, 'De – van een verzamelaar' K.A. SOUDIJN 268
Kletter, 'Het speeltje' van Barbara – G.H. STEYN 3
KONING, A.J. DE Penningkunst, Quo vadimus 83
Penningcatalogus Loeki Metz 126
Stichting Internationale Penningkunst (STIP), nieuwsbrief 4, 5, 6 85, 136, 150
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt-en Penningkunde
zie: Genootschap en Verenigingsnieuws
Koninklijk Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Koninklijke Bibliotheek Albert I, Le cabinet des Médailles (Brussel) 27

KORTHALS ALTES, W.L. Boekbespreking 190
KPK-boxen 270

L

LIMPERG, J. Penningnieuws (rubriek) 30, 89, 241,281
Luik, een onbekende oord uit 1750 W. VAN DEN NIEUWENHOF (in Muntmelange) 28

M

Maan en Muis G.H. STEYN 227
Makassar, Valse kwartjes te – aangetroffen L.M.J. BOEGHEIM 271
Medailles, Belgische – A.A.J. SCHEFFERS 257
Médailles, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Le cabinet des – (Brussel) 27
Medailleurs, zie Penning(en), Penningkunst en Penningnieuws
MEER, G. VAN DER De geschiedenis van de F.I.D.E.M. 199
Metz, Mevrouw Louise –, 80 jaar F.J.M. VAN PUIJENBROEK 107, 194
Metz, Penningcatalogus Loeki – A.J. DE KONING 126
Metz, zie: V.P.S. ESSER Tegen de golven in 115
'Moneta exotica', Tentoonstelling – K.A. SOUDIJN 92
Munt, zie ook: Duit, Griekse –, Oord, Taler, Tienguldenstuk, Token, Valse kwartjes, Valse Zeeuwse dubbele stuivers, VOC-duiten, Zeeuwse guldens,
Muntmelange B.J.VAN DER VEEN (rubriek) 28, 278
Muntjes, Drie opmerkelijke – uit de Folkingestraat J.G. VAN DER WIS 17
Muntslag Willem II, Tentoonstelling – K.A. SOUDIJN 91
Muntstempels, Oproep onderzoek – tot 1806 105
Muntvondsten, Behandeling van – H. ENNO VAN GELDER 69
Mysteries en misvattingen rond Zeeuwse guldens II J.C. VAN DER WIS 187

N

NIEUWENHOF, W. VAN DEN Luik, een onbekende oord uit 1750 (in Muntmelange) 28
Nogmaals kijken naar Bronner K.A. SOUDIJN 26
Numismatica Tienen 263
Numismatisch, Eeuwen oud en springlevend: het – Kabinet van Teylers Museum P. BELIËN 264
Numismatische kringen. Adressen secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst 45, 137
Numismatische Kring Utrecht 25 jaar D. PURMER 86

O

Oord, Luik, een onbekende – uit 1750 W. VAN DEN NIEUWENHOF (in Muntmelange) 28

P

Penning, De SGO-dubbel– van Jos Reniers J.C. VAN ES 49, 53
Penning, De Verenigings– 1997 als studieobject K.A. SOUDIJN 79
Penning, Inschrijf– VPK 1998 'Giacomo Casanova' R. RUGGIU 106
Penning Westfriese Munt te Hoorn 149
Penning gevluchte Franse protestanten 197
Penningcatalogus Loeki Metz A. J. DE KONING 126

Penningen, Beelden en – van Roberto Ruggiu L. TEDING VAN BERKHOUT 274
Penningen, Workshop – maken H. BOGAERS 237
Penning(en), zie ook:
Afscheidspenning, Filosofenpenningen, Medailles, Prijspenning
De geschiedenis van de F.I.D.E.M. G. VAN DER MEER 199
De keuze van een verzamelaar K.A. SOUDIJN 268
In beweging K.A. SOUDIJN 217
Maan en Muis G.H. STEYN 227
Mevrouw Louise Metz, 80 jaar F.J.M. VAN PUIJENBROEK 107, 194
Nogmaals kijken naar Bronner K.A. SOUDIJN 26
Tegen de golven in V.P.S. ESSER 115
'Uitdijend heelal' van Barbara Kletter G. H. STEYN 3
Uitdijend heelal, twee commentaren F.J.M. VAN PUIJENBROEK en J.W.C.M. VAN DER SIJP 144
Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Penningkunst, Quo vadimus A.J. DE KONING 83
Penningkunst, Stichting Internationale – (STIP), nieuwsbrief 4, 5, 6 A.J. DE KONING 85, 136, 150
Penningkunst, Vereniging voor –
Inschrijfpenning 1998 'Giacomo Casanova' R. RUGGIU 97, 106
Jaarverslag 1997 M. KEMPER-KOEL 141
Jaarpenning 1997, Uitdijend heelal 'Het speeltje' van Barbara Kletter G.H. STEYN 3
Nog verkrijgbare penningen (prijslijst) 145
Verenigingsnieuws M. KEMPER-KOEL 43, 94, 143, 194, 247, 290
Penningnieuws J. LIMPERG (rubriek, waarin penningen van:)
Toky Bautz 89
Frank Letterie 282
Pieter Moerenhout 30, 242
Hermian Sneyders de Vogel 281
Geer Steyn 241
W.Vis / J.H.J. van Bommel 242
Personalia:
Kurt Alfred Dym, ingenieur en numismaat M. SCHARLOO 260
In memoriam dr H. Enno van Gelder M. SCHARLOO 99
In memoriam prof. dr H. Enno van Gelder D. PURMER 103
Mevrouw Louise Metz, 80 jaar F.J.M. VAN PUIJENBROEK 107, 194
Arent Pol ontvangt Franse onderscheiding 84
J.B. Westerhof 25 jaar numismaat G. ELZINGA 23
PRONK, G. Curaçao, een onbekend token van de Curaçao Trading Company? (in Muntmelange) 278
Prijspenning van Teylers Godgeleerd Genootschap 1
PURMER, D. Numismatische Kring Utrecht 25 jaar 86
In memoriam prof. dr H. Enno van Gelder 103
Enkele beschouwingen over een partij VOC-duiten 166, 235
Een onbekende en opmerkelijke hybride duit van Reckheim 254
PUIJENBROEK, F.J.M. VAN Mevrouw Louise Metz, 80 jaar 107, 194
Uitdijend heelal, twee commentaren 144

P

R

Redactioneel J. VAN GEELEN 2, 50, 98, 198
Recent verschenen P.J. BRANDS 35, 188
Reckheim, Een onbekende en opmerkelijke hybride duit van – D. PURMER 254
Reniers, De SGO-dubbelpenning van Jos – J.C. VAN ES 49, 53
RUGGIU, R. Inschrijfpenning VPK 1998 'Giacomo Casanova' 106
Ruggiu, Beelden en penningen van Roberto – L. TEDING VAN BERKHOUT 274
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Terrine Amalia van Solms geconserveerd 102
Tentoonstelling 'Moneta exotica' K.A. SOUDIJN 92
KPK-boxen 270

S

SANDERS, G.P. De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*
IV, V, VI (slot) 7, 58, 151
SCHARLOO, M. In memoriam dr H. Enno van Gelder 99
Kurt Alfred Dym, ingenieur en numismaat, In memoriam 260
SCHEFFERS, A.A.J. Stichting De Beeldenaar, Verslag over 1997 51
Cornelis Aldendag essayeur-particulier van de Westfriese Munt 173, 287
Belgische medailles 257
Schouwen-Duiveland, Ambtsketen burgemeester – K.A. SOUDIJN 262
SOUDIJN, K.A. Nogmaals kijken naar Bronner 26
De Verenigingspenning 1997 als studieobject 79
Muntslag Willem II 91
Tentoonstelling 'Moneta exotica' 92
In beweging 217
Filosofenpenningen van Eric Claus 233
Ambtsketen burgemeester Schouwen-Duiveland 262
De keuze van een verzamelaar 268
Boekbespreking 191
Speeltje, 'Het –' van Barbara Kletter G.H. STEYN 3
STEYN, G.H. 'Het Speeltje' van Barbara Kletter 3
Maan en Muis 227
Stichting De Beeldenaar, Verslag over 1997 A.A.J. SCHEFFERS 51
Stichting Internationale Penningkunst (STIP), nieuwsbrief 4, 5, 6
A.J. DE KONING 85, 136, 150

T

Taler, Een – van Brunswijk-Wolfenbüttel met een Zeeuwse klop
L.M.J. BOEGHEIM 183, 277
TEDING VAN BERKHOUT L. Beelden en penningen van Roberto Ruggiu 274
Tegen de golven in V.P.S. ESSER 115
Tentoonstellingen (rubriek met aankondiging)
2, 27, 47, 95, 68, 88, 143, 165, 195, 226, 235, 239, 251, 291
Tentoonstellingen (besprekingen)
Muntslag Willem II K.A. SOUDIJN 91
'Moneta exotica' K.A. SOUDIJN 92
'De keuze van een verzamelaar' K.A. SOUDIJN 268
Terrine Amalia van Solms geconserveerd 102

Teylers Museum, Eeuwen oud en springlevend: het Numismatisch kabinet van – P. BELIEN 264
Tienen, Numismatica 263
Tienguldenstuk, Ontwerptekening gouden – 253
Token, Curaçao, een onbekend – van de Curaçao Trading Company? G. PRONK (in Muntmelange) 278
Totstandkoming, De – van het *Vervolg op Van Loon* IV, V, VI (slot) G.P. SANDERS 7, 58, 151

U

Uitdijend heelal, twee commentaren F.J.M. VAN PUIJENBROEK en J.W.C.M. VAN DER SIJP 144

V

VALK, H.J.L. VAN DER Belevenissen met een oude Griekse munt 180
Valse kwartjes te Makassar aangetroffen L.M.J. BOEGHEIM 271
Valse Zeeuwse dubbele stuivers L.M.J. BOEGHEIM 24
VANDAMME, L. Boekbespreking 286
VEEN, B.J.VAN DER Muntmelange (rubriek) 28, 278
Vereniging voor Penningkunst, zie Penningkunst, Vereniging voor –
Verenigingen, Adressen –: zie Colofon achterin ieder nummer
Verenigingsnieuws, Vereniging voor Penningkunst 43, 94, 141, 194, 247
Verenigingsnieuws, Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde 138, 244
Verenigingspenning 1997, De – als studieobject K.A. SOUDIJN 79
Vervolg op Van Loon, De totstandkoming van het – IV, V, VI (slot) G.P. SANDERS 7, 58, 151
VOC-duiten, Enkele beschouwingen over een partij – D. PURMER 166, 235

T-Z

W

Waardebepaling van een ibsiboe L.M.J. BOEGHEIM 75
Westerhof J.B. – 25 jaar numismaat G. ELZINGA 23
Westfriese Munt, Cornelis Aldendag essayeur-particulier van de – A.A.J. SCHEFFERS 173, 287
WIS, J.G. VAN DER Drie opmerkelijke muntjes uit de Folkingestraat 17
Mysteries en misvattingen rond Zeeuwse guldens II 187
Workshop penningen maken H. BOGAERS 237

Z

Zeeuwse, Een taler van Brunswijk-Wolfenbüttel met een – klop L.M.J. BOEGHEIM 183, 277
Zeeuwse, Mysteries en misvattingen rond – guldens II J.C. VAN DER WIS 187
Zeeuwse, Valse – dubbele stuivers L.M.J. BOEGHEIM 24

Boekbesprekingen

NVMH *Muntalmanak 1998* (J. van Geelen) 38
J. MEVIUS (ed.) *De Nederlandse munten van 1975 tot heden* (J. van Geelen) 38
F. MORIN *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden* /
P. ECKMANS *Katalogus van Belgische bankbiljetten van 1900 tot heden* (J. van Geelen) 38

W. STEGUWEIT/M. HEIDEMANN (eds) *Kunst und Techniek der Medaille und Münze* (J. van Geelen) 38
R. GRUND *Medaillenkunst in Deutschland von der Renaissance bis zur Gegenwart* (J. van Geelen) 189
M.L.F. VAN DER BEEK/A.A.J. SCHEFFERS *De Nederlandse Munt te Brussel* (J. van Geelen) 189
JJ. LUYT *Resolutieboeken van het Utrechtse Zilversmedengilde I* en *II* (J. van Geelen) 189
M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'* (W.L. Korthals Altes) 190
NATIONALE BANK VAN BELGIË (ed.) *Geld van de koning-koopman. Munten en biljetten van Willem I* (K.A. Soudijn) 191
M.E. MORTENSEN *Roman Coin Price Yearbook 1996/7* (P. Beliën) 193
Nordisk Settelpris-Årbok, Norsk Myntpris-Årbok 1997/98, Svensk-Finska Mynpris-Årsboken 1997/98 (J. van Geelen) 285
DE NEDERLANDSE MUNT NV *Jaarverslag 1997* (J. van Geelen) 285
CHRISTOFER EIMER *The Pingo Family & Medal Making in 18th-Century Britain* (J. van Geelen) 285
MARC VANSPAUWEN *Waarom zijn belastingen duur? Vragen van en voor kinderen over geld* (J. van Geelen) 286
GIACOMO LANDI *De medailles van de verzekering België-Nederland-Luxemburg* (L. Vandamme) 286

Zie ook: Recent verschenen (KPK) P.J. BRANDS 35, 188

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
http://www.xs4all.nl/vpk Postbank giro 96820
t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

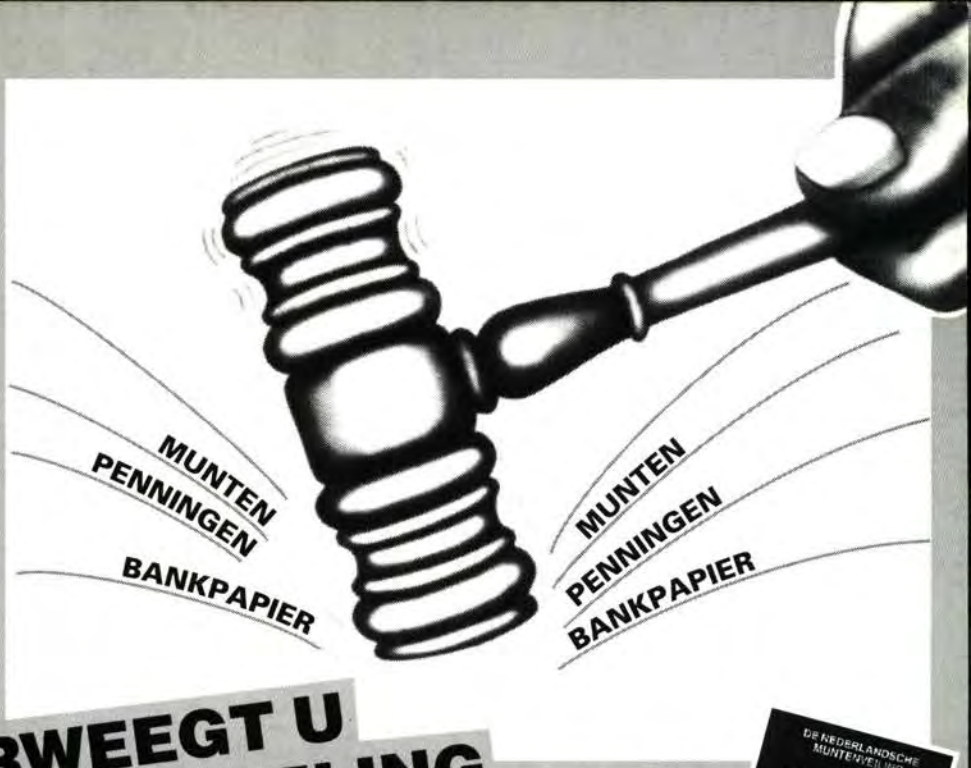

1677 MIDDELBURG. ZIJDENLAKENKOPERS EN KRAMERS.

Vz. Een lakenwinkel met ingegraveerd gildenummer 35.
Omschrift: ✠. D. H^R. B^R. M^R. C. THIBAUT. OVERDEKEN. N. VAN. SANTEN. DEKEN.
Kz. Een gekroonde gepluimde hoed, waarnaast een bril, een snuiter, een kam, een kwast, een kaart knopen, breigaren, drie rollen en een pak.
Omschrift: ✠. AB^R. VERHOF. OUDDEKEN. P^R. VANESSEN. T. DE. JONGHE. BELEEDERS
WK. 4.4, Dirks. 72.61, Messing gegoten, 55 mm.

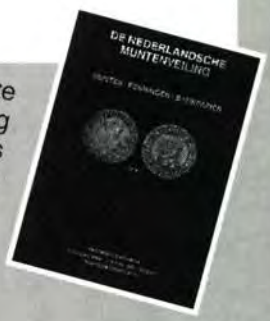
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs